

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

XLVIII. ÉVFOLYAM

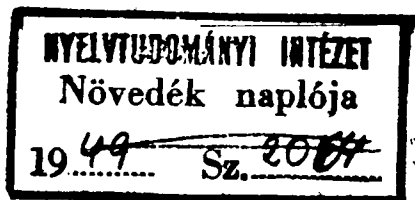
BUDAPEST, 1919.

A MAGYAR NYELVŐR KIADÓHIVATALA.

A Magyar Nyelvőr 1919. évi dolgozótársai és gyűjtői.

Angyal Dávid	Gesztesi Gyula	Parászka Gábor
Antibarbarus	Gulyás József	Pécs Mária
Balassa József	Györffy István	Prohászka János
Barsi Frigyes	Historikus	Rákosi Jenő
Bartha M. Eszter	Huhn Gyula	Rubinyi Mózes
Bán Aladár	Kemenes Péter	Schmidt József
Bánóczi József	Kemsei József	Sebestyén Károly
Beke Ödön	Kertész Manó	Simai Ödön
Bleyer Jakab	Kilián Zoltán	Simonyi Zsigmond
Borsodi László	Klemm Antal	Spitzer Leó
Burány Gergely	Kosztolányi Dezső	Suciu László
Csanády Sándor	Kosztolányi Zoltán	Szarvas Gábor
Csúri Bálint	Kovács Márton	Szendrey Zsigmond
Czuppon Elek	Kőrösi Sándor	Szinkovich Jenő
Dénes Szilárd	Lakatos Jusztin	Szinnyei József
Egri Anna	Losonczy Zoltán	Váró Gedeon
Erdélyi Lajos	Munkácsi Bernát	Vikár Béla
Erődi Jenő	Nagy József Béla	Viski Károly
Filológus	Nagy Lajos	Id. R. Vozáry Gyula
Gárdonyi Géza	Oltyán Sándor	Wertner Mór
Germanista	Öreg Tanító	Zolnai Gyula

F 4242/75

1980

48. ÉVFOLYAM.

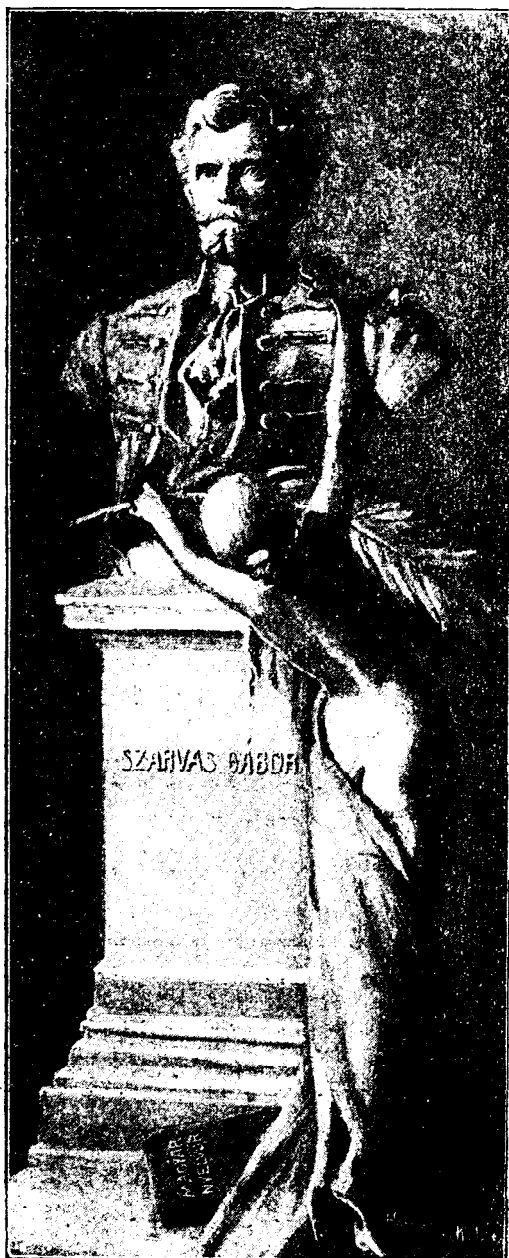
1.-2. SZ.

1919. JAN.-FEBR.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYOIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA:
SIMONYI ZSIGMOND
A MAGYAR TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA RENDES TAGJA

SZERKESZTŐ- ÉS KIADÓ-
HIVATAL: BUDAPEST, IV.
FERENC JÓZSEF PART 27.

TARTALOM

A nyelv művelődéstörténeti emlékei. <i>Kertész Manó</i>	1
Szófejtések. <i>Beke Ödön</i>	7
A felelet a névmástalan kérdő mondatokra. <i>Klemm Antal</i>	14
Die Magyaren — les Madjars. <i>Barsi Frigyes</i>	23
Ö-e vagy ü? <i>Simonyi Zsigmond</i>	25
Az úri igeragozás. <i>Spitzer Leó</i>	28
Forradalmi magyarság. <i>Pécs Mária</i>	30
Nyelvművelés... ..	34
A bakfis magyar nevei. <i>Prohászka János</i> . — Össze- harap. — Észország, Livország. <i>Zolnai Gyula</i> . — Ketségek. <i>Nagy József Béla</i> . — Költők nyelvi hatása. <i>Nagy Lajos</i> . — Új nemzetközi nyelv. <i>Váró Gedeon</i> . — A nyelv és a költészet. <i>Geszlesi Gy.</i> — Igazgatónő. <i>Antibarbarus</i> .	
Magyarázatok... ..	41
A fekete sereg neve. <i>Historikus</i> . — Kajászószentpéter. <i>Csanády Sándor</i> . — Nagysád, nagysám. <i>Zolnai Gyula</i> . — Tésis, aztat. — Fukar. <i>Spitzer Leo</i> . — Kapuktok = kapuitok. <i>Kovács Márton</i> . — Téltúl. <i>Kemenes Péter</i> . — Dugába dől. <i>Szinkovich Jenő</i> . — A zirciek nevé- hez. <i>Kemsei József</i> . — Háromszéki adatok. <i>Erdélyi</i> <i>Lajos</i> . — Csalhatatlanság. <i>Simonyi Zs.</i> — Emdul. <i>Simonyi Zs.</i> — Farkassötétség. <i>Nagy Lajos</i> .	
Üzenetek	47

Legközelebbi füzetünk április elején jelenik meg.

Előfizetés a Magyar Nyelvőr 48-ik évfolyamára:
Egész évre (január-december) 15 korona.

Tanárok, tanítók, tanulók, lelkészek, falusi iskolák
féláron kapják.

Kérelem a könyvtárosokhoz. Egyes régibb évfolya-
mainkból még kaphatók példányok, jobbra eredeti áron. Mivel
már csak kevés példánnyal rendelkezünk, tessék az iskolai
könyvtárakban hiányzó évfolyamokat mentül előbb megrendelni.

 Mihelyt a nyomda drágasága csökken, növelni
fogjuk a Magyar Nyelvőr terjedelmét.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Bpest, Ferenc József part 27.

A NYELV MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI EMLÉKEI.

(A magyar nyelv művelődéstörténeti emlékei c. könyv bevezetése.)

Irta Kertész Manó.

Minden nép nyelvében évezredek története szunnyad: Kik vagyunk, honnan jöttünk, kikkel érintkeztünk, mit tanultunk időtlen időkön át — ezekre a kérdésekre a nyelv bűvára még akkor is szinte pontos feleletet tud adni, hogyha a külső körülményekről, amelyek közt a nép élete a ködös hajdankorban lefolyt, nincsenek is egykoru és kétségtelen hitelű történelmi forrásaink.

A magyar nyelvnek, főképp a szókincsnek tudományos vizsgálata derítette ki, hogy a finn-ugor közösségből kiszakadt magyar nép huzamosabban érintkezett a bolgár törökséggel, hogy tőle tanulta meg a földművelést és állattenyésztést, s hogy a helyhez kötött, fejlődésre képes nemzeti élet feltételeinek nem minden ismerete nélkül jelent meg Nyugateurópa határán. Két nagyérdemű nyelvtudósunk, Volf György¹ és Szinnyi József², a magyarság keletről hozott szókincsé alapján meg is rajzolta a honfoglalók műveltségi állapotának szemléletes képét. De művelődésünknek még az új hazában való fejlődéséről is, szlávokkal, németekkel, olaszokkal való érintkezésünkről, a kereszténység felvételéről stb nem egy tekintetben megbízhatóbb felvilágosítással szolgál a mai nyelvtudós munkája, mint aminőt az eseményekhez korban sokkal közelebb álló oklevelekből és krónikákból meríthetünk.

Ilyen formán a magyar nyelv művelődéstörténeti emlékeiről szóló könyvnek tulajdonképen nyelvünknek egész fejlődését, vagy legalább is szókincsünk gyarapodásának történetét kellene felölelnie a művelődési mozzanatok kiemelésével.

Az én munkámnak azonban egészen más a célja; nem a nyelvtörténet eredményeit szándékszik a művelődéstörténeti kutatás számára értékesíteni (bar itt-ott erre is nyílik alkalom), hanem éppen megfordítva, a művelődéstörténet ismert tényeivel akar olyan nyelvi jelenségekre rávilágítani, amelyek ilyen művelődés-

¹ A honfoglaló magyarok műveltsége (AkÉrt. 1897, 298—315. 1.).

² A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége (Árpád és az Árpádok, szerk. Csánki Dezső, 17—42. 1. és külön az Olcsó Könyvtarban).

történeti megvilágítás nélkül bizonyos tekintetben érthetetlenek volnának.

A futó idő megváltoztatja a népek sorsát, életkörülményeit, halomra dönt egy sereg intézményt, hogy romjaikon újakat építsen; a nyelv azonban nem mindig engedelmeskedik az idők rombolásának, hanem konzerváló erejénél fogva sokszor megőrzi a hajdan való korok emlékét egyes szavakban, kifejezésekben, szólásokban és közmondásokban, természetesen a megváltozott viszonyoknak megfelelően megváltozott, továbbfejlődött jelentésben. Az ilyen szavaknak, szólásoknak, közmondásoknak a régi életviszonyokkal való eredeti kapcsolatát, jelentésüknek a kapcsolat megszűnte után való további fejlődését akarjuk rendszeres kutatással felderíteni.

Feladatunk természetének általános jellemzésére ime egy példa, a *rója a falut, az utcát* kifejezésünk története; a *ró* ige jelentését ismerjük a legrégibb időktől fogva és a *rója a falut* kifejezés értelmét ('járja a falut') mégsem, vagy éppen ezért nem tudnók megmagyarázni, mert hiszen a *ró* ige sohasem volt a *jár, bejár* igével rokonértelmű. De ha megtudjuk, hogy a 16. században az adószedő, a királyi róvó (dicator regius) 'rótta a falut', mikor feljegyezte, felrótta, hogy minden községben hány adó alá eső porta van, s ilyenkor a falut egyik végétől a másikig bejárta: akkor kifejezésünk jelentése egyszerre világossá lesz előttünk.

Ez egy példából is látnivaló, hogy a jelentéstani kutatásnak ez az iránya nemcsak érdekes, de nagyon szükséges is; ezt a szükségességet különösen érzi a nyelvtudomány azóta, hogy Wundt néplélektanának a nyelvről szóló része olyan meggyőzően és a pozitív kutatás eredményei által is bebiztosított módon állapította meg a jelentésváltozás lélektani feltételeit. Wundt munkája révén ma már szinte vérévé vált a nyelvtudománynak, hogy a jelentésváltozást a fogalom uralkodó képzetének asszociáció útján való megváltozása idézi elő. A fogalom uralkodó jegyének a megváltozása említett szólásunkon is könnyen megállapítható: az 'adószedés' képzetét kiszorította a 'járás-kelés' képzete; ez a jelentésváltozás megindulhatott már akkor, amikor az adó felrovása még eleven szokás volt és az akkori idők nyelvészének nem is okozott volna nehézséget a jelentés változás megmagyarázása, illetőleg az új jelentésnek a réjire való visszavezetése. De mit érne ma az asszociáció törvényeinek, a jelentésváltozás lélektani feltételeinek legtüzetesebb ismerete, ha nem volna meg a rovásadóról való művelődéstörténeti tudásunk: a jelentésfejlődést nem tudnók megfejteni, mert hizával volnánk a kiindulásul szolgáló, régi intézményhez füződő eredeti jelentés ismeretének.

Az ilyen jelenségek bizonyítják legmeggyőzőbben a nyelvfejlődésnek a művelődési és társadalmi viszonyoktól való függését. Bármilyen helyes tehát Wundtnak a jelentésváltozások lélektani törvényeiről vallott tanítása, a jelentésfejlődés ezer és ezer

esetét nem lehet pusztán az asszociáció törvényeivel megmagyarázni; sokszor csak azt állapíthatni meg, hogy valamiféle jelentésváltozás történt, de a változás kiindulásának és lefolyásának szemléltetésére a nyelvtörténeti adatok és a lélektani törvények nem elegendők: csak a múlt idők életének, intézményeinek, társadalmi viszonyainak mentől tüzetesebb ismerete adhatja kezünkbe a megfejtés kulcsát.

Néha nem pusztul ugyan ki valamilyen intézmény vagy szokás, amelynek nyelvi kifejezése örökségül maradt ránk, hanem csak folytonos változáson megy keresztül s így a rávonatkozó szó- és szóláskészlet jelentésének magyarázatához ismernünk kell a történeti fejlődésnek azt az útját, amelyet az illető intézmény vagy szokás megfutott. Nagyon jól szemlélteti az ilyen jelentésfejlődést a *hatos* szónak és fogalomnak története. A *hatos* évtizedeken keresztül a hat krajcár értékű legkisebb ezüstpénzfajtának a neve; a fogalom uralkodó jegye ekkor még nyilván a 'hat krajcár érték'. Mikor ezt a penznemet kivontak a forgalomból és legkisebb ezüstpénzül a tizkrajcárost vezették be, a *hatos* nevezet enhez a pénzhez kapcsolódott és a fogalomnak ez az eredetileg is meglevő képzete: 'legkisebb ezüstpénz' — jutott uralomra. A valuta rendezésével a tizkrajcáros is eltűnik a forgalomból és helyébe lép a nikkell húszfilléres; ez már sem nem hat krajcár érték, sem nem ezüst, nincs meg tehát benne az eredeti fogalom egyetlen megkülönböztető képzete sem, de azért a *hatos* nevezet ráöröködik olyan formán, hogy a *hatos* fogalomnak a történeti fejlődés második fokán szerzett képzete — a 'tiz krajcár érték' — lesz a legfontosabb. Ezt a jelentés-, illetőleg fogalomváltozást a mostan való idősebb nemzedék még valóságosul végig élte, s így a mai jelentés magyarázata, közvetlen tapasztalatra támaszkodván, nem jár nehézséggel; mihelyt azonban a fogalom történetének első és utolsó állomását évszázadok választják el, a fejlődés útja-módjának megvilágítása csak a művelődéstörténeti kutatás segítségével lehetséges.

Még világosabb az új képzettársulás és a vele járó jelentésváltozás abban az esetben, ha az új jelentés mellett a régi is megmarad. Jellemző példája az ilyesfajta változásnak a *toll* fogalom története: uralkodó jegye eredetileg a 'repülés', de mikor a madártollat írásra kezdik használni, az eredeti uralkodó képzetet az 'írás' képzete háttérbe szorítja. A név akkor is megmarad, mikor az íroszerszámot már nem madártollból, hanem acélból készítik, bár az 'acéltoll' és a 'madártoll' fogalmának semmiféle közös eleme sincsen (Gombocz, Nyr: 32: 259).

A szólások történetében az új asszociációnak olyan módját is megfigyelhetjük, hogy az új képzettársulás a szó-
 nak már megállapodott jelentésén semmit sem változtat. Az
 ilyenfajta asszociáció ritkább esetét mutatja a *másból lövöldöz*
 ('más tollalval ékeskedik') szólás története: eredetileg a nyíllal
 való lövöldözéshez kapcsolódik, amint az ilyen régi adatok mu-

2
3

tatják : *ki tegzéből lövöldöz ? Bellarminnus tegzéből lövöldöz.* Mikor a nyilat kiszorítják a tűzi fegyverek, a szólás, jelentésének minden változása nélkül ezekhez társul, s van is ilyen változata : *más porából lövöldöz.*

Ennél sokkal gyakrabban fordul elő a szólások új asszociációjának az a módja, hogy eredetük elhomályosulván, az öntudatlan etimologizáló hajlandóság a szólásokban levő nyelvi elemek alapján hozzákapcsolja őket valami olyan folyamathoz vagy jelenséghez, amely a közvetlen szemlélet ügyébe esik. Például gondoljunk a *körmére ég a dolog* szólásunkra; a régiségben az ilyen eredetibb változata járatos : *körmére ég a gyertya*, ez pedig a kolostori életből származik; a barátok reggeli ajtataskodáskor körmükre ragasztott kis viaszgyertya fényénél olvastak és bizony sokszor sietniök kellett, hogy körmükre ne égjen; ma azonban a nyelvtudat szólásunkat a kézben tartott égő gyujtóhoz kapcsolja. Ez a német eredetű szólás : *fején találja a szöget*, eredetileg a céltáblára való lövöldözésre vonatkozik; a *szög* (*Nagel*) a céltábla fekete középpontját jelenti. De ma már nemcsak a magyar, hanem a német ember tudatában is a szög kalapáccsal való beverésének képe él e szólás magyarázatául (Tolnai, MNy 9 : 242).

A jelentésváltozásnak most ismertetett eseteihez az új asszociáció csiráját rég kihalt, vagy a történelem folyamán megváltozott műveltségi viszonyokban, fogalmakban találtuk meg. Van azonban a szavaknak és szólásoknak még egy nagy csoportja, amelyeknél a mai jelentés megmagyarázásához szintén az általános, közvetlen tapasztalatot meghaladó, szakszerű ismeretekre van szükségünk, bár a jelentésfejlődés oka nem a műveltségi fogalmak változásában rejlik. A jelentésfejlődés azon eseteire gondolunk, amelyeket az egy nyelvet beszélőknek társadalmi osztályokra való tagozódása magyaráz meg. Gondoljunk csak meg, hogy bár a különböző hivatásu, más-más mesterséget űző emberek — a halász, timár, földműves, kereskedő — nagyjában ugyanazt a nyelvet örökölték apáiktól mégis a közös nyelvkincs szavainak, kifejezéseinek, szólásainak jelentését a foglalkozás és érdeklődés eltérő volta és a vele kapcsolatos más-más irányu asszociáció nagy mértékben befolyásolja. Azt mondhatjuk, hogy a nyelv élete tulajdonképpen folytonos átvétel: még pedig nem annyira az idegenből, mint inkább önmagából való átvétel; az általános nyelvkincs szavai és kifejezései az egyes kisebb társadalmi csoportok ajkán új képzetekkel gyarapodnak, s így megszűkül a jelentésük; az osztályok nyelvéből az általános használatba visszakerülve megint kiszélesedik a jelentésük, de uralkodó jegyük azon képzeteknek valamelyike lesz, amelyek az illető osztályon belül való használatban tapadtak hozzájuk. Ez áramlászerű folyamatnak kezdete és végső mozzanata a szó vagy szólás jelentésének néha meglepően nagy különbségeit mutatja.

A jelentésváltozás ez útjának megvilágítására keresve sem találhatnánk beszédesebb példát a magyar *remek* szó történeténél. Ismeretes, hogy e szó eredeti jelentése 'darab', s hogy kódexeink még *egy remek kenyér*-ről beszélnek, s a népnyelv kis területen még ma is *ködök-remek*-nek hívja az ökör szegyének egy részét. A céhek nyelvébe szavunk a német *Meisterstück* fordításaként mint *mesterremek* jut bele, s itt jelentése már nagy mértékben megszűkül, mert csak azt a próbadarabot értik rajta, amelyet minden mesterlegény mesterségében való jártasságának bizonyságául a céhnek bemutatott, hogy az iparának önálló üzésére való engedélyt megkaphassa. Mikor a 'darab' jelentésű *remek* szó a közhasználatból lassanként kipusztul, a céhek nyelvében is fölösleges lesz az összetétel első tagja és a 18. századtól kezdve a *remek* egymagában is elegendő a 'Meisterstück' kifejezésére. Mivel minden legény a mestersége javával 'remekelt', természetes, hogy a mesteremberek ajkán a szó fogalma a 'szépség, tökéletesség' képzetével gazdagodott. Mikor aztán a *remek* a céhek nyelvéből újra visszatér a köznyelvbe, az ilyenfajta kifejezések útján: *ez egész remek, ez szebb a remeknél* — megint sokkal tágabb körü jelentéshez jut ('nagyon szép, tökéletes'), ennek azonban az eredeti fogalommal semmiféle közös eleme sincsen.

A *remek* szónak köznyelvből az osztálynyelvbe és onnan megint vissza a köznyelvbe való szivárgásában tehát három fontos történeti mozzanatot figyelhettünk meg. A legtöbb ilyen műveltségi szó azonban már első felbukkanása idején mint valamely szűkebb társadalmi csoport műszava jelenik meg, s így a jelentésváltozásnak csak két állomását, a műszónak közszóvá való válását lehet megállapítani. A céhek szókincsénél maradvá rámutathatunk a *kontár* és *himpellér* szavak történetére: mind-egyik már eredetileg a céhek műszava a céhen kívül dolgozó iparos megjelölésére. A köznyelvbe jutva az elsőnek a 'mesterséget nem értő', a másodiknak a 'hitvány, megbízhatatlan ember' lesz az egyértékese.

Az osztálynyelvbe a köznyelvbe került szókészlet története mindig ezt a rövidebb utat futja meg és a *remek* szóéhoz hasonló pályát egyetlen egy sem mutat fel. Ezt könnyű átlátni, ha meggondoljuk, hogy e szókészlet, bár a köznyelv szavaiból tevődnek össze, csak az osztály nyelvén belül lépnek fel mint műkifejezések és e szavaknak ez állandó kapcsolata a köznyelvben nem volt meg, tehát a jelentésfejlődést is csak az osztálynyelvbe, mint legrégebbi állomásból kiindulva figyelhetjük meg. A régiségben és a népnyelvben egyaránt gyakori a használata ennek a tréfás szólásnak: *elszedi, elviszi a lépet v. lépést* — s az olyan emberre mondják, aki a veszedelemből kerekét old, még mielőtt baj érhetné; szólásunk mind-egyik szava a köznyelv szava, de az egész kapcsolat csak a madarászok nyelvében születik meg mint műkifejezés, arra a

lépre jutott madárra alkalmazva, amelyiknek sikerül úgy megszabadulnia, hogy a lábára ragadt lépesvesszőt is magával viszi. Nyilvánvaló, hogy e szólás élettörténete csak a madarászok nyelvében kezdődik. *A cserben hagy, cserben marad* szólás szavai köznyelvek, de a kapcsolata csak a cserzővargák ajkán születik meg, ezért jelentéstörténetét is csak innen kezdve vizsgálhatjuk.

Amint az eddigiekből kitetszik, a magyar nyelv művelődéstörténeti emlékeinek vizsgálatán nemcsak az olyan szók és szólások jelentésfejlődésének vizsgálatát értjük, amelyek a leltűnt mu tnak az egész magyarságot érdeklő műveltségi viszonyaira, intézményeire és fogalmaira vonatkoznak, hanem az olyanokét is, amelyek csak valamely társadalmi osztály vagy csoport életében gyökereznek. A művelődéstörténeti nyelvi emlékek fogalmának ilyen értelmezése nemcsak azért jogosult, mert hisz ezek az osztályok is vagy egészen megszűnhetnek, vagy legalább is életviszonyaik megváltozhatnak, s így a rájuk vonatkozó megmaradt szó- és szóláskészlet, mint régibb állapot hirdetője, ma már valóságos emlék; jogosult ez az értelmezés még akkor is, ha ennek révén olyan kifejezések és szólások is jutnak tárgyalásunk körébe, amelyek ma is dolgozó társadalmi osztályok mai életének ismeretével is megmagyarázhatók; még a földművelés és állattenyésztés köréből kiszakadt szólásainkat is tárgyalhatjuk idefogalva, mert hisz az ilyen most is élő viszonyokban gyökeredző szólások eredetének a köznyelven beszélők tudatában való elhomályosodása világosan mutatja, hogy az osztálynyelvből való kölcsönvétel korától fogva a mai napig eltelt idő milyen nagy mértékben eltávolította a köznyelv beszélőit e társadalmi csoportoktól, mennyire ismeretlenek előttük e csoportok élet- és munkaviszonyai, úgy hogy a köznyelv szempontjából még ezek a ma is eleven életre vonatkozó, de már a szemlélettől nem támogatott kifejezések is valóságos művelődéstörténeti emlékszámba mennek.¹ Ugyancsak joggal sorozhatók ide azok a nem csekély számú szólások és közmondások is, amelyek a forrásukul szolgáló viszonyok kipusztultával maguk is kivesztek a használatból.

A magyar nyelvnek így értelmezett művelődéstörténeti emlékeit 15 fejezetben tárgyalom.² Bár anyagom könnyen, szinte önmagától rendeződött ezekbe a tárgyi csoportokba, mégis érzem, hogy nincsen rendszer, amelyik az élet sokszerűségét, különböző elemeinek és jelenségeinek összefüggését és egymásba szövődését híven tükrözhetné.

¹ Vö. *Meillet*: Comment les mots changent de sens (L'année sociologique 9:1), továbbá Wundt és Paul munkáiról írt bírálatait (uo. 5:595, 11:791). *Baranyai Z.*: A jelentéstannak egy új irányáról (Nyr 38:61 s. köv.). *Gombocz Z.*: Kepzettársulás és jelentésváltozás (MNy 7:97 s. öv.).

² A fejezetek címei: 1. Halászat, vadászat. 2. Paraszti élet. 3. Konyha. 4. Népszokások. 5. Boszorkányság. 6. Egyéb néphit. 7. Vitézi élet. 8. Céhek. 9. Ipar. 10. Kereskedés, vámok. 11. Pénz, mérték. 12. Rovás, számvetés. 13. Kártya, kocka, szerencse. 14. Igazságszolgáltatás. 15. Egyéb emlékek.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Irta Beke Ödön.

1. **Ágy** 'lectus, stratum; area, pulvinus; bett; beet' NySz.; *ágy* 'ágyasol, gabonakévéket cséplés vagy nyomtatás alá a szőrűre tereget' (Háromszék m.) MTsz. Látható, hogy ez a szó is azok közé tartozik, melyek egyaránt használatosak névszóul és igéül. Pontos megfelelője a rokon nyelvekben: zürj. (Wied.) *vol*, 'ausgebreitetes, pelzdecke, rentierhaut zum schlafen'; votj. (Munk.) S *val-*, G. *wal-* 'terit, fölterit, kiterit, szétterjeszt (pl. lepedőt)'. Tovább képzett alakok: finn *vuode* (gen. *vuoteen*) 'ágy'; vog. (Munk.) T. *alāt* ua.; zürj. *voles* 'unterlage, streu' (Wichm.); 'verkleidung, belegung, ausfütterung, überzug, bekleidung'; votj. (Munk.) *valäs* 'ágy, derékalj, matrác'; cser. U. CÜ. JT. *βàkš* 'fekvőhelyül szolgáló, leterített hely; az a ruhadarab, amibe a csecsemőt csavarják; alom az istállóban a barom alatt'; M. *βaksa'm*, B. P. U. CÜ. *βakša'm*, JT. *βa kšam*, JO. V. K. *βä'kšäm* 'kiterít, leterít'. A cser. névszói alakban eszerint a *-kš* kicsinyítő képző, mint a zürj. votj. és vog. szóban. Hogy eddig nem merték velük egyeztetni, annak nyilván a vele alakilag teljesen egyező ige az oka. Ennek magyarázatára föl kell tennünk, hogy eredetileg volt egy **βaδ'*-, **βal-* névszó és ige, melyből nagyon régen alakult egy **βaδ'-ks*, **βal ks* névszó. Később elhomályosult benne a képző, s ez az alak is igei alkalmazásba került. Minthogy azután az alakpárok közt jelentéskülönbség nem volt, az eredeti, képzőtlen alakok kivesztek. (Vö. Budenz: MUSz. 719, Setälä: NyK. 26:399, Munk. ÁKE. 123).

2. **Ég.** Budenz ezt az igét a következő cseremis szóval egyeztette: K. *əŋgès*, V. J. *e'ŋès*, C. Cs. U. M. B. P. *eŋèš* 'láng nélkül ég, perzselődik (ruha); rásül (a tej az üst fenekére); lesül (az ember teste a napon), kiaszik (a fű a szárazságtól); verbleichen, die farbe verlieren (in der sonne)' (Ramst.) K. *ə'ŋdä*, V. *e'ŋpä*, JT. *e'ŋpä*. JO. *e'ŋdä*, C. Cs. U. M. B. P. *eŋdä* 'perzsel, melegít; barnít (a nap az ember testét). Ezt az egyeztetést Szinnyi NyK. 38:278 is elfogadta. A cseremisben azonban a szó nem eredeti, hanem csuvas átvétel; vö. *ən-* 'láng nélkül égni, perzselődni; megfagyni, a fagy által kárt szenvedni, elhervadni' (növények); *ənt-* 'perzselni, égetni'; vö. tel. tar. ujj. Radloff *əŋ-* 'verwelken' (tel); 'ausgehen (von farben)' (tar.); 'bleich werden' (ujg.); tob. kaz. *üŋ-* 'ausbleichen, die farbe verlieren' (Paasonen Csuvsz.) Látható, hogy a csuvas *n* eredetibb *-ŋ-*ből való, s a cseremis ezt a hangot megőrizte. A magyar *ég* igének azonban semmi köze se a cseremis, se a csuvas szóhoz. Különös, hogy erre Szinnyi nem jött rá, pedig ép akkortáiban segédkezett Paasonen szótárának korrigálásában (l. ott a bevezetést).

3. **Fetreng** 'sich im morast, im kot wälzen'. A régi nyelv-

ben zárt *ë*-vel, s *ö*-vel: *fëtrëng*, *fötröng* NySz. Ez már hangátvetéses alak, megvan az eredetibb *fërtëng*, *förtöng* is (l. NySz.). Van azonkívül *verteng* változat is a Nádor és a Gömöri kódexben (NySz.), melynek *v*-jére nézve vö. *fentereg*: *vintörgek* (Vasm. MTsz.) 'hentereg, fetreng, láb alatt van'. Nyilvánvaló, hogy ez adatokban *-ng* gyakoritóképző van (l. TMNy. 416), előfordul azonban *-g* képzővel is: *förtög* (több idézet NySz.). Alapszavából való igenévi származékok: *fertő*, *fërtő*, *förtő*, *ferté* 'see, pfütze, lache; mist, morast' OklSz. NySz.; *fërtelëm*, *förtelëm* 'unflat, unsauberkeit' NySz. Budenz MUSz. 533. a *forog* és *fürge* szó családjába sorozza ezeket (l. erre nézve Nyr 40:294). Nézetem szerint azonban külön kell választani tőlük, mert pontos megfelelőjük van ebben a cseremiszi szóban: K. *pärďä'leš*, V. *perďä'leš*, JO. *pörďä'leš*, JT. *pörďa leš*. Cs. *pörďale š*, C. U. *pörďale š*, M. B. P. *pörďale š* 'hentereg, hánvkolódik, fetreng'.¹ Wichmann FuF. 11:219 ezt a szót a magyar *pörög* s más fgr. igékkel egvezeteti, de alakra és jelentésre mind tavolabb állnak, mint a *fetreng*.

4. **Fül.** A fül szónak, mint Budenz MUSz. és Paasonen NyK. 41:377. kimutatták, az összes rokon nyelvekben van megfelelője. A cseremiszből eddig csak kicsinyítő képzős alakja volt ismeretes, s ebben a kicsinyítő jelentés elhomályosodott: P. B. M. *pâlš*, UJ. *pâlš*, UP. UŠj. Cs. *pi lš*, MK. *pili š*. CsN. *pilškš*, CK. JT. *pâlškš*, JO. V. *pâlškš*, K. *pâlš* 'fül; kosár, vödör, üst stb. füle; uborka, burgonya, káposzta stb. levele'. Van mármost a cseremiszi egy összetett szó, melyben valószínűleg a képzőnélküli alak őrződött meg: UJ. *pâlšò ßâlš'*, US. *pâlšò ßâlš'š*, MK. *pilšò ß ã lš' o*, UP. *pulšò ßâlš'* 'himzett, fejrevaló kendő' (š. = 'kendő'). Nem bizonyos azonban, hogy az összetétel első része csakugyan képzőtlen alak, mivel a második szó *š*-sel kezdődik, s így az is lehetséges hogy összevonás történt. Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy az UP. alak elsőszótagbeli magánhangzója a két szóban nem azonos, mégis az a valószínűbb, hogy ez az összetétel akkor alakult, mikor még a képzőtlen alak megvolt. E nézet mellett szól még a következő cseremiszi adat: JO. *šulštar*, US. *šulštar*, MM. *sulštar*, MK. *šuništir*, USj. *šuništar* 'lábszarcsavaró (gyapjúszövetből)'. Más nyelvjárásokban mármost ez az összetétel ily alakú: JT. CK. *š o l o kšštar*, UJ. *šulššštar* ua. Ez adatok mármost azt a hitet keltik az emberben, hogy az előbbieket összevonás útján keletkeztek. Ezt a nézetét ki is fejezte Wichmann FUF. 12:129, mivel ő az összetétel első részét csakis kicsinyítő képzős alakban ismerte: M. *suluš*, P. B. *šuluš*, MK. *šul š*, U. *šulš*, CÜ, *šulš*, Cs. *š o l o š*, CK. *š o l o (k)š*, JT. V. *š o l o kš* 'csizma, keztyű, harisnya szára'. Följegyzéseimben azonban megvan a szó képzőtlen alakja is: JO. *š o l*, JP. *š ã l* ua., nincs tehát semmi

¹ A m. *fürdő* nyilván szintén ide tartozik, vö. MUSz. — A szerk.

szükség oly magyarázatra, amely az előbbi adatokat összevonás folytán keletkezettnek mondja.

5. **Jó.** A *Sajó* (= só + jó), *Héjő* (= hő + jó), *Berettyó* (= berék + jó) folyónevek második része, mint már régóta ismeretes, egy 'folyó' jelentésű, magában kiveszett szó, amely több rokon nyelvben is kimutatható. Budenz MUSz. 150, Setälä JSFOu. 143:5, Szinnyei: NyH⁵ 29, 35 idevonnak egy *joyem* 'folyik' cseremiszi igét is, ez azonban, mint Budenz NyK. 3:412 és Paasonen Beiträge 55 rámutattak, itt török jövevényszó, a csuvas An. *juχ* (Paas.), Virj. *joχ-* (Mészáros, Csuvas. NGy. 2:256), kaz *ak-* 'folyik' átvétele. Szinnyei idevonja a cser. CsN. B. P. *jòγδn*, MK. *δòγ ≈ n-βiit* 'folyó, folyóvíz' szót is, melyet helytelenül *-n* képzős igenévnek tart. (NyH.⁵ 85). Ez azonban két okból nem lehetséges. Először is a cser. *-n* képzős igenevek határozó igenevek. Másodszor pedig az *-em* ragos igék *-n* képző e előtt csakis *-e-* hang lehet, *-δ-* meg csupán az *-am* ragos igéknél. (L. Beke, Cseremiszi Nyelvtan 157). Nézetem szerint a cser. *jòγδn* alak a csuvas. An. *juχδm* 'erősen, sebesen folyó, sebes, rohamos; (folyam)' (Paas.) szó átvétele, melyben az *-m* eredetibb *-n*-ből való. A csuvas. *n > m* hangváltozásra nézve vö. Virj. *ildem* (Mészáros, Csuvas. NGy. 2:460. 504), *ildem* (395, 443), An. *iltten* (72), kaz. *altén* 'arany'; csuvas. An. *χirδm* 'has, gyomor', kaz. *karδn* 'gyomor'; csuvas. *sum* 'zahl, zählung' (> magy. szám), uig. oszm. kún stb. Radl. *san* 'zahl, rechnung, eine grosse zahl, eine menge' (vö. Asmarin, Mat. 93, Radl. Phon. 289 §, Gombocz BTL. 184. Beke Nyr 43:226). Idetartozik még a cser. K. *jòγδ (βət)*, C. *jòγo(-βiit)* 'folyó, folyóvíz' is, amely bizonyára szintén egy csuvas alak átvétele, mert a cser. igéből nem magyarázható; sajnos azonban eredetije az eddig megjelent csuvas szótárakban nem fordul elő.

6. **Nek-** (em, -ed, -i). Ezt a határozó ragot, amely a személynévi alakok tanúsága szerint eredetileg önálló szó volt, Budenz MUSz. a lapp S. *näiska*, N. *niejigã, nejig'ã* 'neki' (pl. S. *n. mannat* 'neki menni') szóval egyeztette. Budenz világosan megmondja, hogy ebben az *-a* a latívusrag. Szinnyei NyH⁵ 131, 132 mármint úgy tünteti föl, mintha a lapp alakokban a magyar *-á -é*-nek megfelelő rag lenne, tehát a fgr. **-k*. A fgr. **-k* rag csakugyan megvan a lapp nyelvben, amint Wiklund, Laut- u. formenlehre der lule-lappischen dialekte 199 kimutatta,¹ még pedig *-k*, *-g* alakban. Ha mármint így áll a dolog, akkor teljesen érthetetlen Szinnyei álláspontja. Ha ugyanis a *-ka*, *-gã* végben rejlene a latívusrag, akkor hogy egyeztethető a megmaradt résszel a magyar *nek-*? Vagy az *-a* t veszi ragnak? Ez csak nem képviseli a fgr. **-k* ragot? Igenis, úgy áll a dolog, amint már Budenz megállapította, hogy csak az *-a* t lehet latívus-

¹ Ugyanerre az eredményre jöttem én is NyK. 40:473 Wiklundtól teljesen függetlenül. A fent idézett könyvet csak jó néhány évvel később tudtam megszerelni.

ragnak venni, de ennek aztán nincs semmi köze a fgr. *-k* raghoz Szinnyei Magyar Nyelvhasznításának (és a német munkájának) a latívusragról szóló része különben is teljesen el van hibázva. Nem is szólva arról, hogy a magyar *-á -é* rag eredetére nevezve lehetségesnek tartja, hogy a fgr. *s*-ből is keletkezhetett, nagyon erőltetettnek kell tartanunk azt a feltevését, mely a finn és mordvin *-ks* ragot két rag összetételének magyarázza. Hisz ily módon a fgr. *-ks* igenévi és kicsinyítő képzőt is képzőbokornak lehetne mondani. Azt hiszem minden vitán fölül áll, hogy itt egységes ragról lehet csak szó, amint ezt már Budenz Ugor Alaktanában leszögezte (375.). Nincs annak semmi értelme, hogy minden alap nélkül, pusztán eredetiskedés kedvéért új elméleteket gyártsunk. Annak sincs semmi alapja, amire már különben Njr. 39:125 rámutattam, hogy a fgr. *s* es belviszonyragokat úgy elemezzük, hogy az *s* latívusi raghoz járultak az egyes irányragok. A mordvin *kuts*, *kudos* 'házba', *malas* 'közélebe, közelre, -hoz' *-s-sze* sem a fgr. latívusi (*k*)*s* megfelelője, hanem éppen az említett belviszonyragok közé tartozik, a tulajdonképeni irányrag lekopott róla (vö. Cser. Nyelvt. 191), amint ezt a mordvinban a többi irányt jelölő alakok is bizonyítják.

7. **Nyolc.** Már régóta ismeretes a finnugor nyelvekben a *nyolc* és *kilenc* számoknak az a szerkesztésmódja, mely a latin *duodeviginti*, *undeviginti* hoz hasonlít: $18 = 20$ ból 2, $19 = 20$ -ból 1. Ez azonban nem mindenütt ilyen világos. (vö. Hunfalvy NyK. 9:21, 11:84, Budenz MUSz. 420, Munkácsi ÁKE. 562, 606) A vogulban 'nyo c': É. *ńallaw*, *-u*, FL. *ńollaw*, *ńollou*, KL. *ńellou*, AL. *ńallaw*, K. *ńallaw*, P. *ńallaw*, FT. *ńalaw* ló, AT. *ńalaw* (Munkácsi szíves közlése). Az már ost kétségtelen, hogy ennek második részében a *law* 'tíz' szám rejlik, az első rész pedig a magyar *nyolc* elejével azonos, melynek *c* je a *kilenc*-ben és *harminc*-ban meglevő tizes számot képviseli. A megfelelő osztják számnév a következő: Trj. *ńńńńń*. V. Vj. *ńńńńń*. FD. *ńńń*, Ni. *ńńń*, Kaz *ńńń*, O. *ńńń* 'acht' (Karj. OL. 218) Hunfalvy és Budenz szerint a *ń*-s végű alakban a vogul *law* nak megfelelő szó rejlik. Szinnyei Fgr. Spr 110 szintén így elemzi. Hogy nyelvtudományunk két nagynevű megalapítója ilyen álláspontra helyezkedett, annak az a magyarázata, hogy az akkori nyelvészet még nagyon sokat dolgozott elhomályosult összetételekkel, elvesztett képzőkkel, s minden hangban jelentős elemet keresett. Ma már ezen túl vagyunk. Különben is Karjalainen nagybecsű munkájából könnyen megállapíthatni, hogy több osztják nyelvjárásban olyan szóvégi *-ń* és *-k* van, mely más nyelvjárások megfelelő szavaiban hiányzik. Erre nézve elég példát állítottam össze NyK. 40:227, azokból minden elfogulatlan szemlélő előtt az derül ki, hogy a szóban forgó hang újabb fejlődés. Az adatok közt vannak olyanok is, melyek megfelelői a vogulból is kimutathatók, ahol *nyo*-na sincs semmiféle hasonló hangnak, tehát csak erőszakos eljárással lehet éppen azokba a nyelvjárásbeli

alakokba valamiféle képzőt magyarázni. Van azonban más bizonyíték is arra, hogy az osztják számnévben nem lappanghat tíz-et jelentő szó. A nyolcvan-at a vogul szintén hasonló módon fejezi ki. É. *ńol-sāt*, AL. *ńal šet*¹ (v. *ńallau-lau*), K. *ńal-šet*,¹ P. *ńal-šet*,¹ (*sāt* 'száz'); az osztják ugyanígy: I. *nīt-sōt* (Patk. 2:24), É. *nīl sot* (Hunf.), *nīil sat* (Reguly), s ez kétségtelenné teszi, hogy a vog. *ńol* és osztj. *nīt*, *nīl* egyértékesei egymásnak. A 'kilenc' szám a vogulban így hangzik: *q̄ntél-lau*, 'kilencven': *q̄ntél-sāt*; az osztjában: I. *ār-joŋ* (Patk.), S. *əriāŋ* (Karj OL. 15), É. *jert-jang* (Hunf.) 'kilenc'; *ār-sōt* (Castr.), É. *jert sot* (Hunf.), *irr sat* (Reg.) 'kilencven'. A szerkesztésmód megint ugyanaz a két nyelvben. Az a fontos itt, hogy az osztják 'kilenc' a FD *joŋ*, Ni. *jāŋ* stb. 'tíz' számmal alakul. Ha tehát az osztják a nyolcat is így szerkesztené, akkor ugyanezt a tízes számot találnánk ebben is, nem kell tehát egy vogul számot belemagyaráznunk. Szinnyei ezt a régi föltevést most újra fölmelegíti (NyK. 45:289), mégpedig azért, hogy ezt az erőszakos magyarázatot használja föl annak bizonyítására, hogy a szurguti nyelvjárásbeli többesszámú 1. és 2. személyü birtokos és igei személyrag *-χ* ja névmásképző. Pedig ha a *χ* a többi adatban nem jelentős elem, akkor nem lehet ebbe se belemagyarázni sem névmásképzőt, sem a többesszám jelét.

8. **Nyújtás.** Csúri Bálint a szatmármegyei Egri községből többek közt ezt a becses adatot közölte: 'egy *nyújtás* [fonál] = amilyen hosszút egy kéznyújtással fonnak a guzsalyról' (MNy. 14:45). A régi Tájszótárban szintén megvan ez az adat a penderít címszó alatt a Székelyföldről közölve: „*penderíts bár egy nyújtást*: fonj bár egy nyújtást“ (291 a). Ezt Szinnyei is közli a MŰsz.-ban még pedig így: *nyújtás* = *nyólás*. Itt pedig ez áll: [*nyúlás*] *nyólás* 'szövésnél a nyüsttől a csigáig hátranyúló darab, amelyet szétszednek és két pálcával elkülönítenek, hogy a fonál össze ne sodródjék' (Udvarhely m., Háromszék m.). A fönti példából azonban az derül ki, hogy a *nyújtás* nem lehet = *nyólás*, mert a szövésnél nem lehet penderíteni, csak a fonálnál. (Ez különben kiderül az értelmezésből is, de Szinnyei, elég helytelenül, azt nem közli.) Mármost érdekes, hogy a cseremiszenben is van szakasztott ilyen kifejezés: JO. K. *šũ'jēm*, K. (Wichm.) *šā'jēm*, JT. V. *šũ'im* ◦, P. CK. Cs. *šujmo*, B. *šüjmö*, CÜ. *šũ'imš*, BJ. *šüimüš*, M. *suimuš*, Blp. *šümüš*, U. *šũ'mš* 'a fonálnak akkora - darabja, amekkorát egyfolytában fonnak az orsora való rátekerés nélkül; egyszeri befűzésre való fonál'. (P. B. USj UJ. C. Cs. *šuje'm*, J. V. *šũ'jem*, Bjp. *šüje'm* 'megtold, kinvujt').

9. **Rothad.** Alakváltozatai: *rohad*(andóság MA); *rohad* JordK, DebrK, ÉrdyK; *rotvadás* Zóly. Elm. 32. *rotvaszt* MonTME. 6:71; *rotvatt* Rad. Csal. 2:374; *ruthat* DebrK

¹ Hosszú *e* hanggal.

(NySz). Az első pillanatra világos, hogy a *rothad* képzésére nézve egyezik a *porhad*, *elszélhed* igékkel, tehát alapszavául névszót kell fölvennünk, bár ez a nyelvtörténetből nem igazolható. A rokon nyelvek közül a cseremiszb en van megfelelője, s némelyik nyelvjárásban a tőszó is kimutatható: UP. *rot liješ*, KA. KS. *rāt liješ*, KJ. *ārt l*. 'kornad, rothad (kötél, ruha)' (*liješ* 'lesz'); ebből képzett alakok: UP. *rotarješ* KA. *rāta'nješ*, KJ. *ārta'nješ* ua.; P. *rođeja*, BJ. BJp. *ròđájá*, CK. *r o tajà*, *r o tijà*, JT. *r o tejà*, JO. *r o tejà*, CÜ. JS. *rutijà*, JK *riitijà*, ua.; Cs. *r o tkijà* ua.; UJ. *rotkáljā*, JT. JO. *r o tk o l j ā* ua.

10. **Sáppad.** Nem is gondolná az ember, hogy ez a szó csak a nyelvújítás kora óta ismeretes az irodalmi nyelvben, ahova a nép nyelvéből került (l. NyUSz.); a régi nyelvben nincs rá egyetlen adat sem. Először Szabó Dávidnál fordul elő: *sáppadni* 'halovánvodni, sárgulni', *elsáppasztyák az emberi szép színt a' katzér indulatok*. A többi adatok a következők: *sáppadni* 'macescere, macrescere, tabescere', *sáppadt* 'macer, exsuctus, tabidus'; *sáppasztani* 'maciare, exsugere' SI.; *sáphad* v. *sáppad* 'pallescit, flavescit' Kassai; *męgsápit* 'męgsáppaszti' (Borsod m.); *sápétoz* 'sáppadoz' (Győr m.); *męgsápul* 'męgsáppad' (Kecske rét); *sáppudott* 'halavány, sáppadt' (Göcsej) MTSz. Itt is nyilván **sáp* nevszó *-had* képzős származékával van dolgunk, mint a *rothad*, *porhad*, *elszélhed*, továbbá *higgad*, *árrad*, *lappad* igéknél. A göcseji *sáppudott* pedig olyan képzés, mint *szélhüdik*, *vérhüdik*, *sárhüdik* (TMNy. 457). A nyelvújítás alkotta *sápkór* tehát voltaképpen helyes elemzés terméke. Mármost a *sáppad* alapszava egyeztethető a következő cseremiszi szókkal: UP. M. *šapemeš* 'kifakul (ruha), sáppadt, halavány lesz (arc) (-em denominális igeképzővel; vö. Cser. Nyelvt. 284); KA. *šapka*, UJ. *šapka*, C. *šopka*, JT. *so'pka* (s szel!) 'sáppadt, halavány (arc)' (a *-ka* képzőre nézve vö. Wichm. MSFOu. 306:12); K. *šapka-la nà* 'halavány, sáppadt lesz (arc)'; UJ. *šapkaljā*, CK. *šopkaljā*, ua.; UP. *šapa'ljā*, B. *šopalje* 'sáppadt, halavány, szinehagyott' (az *-ljā* képzőt l. Cser. Nyelvt. 128, Wichm. MSFOu. 306:8); UP. M. *šapaljā*, B. *šopaljā* 'kifakul (ruha), sáppadt, halavány lesz (arc)'. Véleményem szerint alapszavuk megőrződött ebbena szóban: UP. *šā'pā* 'szemérmetlen'. Jelentése ugyan eltér az előbbiektől, de eredetileg bizonyára 'sáppadt, halavány' jelentése is megvolt. A 'szemérmetlen' jelentésfejlődés abból a felfogásból származhatott, hogy az ilyen ember nem tud pirulni semmiért és senki előtt (vö. ezt a szólást: *nincs bőr a pofáján*).

11. **Tönk** 'stück eines baumstammes, block, klotz' MUSz; 'többől kivágott s ágaitól megfosztott csonka faderék vagy ennek kisebb darabokra fűrészelt hengeres része' CzF.; 'levágott fatörzs darabja' (Szilágysomlyó, Székelyföld) MTSz.; *tönkő* 'stipes' Calepinus, Molnár A. 'stock, pfahl' PPB.; 'tuskó, fatőke' (Hajdú-Szovát) MTSz. — A *tönk* szó helyes etimológiáját már Budenznél megtalálhatjuk. A MUSz. 232. alatt kimondja, hogy a *tő* szó

-nk képzős alakja. Igaz, hogy ez a kicsinyítő képző ma nem használatos, de ugyanez van az -ánk, -énk igenévképzőben is (pl. *félénk, nyalánk, falánk, szilánk*), egykori meglétében tehát alig kételkedhetünk. Teljesen fölösleges, hogy Budenz még finn szavakkal is akarja egyeztetni a *tönköt*. Ő t. i. idevonja a *tynkä, tynki* (-ke-) 'csonka (megmaradt) vég', *tynkä, tynkö* 'támasz, támasztófa, v. rúd' szokat. A magyar *tő-* (*tövet*) szónak finn megfelelője *tyvi* (ve-) 'tő, also vég'. Az előbbi finn szóknak ezzel való összefüggéséről mit sem tudunk, tehát a *tönk*-től is el kell választanunk. Még helytelenebb, hogy Szinyei N₁H⁵ 156 a *tönk* szót már nem tartja a *tő* származékának, s az egészet a finn *tönkki, tönkkä* 'idomtalan nagy darab' szóval egyezteti. Munkácsi NyK. 21:128 a *tönköt* a *tönkö* rövidülésének tartja, ezt meg a kazáni tatar (Bál.) *tiingäk* 'fatusko'-val egyezteti, tehát török jövevényszavaink közé sorozza. Véleményem szerint a *tönkö* a *tönk* továbbképzett alakja, képzője ugyanaz az *ó, ö*, amely az *anyó, apó ángyó, Jákó, Pető* szókban van (Simonyi TMNy. 560, Melich MNy. 10:154), s megvan a *kó, kő* és *ók, ök* képzőben (pl. *házikó, szánkó, vaskó, Palkó, Lackó; pufók, szemők, Erzsók, Istók, Sebők* stb. TMNy. 562). Budenz Ugor Alaktan 249 a *tönkö*-ben az egész -*kő* t kicsinyítő képzőnek veszi. A NySz. a *tönkö*-t szintén a *tő*-höz csatolja, valamint Gombocz is (MNy. 3:364), ki a török eredetet szintén elveti.

12. **Vejsze.** Alakváltozatai: *ueize* 1055, *veiez* 1095, *weyz* 1240, *Scele ueyze* 1283, *veez* 1337, *wesz* 1422 'fischergarn, fischerwage, rohrwehr (beim fischen), senkreuse' OklSz.; *vejc* (Balaton mell., Vas m.), *vejsz, veisz* (Győr, Baranya m., Szlavónia), *vejsze* (általános), *vesz* (Bihar m.), *vész*, (Miskolc, Szatmár m., Bereg m., Mezőség, Székelytöld), *vésze* (Maros-Torda m.) 'nád- v. vesszőfalakból álló, sulyokkal az iszapba bevert, tehát át nem hejyezhető, a halak betevédésére számító készülék'; *vész* 'egészen hálóból való vejsze, fej helyett varsával' (Miskolc). MTsz. Paasonen Beiträge 124 kérdőjellel a következő cseremisiz szóval egyezteti: (Troitzkij) *vaša* 'eine art fischwehr, fischzaun'. Az egyeztetést én sem merem kétségtelennek mondani, de azért közlöm adataimat már azért is, mert az újabb cseremisiz szótárakban (Szilasi, Ramstedt) nincs rá adat: P. M. V. *βaiža*, MK. *βaža* 'lékbe tett vejsze-szerű készülék' (M. MK.); 'vesszőből font kúpalakú halfogó eszköz, melyben a szűk nyíláson belekerült hal nem tud megfordulni, s ily módon nem bír belőle kiszabadulni' (V); 'a gabonaszárító csűr nyílását a hófúvás elől elzáró szalmafal (két-két pózna közé hánccsal kötik)' (P.); CsN. *βaiža'-trañdž'a* 'lékbe tett vejsze-szerű készülék' (*trañdž'a* 'léc, vékony deszka' < or. *dranica* 'vékony deszka, hasított d., fedő d.'). Setälä FUF. 2:221 a magyar *vejszét* más fgr. szókkal egyezteti, melyek hangalak tekintetében még távolabb állnak tőle.

A FELELET A NÉVMÁSTALAN KÉRDŐ MONDATOKRA.

Irta Klemm Antal.

A kérdő mondatoknak két fajtát különböztetjük meg: az egyik az, amelyre igenlő vagy tagadó feleletet várunk. Ez az úgynevezett névmástalan vagy eldöntendő kérdés. A kérdésnek ez a faja a közönséges kijelentő mondattól csak a kérdő hanglejtésben különbözik és abban, hogy az állítmányhoz az *-e* kérdőszócskát lehet függőszteni. Pl.: *Áll-e még az ősz Peterdi háza? Édes-e az álom? A tövis szúrt meg?* A kérdésnek másik faja az, midőn a gondolatnak valamely részét tudakoljuk, mely teljesen ismeretlen előttünk. Mivel ilyenkor a kérdésben mindig kérdő névmás vagy kérdő névmásból alakult kérdő határozószó van, azért az ilyen kérdést névmásos vagy kiegészítő kérdésnek¹ nevezzük. Pl.: *Hová merült el szép szemed világa? Ki áll amott a szirttetőn? Hát hogyan mint vagytok otthon, Pistikám? Miért nem jössz?*

Ellenben nem helyes úgy meghatározni a kérdésnek ezen két fajtát, hogy az eldöntendő kérdéssel *az egész gondolatot* vagy *az egész mondatot* kérdezzük. Ezen kérdés ugyanis: *A tövis szúrt meg?* névmástalan vagy eldöntendő kérdés, s mégsem az egész gondolatot vagy az egész mondatot kérdezzük, hanem csak az alanya vonatkozik a kérdés. Ebből következik, hogy a névmásos vagy kiegészítő kérdést sem helyes úgy meghatározni, hogy vele *mondatrész* után tudakozódunk, hisz az említett kérdésben is *az alanya* vonatkozik a kérdés, s mégis eldöntendő kérdéssel van dolgunk.

A felelet a kiegészítő kérdésre mondatrészszel vagy mondatlalt történik. Pl.: a fentebbi kérdésekre a feleletek ezek: *A távolba. Hunyadi ő, az ősz vitéz. Jól Mert nem érek rá.* Az eldöntendő kérdésre a felelet lehet: tagadó, s ez vagy egy szóval (*nem, nincs* stb.) vagy egész mondatlalt történik. Pl.: *Kis szívem, tehát csak nem jössz el velem? Nem vagy nem megyek (el).* A felelet lehet tiltó, s ez *ne* szócskával történik, s utána az állítmányt rendszeren megismételjük. Pl.: *Idehívjam-e fiamat? Ne (hívd)!* A felelet lehet igenlő, ez vagy egyszerűen *igen*-nel történik vagy a kérdésben kiemelt mondatrészszel, néha az ezt helyettesítő névmással. Pl.: a fentebbi kérdésekre a feleletek ezek: *Áll még. Édes. Az. Igen.*

Az igenlő feleletnek ezen két uőbbi módjára azt tanítjuk, hogy a kiemelt mondatrészszel való felelet

¹A németben különböző elnevezések fordulnak elő a kérdésnek ezen két fájára: Zweifelsfrage—Tatsachenfrage (Wundt: Sprache³ II. 263—4.), Besätigungsfrage—Ergänzungsfraęe (Wegener), Entscheidungsfrage—Bestimmungsfraęe (Sütterlin: Die deutsche Sprache der Gegenwart² 286.), Satzfrage—Wortfrage. Nálunk Simonyi régebben névmásos—névmástalan kérdésnek nevezte, újabban (Helyes Magyarság² 15. 3. kiad. 12.) eldöntendő kiegészítő kérdésnek nevezi.

magyarosabb, mint az *igen*-nel való felelet. Már Adámi Mihály (Ungarische Sprachkunst 1760. 160. l.) és Versegly Ferenc (Magyar Grammatika 1818 403, 497 – 9. l.) így tanítja ezt. Vizsgáljuk azért, mennyiben magyarosabb a kiemelt mondatrészszel való felelet!

E célból kutassuk a magyar nyelv történeti folyamatában századrol századra a névmástalan kérdésre való feleleteknek módjait, vegyük figyelembe a mai népnyelvnek és a rokon nyelveknek tanúvallomásait is! Kezdjük mindjárt a régi nyelvvél!

XV. század. Ezen századnak huszita bibliafordításában tanulságos megfigyelni, hogy a latin *utique, etiam*, illetve a görög *vai* „ja” hogyan van magyarul kifejezve. Azt látjuk ugyanis, hogy nem *igenis, igen* határozószócskákkal, hanem ezekkel: *valóbizony, bizony, és úgy, tat úgy*.

Példák: Hizitec e hog ezt tehelem tünectec Mondanac neki, Valobizon ur. MünchK Máté IX. 28. Hized e ezt Monda neki Valobizon uram. Uo. Ján. XI. 26—7. Monda ig Simon peter nec Janosnac Simona zerec e engemet ezectől inkab Monda ő neki, Bizon uram. Uo. Ján. XXI. 15. Monda esmeg ő neki . . . zerec e engemet Monda ő neki Bizon uram. Uo. 16. Ertettetec e mend ezeket, mondac neki Es ug. Uo. Máté XIII. 51. Hallod e mit mondac ezec Ihc kedeg monda nekic tat ug. Uo. Máté XXI. 16. Mondanac neki, Tú mestertec nem fizeti meg a didragmat, es ő monda, tat ug. Uo. Máté XVII. 23—4.

A XVI. században a névmástalan kérdésre való felelet többféle kép történt. Legszokottabb módjai ezek:

1. A felelet a kérdésben kiemelt mondatrészszel vagy az ezt helyettesítő mutató névmással történik: Mond megh ennekem azzon ember, ha aneen attatok el az mezőth? Az kedeegeh monda: Ugyan, aneen. Ap. Csel. V. 5. JordK. Wagyony keesed? Wagyon de yghen elhelen (Est. sed walde haebes. Ja, es ist aber gar nicht scharfi). Heyden-Sylvester: Puerilium Colloqu. 1527. (Kiad. Melich 1912.) 31. Papa volt-é szent Gergel doktor? Az volt. Sztárai: Az igaz papságnak tüköre 1559. R. M. Költők Tára V. 232. Hallod-é ezeket? Jól hallom. Uo. 233. Úgy vagyon-é? Úgy vagyon. Uo. 238. A tü Mestertec nem de szockoté adógarast adni? Monda: Szokot. Máté XVII. 24—25. Heltai: Új-Testam. (Az eredetiben: *etiam, vai* = *ja* van. Ugyanezen hely Sylvesternél így van: A ty mestertek meg aggiai az ado pinzt? Monda ünekiek, Meg.) Mikoron azokat kerdic vala, Ha keresztyé nec volnanac? Ottan felel nec vala: Azzoc vagyunc. Heltai: Haló 1570. Régi M. Könyvtár XXXVI. 95. Edes fiam megh tucze te az en kerdesemre felelni monda az giermek megh tudok nilwan (Az eredetiben: *etiam peroptime*). Poncianus Historiája 1573. Régi M. Könyvtár V. 186. Hallja-e kegyelmed? Hallám. Comoedia Balassi M. árultatásáró 1569. R. M. Költők Tára VII. 290. Meg yhattyatok ee a pohaaht? mondanak ottan: meg. ÉrdyK 430. Hisziteké hogy én meg-tselekedhetem azt a mit kértek? És mondanak néki: Hiszszük Uram. Máté IX. 28. Károli (Az eredetiben: *Utique Domine — vai, xópis*. Sylvesternél ugyanezen hely így van: Hisszek uram.) Hallodé a mit ezek mondanak? Jól hallom. Máté XXI. 16. Károli. (Az eredetiben: *utique — vai*. Ugyanezen hely Sylvesternél: Hallom. Heltainál: Miért nem?) Értéteké mind ezeket? Értettük Uram. Máté XIII. 51. Károli. (Az eredetiben:

etiam — *val.* Ugyanezen hely Sylvesternél: Meg ertiteki mind ezeket? Meg uram. Heltainál: erttyũc Wram.)

2. A felelet *igenis*-sel és *a kiemelt mondatrészszel* történik: A ti Mestertek nem adjaé-meg ő magáért a két drachmát? És felele Péter: Igen-is meg szokta adni. Máté XVII. 24—5. Károli (Az eredetiben: etiam — *val.* Káldinál már csak: *igenis* van.)

3. A felelet *igenis*-sel történik: Te Tamás deák, hallád-e? Igenis, kegyelmes uram. Comoedia Balassi Menyhárt árulatasáról. 1569. R. M. Költők Tára VII. 269. Megkünyebbűle Nagyságod az nagy bűn lerakással? Igenis. Uo. 284. Hiszedé ezt? Monda nékie: Igen-is Uram. Ján. XI. 26—7. Károli. (Az eredetiben: utique Domine — *val.*, *κρίτε.*)

4. A felelet *úgy*-, *úgy vagyon*-, *bizonyyal*-, *jól*-lal történik: Hyzytek ee, hog en ez yot tehetem tynektek? Mondanak hwneky: Byzonnyal Uram. Máté IX. 28. JordK Monda Symon peternek Jesus: Janosnak Symona! Zerecz ee enghemet fellyeb ezeknél? Monda hwneky: Ugy vagyon uram. Ján. XXI. 15. JordK. Hyzed ee ezth? Monda hwneky: Ugy vagyon, uram. Ján. XI. 26—27. JordK. Ertheetökee mynd ezeket? Mondanak hwneky: yol. Máté XIII. 51. JordK. Az ty mestertet(k) nem fyzette mege az adot. Monda peter hwneky: Ug vagyon. Máté XVII. 23—24. JordK. Hallod ee myt mondnak ezek? Monda hwnekyk Jesus: yol. Máté XXI. 16. JordK. Woltaly keoz ti anyithwany. Ugy | olymynth keeth ezthendeygh (Ita, fere biennium. Ja | fast schier czwei iar)-Heyden—Sylvester: Puerilium Colloqu. 1527. (Kiad. Melich 1912) 64. Symon Janos zerez ee enghemet ynkab ezeknel? Monda ewneky wgy vagon wram. Monda ewneky esmegh. Symon Janos zerez ee enghemet? Monda ewneky wgy vagon wram. ÉrdyK 227. (Az eredetiben: etiam Domine — *val.*, *κρίτε*? Ugyanezen hely Károlinál: Ugy Uram. Sylvesternél: ugy Uram.) Mondd meg nékem, ha ennyi pénzen adtátoké-el a ti örökségteket? és az monda: Ugy vagyon. Ap. Csel. V. 8. Károli (Az eredetiben: etiam tanti — *val.*, *τασοῦτου*) Hiszedi ezt? Ugi uram. Ján. XI. 26—7. Sylvester. (Az eredetiben: utique Domine — *val.* *κρίτε.*)

A XVII. században kitűnően lehet megfigyelni a felelés módjait különösen Póсахázi János: Igazság istápjja. Avagy olly catechismusi tanítás stb. című vaskos könyvében (1669. Sárospatakon), melyben igen sok a kérdés és a felelet. A felelet szokott módjai a XVII. században a következők:

1. A felelés *a kiemelt mondatrészszel* vagy *az ezt helyettesítő névmással* történik: Különbözé ez a tanétásnak módgya, a Praedikállástul? Különböz. Póсахázi I. 1. Hát az Apostolok idejében vólt-é ez a tanétásnak modja? Vólt. Uo. 3. Vagyon hát az emberben ... valami természeti ismeret? Vagyon. Uo. 6. Hát az Uj Testamentumnak Görög betűjén megnyúghatnak-é? Meg. Uo. 32. Több személyek vadnak hát az Istenségben egynel? Többek. Uo. II. 22. Az Istennek gondviselése tsak a jödogokban-né (!) látható, vagy még a gonoszokban-is? Még ezekben-is. Uo. II. 81. Hát a hivalkodó beszéd tüné? Az. Uo. II. 107. Hát jó meg-külömböztetése-é a bűnnek...? Jó. Uo. II. 109. Hát a bűnt nem számlálhattjuk-é ezek kozzé? Oda. Uo. II. 120. Tudgya-é hát a jövendő dolgokat? Tudgya. Uo. 7 S hát, ti engedtetek volna azt? Mi. Actio Curiosa 1678. (Thaly-féle kiadás 1894. 176. l.) Elhozták-é az étket? El. Uo. 178. Te hitet igazítasz? Azt. Uo. 160. Értettétek-e mind ezeket? Értettük. Máté

XIII. 51. Káldi. (Az eredetiben: etiam — *val*). Tudczé deákúl? tudok. Tudodé a leczkédet? tudom. Pereszlényi P. Corp. Gram. 514.

2. A felelet *igenis*-sel és a *kiemelt mondatrészszel* vagy az *ezt helyettesítő névmással* történik: A természeti okosságból meg-probáltathatik-e az Istennek örökké-valósága? Igen-is meg. Pósa-házi II. 6. Igaz keresztyéni tudomány-é? Igen-is az. Uo. 24. Vólt-é Istentől instructiojok? Igenis vólt. Uo. I. 15. Olyat kérdettem ha itéli-e, hogy a városba dolgunkba valamit tudnak? s azt mondotta, hogy igenis tudnak. Veresmarti Mihály Munkái. (Kiadta: Ipolyi A. 1875. 1878.) I. 71. Még se gondoljak véle, hogy pápista? Igenis gondolok. Uo. I. 41. Valami gonoszt akart-e? Igenis gonoszt. Uo. II. 398. Nem olvastad-é a Sol-tárookban? A Remete: igen-is olvastam, úgymond. Haller: Harmas Istoria³ II. 230. Az-é az én édes atyám? Felel az aszszony: Igen-is az. Uo. 326.

3. A felelet *igenis*-sel történik: Tudgya-é ismeri-é az Isten önnön magát? Igen-is. Pósa-házi II. 6. A Fiu egyenlő állatú-é... az At'ával? Igen-is. Uo. 28. Az a világosság magán meg-álló valóság vólt-é? Igen-is. Uo. 65. Szükséges-é ez az Isteni meg-tartás? Igen-is. Uo. 82. Szükölködnek-e a teremtett állatok e nélkül...? Igen-is. Uo. 83. Üres vólt-é az ember minden nyavalyásságtúl? Igen-is. Uo. 85. Meg-kivántatik-é a hijendő dolgoknak tudása? Igen-is. Uo. 283. Még igen sokszor fordul elő az *igenis* feleletekben Pósa-házinál. S hát, ugyan végbenviszi kigyelmed? Igenis! Actio Curiosa 1678. (Thaly-féle kiad. 1894.) 160. Akár-kitül közzülletek kérgyék-meg, ha akar-e Meny-országba menni? Mingyárt azt feleli; hogy, igen-is; oda-igyekezik. Pázmány: Prédikációk (Egyetemi Kiad. VI. 439). Nem terjedett vala-e ki... méltósága? Igenis. Szalárdi: Siralmas Krónika 1662. Nemzeti Könyvtár 10. Hiszitek-e hogy ezt meg-chelekedhetem veletek? Igen-is Uram. Máté IX. 28. Káldi. (Az eredetiben: utique, Domine — *val*, *καρπς*.) Nem fizeti-e meg a mesteretek az adó-pénzt? Igen-is. Máté XVII. 23 - 4. Káldi. (Az eredetiben: etiam — *val*). Hallod-e mit mondnak ezek? Igen-is. Máté XXI. 16. Káldi. (Az eredetiben: utique — *val*.)

Nézzük meg, mit tanítanak a XVII. század nyelv-tan-írói az *igenis*-, *igen* re vonatkozólag! Szenczi Molnár A. (1610.) az adverbium affirmandi között az *igen*-t nem említi, hanem az adverbium intendendi között található nála: *igen* = valde. Corp. Gram. 248. Az adverbium affirmandi között csakis az *igenis*-t (maxime) említi: *ugyan*, *ugyan*, *ugyanis*, *ugy* *vagy* *on*, *bizony*, *bizonyára*, *igenis*, stb. Uo. 25.) Pereszlényi P. (1682) a következő adverbium affirmandi-t sorolja föl: *ugy*, *ugyanis*, *igenis* (= omnino), *bizony*, *bizonyyára*, *bizonnyal*, *valósággal*. Corp. Gram. 536. Az *igen*-t mint adverbium affirmandi-t tehát még egyikük sem ismeri, csak az *igenis*-t említi ilyen szereppel.

A XVIII. században és a XIX. század elején a névmástalan kérdésre való feleletek módjai ugyanazok, mint a XVI. és a XVII. században, de már a XVIII. században föllép az *igen*-nel való felelet is. A felelet módjai tehát ezek:

1. A felelet a *kiemelt mondatrészszel* vagy az *ezt helyettesítő névmással* történik: Érted ezt Siroes? Érttem. Csíksomlyói iskoladramák. Régi M. Könyvtár 32: 101. Esküszöle zománzos kardodra? Esküszöm. Uo. 115. Lehet látni? Lehet látni. Uo. 136. Engedelmes léssze he? Leszek leszek jaj! Uo. 196. Hát uradnak valsz ezen túl? Annak. Uo. 197. Akarsze nékem szolgálni?

Akarok. Uo. 204. Hanem hallod é Frater? Hallom Uram! Illei: Tornyos Péter 1789. Régi M. Könyvtár 33:33. A kést, kalánt, asztalt el-igazítottod é? El. Uo. 65. Hát már az én fiam beveszi-é vagy sem? Be, be, no. Protestáns iskola-dramák. Régi M. Könyvtár 21:290. Tehát Angelica szerelmes? Szerelmes. Csokonai. Nemzeti Könyvtár 434. Az az ő szerelmének tárgya? Az. Uo. Te vagy? Én vagyok. Uo. 455. Meg van tehát határozva? Meg. Uo. 469. Fogtak-e ördögöt? Fogtunk bizony. Uo. 669. Fiatal? Az. Kazinczy Munkáji 1815. 5:25. Te az vagy neki? Az vagyok — hitvese. Uo. 77.

2. A felelet *igenis*-sel és a *kiemelt mondatrész*szel történik. Kicsoda? Én Uram? Igen is magad. Pétzeli: Merop 1789. 76. Az a Tánkréd, a kit a mi Tanatsunk meg nyomorított? Igen is, az. Uo. 213. Szabad leszsz é meg látnom őket? Igen is meg láthatod. Álzír 1790. 33. Kérdé a Tiszt, a Gróf vólna-é oda fent? Felelet: hogy igen-is, fent van szobájába. Gvadányi: Rontó Pál és Benyovszki 1793. 221. Úgy-é Téténybe? Igen-is Téténybe. Dugonics. Kún László. Jeles Tört. 1795. II. 261. Értekezett, ha esméri-é Vertevill a Grófnét? Igen-is esmérem, felelé neki. Mészáros I.: Kártigám³ 1795. 395. Kérdé tőle, ha pénz van-é nála? Igen-is vagyon. Kónyi: Democritus 1815. I. 19. Így vóltál-é? Igen-is így vóltam. Uo. 54. El adó-é az a veres nadrág? Igen is el-adó. Uo. II. 9. Ótőle? Igen is, magától Amyntastól. Csokonai (Kiad. Schedel F. 1844.) 470. A te Urad volt e? Igen is ő volt. Báróczy Munkáji 1813. I. 174. Ebédeltél? Ma? Igen is, ma. Kazinczy Munkáji 1815. V. 41. Te vagy az, a ki . . . általvevél? Igen is, az én vagyok. Uo. III. 254. Kérdi, ha ő-e az az Amerikánus? Igen is Uram, én vagyok. Az amerikai Podocz. 1776. Régi M. Könyvtár. XXXIV. 41. Megbüntetik-e? Igen is meg. Mikes: Mulatságos napok (Kiadta Abafi L. Nemzeti Könyvtár 1879.) 12.

Az *igenis* néha a kiemelt mondatrész után áll: Talán bizony Sárkányod is van? Van igen is. Illei J.: Tornyos Péter. Régi M. Könyvtár. XXXIII. 33. Itt neveltettél-tel? Itt igen-is. Dugonics: Etelka Karjelben. (Jeles Tort. 1794. I. 293.) Ez tehát a Te anyád? Ez igen-is. Uo. Vannak-e az asszonynak gyermekei? Vannak igen is. Márton Józs. Magy. Olvasókönyv I. 1809. 121. Vagynak-e ennél több levelei? Vagynak, igen is. Csokonai. (Kiadta: Schedel F. Nemz. Könyvtár 1844.) 678. Van-é most az asszonynál valami jóféle thea? Van igen is. Uo. 685. Hát szereted a Scythiai Herczeget? Szeretem, igen is. Báróczy Munkáji 1814. VI. 151. Te is elúnod magadat körültem? Néha el, igen is. Kazinczy Munkáji 1814. I. 201.

3. A felelet *igenis*-sel történik: Kezdem-é bútsúmat tőled Ágiaris? Igen-is. Bessenyei: Ágiaris keserve. Régi M. Könyvtár 13:125. S a hírt kocsisa hozta sógor uramnak? Igen -is. Bessenyei: A philosophus. Olcsó Könyvtár 138:27. Aztán Róma alá esett Egyiptom? Igenis. Uo. 54. S még kételkedsz abba, ha Szidalisz szeret-e? Igen is, és nagyon. Uo. 109. Tí mind-a-ketten Pappfalváról valók vattok? Igen-is. Dugonics. Az arany pereczek. 1790. Régi M. Könyvtár VIII. 18. Úgy-é? Asszszonyom! Inasomnak adta az arany Erekyét? Igen is. Uo. 204. Test-vér-öcscsét hurczolta gyalázatosan a Tömlöczbe? Igen-is. Uo. 271. Azon Ifiát tehát... fel-akasztathatom? Igen-is. Uo. 289. Vallyon vigyázok-é? avagy inkább álmodozom. Igen-is, nem álmodozik a fejedelmi Kis-asszony. Uo. 294. Nem szerettelek-é igazán? Igen-is. Dugonics: Etelka Karjelben. Jeles Tört. 1794. I. 217. A Királynak parancsolattyát? Igen-is. Uo. I. 49. Mindent feláldozol tehát? Igen-is. Igen-is. Uo. I. 137. A te kezeid közt

vagyon? Igenis Asszonyom. Pétzeli: Merop. 1789. 68. Akarsz-e hozzá férjhez menni? Igen is! Szentjóni Szabó L.: Mátyás király (Kiadta Toldy 1865.) 171. Nem fogna-é éneám megneheztelni? Igen is. Csokonai (Kiadta Schedel Fer. Nemz. Könyvtár 1844.) 608. Hát beszéltél a főtisztelendő gvardián ural? Igen is. Uo. 652. Most ota peh fan? Igen is. Uo. 666. Szokott-e az Úr vig játékokat is készíteni? Oh igen is. Márton Józ. Magy. Olvasókönyv II. 1812. 29. Láttad őtet? Igenis. Márton Józ. Lexicon Trilingue 1818. II. 1022. Te sípokat vagdalsz? kérdé. Igen is; felele az. Kazinczy F. Munkáji 1815. II. 242. Talán azon vagyon lakásod? kérdém. Igen is, Uram. Uo. IV. 224. De ismeri e tévedéseit veszedelmét? Igen is, Asszonyom. Uo. 1814. I. 25. Ebből áll? Igen is anyám. Uo. I. 317. Hát bétölthetitek-e ti nékiek azt a kedvet, mellyet ti ő tőlök kívántok. Igen-is, felelnek a Törökök (Az eredetiben: Oh, ja). Kazinczy: Az amerikai Podocz 1776. Régi M. Könyvtár XXXIV. 36. Hát vigasztal minket, ha rosszak vagyunk is? Igen-is, fiam, ha rosszak vagyunk-is. Uo. 46. Hát tudsz-e valamely varrást vagy mosást. Igen-is! Kónyi: Democritus 1815. I. 127. Van é Prókatorod? Igen-is. Uo. 166. Kérdezé, ha azért lehetne-é néki enni? Igen-is, felele a Kelner. Uo. II. 60. Ez előtt nem régen nem volt ott valami lárma? Igen-is. Uo. II. 69.

4. *Igen*: Kérlek ekkor ugyan valamit láttál tám. S ezen háborodtál, meg, midőn szoina szám. Igen mert álomban vilagosan látám. Komédia és Tragédia. Előédták 1777 körül. Protestáns iskoladramák. Régi M. Könyvtár XXI. 334. Fogadod é jobbúlásodat? Igen. Illei J.¹: Tornyos Peter 1789. Régi M. Könyvtár. XXXIV. 65. Ezen Úri Vendégeknek szolgálisz é ma a Bálba híven, szívesen? Igen. Uo. 65. Valami titkomat? Igen, igen! valami kedves titkodat. Kazinczy: Geszner Idyiliumi 1788. 193. Szóllj, nem olyan e velek, mint egygy Istenné? Oh igen, mint a felséges Júnó! Kazinczy F. Munkáji 1814. I. 75. Érzékeny? igen; így, amúgy. Uo. 82. Gyakran esik meg ez nalatok? Oh igen. Uo. 58. Valamely titkomat e? Igen. Uo. 1815. III. 143. S hoztál valamit? Oh igen! igen sokat. Uo. III. 315. De az Úr Yorick? Igen. Uo. IV. 267. Te... az én juhaimat rokonid ellen akarod őrzeni? Igen, felele a Farkas. Uo. 1814. IX. 376. Hát gondolt-e ki már az Úr valami fortélyt? Igen! Úgy van. Márton Józ. Magy. Olvasókönyv II. 1812. 31. A toló zárt? Igen, igen. Uo. 33. Hívattál engém Pajtás? Igen Barátom! Uo. 56. Az én szobamba? Igen igen. Uo. 70. Igennel felelni. Márton Józ. Ném.-Magy. Lexicon I. 1803. 1027. Igent mondani. Márton Józ. Ném.-Magy.-Deak Lexicon I. 1823. 966. Majd azt mondja igen; majd azt hogy nem. Uo. S ez a levél — engem illet? Igen. Kisfaludy S. Munkái (Kiadta: Angyal D. 1892.) V. 447. Hidgyem-e? Igen, igen! Uo. V. 492. Nem Kaján itt a Kamarának ostora? Vagy igen. Uo. VI. 101. Csak francia könyveket szokott olvasni a tek. asszony?... És magyart? Mit? ha! ha! ha! Igen! hiszen magyarul imádkozom. Karmán: Művei. Kiad. Abafi L. 1879. I. 229—30.

¹ De nála *igenis* és *igen bizony* is előfordul a feleletben. Vö. itt a megfelelő pontokban!

² Az *igen* nemcsak feleletekben fordul elő: Kétféleképpen van jelen: hatalma szerint, és személyében. Igen: talám úgy mint a nap. Kazinczy: Az amerikai Podocz. 1776. Régi M. Könyvtár XXXIV. 52. Apolgattad, s nevelted mint hív Anya... Igen; s most majd meg-fizeti dajkalkodásomat. Kazinczy: Geszner Idyil. 1788. 125. Majd biz a Törökök vallani fognak valamit a velek-jót-tévők ellen! Igen igen. Dugonics: Jeles Tört. 1794. I. 84.

Az *igen*-nel való felelet² előfordulási helyeinek számát a XVIII. századra vonatkozólag bizonyára nem lesz nehéz szaporítani és az itt idézetteknel bizonyosan korábbi adatok is kerülnek majd elő, de mindezek az *igen*-nek itt vázolt fejlődésmenetét lenyegben nem tudják megváltoztatni.

5. A felelet a *kiemelt mondatrész*szel történik, s utána következik *igen*: Ő? Ő, igen. Kazinczy Munkáji 1814. I. 64. Az Úr neve ez itt a papiroson? Az én nevem, igen. Uo. 1815. III. 335. A Kisasszony la? Én igen. Uo. V. 12

6. *Igen bizony*: Nem látod a két fejü Sasokat — he? Igen bizony! Illei J.: Tornyos Péter. 1789. Régi M. Könyvtár. XXX-II. 71. Kend engem rosz adósnak nevez? Igen bizony. Csokonai Munkái (Kiadta: Schedel F. Nemzeti Könyvtár 1844.) 649. Talán a philosophusok kövét keresik? — Igen bizony! Kármán: Művei. Kiad. Abafi L. 1879. I. 253.

A népnyelvben az *igen* nel való felelet ritkábban fordul elő, amint azt Kosztolányi Zoltán (Nyr XXVIII 541–7), Szász Károly (Nyr I. 80–2) és Lőrincz Károly (MNyszet VI. 240) is kimutatta. Magam is állíthatom tapasztalatból, hogy a nép az *igen*-nel való feleletet urasnak tartja és ritkábban él vele. A nép rendszeren a kérdésben *kiemelt mondatrész*szel vagy az ezt helyettesítő névmással felel avagy *a*-val (= eredetileg állítmányul használt mutató névmás) s egyéb határozószokkal. (L. Kosztolányi említett cikkében.) Az *igenis*-sel való felelet azonban gyakrabban előfordul a nép nyelvében, de ezzel is csak bizonyos esetekben él a nép fia: midőn feszültebb lelki állapotban van, így ha feljebbvalójával (gazdája, pap, jegyző) beszél, amidőn tehát mintegy bizonyos nyomatékot akar adni a feleletnek.

A rokon nyelvekben a felelet szintén *a kérdésben kiemelt mondatrész*szel történik rendszeren, bár vannak ezen a téren különnyelvi fejlemények is, mint pl. a finnben: *kyllä* ,igen, (tkp. ,elég, eléggé, bizony' stb.) stb., de ez utóbbiakra most nem szükséges figyelemmel lennünk.

Osztyák: *pàm-tagar-tòrbi χοϊ ollèn? – olləm—lauəl*. ,A Fű-gyékény-sapkás ember vagy?' ,Vagyok' mondja. NyK XXXVII. 183. *νοη... liləη? – liləη*. ,Te... élő?' (=te még élsz?) — ,Élő' (=még élek). Uo. 186 *χàtna nèηχο ol? χàdəη χο iàstəl: ol*. ,A házban ember van?' A házigazda szól: ,Van'. Uo. 188. *si iāzəηəm (!) χòl'sèn? uaj-pèlek lauəl: χòl sèm*. ,Ezt a beszédemet hallottad?' A Felbotosú szól: ,Hallottam'. Uo. 194 *iəna'... νοη? lauəl: mà* ,Igazán te vagy?' Szól: ,Én'. Uo. 273.

Vogul: *jämésäkw jälsən? jälsəm*. ,Jól jártal' (=jól végezted utad)? ,Jártam' (=jól). VogNGy I. 26 *akim-gjkä nan? am*. ,Bácsim, te (vagy)? ,Én'. Uo. II. 24 *šàune pišən khajtullən? khajtulləm*. ,Egészségben, erőben futkározol' (=egészséges vagy)? ,Futkározom' (=egészséges vagyok). Uo. IV. 364. *nurəχ jisən? äməχ jisəm* ,Magad jöttél?' ,Magam jöttem'. Uo.

Zürjén: *tead pə tɛvariš em, abu? vɛv šuɣas: em pə*. ,Van-e társad, vagy nincs?' A ló mondja: ,Van'. NyK XLII. 87. *šəd eškes mojdam, oge? mojd!* ,Meséljünk-e a fekete ökörről, (vagy) ne?' ,Mesélj'! Uo. 126. *gaške-pə i menim sarid šetas*

setšem beletse? šetas. ,Talán nekem is ad a cárod ilyen írást' ? ,Ad'. Uo. 140. *on-e menjim ruškuę pır? pıra* ,Nem mész-e be a hasamba' ? ,Bemegyek'. NyK XLIV. 224. *šjid tšupšis-e? tšupšis.* ,Megfaragtad-e az istállódat' ? ,Meg'.¹ Uo. 319. *elabišjid kištiššis-e? kištiššis.* ,Megöntöted-e lepényedet' ? ,Meg'.² Uo. 319. *kužan-e berdnj? kuža.* ,Tudsz-e siratni' ? ,Tudok'. Uo. 319. *men pože-e ledšjvni pristaņe? pože.* ,Nekem lehet-e mennem a kikötőhöz' ? ,Lehet'. Uo. 77. *kod ke addžilinnid e setšem saldateš? addžilim.* ,Látott-e valamelyitek olyan katonát' ? ,Láttunk'. Uo. 77. *te okotitan mikęd? me okotita* ,Te velünk akarsz (élni)' ? ,Én akarok'. Uo. 79.

V o t j á k : *addžiškod a med ag ta kur-addžämmä? addžiško.* ,Látod-e talán ezt az én szenvedésemet' ? ,Látom'. VotjNGy 57. *mınam luoz-a? luoz, luoz.* ,Nekem lehet-e' ? ,Lehet, lehet'. Uo. 72. *ton jö tuž-ama batır? batır.* ,Te jég igen erős (vagy)-e' ? ,Erős'. Uo. 130. *kõtjd šuma-ņa? šuma.* ,A hasad éhezik e' ? ,Éhezik'. SUS Aik XIX. 79. *ta tınad-a? mınam.* ,Ez a tied-e' ? ,Az enyém'. Uo. 85.

C s e r e m i s z : *izamblak kajenõt-imo Oš-βić koč? kajenõt.* ,Bátyáim átmentek-e a fehér vizen' ? ,Átmentek'. SUS Aik VII. 5. *šopke pundōš jōra? jōra.* ,A nyárfatuskó jó lesz' ? ,Jó'. Uo. 37. *meľn im kočkōc mo? kočkōm.* ,Fánkot ettél-e' ? ,Ettem'. Uo. 37. *litsenę-gerōāt-li? kerōām.* ,Tudod-e meggyógyítani' ? ,Tudom'. SUS Toim XVII 179.

M o r d v i n :³ *säv'izi li v'ärigzjš régiñt? säv'izä.* ,Megette-e a farkas a bárányt' ? ,Megette'. *ulñidä-li tosa? ulñiñik'.* ,Ott voltatok-e' ? ,Voltunk'. *v'älisa ulñit? v'älisa* ,A faluban voltál' ? ,A faluban'. *uli-li kširņk? ulä* ,Van-e kenyeretek' ? ,Van'. *tšumbra-li bradjt? tšumbra.* ,Egészséges-e testvéred' ? ,Egészséges'. *kolma numiljt letš oxifñik'is? kolma.* ,Három nyulat lőtt a vadász' ? ,Harmat'. *te lomañiš kuljš? te.* ,Ez az ember halt meg' ? ,Ez'.

F i n n : *Tuliko pappi? Tuli.* ,Megjött-e a pap' ? ,Megjött'. *Onko isänne kirkossa? On.* ,Ott van-e atyátok a templomban' ? ,Van'. *Kotonako veljesi on? Kotona.* ,Otthon van-e a testvéred' ? ,Otthon'. *Oletteko jo nähneet uutta pappianne? Olemme.* ,Látátok-e már új papotokat' ? ,Láttuk'.

L a p p : *juo ko kauni? juo.* ,Megtaláltad-e már' ? ,Már' (meg). UgFüz. VII. 104 *piejalñilu' kus niejtau muñi? piejau.* ,Odaadnád-e nekem a leányt' ? ,Odaadom'. Uo. 108. — *tairä' tällie, kusnie lie mü rēnnkä? nü männe tairāp.* ,Tudod most, hol van a gvűrüm' ? ,Bizony én tudom'. Uo IX. 158. *atnā' tatne pñihpāp? nü mann atnāp.* ,Bírod te a sípodat' ? ,Biz én bírom'. Uo. IX. 114.

A történeti áttekintésből és a mai népnyelvi használatból azt láthatjuk, hogy a névmástalan kérdésre a felelet a magyar-

¹ Tulajdonképp: ,Istállód meg van-e faragva' ? ,Meg van faragva'.

² Tulajdonképp: ,Lepényed meg van-e öntve' ? ,Meg van öntve'.

³ Mordvin hadifoglyok közlése.

ban a következő módokon történt: 1. A kiemelt mondatrészszel vagy az ezt helyettesítő névmással. 2. *Igenis* határozószóval és a kiemelt mondatrészszel vagy az ezt helyettesítő névmással. 3. *Igenis*-sel. 4. *Igen*-nel a XVIII. század óta. A kódexekben és másutt is még láttunk *úgy, úgy vagyon* stb.-féle feleleteket is, de ezeket most külön nem tárgyaljuk már, mert nem fejlődtek tovább.

Mindezen fokozatok egy közös alapformára vezethetők vissza, mégpedig az első pontban említett formára: a kiemelt mondatrészszel való feleletre. Ez nemcsak az ősmagyar feleletnek, hanem egyúttal a közös finnugor feleletnek alapformája, amint a rokon nyelvekből látjuk. Ezen közös alapformából fejlődtek a magyarban a fentemlített többi formák. A 2. pont alatt levő feleletmód (*igenis* és a kiemelt mondatrész) nem egyéb mint az első, csak abban különbözik tőle, hogy ez a második felelési mód nyomatékos volt. Az *igenis* és az *igen* ugyanis eredetileg nem *igenlő* (= *ja*) határozószók voltak, hanem *nyomatékosító* határozószók, s jelentésük régi szótáraink szerint ez volt: *igen* = ‚valde, nimis, nimium, nimie, multopere, summopere, oppido‘ (C, MA, PP), — *igenis* = ‚imo, maxime‘ (MA, PP). Az *igen* az *ig-tőszóból* alkotott *-n* ragos határozószó, s Szinnyi szerint alapjelentése lehetett: ‚nagyon, erősen, jól, keményen, élesen‘. Vö. NyK XLI. 111–12. Az *igenis*, *igen* tehát a feleletben a kiemelt mondatrész nyomatékosítására szolgált, de inkább csak az *igenis* volt a régiségben a feleletekben ilyen szereppel használatos, míg az *igen* nagyon ritkán. Az ilyen *igenis*-sel nyomatékosított feleletből a kiemelt mondatrész néha el is maradt, így keletkeztek az *igenis*-sel való feleletek, amelyek tehát tulajdonképpen *hiányos mondatok*. Azért tárgyalta őket már Simonyi Zs. a *hiányos mondatok* közt (NyK XXV. 8.) Az ilyen *hiányos mondatok*ban azután az *igenis* ‚*ja*‘ jelentésű *igenlő* határozószóvá fejlődött a *nem* mel való feleletek ellentétéképen.

Az *igenis* volt a névmástalan kérdésre való feleletekben az *igenlő* határozószó egészen a XVIII századig, ekkor lép az *igenis* helyébe a kevésbé nyomatékos *igen*. Először Adámi Mihály Ungarische Sprachkunstjában (1760) találom az *igen* nek ‚*ja*‘ jelentését¹ (92. l.) Márton József szótárában² említi ugyan az *igenis* en kívül az *igen-t* is, de (1807.) az *igen* után azt mondja „st(att) *igen is*“ és szótára elejéhez (1807.) csatolt német nyelvű magyar nyelvtanában (60 l.) a *bejahende Nebenörter* közt csak az *igenis-t* sorolja föl, az *igen-t* nem említi

¹ Veresmarti Mihálynál is van ilyen felelet: Kérdé Suri: A gyűlés Deákira ha akarom-e? Én: Igen, akarom. (Ipolyi-féle kiadás I. 111.) De itt a vessző bizonyosan sajtóhiba, itt az *igen* jelentése nem *ja*, hanem *nagyon*, miként ugyanazon a lapon ebben: Akarsz-e hát még többször e felől velünk szólni? Én: Igen örömet.

² Pl.: Deutsches Lesebuch 1 02. 426. l. Ném.-Magy. Lexicon I. 1803. 1027. Lexicon Trilingue 1818. I. 1022. II. 1108. Ném.-Magy.-Deák Lexicon I. 1823. 965–6.

itt. A 84. lapon a magyar felelet módjairól szólóban szintén nem említi az *igen*-t sem a szabályban, sem pedig a példákban, hanem mindig csak az *igenis*-t.¹ Mindez arra vall, hogy az *igen* a XIX. század legelején ritkán volt még használatos feleletekben, hanem csak az *igenis*. Adámi után, amint a történeti áttekintésben láttuk, egy 1777-ben előadott iskoladramában fordul elő az *igen* mint *ja'* jelentésű igenlő határozószó, majd Kazinczynál (1788) és Illei János egyik drámájában (1789.).

A fölújulás korabeli írónál az *igenis* a rendes igenlő határozószó (egy-két kivételes esetet nem véve figyelembe, mint pl. Csokonainál: igen bizony stb.), így Báróczinál, Péczelinél, Kónyinnál, Gvadányinál, Dugonicsnál, Csokonainál. Csakis Márton József Magy. Olvasókönyvében (II. 1812) levő Kotzebue fordításokban és Kazinczy műfordításaiban találom először gyakrabban az *igen*-t igenlő határozószónak használva az *igenis*-en kívül.

Mindezekből láthatjuk tehát, hogy az *igenis*-, *igen* nel való felelési mód önállóan fejlődött nyelvünkben, mégpedig az *igenis*-sel nyomatékosított feleletből mint hiányos mondat az *igenis*, s ennek helyébe lép a XVIII. században a kevésbé nyomatékos *igen*, mely Kazinczy műfordításaiban fordul elő először gyakrabban, s innét terjedt el az irodalomban és a köznyelvben. A *nagyon'* stb. jelentésű *igenis*, *igen* tehát idegen hatás nélkül fejlődött *ja'* jelentésű igenlő határozószóvá, de hogy azután az ősi és eredetibb magyar felelési módot (kiemelt mondatrészt) háttérbe szorította, abban már van némi idegen hatás, különösen német hatás. Azt mondom, hogy csak némi idegen hatás, mert amint láttuk, az *igenis*-sel való felelet a régi nyelvben elég gyakori volt.

Azon tanításunk tehát, hogy a kiemelt mondatrész-szel való felelet magyarosabb, mint az *igen*-nel való felelet, helyes, ha úgy értelmezzük, hogy az előbbi felelő mód ősi, eredetibb, de egvényesen idegen-szerűségnek bélyegezni az *igen*-nel való feleletet nem helyes.

DIE MAGYAREN — LES MADJARS.

Irta Barsi Frigyes.

Egyre gyakrabban találkozunk mostanság német, francia, angol lapokban e kifejezéssel: die Magyaren, franciául: les Madjars, angolul: the Madjars. Ezt a szokást nálunk is több oldalról szóvá tették és élénken tiltakoztak ellene.

Röviden el akarom mondani ezen elnevezések eredetét a német, francia és angol irodalomban.

(*Die Magyaren.*) Tudtommal az első tekintélyes német író, aki az

¹ Ugyanígy Ungarische Grammatikjában 1809. 7. kiad. 162. és 217. l. és Versuch einer... Ungarischen Sprachlehre 1812. 120. és 192. l.

Ungarn név helyett a *Madjaren* elnevezéssel él, Schlözer, a híres történétíró a magyarok őstörténetével foglalkozó műveiben. Schlözernek mint göttinga egyetemi tanárnak több magyar hallgatója is volt. Nagy tudományos művében „Nestor. Russische Annalen“ (1802—1809) ugyan többnyire *die Ungarn*-t ír, de emellett használja a *die Madjaren* kifejezést is. Schlözer példája buzdította Kisfaludy Károly barátját, Gaal Györgyöt, hogy 1820-ban könyve címlapjára ezt az elnevezést írja: *Theater der Magyaren*. Két évvel később jelent meg Gaaltól a *Märchen der Magyaren* című fordítása. A *die Magyaren* elnevezésre nézve [gy-vel] Gaal György az úttörő. Az ő példáján azután sokan indulnak: a „Magyaren“ név mintegy divatba jő. Rövid idővel Gaal fordítása után adja gróf Majláth János anthológiáját e címen: *Magyarische Gedichte* (1825). Ez időtájt jelent meg Pozsonyban *Abkunft der Magyaren* címen tudományos értekezés, 1833-ban pedig Bécsben egy nyelvten *Die magyarische Sprache*. Mind azok az írók, kik ez időben Gaal György példáját követve, az *Ungar* helyett *Magyaren* szóval élnek, ezt bona fide teszik: a *Magyaren* szó az ő szemükben pontosabb, néprajzilag hívebb az *Ungar* elnevezésnél. Csakis ezért használják, semmiféle irányzatosság nem vezeti őket.

A forradalom idejében és az ötvenes évek elején a német irodalom ismét többet foglalkozik Magyarországgal. Ismét elég gyakran találkozunk a *Magyaren* kifejezéssel. Érdekes adat: Kossuth Lajos beszéli, hogy mikor 1849-ben szemlét tartott Damjanich hadteste felett, Damjanich az egyik zászlóalját e szavakkal mutatta be neki: „Ezek itt elnök úr torontáli svábok: nicht wahr Kinder ihr seid Schwaben?“ Erre a honvédek sorából egy mennydörgő hang így felelt: Ja, euer Gnaden, wir san Schwaben, aber halt *magyarische Schwaben!* A forradalmi harcokat beszéli el pl. egy névtelen munka 1850-ben ily címen: „Freiheits Kampf der Magyaren (Ungaren) gegen die Oesterreicher“; Korn Ph. pedig megírja „Neue Chronik der Magyaren“ művét. Magyar tudósok német nyelvű műveiben elég gyakran találkozunk újabban is a *Magyaren* szóval. A sok példa közül csak egyet említek: Hunfalvy Pál könyvét: *Die Ungaren oder Magyaren*. 1881. [De Riedl Szende is ilyen címmel adta ki első nyelvtenát: *Magyarische Grammatik*, 1858. Erről t. dolgozótársunk úgy látszik megfeledezett. A szerk.]

Az eddig idézett írók mind elfogultság nélkül vagy határozott rokonszenvvel mondják a magyart németül *Magyare*-nak. Azonban már a harmincas években akadnak egyes német írók, kik bizonyos nemzetiségi éllel használják, meg akarván különböztetni a magyart az országnak többi lakóitól. Legrégibb példa erre tán egy névtelen röpirat 1834-ből: *Der Magyarismus in Ungarn*. Legrikítóbban mutatkozik ez a tendencia Löhernek, az ismert bajor tudósnek *Die Magyaren und andere Ungaren* című magyarfaló utirajzában (1874), mely annak idején sok port vert fel. „A magyarok, írja többek közt Löher, a volta képeni magyaroknak (eigentliche Ungaren) tartják magukat és ellenséges szándékot látnak abban, ha valaki „*magyarischer Ungar*-t említ.“ Löhernek (különben elég felületes) könyve alaposan elrontotta a *Magyaren* szót: most már sűrűbben akadnak írók, kik célzatosan használják az *Ungar* névvel szemben. Eredetileg azonban, mint láttuk, e szót hazafias írók hozták forgalomba és újabban is hazafias tudósaink használták a tudományos pontosság kedvéért. E kifejezés ellen: *die magyarische Sprache* nem is lehet kifogást emelni, legfeljebb annyiban, hogy a németek nem igen tudják jól kiejteni.

(*The Magyars. Les Magyares.*) Gaal György példája nemcsak a német, hanem az angol irodalomra nézve is útmutatásul szolgált. 1830-ban adja ki Bowring Janos, Toldy Ferenc barátja, fordításait: *Poetry of the Magyars*. A bevezető tanulmányok címei: *On the Magyar Language* és *On Magyar Literature*. Bowring példáját angol utirajzírók is követték.

Gyakran használja a *the Magyars* nevet Kossuth is fényes angol szónoklataiban. Például midőn az amerikai nőkhöz fordul „azon anyák, nők, arák, leányok és nővérek nevében, kik ezerszámra sírnak szeretett magyar hősök sírján: In the name — így hangzik az angol szöveg — of all these mothers, wives, brides, daughters and sisters, who by thousands of thousands weep over the graves of *Magyars* so dear to their hearts“. Egy más alkalommal ezt mondta Kossuth az Egyesült Államokban: „Hadd mondják az Egyesült Államok a megsértett jog nevében a betörő oroszoknak: „Vissza, hadd víjják a derék magyarok önmaguk végig csatájukat, különben nekünk amerikaiaknak hozzájuk kell állnunk: Hands off, let the brave *Magyars* fight their own battle!“

Ugyanazon időben, mint a németek és az angolok, kezdik a franciák is sűrűbben használni a *les Magyars* nevet. Először 1828-ban találok a *Revue Germanique* egy tanulmánya címében (ámbar bizonyára elvértve már előbb is előfordult). 1847-ben könyv jelenik meg Párisban e címen: *Le mouvement magyare* par Désprez. 1871-ben adja ki Ujfalvy Károly *La langue magyare* című nyelvtanát, 1874-ben *Le berceau du peuple magyare* c. tanulmányát. Ezidőtájt hagyja el de Gerando Attila füzete is a sajtót: *La Politique des Magyars*, valamint Saissy Amadé fordításai is: *La littérature magyare*. E példák könnyen szaporíthatók.

A világháború ezt az elnevezést is belevonta örvényébe. Mindinkább oly célzatossággal írják és mondják, amelyre azok, kik forgalomba hozták, nem gondoltak.

Ö-E VAGY Ü?

Irtá Simonyi Zsigmond.

Mészöly Gedeon azt írja a MNy-ben (14:224), hogy „az EhrK-ben a *kis*, *kiseded* szónak ilyen alakja is van: *kös*, *kösded*“ s ezt az EhrK-nek ilyen írásmódjából következteti: *kews*, *kewsseb*, *kewsded*. Ez az én nézetem szerint elhamarkodott állítás és csalóka látszaton alapuló nagy tévedés. *Kis* helyett *kös* alig fordul elő valahol,¹ és semmi sem kényszerít, hogy azt a *kews*-t *kös*nek olvassuk, mert hisz bizonyos, hogy az EhrK *ew*-je *ü ü* hangokat is jelöl. Bizonyos pedig az ilyen megfelelésekből: *zewuednek* EhrK, olvasd: szüvednek; *zewl*- 73, 74, 116 stb. = szül- (*i*-vel is: *zyl*- 83); *zewz*

¹ Sebestyén Gy. a régi rovásírástól naptárban ezt olvassa: *köskarácson*, de ez teljesen bizonytalan olvasat. Ugyanott azt olvassa S. Gy.: *Lürinc, Sülvestler*, holott ilyen hangalakok sincsenek sehol. Nyilván valami baj van a naptár rovásírásának *ö* és *ü* értékű betűivel. (Mióta ezt irtam, Sebestyén Gy. megmagyarázta a hibát az Ethnographia legújabb számában) — *Kis* helyett *kes* van egy 1606-i kéziratban: „egy *kes* ô leveles láda“ (MNy 3:465). Ez se fordul elő sehol másutt, tehát nem építhetünk rá.

77, 78 = szűz; *ewl-* 66, 67, 84 stb. = ül (az *öl* ige ugyanigy írva 147); *ewres-* 117 (*ewrews-* 119) = üres; *ewue* 92 = vüvé; *ewun* 93 = vűn. Ezek nyelvemlekeinkben sehol se fordulnak elő *ö ö* hanggal, s az EhrK-ben se fogjuk őket így olvasni: *szöl, szöz, öl, öres, vövé, vön* (ez utóbbi keitő a *vész* ige alakja volna, s ezzel aligha azonosíthatjuk a *vész* igét, mint Mészöly G. akarja). — De van még több ilyen szó is, amit az EhrK írója ketsegtől *ü ü* hanggal ejtett: *bewn-* 53, 54, 58 stb. = bűn (*i*-vel is: *byn* 155); *gyewl-hewzes-* 146 = gyűlhözés, *gyewlhwetseg-* 146 = gyűlhötség, azaz dühödség, *gyewlhwetseg-* 149 = gyűlhösség, dühösség (ezeket nem a *gyűlöl* igehez számítom, mint Szarvas G. a NySz-ban, hisz mindezek a latin *rabies* fordításai; vö. *meggyühönek* RMK 2 : 326); *fewek* 29, 63 = füvek; *ewden* 32, 110, *ewde-* 9, 93 = udő, üdé (*i*-vel is: *yden* 28, 87, 93, *yden* 53); *kwel* 44, 84, 125 *kwel* 113, 116, *kwelwn* 82, 157, *kwelwnb* 89, 125 stb. = kül, külső, külön külömb; *kwewel* 74, *kwewel* 102 = küvöl (*i*-vel is: *kyewel* 53, 80, *kyuel* 130) *kweld* 76, 127 stb. = küld; *zewk-* 143, 157 = szűk; *lewz* 45, 47, 84 stb.; *ewduewz-* 74, 116 stb. (*yduesseg* 126); *ewt-* 31, 78 = üt; *ewuewlt-* 52, 57, 60 stb. = üvölt; *ewz* 27, 28 = ű. E második csoportbelieknek idéz ugyan a NySz 1–2–3 *ö*-betüs alakját, de ezek az *ü*-hangu alakok nagy tömegével szemben semmit se nyomnak, egy részükről könnyen ki lehetne mutatni, hogy toll- vagy sajtóhibák. Pl. a WespK-ből idéz a NySz *bön*-t, de ez a kódexnek csak egy helyén fordul elő, különben *uo* mindig: *bün-* 85, 95 vagy *byn-* 90, *binős* 83, 85 stb.; *özny* *uo*. tehát szintén tollhiba lesz (mint 'kezdé' h. *közde* *uo*. 109). A *fű*-nek *ö*-hangu alakja volna *fyew* ÉrdK 276b (NySz), azonfölül *ffyw* *uo*. 209; ámde az ÉrdK-ben többször is van hibásan *ew* a *w* betű helyén, pl. *el yewta* 59b eh. *el ywta*, *predicallatenwk* 93 eh. *predicallottwnk*, amazokat tehát nyilván így kell olvasnunk: *fyw*. A felsoroltaknak *ü*-vel való olvasását az is bizonyítja, hogy bennük az *ü* *i*-vel váltakozik, ilyen esetekben pedig *ö*-hangu melléalakok ritkábban fordulnak elő (mint pl. *sötet*, *sítét*, *sötét*, *sültét*; *tüvis*, *tüvis*, *tövís*). — Hogy az *ew* betű az EhrK-ben nemcsak *ö*-t, hanem *ü*-t is jelöl, bizonyítják tovább az ilyen megfelelések: *sewren* 27 azaz sűrű — *huzzu* 3, 14 vagyis hosszú, *tanwsag* (a rendes *-ü ü* képző *-ó ö*-vel váltakozik: *ylnemew* 4, *egyygen-* 110 stb. — *nagy arwyuak* 7, *alazatosago* 97, 127). — Végre még azt említem, hogy ha az *ew*-t mindenütt *ö*-nek olvasnánk, az EhrK-ben egyetlen *ü*-hangu szó se volna, pedig ebben is kevés a valószínűség. (Az *ü* hangnak más jegye nem fordult benne elő; egy kétes eset *sezulet* 153, mert különben *-ewl*, sőt *-el* a képző. Az *yu*, *yw*, *yv* az EhrK-ben nem *ü*, hanem *iv* hangot jelöl: *myu* 5, *hyw* 52 stb.) Hogy az EhrK írója az *ö* és *ü* hangot egyformán írja, abban semmi különös sincsen, Ráskai Lea kódexei is rendszerint nem különböztetik meg a két hangot (I. MNyelvem 1. kiad. 154. j.). — Mindezek alapján a *kwes* szót csak *küs* nek olvasom, azért is, mert *i*-vel váltakozik (*kys-* 27, 120, 154), azért is, mert így más nyelvemlekekben s nyelvjárásokban is megvan, s végre azért is, mert török eredetije *kiči* és *küči*.

Mészöly tévedéséhez hasonló, csakhogy éppen annak a fordítottja Melich Jánosnak az a tévedése, mely szerint a HB korában a magyar ember egyáltalán nem ejtett volna *ö* hangot, hanem helyette csupa *ü*-t. M. G. szerint a 14. században így beszéltek: *ölök egy kös székén* (eh *ülök egy küs székén*), M. J. szerint a 13.-ban így: *szüm küzütt*. Azt írja ugyanis M. J. a NyK-ben: „Ha

egy szó írott alakjai közt *u*-val és *e*-vel írottak váltakoznak (vö. *uhug*, *vhug* és *uheg*), ez arra mutat, hogy a szóban levő *u*-t *ü*-nek kell olvasnunk, amelyből *ö* lesz, majd pedig ez *ö*-ből *e*. A *nem* szó a HB-ben *num*-nek, másutt *nem*-nek van írva, ugyanígy a *szem* *zum*-nek van írva. Ez az *u ~ e* jelölésbeli váltakozás arra mutat, hogy az ilyen *u*-t előbb *ü*-nek, később *ö*-nek kell olvasnunk“ (NyK. 42 : 248, a legrégebb nyelvemlékekről van szó). — Tehát kétszer is ránk parancsol e sorok írója, hogy ilyenkor az *u*-t *ü*-nek „kell olvasnunk“. Ámde nehéz lesz e parancsnak engedelmessé válni. Ha még azt mondaná, hogy az *u ~ e* betűváltakozás *ö ~ ë* hangváltakozásra mutat, ez ellen senkinek se lehetne kifogása, ilyen váltakozás csakugyan van, sőt közönséges mind a régi, mind a mai nyelvben: *szöm*—*szëm*, *mögött*—*mëgëtt* stb. stb. De eddig az általános vélemény az volt, hogy nem a *szöm*-ből és *mögött*-ből lett *szëm* és *mëgëtt* (mint M. J. gondolja), hanem hogy emezek az eredetiek és belőlük váltak az *özö* hangalakok. M. J. szerint a HB-beli *zum*- és *cuz*- azt bizonyítja, hogy ilyen volt a hangfejlődés: *szüm*-*szöm*-*szëm*, *küz*-*köz*-*këz* (mert *kez*-írás mód is előfordul). Mindez azon a dogmán alapszik, hogy a HB korában az *u* betű nem jelölhet *ö* hangot. Negyven évvel ezelőtt magam is ezt vallottam, magam is így olvastam: *szümlükkel*, *bennelük*, *küzükün*, s azt hittem, hogy ezekből lett *szömölök*, *bennetök* *ö*-vel, s hogy „az elterjedtebb kiejtés e hangot sok esetben a hozzá közel álló zárt *ë*-vel helyettesíti: *bennelüket*, *szëmëtlükkel*“ stb. (Nyr 8 : 484), tehát egészen úgy, mint M. J. Ámde most tudjuk, hogy az *özés* újabb, mint az *özés*, hiszen ha *szömölök*-ből fejlődött volna *szëmëtek*, akkor *ökör*-ből is *ëkër*, *köröm*-ből *kërem* vált volna stb. stb. Eszerint M. J. hangtörténeti sorrendje talán ilyen lenne: *szüm*-*szëm*-*szöm*, s ugye bár ez nem lehetséges. M. J. szerint föl kellene tennünk, hogy *szüm* és *szëm* egyidejűleg éltek, mert hisz a HB-nek egy kortársa 1211-ben azt írta *Bobzem*; nem nagyon valószínűtlen ez? De vegyük más szempontból! A csütörtök nevét a 13. században rendszeren így írták: *cheturtuc* (1206 stb. OklSz), egyszer *cheturtec* 1299. Ezt M. J. szerint így kell olvasnunk: *csëlürtük*, *csëtürték*, mivel pedig e szónak eredetije a kaj-horvát és szlovén *četertek*, ilyen furcsa fejlődést kapnánk: *csëlërték*-*csëlürtük*-*csëlörtök*-*csëlërték* (ez utóbbira első adatok véletlenül csak EhrK és 1477). Hát lehetséges ez? Hogy a hangfejlődés ilyen vargabetűn át visszajusson oda, ahová a mádi zsidó, s aztán 1477-től máig újra ezzé fejlődjön: *csötörtök* (*chuturtuc* ugyan van már 1351-ben) és *csülörtök* (erre hiteles adatok csak a 18. század óta)? A péntek neve a szlovén-horvát *pétek*, ill. eredetibb *péntek*-ből M. J. fölfogása szerint előbb *pëntük* lett volna a magyarban (mert 1199-ben s 1211-ben így írták: *pentuc*), aztán ebből *pëntök* lett és szintén már 1211-ben *pënték* („pentec“), tehát visszatért az eredeti hangalakhoz. A szlovén *kebel*-ből eredt *köböl* nálunk már 1233-ban *cubul*-nek van írva, s ez *kübüil* volna? Hogyan lett a *kebel*-ből *kübüil*? s hogy vált ez már 1382-ben vissza *këbël*-lé s utóbb *köböl*-lé? Ilyen képtelenségekre vezet M. J. dogmája. S ha *ö* a tagadó szócskát a HB-ben még most is *nüm*-nek olvassa, s habár a HB korában még négyszer előfordul *num*-nek írva s habár a *nem* alak csak kétszáz évvel utóbb jelenik meg (Bornemyza 1434): mégis *nëm* az eredeti hangalak, egyszerűen azért, mert — a vogulban is *nem* van. Ebből aztán némely nyelvjárásban *nöm* is lett, de a *nüm*-öt nem lehet bebizonyítani. — S vajjon miért ne lett volna a HB nyelvében *ö* hang, holott egy csomó szavunknak ősrégi a mai *ö*-je? Így pl. ezeké a finnugor szavaké:

szösz, vö. zürjén *södž*; *bök*, vö. finn *pökkiä*; *tönk*, vö. finn *tönkki*; *öv*, vö. finn *vyö*; *köszön*, vö. zürj. *kösji-* (Budenz). Szintúgy eredeti az *ö* hang ezekben az évezredes török jövevényszavainkban: *bögöcs*, *bögöly*, vö. kaz. tatár *bogülčün*; *köpü*, dzsagataji stb. *köpü*; *öböl*, török-mongol *öbüür*; *ökör*, vö. tör. *öküz* stb.; *özön*, török **ösön* (Gombocz adataihoz hozzájárul a 'Tal, Fluss' jelentésű karacsaj *özén*); *kökény* a török *kök* 'kék' melléknévből; *kökörcs* szintén (bár *kikircs* mellékalakja is van); *törvény*, vö. török *törä* (vö. Gombocz kritikai összeállítását²). — És miért ne jelölhette volna a HB írója egyformán *u*-val az *ü* és *ö* hangokat? Hisz még 200 és 300 évvel később egyformán *eu*-vel jelöli mind a kettőt (mint láttuk) az EhrK és Ráskai Lea is valamennyi kódexében rendszerint egyformán *eu*-vel (I. MNyelv-em 1. kiad. 1:154, j.).

Mészöly G. szerint az EhrK írója az *öl* és az *üt* igét épügy *ö*-vel ejtette ki, mint az *ül* igét s az *öt* számnevet, Melich J. szerint pedig a HB írója sem tett volna különbséget *ül* és *öt* közt vagy az *ül* és az *öl* ige közt, de őszerte valamennyit *ü*-vel ejtették. Egyik föltevés époly kevésbé valószínű, mint a másik, mert az ilyen szópárokat minden magyar nyelvjárás megkülömbözteti egymástól, és megkülömböztette mindenkor.

AZ ÚRI IGERAGOZÁS.

Irta Spitzer Leó.

Egyetértek Simonyival abban, hogy a magyar iskolás gyereket meg akarja kimélni az ikes ragozás fáradságos megtanulásától s évégett egy kis nyelvpolitikai forradalomra használja fel a politikait (Nyr 1918:193). Jól tesszük, ha a mozgalmaknak és változásoknak kedvező korszakot felhasználjuk olyan újítások keresztülvitelére, sőt ha kell erőltetésére, amelyekkel különben hosszú évek alatt sem boldogulnánk. Csak attól félek, hogy a nyelvbéli feudalizmusok kipellengérezése, ha tudománytalan körök kapnák fel, kikben nincs meg a szakértő bölcs mérséklete, a nyelvnek hasonló elszegényülését okozhatná, mint a mostani háború alatt minden nemzetközi eszmének üldözése: hiszen a tömegnek nagy öröme van minden erőszakban és megsemmisítésben. Most is ugyanavval a buzgósággal irtanak ki minden „királyi“-t és „udvari“-t a cégeken és az iratokban, ahogyan a háboru elején a francia és angol feliratokat üldözték. Az emberiség örül, ha időről-időre más sapka jön divatba, ha az agyvelő alatta nem változik is: a sapka-változást aztán büszkén úgy nevezik, hogy „umlernen“, és az 1914-iki „átanulók“ közül sokat már megint itt látunk az 1918-ikiak közt. Remélem, ha a ma divó jakobinus-sipka idején én irom ezt, aki meggyőződéses demokrata létemre a régi felsőbbbségi kormányok idején is élőszóval és irásban küzdöttem ideáljaimért, nem foghatják rám, hogy az ellenforradalom „sapkáját“ tettem a fejembe.

Azt hiszem továbbá, hogyha a műveltek nyelvének valamely jelenségét úrinak nevezzük, nem fejezzük ki egészen a dolognak lényegét. Hisz a „mű-

¹ Ez az egyeztetés olyan tetszetős, hogy Beke ellenvetései miatt alig kell róla lemondani.

² Vannak ugyan nyelvemlékeinkben *eker*, *öker*, *öbel*, *tervény*-féle alakok, de ezek részint analógia útján utólag keletkeztek, részint talán csak ügyetlenül jelölik *e*-vel az *ö* hangot

veltek“ fogalma hála Isten szélesebbkörű, mint az „uraké“: Tisza és társa elbuktak, de a „műveltek“ nem tűntek el Magyarországból. Távolítsuk el az ikeragozást az iskolából, a könyvekből, a nyelvből, de csak azért, mert elavult s a közérzés elidegenedett tőle, nem pedig azért, mert az úri osztályé. De nehéz volna megállapítani az úri és a népi beszéd közti különbséget: mint a munkás, aki ma a gimnáziumi, sőt egyetemi tanárral is nagyobb fizetést kap, máris úrnak mondhatja magát — Franciaországban már rég monsieur-nak szólították egymást nemcsak vasárnaponként — épúgy úri szó lesz holnap ami ma még proletárszó. Figyeljük csak meg, a forradalom neve az oligarchia idején csöcselékre, bűzre és terrorra emlékeztetett, ma pedig a terrorral ellentétes kifejezés és a „forradalom nevében“ követelnek rendet és nyugalmat Oroszországtól Olaszországig! A nyelv mivoltával együtt jár, hogy részt vesz az osztályharcban és innen gyarapodik úri és szolgai szavakkal, úri és szolgai jelenségekkel. Ha megfosztanánk a nyelvet az úri szavaktól, akkor lehetetlen és nem kívánatos korlátozást szabnánk rá. Mert a nyelv épen abból áll, hogy olyan sokféle benyomást vesz fel, s hogy a legkülönbözőbb áramlatok ütköznek benne össze. Ha valaki az úri nyelvet egészen el akarná törölni, épúgy tenne, mint aki a proletárdiktaturát akarná felállítani, vagyis egy önkényesen kikapott osztályt akarna hatalmi versenytársainak sokaságából uralomra juttatni. Töröljük tehát el az ikeragozást, de azért, mert elavult, s nem azért, mert úri. Hiszen, mint fejlődésének Simonyi előadta történetéből világosan kitűnik, valamikor népszerű volt!

Simonyi azt kérdi: „Hát nem furcsa dolog ez? Hát van-e még egy olyan nyelv a világon, amelyben a műveltek másképp ragozzák az igéket, mint a nép?“ (Érdekes, hogy itt már a „műveltek“ fogalma szorítja ki az „úri osztály“ fogalmát.) Én igen-nel felelek. Ez egyes esetekben a legnemesebb nyelvekben is előfordul. A római sermo plebeius, melyet sokan, bár helytelenül, a klasszikus latinnal szemben külön nyelvnek tartottak, egészen megrendítette az ősi igeragozás rendszerét. A francia népnyelvben külön kérdő igeragozás fejlődött: A művelt *aimes-tu*-höz a kérdés jeléül *-ti* szótagot függesztenek, s ezt a *vient-il* > *vien-ti(l)* kérdő alakból vonták el. Itt tehát a népnyelv külön kérdő alakot fejlesztett (a magyar *-é*-hez hasonlót) — míg a magyar népnyelv az ikes ragozást elhagyta — tehát a szerves fejlődés nem mindig csak rombolással jár! De a francia népnyelv is elhagyott sok időalakat és némely régi alak, ha élőszóban és közönséges beszédben használják, valósággal derültséget okoz: *que vous chantassiez, vous fûtes* stb. A nép így ragoz: *žboa, tûboa, ilboa, onboa, vubüvé, ilboa*, a művelt francia azt mondja: *je bois, tu bois, il bois, nous buvons, vous buvez, ils boivent*. Azonfelül nagy tulzás, ha azt mondom: „a francia népnyelv“, mert a „műveltek“ és a „nép“ között számtalan átmenet, árnyalat, keveredés van. Gilliéron alkotta ezt a műszót: *patois conducteurs*, vezető nyelvjárások, de vannak mindig vezető osztálynyelvek is, amelyeknek fogalma az „úri nyelv“-ével nem azonos, s amelyek különböző erővel befolyásolják a hatásuk alatt álló környezetet Talán ugyanaz a munkás, aki *on boit*-t mond *nous buvons* helyett, nem használja a kérdő ragozást, és a *-ti*-vel kérdező baka nem mondja: *on boit*, noha ez különben a kaszárnyákban közönséges. A nyelvnek társadalmi szerkezete sokkal bonyolultabb, mintsem edezné a világnak a militarizmus hatása alatt szokásos merev kettéosztását urakra és szolgákra (t. i. tisztekre és legénységre); nevezetes, hogy ezt a

szocializmus is elfogadta, eleinte talán gúnyosan: vö. munkások és vállalkozók gyűlése, katonai és tisztai tanács. Valamint az egyes ember nemcsak úr vagy csak szolga, hanem mind a kettő egyszerre, époly kevéssé lehet a nemzetben egyszerűen népet és urakat megkülönböztetni., tehát népnyelvet és úri nyelvet sem, *tout en ce bas monde est relatif!*

Pártolhatjuk tehát az ikesragozás mellőzését az iskolában, írásban és szóban, de ugyanazon okból, mint a világ szervezetének szocializálását: *mert megfelel a fejlődés parancsának.* A nyelvésznek finom füllel meg kell hallani a korabeli nyelvnek irányzatát és ilyen értelemben iparkodhat befolyásolni a nyelvet, ahogy a tökéletes államférfi azt cselekszi, amit kora eszméinek értelmében *kell* tennie. Mind a kettőnek az a kategorikus imperativusa: *tegyed önként azt, amire különben kényszerítene a történeti fejlődés.* Az úri rendszer úri kiváltsága elkorhadt, haljon meg, az ikes ragozás, si licet parva comparare magnis, bensőleg halott, temessük el iskoláinkban: éljen az élet, de a szabad élet, s ez ne mellőzze az osztályok sokféleségét s a nyelvi változatok eleven gazdagságát, de ne is parancsolja rá egyes osztályokra (szó- és emberosztályokra egyaránt) a régi pogromjelszót: *Écrivez l'infame!* Minden sapka a szolgaság jele, ha egyforma ellenzõt erőszakolnak rá: „Über meiner Mütze nur die Sterne“, mondja Goethe.

FORRADALMI MAGYARSÁG.

A forradalom alatt megjelent lapjaink nyelvéről.

Irta Pécs Mária.

Nemzeteket megrázó, az életet átformáló mozealmak közepette örül az ember, ha napi munkája végeztével otthonának csöndességébe menekülhet és olvashat. Híreket lesve, szinte szomjasan, egész ujsághalmazt olvasunk át. Irnivaló bőven akadt, hiszen fény és árny váltakozott, ünnepi és megdöbbentő, lesújtó események üzték egymást. Az, hogy *mit* írtak lapjaink a forradalomról, nem tartozik ide, ám olvasás közben szinte akaratlanul azt is megfigyeljük: *hogyan, milyen hangon, miféle erővel és színnel* írnak róla.

Közben olvasgatjuk 1848 nagy napjainak irodalmi termékeit is; mintha azokban sokkal gyökeresebbek, szenvedélyesebbek volnának a szavak, több volna az erő, az ifjuság heve. Ma lapjaink legnagyobb részében amazoknak fakó másolatát olvasunk csak. Maga a „forradalom vér nélkül“ sem új szerkezet (Jókainak a forradalom alatt írt műveiben is megtaláljuk.) Általában: kevés erő, csekély eredetiség! Lapos közhelyek, unos-untalan hangoztatott mondatok serege! Például:

Az eddigi Magyarország ezeréves épülete ma éjjel összedőlt, hogy a romokon felépüljön a népszabadság, az emberi jog... szabad, független és boldog Magyarországa (Az Est nov. 1). Vér nélkül, pusztán szellemi fegyverekkel diadalmaskodott a magyar forradalom az 1918. október 30-ról 31-re virradó éjszaka. Temetik a háborút. Ime elérkeztünk tehát a világháború végéhez, pár nap múlva elhangzanak az utolsó puska lövések is stb. stb. írja a Nap nov. 8-án, s a hosszadalmas cikk ilyenfélekepen végződik: „Ezeket a magyarságnak már igazán nem szabad mind lenyelni!“ Egy forró izgalmu este, egy őrjöngően zakatoló éjszaka és győzött a forradalom. Meleg szívvel és

hideg fejjel nézünk vissza rá (Világ nov. 1). A nemzet föllélegzik — ezekkel a szavakkal kezdi untató szólam-halmazát az Ujság-nak nov. 1-i száma.

Minden új eseményt s az új időknek minden alakját a *magasztalások tenger-áradatával* halmozzák el.

Gyönyörű, ünnepélyes és megható (Az Est). Gyönyörű, lélekemelő ahogy a magyar forradalom végigdühörgött időn és téren (uo. nov. 3). Nagyszerű volt ma Budapest! Erős! Szép! Fiatal! Nagyszerű ünnep (Világ nov. 1). Nagyszerű, erős, elszánt népnek nagyszerű, erős, elszánt vezére (Pesti Napló). De „nagyszerű nemzet a francia“ is (Pesti Napló), a szerb meg „tetőtől-talpig demokratikus és jolelkü nép“ (Pesti Napló nov. 9), nagyszerű gall vér (P. Napló nov. 9). Óriási, csodálatos, világot megváltó befejezése ennek a háborúnak (P. N. 265. sz.). Egy páratlanul izgalmas és csodálatosan szép éjszakán . . . a Nemzeti tanács urrá lett a magyar fővárosban (Az Est nov. 1). Ami eddig történt, két nap alatt, világhistóriai dicsőség. Ez volt a háború legszebb, legemberibb órája (P. N. 265. sz.). Gyönyörűen vakmerő kockázattal (uo. okt. 31). A lelkesedés a tüntetés, a béke és a köztársaság mellett való felejthetetlenül férfias megnyilatkozása nap egyik gyönyörű momentuma . . . (uo.), s ami a nyakatekert mondatnak végén következik a „felejthetetlen megnyilatkozás“ egy katonának az a mondása volt: „Testvérek! Három évig voltam katonaszökevény!“ stb. Az első szent hevülettel teli éjszakát követte a másik (Uj Hírek nov. 2). Wilson: Te távoli patrónusa nemzetem népének! (A Nap dec. 1). Heltai: Csaknem legendás forradalmi hős (Az Est nov. 28). Nagyszerű, kitűnő Nagy György (Pesti Napló nov. 26). Majd mások: nagyszerű ember, idealista tudós, európai szellem, ragyogóan értelmes szocialista vezér stb. (uo. nov. 5).

Megannyi *modorosság* az ujságcikkek legnagyobb részében:

Nem fogja látni és hallani a hadügyminisztert, az altábornagyot, aki megcsukló hangon olvassa fel, hogy itt, ma, most, nálunk, ebben a megtépett, drága, szent magyar hazában új világ születik meg stb. (P. N. nov. 2). „Katona mondta, főfő vörös stráfos, arany galléros vezér. Ezt egy katona mondta, vörös stráfos főfő katona. Ezt egy katona mondta, vezér mondta“ (uo.). Mi meg azt hisszük, hogy tévedesből tán valami elemi iskolás gyerek irkáját vetjük ujság helyett a kezünkbe. „Ennyi nem elég. De nem bizony,“ olvassuk a P. N. nov. 5-i számában. De bizony elég! kialtja a megkínzott olvasó.

Kölonben is, az ujszerű tartalomhoz s a népuralomhoz illően: *népies szónoklat-forma* alakult ki: sok szó-fia beszéd, kevés tartalom; nem is annyira népszónoklat, mint inkább *kávéházi stílus*. Pl.

Nem, ne gondold magyar nép, hogy ez Világos, amikor az ország fenekvadak karmai közé került; ez a fegyverletétel Magyarország teljes állami függetlenségének a legeslegeső megnyilatkozása (A Nap nov. 5). . . . Már régen nezem és hallgatom őt, sietek hozzátenni *dühvel és utálattal*, most pedig, hogy sorsa beteljesült, nagy meglepéssel és igen kevés részvétellel (P. N. 264. sz.) . . . Uraim, *rémés*, mennyi tiszt van Pesten (uo. nov. 24). *Ez volt. Szép, nagy, felejthetetlen nap volt* (uo. nov. 17). . . . Általában szükség van arra, hogy a kedélyek *ne izguljanak*. Tehát csak nyugalom és hidegvér (Magyarország nov. 9). *Beugrottak egy embernek, aki tehetségesnek játszotta ki magát . . . Szomorú bornirtság*, hogy ezt csak milliók halála árán tudták kideríteni (P. N. 264. sz.). A Magyarország nov. 17-i Köztársaság c. cikke így kezdődik: „*Lehet-e erről írni?* — Micsoda nap, micsoda idők!“ Törül metszett, jellemző pesti kávéházi beszédmód!

Majd ilyenfélét olvashatunk: *Elég a mámorból*, most jöjjön a munka. A szabadságot és függetlenséget biztosítan kell stb. stb. *Mától kezdve nem pusztá szó a haza* (Az Est nov. 2). *Szent hittel hisszük és hirdetjük*, hogy a pillanatnyi átalakulás után egy szebb és boldogabb, rendezettebb és tisztább erkölcsű világ következik el. A fiatal forradalom máris medrébe terelődött. Csoda történt és ti még nagyobb csodákat vártok? *Meglesznek ezek a nagyobb csodák is* (P. N. nov. 8). Rombadólt a bűnök és hazugságok óriási szervezete, mely több, mint négy esztendeje tartotta erőszakos rabságban Magyarországot és martir népét. *A megkínzott nép megrázkódott, elordította magát: elég volt!* (Az Est nov. 1). Utcai, nagyotmondó stílus.

Itt-ott *eredeti, vagy pedig ritka, sajátosságos szavakra, szerkezetekre, mondatokra* bukkanunk: wilsonismus (Pesti Napló nov. 19), balkanizálja Magyarország területét (uo. 265. sz.), császárfutás (uo. 265. sz.), akarnokság (uo. nov. 26), kis apró pinceország, csonka Magyarország (uo. 265. sz.). Európa legvörösebb hónapja kezdődik (A Nap nov. 3). *Kardcsörtelő, Hindenburgos* beszéd (Világ nov. 9). Négyesztendős háboruban *megsanyart* nemzet (P. N. 265. sz.). *Vérivó* ügyvéd: Poi caré (uo.). *A legtisztább nemzetköziséggel átvakodott* férfiak a szocialisták (uo.). A történelem logikájával nem lehet *kibabrálni* (A Nap nov. 9). Mintha halott édes apánk arcképét átrajzoltatnánk egy vicces reklámfestővel (Pesti N. 264. sz.). Isten hagyta el, akivel pedig szinte karöltve szerette volna vezetni a háborút (uo.). Az ilyenféle szellemességtől csillogó mondatok még a forradalomban megedzett olvasó türelmét is próbára teszik!

Figyelemreméltó, hogy *mi mindent tudlak napjainkban „megcsinálni.”* „48 óra alatt, — írja a Nap nov. 3-án, — *megcsináltuk* a 48-at;“ . . . ment kiki haza *csinálni* otthon a maga forradalmát (uo. nov. 13). Minden poklokon át *megcsináljuk* ezt a becsületes, ép, okos és egészséges Magyarországot (Magyarország nov. 9). Az elnyomott, kiszípolyozott osztrák gyarmatból . . . mintaországot kell *megcsinálnunk* (Az Est nov. 2).

Szembeötlő, hogy az ünneplésben és dicsőítésben nem valami eredetiek vagy tartalmasak; ámde annál *ügyesebbek és ötletesebbek a gorombáskodásban*. Hogy harapnak és sziszegnek! Minden kisdud ujságíró egy-egy fiók-Dantonnak, Robespierrenek, Desmoulinusnek képzeli magát, ostoroz, rombol és az ő hangjukon akar kiabálni. Pl. Eleget öltek és eleget loptak és fosztogattak négy éven keresztül a szervezett rablók (P. N. nov. 2). Némely csirkefogók alantas, piszkos célzattal alarmirozzák a várost rémhirekkel (Az Ujság nov. 3). A vér tikkasztó ködpárájától berugva (Nyolcórái Ujság nov. 19). Dögölt militarizmus (P. N. 271. sz.). Be kell fogni a szájukat (uo. nov. 2). Nem is konyított hozzá (uo. nov. 24). A haldokló imperializmus kabaréban csörgősipkával a fején (P. N. 264. sz.). Én fordítom a felénk ordított szöveget (P. N. nov. 9). Ami persze nem annyit jelent, hogy ami korhadt, annak ne adjunk ilyenkor egy-egy rugást, hogy bedüljön. De csak rugjon, akinek inas-izmos lába van stb. (P. N.). Hamiskártyakeverő politikusoknak kisstilü stréberkedését most egy ország sinyli, írja a Pesti Napló nov. 9-én; de sinyli az olvasó ütle is ám a „Várkertrakparti“-forma mássalhangzós cifra szavakat! Andrassy: gonoszlelkű Metternich-imitátor (P. N. okt. 31). A felkunkorított bajuszu császár szeret császárkodni. A „nun wollen wir Sie vertreten“ apa és az „Immer feste druff“ csemete szedjék sátorfájukat! (P. N. nov. 6). Félig Lohengrin tenorista, félig Dzsingiszkan (uo. 266. sz.). Ön volt az a szép molett tiszt ur.

ezekkel a szavakkal kezdi a Nap (nov. 24) durvahangu vezércikkét s ilyen-félékkel ékesíti: mi hülye magyarok... elődjei kissé haramiak voltak, ... mikor már minden kapcája szorult... Eddig csak dögölni tudtunk, dögöltünk önért, akinek még a kávéházi hisztorikusok is a *pítianer* jelzőjét adományozták... a sors félkegyelméből lett királynak... stb. Még Hock János is azt mondja beszédjében: Ha nem volna Károlyi Mihályunk, elő kellene *kaparni*...

Valóban, jellemző és népies színezetű képek és mondatok! A hitviták korának durvaságát juttatják eszünkbe, de akkor talán erősebb meggyőződésből fakadtak, míg lapjaink a „döglött militarizmust“ és a „rothadt imperializmust“ agyba-főbe dicsérték négy évvel ezelőtt.

Ugyancsak sziszegnek a volt német szövetségesek ellen s mégis, *szemenedett németességekkel fűszerezik mondataikat*. Sőt *egyéb magyartalanság* is bőven akad.

Fejek fej mellett (P. N. nov. 17). A képviselőház, *tekintettel* a teljesen megváltozott viszonyokra, kimondja feloszlását (uo.). *Ami Német-Ausztriának Németországhoz való csatlakozását illeti, úgy azt hiszem* (Magyarország nov. 9). *El kell hinni, hogy mi* minden nép önrendelkezési jogát *tekintetbe véve*, a legnagyobb politikai kulturális és gazdasági szabadságot *akarjuk nyújtani* (Magyarország).

Az ötéves háborúnak és *egy* forradalomnak kellett jönnie... *Tényleg* csodálatos, *tényleg* nem bir ellenállani (P. N. nov. 17). A találkozás *tényleg* nem történt kedélyesnek mondható formák között. Sőt! (nov. 9). Mackensen átvonult *Budapestén*, amit Óbuda felől hagyott el (nov. 19). Belgrád népe *egy egész napig* megzsivózott, üdvözölt, ölelgetett bennünket (uo.). Az az örökség amit mi átvettünk, *egy* szörnyű örökség... itt *egy* sötét reakció uralkodik minden keserűség *dacára*, minden perveszteség *dacára*... (Károlyi Mihály beszéde). Természetes, hogy a „jegyében“-féle szerkezet sem maradhat el: a béke *jegyében* születünk (P. N. nov. 26). A szent korona *jegyében* (8 órai Ujság). Majd: ... Mindenütt ott volt, beszélt, sürgönyözött, *legszívesebben a feleségének*, úgy tüntetvén fel az egész dolgot, *mintha ez egy családi ügy lenne; a birtokon történik valami* és erről a mamát értesíti. Undorító volt! *Ami a németek részéről* ebben a háboruban felesleges és kártékony blöff volt... Lengyel M. cikke a P. N. 264. sz.). De ne is folytassuk tovább ezt a boszszantóan magyartalan és budapesti izü mondatot!

Idegen szavaknak sáska-hadával is ijesztgették a nagylürelmű olvasót: fejlődés grandiózus korszaka, agresszív nyilatkozat és expanzív politika, garantálta a területi integritást (P. N. 265. sz.), obskurus német hetilapok (uo. 264. sz.). Ezután beszélt K. M., aki demokratikusnak, pacifikusnak és szociálisnak jellemezte a magyar közlírsaságot (P. N. nov. 17). A vén Clémenceau ezt túlságosan konciliánsnak találta (P. N. 265. sz.). Ezt az örvendetes impressziót némileg megrontotta... stb. (Világ nov. 9) Demokratikus kurzus (másutt orientáció) veszi kezdetét (uo.), ... eszkomptálni akarnak hősködést (Nap nov. 9). Kissé túlságosan rapidnak tartjuk a cseh-szlovák állam berendezkedését (P. N. nov. 9). Royalista akció, revanche és irredentista propagandára fog vezetni (P. N. nov. 3). Nálunk még ma is az a nizus (nov. 8).

Majd: A forradalom elite-gárdája a tengerész-csapat (P. N. nov. 17)... Komor történelmi tableau a volt osztrák császárság képe (nov. 8)... *fait accompli* teremtenek (P. N. nov. 19).

November 10-i számában nagy-boldogan megállapítja a Nap, hogy a mi „kulturánk alapján francia kultúra.“ Könnyen megesik, hogy napilapjaink (a germanizmusok tömege mellett, amelynek úgy látszik, hű szövetséget fogadtak) egész sereg törülmetszett gallicizmussal fognak kedvében járni Clémenceau-nak, D'Esperay-nek, Vyx-nek.

Ámde végét kell szakítani a sornak, különben, mint a „legsötétebb reakció baglya“ (Pesti Napló) megbűnhődöm ártatlan cédulázásomért! Meg azután helye sincs, ideje sincs a tréfának, gúnynak. Tépik-szaggatják szegény Magyarországunk ép, élő testét! Féltve őrizzük, gonddal ápolgassuk legalább nyelvünket!

NYELVMŰVELÉS.

A *bakfis* magyar nevei. A *bakfis* szó helyett a *csitrilány* van ajánlva a Nyr 27:423. lapján arra való hivatkozással, hogy „a *csitri* szó nem fejez ki mást, mint a serdületlent s így nagyon jól alkalmazhatjuk a *bakfis* helyett“. A *csitri* szó Debrecenben csakugyan járatos is ebben az értelemben: „*csitri*: süldőleányka“ (MTsz). A Nyr 2. kötetében is említve van a *csitri* a *fricka*, *cevere*, *viz és tej kisasszony* szónak társaságában a *bakfis* helyett (2:459). Kicsinyített változata is előkerül az irodalomban: „A székeség ‚lányka-madara‘ olyan kedves, olyan tipegő-topogó járású, mint valami *csitrike*, mikor új köntösében a templomba indul és megemeli azt a kurta ruháját“ (Herman O. BH. 1909. VII. 31., id. Nyr 38:364) Azonban a *csitri* inkább a kurtára nyirott hajnak, meg a kurta haju embernek a kifejezője (CzF. és MTsz). A *cafrinka*, *cavira*, *cevere* szónak és különböző alakváltozatainak is van ugyanilyen jelentésük (Nyr 23:84), t. i. ‚pajkos kis leány‘ (MTsz), de e szók az irodalomban és a köznyelvben ismeretlenek, elterjesztésük ellen pedig fölhozhatni, hogy jelentenek ‚szajhát, ringyót‘ is (MTsz). A *jeszke* lány is bakfist jelent (Nyr 23:84), a *gyerekleány* is (2:555), tréfásan a *jérce* is Tokajban (MTsz), de az irodalomban is, a köznyelvben is a legjáratosabb a *südő* vagy *süldő*. Ezt ajánlja Simonyi is elsősorban („bakfis: süldő[-lány], serdülő lány, fruska“ Helyes Magy. 3. kiad. 118), evvel magyarázza a MTsz. is a bakfis értelmű tájszókat s ezt olvassuk az egyik népszerű pesti színésznőnek tollából is, mikor a saját bakfis koráról ír (Szin. Élet, 1918. karácsonyi szám). Kicsinyítve is előfordul: „Népes családok jönnek sok, az intézetből éppen most kiszabadult *süldőcskével*“ (BH. 1909. júl. 31.) — „Nem lehet még megkérni a *pipiske-lányt*“, írja Szabó Endre (Az Ujs. 1908. dec. 25. 48), „Csoportokban álltak ki a boltajtók elé az *inci-finci* varróleányok“ írja Mikszáth (Az új Zrinyiász 132), nyilván mindkettő a *bakfis* helyett. Valamennyi felsorolt szón túltesz azonban Mikszáthnak találó és sikerült szava, melyet másutt még nem olvastam, a *leány-palánta*: „Gyönyörű leány-palánta volt“ (Beszt. Ostr. 84), „[a verset] élvezhetővé téve a zsenge leány-palántáknak (Az új Zrinyiász 122; l. Rubinyi: Miksz. stílusa és nyelve 183).¹ Ezt a szép Mikszáth-szót ajánlatos volna az irodalomban elterjesztetni s ennek igazán mi sem állja útját.

PROHÁSZKA JÁNOS.

¹ Mikszáthnál van *emberpalánta* is, l. Rubinyi 138. A növénynévnek emberre való átvitele éppen olyan, mint a *sarj*, *csemele*, *fiatal* szóké (az utóbbiról l. a NySz-t).

Összeharap. Az én nyelvérzékem erősen megütközött Balla Ignácnak következő mondásán: „Nem szólhatott. Magába kellett fojtania mindent. *Összeharapta a fogait*“. Az aláhuzott kifejezés elleni fölszólalásomat Sz. K. (MNy 14: 168) azzal az észrevétellel kíséri, hogy a *fogak összeharapása* kifejezésmóddal Jókai is élt, és Simonyi a regényírónak e helyét a „magyaros, tartalmas, hangulatos kifejezések“ példái közt, v. i. „Német és magyar szólások“ című könyvében idézi. Ez a figyelmeztetés az én nyelvérzékem megütközését nem bírja eloszlatni. Annyit megengedek, hogy a Jókai mondatán talán magam sem akadtam volna fönn, nem annál az igazságnál fogva, hogy: duo cum faciunt idem, non est idem, hanem azért, mert Jókainál a fogak *összeharapása* jelenidejű kifejezés: „Azok nem jajgatnak, *összeharapják* a fogaikat; úgy állják ki a megrovást“. Lehetséges, hogy ilyen befejezetlen cselekvésben magam sem találtam volna bántónak a jelentés eltolódását. A befejezettség képze u. i. sokkal erősebbé és kirívóbbá teszi a fogak úgy mondott összeharapását, szabatosan: az *összeharapott* fogakat, míg a folyó cselekvésben a *harapás* szónak igazi képze kevesebb erővel hat a nyelvérzékre. Íme egy hasonló eset. A gondolathullámszásáról híres népdal azt mondja:

*Meghalok Csurgóért, de nem a váráért,
Hej, nem a váráért, csak egyik utcáért, stb.*

Kérdem, lehetne-e a jelentés teljes tönkretétele nélkül múlt-alakba tenni át e mondás igéjét? Semmi esetre. A *meghaltam* alak magában nem volna képes a szenvedélyes szerelem kifejezésére. Valamely határozószót (*majd, szinte, csaknem*) kellene segítségül hívnunk. Érdekes, hogy az erdélyi beszéd az eltérő szórenddel is tud magán segíteni, és ez elégséges mód neki arra, hogy a *meghalás* zord képzetét még a múlt-alaktól is távol tartassa. A nyáron hallottam egy kolozsvári úrilánytól ezt a mondást: „Délelőt egész jól birtam [az éjjeli multság dacára] dolgozni. De délután *haltam meg* a fáradtságtól“. Itt a szórendi eltérés teszi elfogadhatóvá a változott jelentést és tartja távol a kifejezéstől a *meghaltam* szó eredeti értelmét. (Megjegyzendő, hogy az erdélyiek a jelenidőben is ilyen szórenddel mondják, amint egy szintén kolozsvári urnőtő hallottam: „Oh, én *halok meg* a kukoricáért!“ a. m. végtelenül szeretem.) 1

Más kérdés, hogy a Jókaira való hivatkozás föltétlenül elegendő-e valamely kifejezés magyarosságának igazolásához. Én azt hiszem, nem elegendő. Jókai tollából, az ő közvetlen, nagyobb műgondot kerülő elbeszélésmódja következtében, nem egyszer fakad idegenszerű, magyartalan kifejezés. Csak két példát idézek, amelyek keresetlenül, maguktól bukkantak előm: „Varga Gyúrka... ellop egy jó kövér sertést... s csakhamar ezután elmegy a papjához és meggyónja abbéli bűnét, átadván annak egynéhány forintot a károsnak *át adandó*“ (A magy. nép élcze¹² 140). „Ebben *fekszik* a talentum“ (Népvilág¹⁰ 146). Az előbbi kifejezésmód már Aranytól is megrótt latinosság (vö. Simonyi: Hely. magyars.³ 28); a másikban a *fekszik* ige nénetes, magyarán *van-t, rejlik-et* stb. mondunk. Ilyen *fekvéssel* beszél nemcsak Jókai, hanem — sajnos, a Nyr.-ben — Wertner Mór is („a szó magyarázata — úgy hiszem — az összadat értelmezésében *fekszik* 46: 123), anélkül hogy egyikkel a másikat, vsgy a Nyr.-rel bármelyiküket is menteni tudnám.

Sz. K.-nak fentidézett megjegyzése egyébként azt a benyomást teszi reám, hogy a Balla-féle *összeharapta a fogait* kifejezésmódot a kegyes pártfogó

maga sem tartja tősgyökeres szólásnak s helyreigazításféle sorainak nem annyira az igazság, mint inkább csak kifogás keresése volt a célja. Én tehát a kifogásoltam mondást, mint az általános nyelvszokással ellenkezőt a Jókai kevésbé bántó kifejezése dacára sem merném senkinek sem ajánlani (Vö. magyarosan: „Vállal váll mellett *összeszorított fogakkal*, a végsőkig megfeszítve erőnket, becsületesen akarjuk szolgálni az új Magyarország keletkezésének ügyét“ Bp. Hirl. 1918 okt. 24, 2. 1.)

ZOLNAI GYULA.

Észtország, Livország. Az Esztland, Livland és Kurland ma g y a r (?) országnevek ellen való többszólásomra (Nyr 47:173) Bán Aladár egy nemzetközi szándéku és amellet téves nyelv művelési elvet és helytelen nyelvi fölfogást eláruló cikkel (48:232) adott visszhangot. Szerinte hirlapjaink azért emlegetik német néven a mondott tartományokat, mert nyelvünk ből hiányzik a német *land* szó megfelelője. Az *ország* szó — ugymond — valamely, egy uralom alatt álló földet, politikai egységet jelent, míg a *land* s vele a finn *maa* is, hol országot, hol tartományt, sőt környéket, szigetet is jelölhet. Nem vonom kétségbe, hogy ha a három említett tartomány önálló állam volna, s ha ami Kurföldet illeti, kurok is élnének még, akkor lapjaink is talán *országnak* neveznék mind a három területet. Az utóbb említett tartomány nevéül, éppen a kurok kihalt népe miatt, magam is a *Kurföld* nevet ajánlottam; ám *Észtországot* a leghatározottabban *országnak* nevezhetjük, különösen mikor — amint kiemeltem — észt államról, észt országos tanácsról irogatunk stb.; ami pedig *Livországot* illeti, ne feledjük, hogy cikkemet a világháborúnak abban a szakában írtam, amikor a katonailag legyőzött és politikailag megtársadalmilag bélpoklossá lett orosz birodalomóriásnak testéről egyebeken kívül éppen ezek a tagok is leválni készültek, hogy aztán a nemzeti lélek mesebeli varázserejével új és önálló országtestekké alakulhassanak. Azonban szerintem nem lehet elfogadnunk Bánnak azt a kifogását, amely az *Észtország, Livország* elnevezések ellen az *ország* szónak közjogi jelentését (egy uralom alatt álló föld, politikai egység¹) akarja érvényesíteni. Az uralmak (amint a legutóbbi magyar hirlapi kifejezés mondja, az imperiumok) háborúról háborúra, sőt, amint éppen most tapasztaljuk, egy-egy háborúnak különböző szakai alatt is folyton változhatnak. Ha mereven a közjogi szempont, illetőleg egy-egy nemzetnek bizonyos ideig tartó nemzetközi helyzete volna a nyelvhasználatban egyedül irányadó, akkor ugyancsak meg volnánk akadva nem egy országnak elnevezésével. Csak *Morvaország* és *Örményország* példáját említem, amelyek rég ideje nem érdemelnék meg e szigorú szempont szerint az *ország* nevet. A Habsburg-uralom alatti *Morvaország* u. i. a Szvatopluk korabeli Morvaországnak egy kis töredéke volt csupán, pusztá őgrófság, amely külön nemzeti öntudatát sem igen mutatta. *Örményország* pedig egész története alatt csak igen rövid ideig volt önálló, a legkülönbözőbb uralmak alatt nyögött és nyög és ez idő szerint három hatalom, Oroszország, Törökország és Perzsia közt van földarabolva. Én azt tartom, hogy minden olyan területet, amely valamikor valamely nemzet önálló országa volt, a hagyomány és a történeti tudat alapján mindaddig joggal nevezhetünk tovább is *országnak*, amíg az illető nemzet lakja, ha önálló uralmat nem bír is fölötte. Ilyen hagyomány és történeti tudat alapján beszélünk pl. ma is *Skótországról*, noha külön önálló létét két évszázaddal ezelőtt már elvesztette és beszélhetünk továbbra is *Morvaországról*,

akármiképpen illeszkedik is bele az új cseh-szlovák állam keretébe. Ilyen nyelv-hagyomány és történeti tudat alapján nevezgettük Erdélyt is *Erdélyországnak* a Magyarországgal való 48-iki egyesülés dacára is. Ilyen hagyomány ápolta különállása *Észtországnak* és *Livországnak* is van, hiszen mind a kettő külön kormányzóság volt a szétomlott orosz birodalomban is és az is kérdés, hogy a német nyelvérzék az *Estland*, *Livland* elnevezésekben nem a gyakoribb *Deutschland*, *Griechenland* stb.-féle országnevek *land*-képzetét érzi-e inkább, mint a ritkább *Rheinland*-félékét. Azt se hagyhatom említetlenül, hogy a magyar nyelv szokás olyan földterületeket is nevezget *ország* néven, amelyekre e név közjogilag éppenséggel nem illik; így nevezzük a *Székelyföldet* sokszor *Székelyország*-nak, Bihart *Biharország*-nak (egy könyv is jelent meg pár évtizeddel ezelőtt ez utóbbi névvel, de pontos címére már nem emlékszem), sőt a lappok földét is *Lappország*-nak; így hitták a régiek a *Szerémséget Szerémország*-nak (l. NySz).

Bán Aladár fölszólalása és kifogása tehát szórszálhasogatás, ennél fogva nyelvi fölfogását nem lehet elfogadnunk. Még kevésbé helyes az indítványában rejlő nyelvművelési elv, hogy magyar kifejezéseink gyarlóságának téves hitében nemzetközi latin szóhoz folyamodik. Idegen szóhoz és névhez csak a legvégső esetben forduljunk. A jelen esetben se Esztóniára, se Livóniára nincsen szükségünk.

Amily kellemetlen érzést keltett bennem Bánnak német és finn kaptafák után igazodó véleménye, annyira örvendetesen tapasztalhattam, hogy hírlapjaink meghallgatták jószándéku és helyes fogalmat terjesztő cikkemet s nem egyszer írnak azóta ekképpen: *Livország* köszönete Vilmos császárnak . . . A *livországi* lovagok és nemesek tartománygyűlése táviratot küldött Vilmos császárnak . . . A gyűlés örömét fejezte ki azon, hogy *Livország* a hatalmas német birodalom oltalma alá helyezkedett (Bp. Hirl. 1918. jul. 16, 6. l.). Ha az albánok, *kurföldiek*, lettek, esztek . . . függetlenek lettek stb. (Az Est szept. 8, 2. l.). Németország . . . kiüríti Fehér-Oroszországot és az *Eszt-országtól* és *Liv-országtól* nyugatra eső vidéket (uo. szept. 12, 3. l.). *Livország* és *Észtország* egész meg nem szállt területe (Bp. Hirl. dec. 12, 7. l.). Az angolok *Észtországot* tíz évre bérbe veszik (uo. dec. 15, 6. l.) stb. Ezt a szépen induló magyaros beszéd-módot szeretné-e Bán Aladár kákán csomót kereső és nemzetközi szellemű fölszólalásával csirájában elfojtani? Nagy megnyugvást keltett bennem az a fölfedezés is, hogy cikkemet évekkal megelőzőleg, a BpSzemlének az 1911-iki közleménye is állandóan *Észtországot* írt már (l. 148. k. 112, 113. és 118. l. ez utóbbi helyen a jegyzetekben kétszer), valamint az, hogy egy 10 évvel előbb 1908-ban megjelent akadémiai kiadvány is állandóan így beszél: *Észt- és Livországbán* 11. l., *Észtországbán* 276. l., *Észtországnak* 277. l., *Észtországba* 324. l. Ennek a Szemlebeli cikknek a szerzője s az akadémiai kiadványnak (Krohn: A finnugor népek pogány istentisztelete) fordítója, illetőleg függelékkel ellátója pedig — Bán Aladár volt. Világos tehát, hogy mikor egyszerűen magyarul akart írni, akkor Bánból is az a nyelvérzék beszélt, amely velem az Estbeli cikket iratta, s csak az okoskodás nyomta el benne ezt a természetes érzéket a magyar gyöngéje szerint az idegen javára. Avagy hét év alatt, a BpSzemle cikke óta, a Bán Aladár nyelvérzéke is épp úgy elnemzetköziesedett, mint annyi más budapesti íróé és tudósé? Mert az Ethnographiának imént kapott legújabb számában Düben „Om Lappland och Lapparne“ könyvének

címét Bán már így fordítja: *Lapplandról* [!] és a lappokról“ 29 : 164). Hiszen igaz, hogy a lappok sohasem emelkedtek eddig az országalapítás magaslatáig, hanem azért magyar érzékű író az ő területüket mégis nem német-svéd nevéen, hanem legalább is *Lappföldnek* nevezné, amint Halász Ignácunk tette is „Második *lappföldi* utam“ és „Harmadik *lappföldi* utam“ c. BpSzemlebeli cikkeiben és „Jelentés második *lappföldi* utamról“ „Jelentés harmadik *lappföldi* utamról c. akadémiai jelentéseiben (I. Szinnyei: Mírók IV. 324—5). Vö. még: „*Lappföldi* nyár. *Lappfoldön* minden olyan hamar virít el“ stb. (Az Ujság 1912 ápr. 7, 85. l.). Ez a *Lappland* egyébként párja annak a magyarságnak, amit nemrég Szomory Dezsőben olvastam: „*irlandi* háttaló“ (Az isteni kert³ 61), „*irlandi* lelkész“ (68), e h. *írországi*. (Vö. ném. *Irland*, mert angolul tudvalevőleg *Ireland*.) Éppen ilyen idegenszerűség a hirlapjainkban olykor olvasható *Capland* is; elfogadott magyar neve u. i. *Fokföld*. Vö. még: *Tierra del Fuego*, ném. *Feuerland*, magy. *Tűzföld*.

ZOLNAI GYULA.

Kétségek. 1.-féle. A Paedagogiai Értesítőben (10 : 19. lapján) ismertetés jelent meg egy ilyen című cikkről: *A Poehlmann-féle nyelvtanító módszer*. Ehhez a címhez * alatt a következő nyelvhelyességi megjegyzés van fűzve: „Magyarul: *Poehlmann nyelvtanító módszeréről*, mert hiszen tényleg arról s nem csak *afféléről* van szó. Ezt a germanizmust méltán csodálkozva látjuk a cikkben, sőt címében is.“ Csakugyan németes-e ez a kifejezés? Simonyi Zsigmond a Helyes Magyarságban nem rója meg. Kelemen Béla Jó Magyarsága (1. kiad.) azt mondja róla a szótári részben: „Tulajdonnévhez kötőjellel kapcsoljuk, pl. az Apponyi-féle törvényjavaslat“. Hogy németes volna, nem említi. Simonyi is idéz hasonló példát megrovás nélkül: Az Irányi-féle törvényjavaslat (Az új helyesírás szövege és magyarázata, 2. kiad., 61. l.). A Nyelvtörténeti Szótár csak ilyen példákat közöl (a Münchener kódexből): Ő féle szolgálak conservi sui, az ő féle szolgálta conservus ejus, a te féled szolgálta conservus tuus. Itt a *féle* csak fajtát jelent. De már a *Tájszótárban* Biharból és Székelyföldről ezt az adatot találjuk: „Félénk, mí v. mü félénk: mi hozzánk (a mi pártunkhoz, felekezetünkhöz) tartozó“. Czuczor-Fogarasi szótára pedig háromféle jelentését ismeri a *féle* szónak: 1. Bizonyos nemből, fajból, osztályból való. 2. Valamilyen nemhez, fajhoz, egyénhez hasonlító. 3. Bizonyos testülethez vagy személyhez tartozó. Erre a harmadik jelentésre ilyen példákat sorol fel: Apát-ság[-], káptalanféle jószág. Telekiféle, Széchenyiféle ház. Néhai Orczyféle kert. Józsefféle intézet (Josephinum). — Úgy emlékszem, a néptől is hallottam ilyen kifejezéseket: Megvette a Balogné-fele házat. Az Almássy-féle birtok bérbe van adva. S nem régen emlegette valaki előttem a Szűts-féle vendéglőt. Ez a szerkezet az irodalomban is meglehetősen el van terjedve: Lampel R.-féle könyvkiadó hivatal, Eggenberger-féle könyvkereskedés, Koch-féle bacillus, Herbert Spencer-féle evolúciós elmélet, a Wilson-féle válasz, a Pálffy János gróf-féle százmillió hagyaték stb. Különböző háromféle szerkezet is járatos hasonló fogalmi viszonyok kifejezésére: a birtokviszony, a jelzős szerkezet és a *-féle* szóval való kapcsolat. Pl.: Archimedes tétele, a Pascal-háromszög, a Linné-féle rendszer. A németben is hasonló három forma van: die Methode Poehlmanns, die Methode Poehlmann és die Poehlmannsche Methode. Éppen kapóra jönnek nyelvészek írásából ezek a példák: a *Sch[midt]-féle példa*, *Sch.-féle romboló irányok* (Zolnai, Nyr. 47 : 210), *Sch.-féle elmélet* (uo. 211. l.), a *Stern-féle mód-*

szer (Rubinyi, uo. 222. l.). [1860 táján a *lex Julia*-t így is fordították: Juliusi törvény; most így írják: a Julius-féle törvény. Furcsa, amit Tóth Béla írt M. Anekdotakincs 4:10: E fiatal ember nemcsak *à la Liszt-féle* hosszú hajáról volt ismeretes. — A szerk.]

2. *Mert*. A vallás- és közoktatásügyi miniszternek m. évi aug. 14-én kelt 137,862. sz. rendelete felhívja a magyar nyelv tanárainak figyelmét egynémely nyelvi és stílusbeli hibára s a többi közt azt mondja: „Általánossá kezd válni az is, hogy a *mert* és *mivel* kötőszóval kezdődő okhatározó mondatot az ifjak önálló mondatnak írják, rendszerint előző kérdő mondat után, de anélkül is.“ Vajjon csakugyan hiba volna ez? Hiszen így beszélünk: „Miért nem hoztad el? — Mert nem akartam.“ S nemcsak az ifjak írnak így, hanem jó tollú írók, sőt nyelvészek is. Hamarjában csak egy-két példát tudok idézni, de bizonyára sok ilyen mondatot össze lehetne szedni: „Mert egyre megy, akár azt mondjam,“ stb. (Lehr Albert, Magyar Nyelv, 10:316). „Mert viszont természetes, hogy...“ (Sajó Sándor, Orsz. Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, 52:24). „Mert, tudjátok ti, akik az iskolán kívül vagytok, mit tesz tanítani?“ (U. ő, u. o., 31. l.). Nem ugyanannyit érő szabály van-e ebben a miniszteri rendeletben, mint az a másik „szabály“, hogy *éssel* nem lehet mondatot kezdeni? [Úgy van! Nagy baj, ha a pedánszágot elrendelik a miniszteri rendeletben. Egyébiránt vö. még: „Az sem igaz, hogy isten az igazakat gonoszszal látogatja. Mert sőt azoktól minden gonoszt eltaszigál“ (Pázm. Préd. 36). „Kiadása... figyelmet érdemel. Mert honnan vette Dugonics az éneket?“ (Széchy: A pannoniai ének 27). „Helyes! De hadd hallom a mertet... Mert mást szeretek“ BHirl. 1891. IX. 11. 9, tárca.]

3.-ben vagy *-n*? „Az *-al*, *-ar*, *-e* végű semleges főnevekben az egyes abl. ragja *i*.“ Aki ezt a mondatot fogalmazta, azért írta így: főnevekben, mert németesnek érezte a „főneveknél“ alakot s el akarta kerülni. Azonban valaki fennakadt rajta s ilyenformán javította ki: főneveken. Melyik a helyesebb?

Az én nyelvérzékem szerint itt éppen az *-n* rag szokatlan, mert nem azt mondjuk: mi ennek a főnévnek a ragja? v. milyen rag járult hozzá (milyen ragot tettünk hozzá) ehhez a főnévhez? A *-ben* ragos kifejezés ellen is lehet érvelni, ha úgy okoskodunk, hogy a főnévnek csupán a ragtalan alakját, a nominativust illeti meg a „főnév“ elnevezés, a főnévben tehát nem lehet benne a rag, az már külön elem, járulék, tehát az abl. = főnév + rag, vagyis ragos főnév. Erre persze megint azt lehet felelni, hogy a latinban a *tő* meg a rag rendszerint összeolvad, tehát ebből a szempontból is inkább megállhat az a felfogás, hogy a főnévben van a rag, nem pedig a főnéven. Annyi mindenesetre kétségtelen, hogy így beszélünk: Mi ebben a szóban a rag? A „mentséghez“ szóban *-ség* a képző, *-hez* a rag. Melich (MNy 14:230—252) inkább az *-n* ragot használja, de a *-ban* is többször előfordul nála: „Az *-é* képzős névszókön a többséget az *-i* képzővel jelöljük: 1. *-é* képzős főneveken... 2. Névmásokon...“ (230. l.). „... a közölt névmásokon a birtok többségének nincsen jelölője... 2. Névmásokon a birtok többsége a *-k* többesképzővel van jelölve“ (233. l.). A 232. lapon pedig, „a birtokos névmásokban levő *-i*-ről“ beszél. „Névmásokban a birtok többsége jelöletlen“ (233.). „... az *-i* csak a személyragos főnevekben volt meg kezdettől fogva“ (234. l.).

Költők nyelvi hatása. Szavak vagy kifejezések eredetét sokszor egyes költői szólamokban, címekben kell keresnünk, vagy nagyobb írónál, kik mint Arany, hatottak nyelvükkel az akkori vagy a későbbi írókra. Így a Kazinczy-féle „*Szent Hajdan Gyöngyei*“-nek címe (Fordítás: Pyrker, Perlen der Heiligen Vorzeit) élénken megmaradt *Nogáll* Jánosnak, a jeles egyh. írónak emlékeztetésében, mert Kempis-fordításában (2. kiadástól: I. 5.) ezt találjuk: ne akadékoskodjál a szent hajdan példabeszédein (nec displiceat tibi parabola seniorum). A Vezércikkek 2. kiadásában az ókorra értve azt írja: a hit, mely a *pogány hajdan* romdűledékein keresztény társadalmat alapított... (6. l.) — Ugyanebben a munkában (194.) olvassuk: A keresztény hit hatalom, mely... *eget kér* (V. ö. Berzsenyi: Felsőbüki Nagy Pálhoz¹), — Máshol meg Mindszenty Gedeon egyik költeményének címe (A szentek unokáihoz) hatott rá: *Szentek unokái*, az ő hitök örökösei vagyunk. (Liliomszálak 2. kiad. 19. l.) — Ugyanígyen hatásokat találunk más írónál is; így Pakróczy Jánosnak Töredékek a' szent elődökből c. verseskötetében (68.): Menjetek-el... egészen a' *Szerecsen homokig* szándékomat adni tudatra (V. ö. Berzs. Az én osztályrészem). Vörösmartynak is itt-ott fel-felcsendül egy-egy költői kifejezése: *rózsánál rózsább* ajaka a kincs (Kosztolányi: Modern költők 109.). Lesz-e gondja rá, hogy *megelelje honját a hazában* (A Szoc. Missiótársulat röv. ismertetése 45.; Schütz Antal). Így került a *sugár-ecset* szó is egy nyugatos költő szókincsébe Vajda Jánosnak Az üstökös c. költeményéből. Ebben a költő az üstökösre mondja: Sugár ecset, mely festi életem. Babitsnál: Nem a fény festi a fekete színt karsu sugárecsetével (Levelek Irisz koszorújából 86).

NAGY LAJOS.

Új nemzetközi nyelv. A minap végigmenve a Kossuth Lajos utcán egy új nemzetközi világnyelv első termékeit olvastam. A színházi jegyiroda kirakatában ez a nyelv így szólt; „Egy új telepatikus fenomén *seaeicea*“ (az *ei* bizonyosan csak a leíró hibája, mert nem tudta, mi az a *séance*). Odább menve, az egyetemi ifjuság meghívását láttam a Vigadóban tartandó „demonstratív naggyűlésre“ s benne ezt a mondatot: „Fiatalok és lelkesek vagyunk, agilisak, mozgékonyak és energikusak“. (Eddig azt hittem, hogy *agilis* = *mozgékony*.) — Vajjon a magyar érzés nem foglalja-e magában a magyar nyelv tisztaságának megóvását?

VÁRÓ GEDEON.

Igazgatónő: igazgató. Újabban azt írják, hogy „újabban a leányiskolák női igazgatói... igazgatóknak hivatják magukat“ (MNy 14:205) Hát ez a divat nem újabban kezdődött, hanem mintegy negyven évvel ezelőtt. A Nyr mingyárt eleinte megróttá a fölösleges *elnöknő*-féle németes nőneműsítéseket, s egyszer éppen az igazgatónőre írta Volf György (4:129) a köv. magrovást: „*Igazgatónő* közeli rokona a *mesternő*-nek e fordításban: a történet az élet *mesternője*: historia est *magistra* vitae. Mind a kettő az indogermán grammatikális nemnek az utánzása. Kétszeres hiba az olyan akkor, mikor (mint a Főv. Lap. 35. sz.) meg is van nevezve az illető, tehát kétség sem támadhat, hogy férfi-e vagy nő. Kérdés az anya mije a gyermekének, *szülője-e* vagy *szülőnője*? Új magyar nyelven az utóbbi.“ — Akkor tájban kezdtek Szarvas Gábor élőszóbeli tanácsára Zirzen Jankát, az Erzsébet-iskola akkori vezetőjét

¹ L. Horatiusnál: Carm. III. 2:21, 22.

igazgatónak nevezgetni, s onnan terjedt el ez a szokás. — Viszont az együtt működő nők két évtized óta *kolléganőknek* mondják egymást! Ellenben a doktor lányoknak még nem adnak *doktornő* címet. — Egyébiránt megjegyzem, hogy az *igazgatónő* már MA szótárában megvan. ANTIBARBARUS.

A nyelv és a költészet. Babits Mihály a költői értékelés fő kérdésévé a költői nyeivművészetet teszi. Csakhogy (s ő az első, aki ezt a magyar kritikában kimondja) szerinte ez a nyelvművészet nem valami idegen a költői munka lényegétől, nem ruha, nem külső cicoma, amit el lehet választani, hanem maga ez a költőiség lehelete, a fantázia lelke, a költői képzetek tárháza: egyszóval a költő egész világa. Az irodalom halottai c. tanulmány kivételével, — hol Babits Komjáthyban, Péterfyben és Dömötörben szellemesen az intellektuális, az esztétikai és a morális zárkozottságot elemzi — mindig a nyelvi szempontból indul ki. Ennek a szempontnak pompás alkalmazását látjuk a Vörösmartyról szóló tanulmányában. Ennek a szempontnak érvényesítésében látjuk egyuttal Babits kritikai munkásságának legnagyobb és — amint hisszük — jótékony hatását.

M. Figyelő 1917. nov. 1.

GESZTESI GYULA.

MAGYARÁZATOK.

A fekete sereg neve honnan ered? Mátyás király az első állandó hadsereget szlávokból, Giskra csapataiból alakította. („A T s e h h a d a t, melyet *fekete hadnak* neveznek vala, az alföldre botsátá Kinisi Pál alá“, idéz Heltai Krónikájából Sándor István, Sokféle 8:58; *legio nigra*, Bonfini?) Az elnevezés is szláv eredetű: a szláv népek a rendetlen csapatokat nevezték *feketéknek*. Az orosz *čerú*, a lengyel *czerny* szók jelentése 1. fekete (a nőnemben), 2. (nyilván valami népet, tömeget jelentő szó elhagyásával) 'gemeines Volk, Pöbel, Volksmenge'; a szlovénban „*črna vojska*: narod, na vojsko zoper Turke poklican“ (Plet.) vagyis a török ellen fegyverre szólított nép, tehát tkp. rendetlen csapatok, rendetlen sereg. Mátyás seregét vagy azért nevezték így, mert azelőtt volt rendetlen s csak ő szedte rendbe, (mint a *huszár* eredetileg lovas rablót jelentett), vagy mert Mátyás halála után züllött el. Mikor aztán egyes részük francia zsoldba szegődött, ott is *bandes noires* volt a nevük.

HISTORIKUS.

Kajászószentpéter helység (Fejér vm.) ref. paróchiája okiratai között találni olyanokat, melyek arról tesznek tanuságot, hogy *Kajászó* nem származhatott másból, mint **Keveaszó*-ból, vagyis *Kevevölgye*-ből. T. i. Keve vezér völgye. Az *aszó* völgy jelentésére v. ö. NySz. és EtSz. Ugyanis a ref. egyházközség jegyzőkönyveiben *Kejászó*-t vagy *Kejaszó*-t találunk. A lakosság között a hagyomány is azt tartja, hogy *Kajászó* eredetileg **Keveaszó* volt. Föltehetjük a következő fejlődést: **Keveaszó*. **Kevejaszó*, *Kejaszó*, *Kajaszó* > *Kajászó*. Csak a középső szótagnak megnyujtása feltűnő.

Gyönek.

CSANÁDY SÁNDOR.

A névnek ilyen eredete más forrásokból, oklevelekből és krónikákból, eddig is ismeretes volt s ma kétségen fölül áll (l. Mátyás F. cikkét NyK 4:188). Előfordulnak ilyen alakok: Keueozou 1271, Cuwe azoa Kézai, Keweoza

1298 (személyraggal), Keueaza 1358, — továbbá Kuaza 1272 (olv. Kövasza?), Keaza 1305, — Kayassow 1347, Kayasowlgy 1370 (Kajászó-völgy), Kajaza 1391, Kayazo 1431 (vö. Csánki 3:349). A hosszú *á* kétségkívül az összevonás eredménye: *Keveaszó* > **Kevászó*; vö. *Disznóaszó*: *Disznászó*, *Dióaszó*: *Diászó* stb. (l. Nyr 37:315—6). — Turóczi krónikája így írta: „*Keweoza* vel *Kevehaza*“ (*Keveh-aza*?) s azóta terjedt el az az olvasat, melyet Arany János is elfogadott: *Keveháza*.
A szerkesztőség.

Nagysád, nagysám. Melegdi János a *Szállok az úrnak!* fölköszöntői mondást magyarázva, egyebek közt azt állítja, hogy *nagysám*, *nagysád* szavaink a *nagyságos asszonyom*, -*od* (olv. *nagyságos asszonyod!*) megszólításmódnak „udvariassági rövidülései“, MNy 14:204. Ez több tekintetben meglepő tudományos fölfedezés. Már az *udvariassági rövidülés* kifejezést is furcsállom egy kissé, mert hiszen az udvariasság tudvalevőleg nem annyira rövidíti, mint inkább kiszélesíti, hosszabbá s így hatásosabbá szokta tenni a címekeket és megszólításokat. A rövidülés a szóhasznalat koptató gyakoriságának a következménye, az udvariasság szempontjának némi háttérbe szorulásával. Ám a *rövidülésnek* ily módon való jellemzésénél nagyobb hibát jelent maguknak a *nagysád*, *nagysám* alakoknak Melegdi-fele meglepő magyarázata, amelyben többszörös botlást állapíthatni meg. Mindenekelőtt a lány nem születhetik előbb a tulajdon anyjánál: a *nagysám*, *nagysád* megszólítások már azért sem lehetnek a *nagyságos asszonyom*, *nagyságos asszonyod (!)* megszólítások származékai, mert a *nagyságos asszonyom* megszólításmód a *nagysám* és *nagysád*-nál sokkalta újabb keletű. A derűre-borúra *nagyságos asszonyom*-ozás emlékezetem szerint a 90-es években kezdődhetett. Én székesfehérvári működésem idején egy Budapestről lerándult pénzintézeti tisztviselő beszédjében vettem észre először azt a szokást és belőle a fővárosi társadalmi szellem nagyzolását éreztem ki. A divat azóta egyre jobban terjedt, s a háborus évek óta írni-olvasni alig tudó korcsmárosnéink és kályhásnéink is *nagyságos asszonyokká* lettek immár. Ámde *nagyságos asszonyod!* megszólítást Melegdi Jánoson kívül soha senki se hallott és senki sem irt még. Ez tehát már a nem létezés egyszerű okánál fogva sem lehet a mindennapos *nagysád* rövidülésnek eredeti teljesebb formája. A *nagysád* alak egyszerűen a *nagyságod* rövidülése, épúgy mint *méllsád* a *méllóságod*-é (vö. *látod* > *ládd* stb), és a *nagysám* megszólításmódot kétségtelenül megelőzte. Ám ha elképzelhető volna is a képtelen *nagyságos asszonyod* megszólítás, akkor sem képzelhetnénk el olyan rettenetes fokú megrövidülést, amely belőle a *nagysád* alakhoz vezethetett volna, épúgy mint a tényleg meglevő, de csak utólag föllépett *nagyságos asszonyom* sem rövidülhetett volna egyszerűen *nagysám* má. A *nagysám* kétségkívül a *nagysád* rövidülés megállapodása után keletkezett, még pedig szintén nem a hasonlóképpen lehetetlen és elképzelhetetlen *nagyságom* megszólításból, hanem egyszerűen analógia útján. Keletkezése lélektanilag úgy magyarázható, hogy a beszélő a *nagysád* megszólítással illetett személyt kedveskedésből olyan személyi vonatkozásba állította magával, aminőt a közönséges *apám*, *anyám*, *fiam*, *lányom*, *barátom* megszólítások jelentenek, s ezeknek hatása alatt a szöveget egyszerűen az 1. személyű becéző alakok mintájára formálta át. A *nagysám* tehát nem rövidülés, hanem közönséges analógia eredménye.

Tisis, aztat. (Nyr 1918. 188). A *teis-is* > *tisis*, *azt-at* > *aztat*-féle fejlődéshez hasonlók vannak a román nyelvekben is. A latin *sanare* 'gyógyítani' a portugálban szabályszerűen ezzé lett: *sar*, de ehelyett *sarar* járja az *amar* (lat. *amare*) stb. analógiájára. A spanyol *eres* 'du bist' alakot **eses*-ből magyarázzák (elhasználással), ez pedig a latin *es* + a 2. személy rendes végzete *es* (mint *temes* stb.); így különböztették meg a latin *est*-ből rövidült 3. szem. *es* alaktól. A katalán nyelv az *s*-végű főnevekhez a többesben a spanyol *-os* végzetet függesztette, pl. egyes sz. *bras* 'kar' (lat. *brachium*), többese *bras* helyett *brassos*; de más végű főneveknél is előfordul ez a kétszeres többesképzés, pl. ebben a népies káromkodásban *llampsis*, szó sz. 'villámok' = *llamps* 'villámok' + *-is*, a többes jele. Hogy a magyar nyelvjárási *jobbabb*, *többebb* képzésében megkettőztették a középfok jelét, abban talán az indulatnak is volt szerepe; vö. az olasz ujságoknak ezt a rovatcímét: *ullimissime nolizie*, mint népies beszédben: *tuttississimo* (vö. m. *legeslegutolsó* stb.). A *tisis*-beli kötőszó-kettőztetéshez némileg hasonló a zsidó „du hast ihn *doch doch* gesehen“ (a másodikon van a nyomaték). Az ellenzékies hajlamu zsidó könnyen talál valami ellenvetést, valami *mégis*-t, s azért ennek az indulati velejárája könnyen elhalványodik; hogyha aztán nyomós ellenvetést akar kifejezni, a *doch*-ot erős nyomatékkal ismételnie kell. Míg az a *tisis* csak a kiejtésben forrt össze, a kettős *doch*-nak inkább lélektani oka van. (Hogy a két eredetileg azonos szó később hangzására nézve szétkülönödik, azt legjobban látni a román nyelvek hangsúlyos és hangsúlytalan névmásainak a fejlődésén: fr. *moi* ~ *me* stb.) Ide tartozik még sok ráduplázás is, mikor megismételünk valami szóelemet, vagy rokon elemmel erősítjük, mert első alkalmazása hatástalanná lett: az oláh *suara* 'hónalj' = *sub-ala*, s aztán *supsuara* = **subtus-sub-ara*.

[Számos ide tartozó jelenséget tárgyalt Zolnai Gyula Elemisméltődés a szóalakulásban c. cikkében a Hunfalvy-Albumban. A szerk.]

Bécs.

SPITZER LEÓ.

Fukar (Nyr 1918. 244). Nem hiszem, hogy e szónak 'uzsorás' jelentése a *Wucherer* szó hasonló hangzása miatt keletkezett volna a németben¹, se pedig hogy „a magyar száj csinált *fukar*-t belőlük“. Már Schmeller bajor szótára is mást bizonyít: Hollandiában *een rijke Fokker* a. m. gazdag ember (a *fokken* 'fölnevelni, nemzeni' hangbeli hatása alatt), a frank vidéken *fuggen* 'kereskedni, cserélni', vö. még *der Fucker* 'nagykereskedő, uzsorás'. A latin *Fucarus*-hoz, amelyet Reuchlin használ, hasonlít a spanyol *fúcar*; ez már a Don Quijotében gazdagot jelent, Rabelais pedig azt írja: *les Fourques d'Augsbourg*. Tehát a középkori latinban helyettesítették a szokatlan *gg*-t *k*-val, a magyar alak pedig a latin hatás alatt keletkezett.

SPITZER LEÓ.

Kapuktok = kapuitok. Melich J. az *-i* többesképzőről szóló igen érdekes tanulmányában a göcseji *lovankok*, *kertünkek* alakokról szóltaiban (MNy 14: 242) — amelyekben t. i. a köznyelvi *-i* helyett *-k* fejezi ki a birtok többségét — megemlíti, hogy „esetleg ide való a köv. adat: Vulg. 23. zsold. 7, 9. Attollite portas principes vestras = DöbrK 47 Feiedelmek nássa-

¹ A *Wucherer*-ből való magyarázat elég régi. Bartal: 'A magyarországi latinság szótárában 1790-ből idézi: „Fugerus, Kereszturi: Res militaris 314. Fugeri 40. partem valoris mercium... Haec corrupta vox venit a germanica voce Wucherer et significat negotiatorem vulgo Grosshändler“. — A szerk.

tok fel *ti kapuktokat*“ eh. ti kapu-itokat. Az alak hiteles, mert ugyanazon a lapon kétszer is előfordul, s mert a DöbrK-ben még három ilyen alakot találunk: Fedd nepet egenessegben földnek *zelidekeert*: arguit in aequitate pro mansuetis terrae. Olvasd: *szelidekéért*, az *-ért* rag nélkül: **szelideke* eh. szelideik (414). Isten fianak meg *ielenisekit* varia: revelationem filiorum dei expectat. Tehát *jelenísékit*, s a tárgyrag nélkül **jelenéseke* (mint *jelenése*: *jelenésit*) eh. jelenéseit; itt, minthogy a latin szöveg szerint *fiainak* kellene, a birtokszó ezt is tehetné: ‘jelenésöket’, de akkor az *-i-* nem volna helyén. „Vala nemel’ koor betaniai, marianak es martanak *kastelokabol*: de castello Mariae et Marthae (487). Olv. *kastélyokából*? Ez még kétesebb, mert csak egy kastélyról van szó. Nem ilyen alak-e a HB-beli *turchucat*? = *torkokát*? (mert különben a *-t* előtt *u-*t várnánk, mint *angelcut*-ban.) — Ez alkalommal hadj említsek még néhány különös birtokos alakot: „a mellyeknek *némellyekei* bizonytalanok, *némellyekei* pedig..“ (Matkóból idézve Nyr 2: 222). Ne legyetök azoknak *taársajok* (Beythe: Epist. 80). Végre „gyümölcs-*fádit*, gabonádat“: itt helyet cserélt a személyrag a többesjellel, eh. *fáidat* (RMK 2: 209, vö. 459).

KOVÁCS MÁRTON.

Tél-túl és té-túl. „*Tél-túl* = innen-onnan“, írja Simonyi és összeveti vele a vogul *tíl* ‘innen’ és *tül* ‘onnan’ szót (MHat. 2: 177). Kemenes Pál öcsém ezzel szemben valószínűbbnek tartja, hogy *té-túl* az eredetibb alak (MNY 14: 276). Első indítóoka erre az, hogy *té* külön is előfordul (*sem té, sem tova, té-s-tova*), *tél* pedig nem; de ez nem nyom semmit, vö. *tegnap, holnap, idnap* stb. Második érve, hogy „a *té-túl* olyan írónál fordul elő a régi nyelvben (l. a MA-ból való példákat NySz.), akiknél a szótagzáró *l* egyébiránt még *ó* *ő* után sem marad el, nemhogy *é* után.“ Ámde pl. MA szótárában *nélkül* mellett is megvan a *nékül* (mint sok más olyan nyelvemlékben, melyben nincsen *vóna* vagy *föd*), s ez egészen hasonló eset. Hiszen erről éppen nem rég állapította meg Losonczi Z. igen érdekesen, hogy „első *l* hangja azért esett ki, mert a következő szótagban is *l* volt“, tehát szakasztott úgy, mint a *téltúl* szóban! Itt még ehhez hozzájárulhatott a gyakoribb *télova* analogiája, mint *ittbenn* helyett *idebenn* az *idebe* hatása alatt stb. — Végre még: ha *té-túl* volna az eredetibb alak, ez annyi lett volna, mint ‘ide-onnan’, tehát egészen mást jelentett volna!

KEMENES PÉTER.

Dugába dől. Ennek a szólásnak eredetével már több nyelvészünk foglalkozott. Elsőnek P. Horváth Ádám a Magyar Muzsa 1788. évf.-ban a hordó dongáinak összedüléséből magyarázta. Később Szarvas G., Réthei P. M. és Kovács D. szintén úgy magyarázták, hogy a dugába dől a. m. dongába dől, azaz a kiszáradt hordó dongái egymásra dőlnek. De a szólásnak magyarázóit sem az irodalomból, sem a népnyelvből példát nem tudtak felhozni magyarázatukra. Simonfi János a MNY 8: 460—61. lapján ennek a szólásnak érdekes alakját közli Tóth Dániel lakszakállosi (Komárom m.) ref. lelkésznek Egy Tekintet a’ Deak Litteraturára, Magyar Országban (Tud. Gyűjt. 1820, XI. 56.) c. cikkéből: „Több nemzetiséget elevenítő intézetek *dongába dültek*, Tudós szövetkezések szélllyel oszlottak,“ stb. Simonfinak ezen közlésével már egy lépéssel közelebb jutottunk a szólásnak eredetéhez, bár még mindig nem volt biztos, hogy — amint azt S. meg is jegyzi — a *dongába dültek* alak nem pusztán tudákos alakítása-e Tóth Dánielnek? A nép nyelvéből ezideig erre idézetet nem talál-

tunk. A Tájszótárban csak ez van: „Ojan dugábo vót, egészen össze vót dőve, ê van romóva“ és „dugadült“ = düledező, rozzant (hordó v. más fa-edény). Ezeket az adatokat most megtoldom a Magyarsókon hallott feljegyzéseimmel: *mi lëgyën ezzel à dongába dőt* (= összeesett, összedült) *hordóvól?* és: *most mesészte à bíró, hól piszt kő küdenyi à mëgyébe, mer dongába döl az állám* (= tönkrejut). Magyarsók Nyitra m. déli részében fekszik, nem messze Komárom megyétől. Lakócai legnagyobbbrészt reformátusok. Ha figyelembe vesszük, hogy Tóth D. komárommegyei ref lelkész volt, továbbá azt, hogy Nyitra vm. déli része több nyjárás érintkező területe, rájövünk Tóth D. *dongába dültek* kifejezésének nyitjára: ez tehát nem tudákos alakítás, hanem a népnyelv terméke. Azt hiszem, ezzel teljesen tisztázva van a *dugába döl* szólásnak eredete is.

Galgóc.

SZINKOVICH JENŐ.

A zirciek nevéhez. Legkönnyebben találunk adatot e név történetéhez, ha összenézzük a régebbi szótárakat. Így olvassuk Ballagi Uj teljes német és magyar szótárában (5. kiad. 1881. 211. l.): Cisterzienser, — mönch, der; *szesztrák*, *Bernátrendű*, *tarka barát*, cisztercita. — Cisterzienser orden, der; Sz. Bernát szerzete. — Kresznerics szótárában pedig a következőket találjuk (1:30.): *Szesztra-Barát*. R. Cistercita. — *Szesztrák' Szerzete*.¹ Ordo Cisterciensium. Margit' élete. — *Tarka Barát*. Cistercita — *Szarka-Barát?* — Ez utóbbiról nem tudja Kresznerics, hogy cisztercita-e a jelentése, bár ez majdnem biztosra vehető, hiszen a Dunántulon a zircieket tréfásan „szarkák“-nak nevezik tarka (fehér-fekete) ruhájuk miatt. Erre vonatkozik a „tarka barát“ is, sőt talan az ugyancsak Dunántulon hallható tréfas elferdítése a cisztercitának: a *tiszser-cica* is erre céloz. — Itt említjük még fel, hogy a zircieket a köznyelv még *ciszterek*-nek is nevezi. Az EtSz. is fölemlít ehhez hasonló adatot Egerből (*ciccer*).

KEMSEI JÓZSEF.

Háromszéki adatok. Lőrincz Károly, kinek a Háromszéki nyelvjárás c. dolgozatát egy izben már bíraltam (NyF 13: 10—11), több olyan alakot gyártott nyelvjáráseírásában, amelyet sohasem használhattak Háromszéken és amely nyelvtanilag is képtelenségnek látszik. Ezek közé tartozik az *esz-ik*, *vesz*, *tesz*, *lesz*, *hisz*, *visz* igék u. n. aligmult idője, melyek „mind a határozott (tárgyas), mind a határozatlan (alanyi) alakban összehuzva is és a *v*-t kihagyva használtatnak“ szerinte, így: *ém*, *éd*, *é*, evők, *étek*, evék és *ém*, *éll*, *én*, *énk*, *élek*, *ének*; *vém*, *véd*, *vé*, *vők*, *vétek*, *vék*; *hivék*, *hill*, *hin*, *hivénk*, *hitek*, *hinek*; *tém*, *téd*, *té*, *tevők*, *tétek*, *lék*; *lék*, *lél*, *lén*, *lénk*, *létek*, *lének*; *vim*, *vil*, *vi*, *vivők*, *vitek*, *vivék* v. *vik* (MNYt 6: 216). Mondanunk sem kell, hogy ezek közül azokat, amelyeket nem dült betűvel jelöltem s melyek a régiségben vagy az irodalomban ma is előfordulnak, ejtik, itt-ott ritkában a *tém* (tevé) és *lék* (levék, *hová lék?*) alakot is. A dült betűsök azonban úgy csinált, kitalált alakok, analógias kitalálások, amelyek egyike-másika nyelvtanilag is képtelenség (pl. az *é—evé*, *vé—vevé*, *té—tevé*, *vi—vivé*, *vik—vivek*). [A zárt *ë* és a hosszú *í* jelölésének hiányáról nem is szólok, a fennebbi adatokban.]

¹ Furcsa félreértés! *Szesztrák* többesszám, és *szesztra* női szerzetest jelentett. Tehát Kreszn. is tévedett és vele CzF. is. — A szerk.

Ilyen pontos értesülésen alapul bizonyára Lőrincznek a tájszók közt között emez adata is: „*értembe értedbe értibe* (így, vonás nélkül): az én—te—ő általunk megért időben“ (MNyt 6 : 324) — melyet Lehr A. is készpénznek vesz és erősít Háromszékre; holott maga is mondja, hogy nem háromszéki asszonytól hallotta, „*hogyan az én értelmre is*“ (MNY 12 : 191). Ime úgy születnek sokszor az adatok, melyek könyvből-könyvbe, új szótárakba is vándorolnak; holott soha sem éltek, csak az analógia kocsintásai vagy másutt hallottak őket. Lőrincz adatait, bár sok köztük a becses, mint több régi gyűjtőt, általában bírálattal és újabb tudakozódással kell idéznünk.

ERDÉLYI LAJOS.

Csalhatatlanság. A magyar nyelvészet mindentudó doktora, Lehr Albert, azt írja az *értelmre* kifejezésről: „Kimondhatjuk, hogy a szóban levő kifejezés hallható a néptől, de csak Erdélyre szorítkozik (Háromszékre) . . . az újabb írók nem ismerik, nem használják. Arany se“ (MNY 1916. 191). A mindentudás ezuttal is csődöt mond, mert Arany János igenis használta a „szóban levő“ kifejezést. A Toldi Szerelme kéziratában a 6. ének 32. verszaka mellé ezt a jegyzetet írta Arany: A patai erdő „most a nagyvárad püspökség erdeje, de csak *az én értelmre is* nagyon megpusztítva.“ A M. Könyvszemlében (1906. 27) ezt így közölték: *az én értésemre*, de a Nyr-ben minyárt kifejeztük arról való kétségünket, hogy Arany így akarta volna, sőt azt gyanítottuk: „talán nem is így van a kéziratban“ (Nyr 1906. 181). Ez a megjegyzésünk véletlenül éppen Lehr orákuluma előtt tíz nappal jelent meg, de ő Csalhatatlansága nem méltóztatott róla tudomást venni. Nos hát a kéziratban csakugyan ez van, ahogy előre megmondtuk: *az én értelmre*. Ezt a mai napon állapítom meg, tessék akárkinek ellenőrizni.

S hogy végleg meg legyen cáfolva minden, amit Lehr ezuttal állított és tagadott, még csak Móricz Zsigmondnak egy mondatát idézem: A nagybirtokosok az uradalmakat „ajándékba kapták a királytól. . . De *a mi értünkre* már nem volt itt olyan föld, . . . most már itt csak pénzért lehetett venni“ (Eszteendő 1919. jan., 34. l.).

1919. január 13.

SIMONYI ZSIGMOND.

Emdul. A HB-nek ezt a szavát Szinnyei J. íráshibával *eindul* helyett valónak mondta és így olvasta *éindöl*. Ezt Mészöly G. velem együtt kifogásolta, „mert az *-énd* képzőnek nincs *-ind* változata“, ellenkezőleg még a HB. után 300 évvel is nyílt *-énd*-nek írja Sylveszter: *lënd, vëndesz, menëndek* stb. Most Szinnyei újra védi olvasását. (NyK 45 : 194) s evégett idéz olyan adatokat, melyekben az *ê > é* csakugyan még tovább *i*-vé zárult: több adatot, ill. rendszeres *ê > i* cserét csak az elszigetelt lozsádi nyelvjárásból tud idézni (alkalmasint idegen hatás eredménye),¹ más vidékekről jobbra csak egy-egy példát, azonfelül a DöbrK-ből hármat *čerip, feniki, vettli* (ezek kétségkívül íráshibák az 524 lapnyi kódexnek ezernyi helyesen írt alakja közt; vö. még *nimol*-uo. 91, de *nemol*-92 'némül'). De ezek nem bizonyítanak semmit egy 700 vagy 300 évvel régebbi nyelvemlékre nézve! Szinnyei végül azt mondja: „Ne mondjuk tehát, hogy az *-énd* képzőnek nincs *i* változata, hanem mond-

¹ Vö. egy vágmenti magyar és tót nyelvű faluban is: *irti, -file, rípa, közip*, Varsányi L. A vágai nyelvjárás 17.

juk inkább azt, hogy ez a változat a HB-beli hapax legomenonok közé tartozik. A „hapax“ igaz, de nem a „legomenon“, mert hisz a HB-ben nem *indul* van, hanem *emdul*! Az *m* feltűnő ugyan a későbbi *-end*-del szemben, de nincs benne semmi lehetetlen, hisz még kétszáz évvel később is *imt*, *himt*, *romt*, *bomt* van a mai *int*, *ront*-félékkel szemben. SIMONYI ZSIGMOND.

Farkassötétség. Petőfinek „A hóhér kötele“ c. regényében olvassuk (Csoda Könyvek 1-2. sz. 50. l.): „nyujtsd karodat, én nagyon homályosan látok, farkassötétség van a szememen“...; alább meg: „nagy farkassötétségei szoktak lenni“ — Itt részeg emberről van szó és a farkassötétség tréfás értelemben fordul elő. Ha a MTsz-t (1:548.) megnézzük, megértjük e szó jelentését. A farkassötét szembetegség (farkas-setét: Hegyalja Kassai J. Szókönyv 2:151), amelyben az ember napnyugta után nem lát. Előfordul még ez a kifejezés: *farkas-sötétje van* (Győr m. Böny Nyr 14:527.; Csallóköz Szinnyi József). — Értesülésem szerint Nagycétényben (Nyitra m.) is ebben az értelemben használják s azt tartják róla mint betegségről, hogy a sok napbanézéstől van (Ez utóbbi Vajda János úr szíves közlése). [Igy Révai-lexikon farkassetéség és hemeralopia alatt. A nép néhol tyukhályognak is mondja, l. MTsz.] Debrecen. NAGY LAJOS.

ÜZENETEK.

H. M. azt kérdi, nem hibás-e Mikes szövegében a következő mondat: „Úgy tetszik, mintha az a fráter csak a szélnek csinált lakodalmat“ (55. levél), mivelhogy különben hallatlan a *mintha* kötőszó jelentő móddal. — De előfordul hébe-hóba, pl. Mikesnél másutt is: „Úgy tetszett, mintha abban a bőségben nevelkedett volt“ (Mulatságos napok 260). Így Dugonicsnál: „Nékem úgy teccik: mint ha ebben a viaskodásban ő is reám ösmert, valamint én rajta“ (így, Péld. 1:275). — Ezekben könnyű megmagyarázni a jelentő mód kivételes használatát. Mind a három mondatban lehetne *mintha* helyett *hogy* is, s akkor szabályos a jelentő mód; eszerint pl. az első mondat ebből a két egyértékű szerkezetből keveredett össze: *mintha* a szélnek *csinált volna* lakodalmat \times *hogy* csak a szélnek *csinált* lakodalmat.

I. L. azt kérdi: „Egy tanár barátom fejtegette, hogy mink az igekötőkkel sokkal több jelentés-árnyalatot tudunk kifejezni, mint a németek, s hogy pl. *mondom* és *megmondom* a németben egyaránt *ich sage*, *találom* és *megtalálom* = *ich finde*, és sok más. De hát mi a különbség *mondom* és *megmondom* közt?“ — Nye.vészeti magyarázat helyett idézzük Jókai fejtegetését (összes m. 95:201) s itt még egy harmadik változatot találunk: *elmondani*, s ezúttal a németje szintén csak *sagen*: „Elkezdtem mindenfelé igazat mondani. Tegyük különbséget a szó között. Igazat *mondani* becsületes ember dolga mindenkor; az igazat *megmondani* erős jellemű ember feladata, kellő alkalommal; hanem az igazat *elmondani*, akár kívántatik, akár nem: ez a bolondság.“ — Egyébiránt a *meg* igekötő szerepét tüzetesen tárgyalta Budenz József a NyK 2. k.-ben s az ő értekezése alapján Simonyi a Nyr. 3. évfolyamában.

B. L.-né. Mai nyelvszokásunk szerint Kegyed a nagybátyjának kétségkívül *unokahuga*, nemcsak általában *rokona*. Igaz, hogy ez a két kifejezésünk *unokahug* és *unokaöcs* kétértelmű (mint különben a megfelelő *bálya* és *néne* is

hacsak a *nagy* jelzővel nem különböztetjük meg). Ellenben az *unokabátya*, *unokanéne* és *unokatestvér* sohase kétértelmű.

B. J. Nincs igaza, ha ezt is németesnek szidja: *nap nap után*. Ezt kb. 40 évvel ezelőtt Arany J. honosította meg az irodalomban: Nap nap után hever egyszerű ravatalán (Tetemrehívás). Kossuth is írta most 30 éve: Nap nap után ezzel vagyok elfoglalva (l. Esztendő 1918. okt., 70. l.). L. még Nyr 47: 33. — A *hulla* és *holttest (tetem)* megkülönböztetését a Nyr-ben már többször ajánlották azon az alapon, hogy csak az állat hull el, az ember meghal, tehát *hulla* = dög. De az a baj, hogy Arany J. is emberekről mondja: Mint *hulla* a *hulla*, veszett a pogány. Egyébiránt a *tömegesen* eleső emberek is *elhullanak*: Elhullanak legjobbjaink a hosszú harc alatt (Szózat).

G. R. azt írja: „*Ágrólszakadt*. Ennek a különös kifejezésnek megtaláltam a magyarázatát Vörösmarty Csongor és Tündéjében. A 2. fölvonásban, mikor Cs. találkozik Balgával, ez azt mondja: Jaj! az ágon *tennakadtam*. — Cs. S most mi hord itt? — B. Leszakadtam, mert a madzag gyenge volt. — Cs. Hah! tehát *ágról szakadt*.” — Hát persze, hogy így keletkezett ez a kifejezés, mert ahol nem volt akasztófa, ágra kötötték föl pl. a kémet háború idején. Egy hírlapi vezércikkben olvastuk nemrég: „Az egyik fél jóval gazdagabb ugyan, de viszont a másik sem szakadt ágról.” (Az összetett kifejezésnek olyan fölbontása ez, mint amit néha olvasunk: a *kengyelfutó* — *kengyelt fut*. Eötvös Károly írja „Gróf Károlyi Gábor följegyzései” 2. k. 18. szakaszában, hogy a sétáló ember „se levelet nem hord, se kengyelt nem fut.” Így írja már Arany TSz 4: 3: Górlábú siheder kengyelt fut előtte). Egyébiránt az *ágról szakadtat* megmagyarázta már a Szily-émlékkönyvben Kertész Manó.

K. S. *Engess* eh. *engedj* se nem svábos, se nem pesties, hanem több magyar vidéken így mondják (*engedle*: *engette* analógiájára; viszont van *resz-ked*, *viszked*; *védi* h. állítólag *véli* Onodon, Turista Közlöny 1902.125). — Hogy *ígyen* és *igen* annyi mint szentül, s mind a kettő a szent jelentésű régi *igy* származeka? s hogy *igenyös* is az *igen* továbbképzése? Az élénk képzetnek minden lehetséges, de ilyen szófejtéseket nyelvészetünknek csak vaskorában csináltak. De hisz világos, hogy *így* közelre mutató névmás, mint a vele egy törül hajtott *ill*, *ide*, *innen*. *Ígyen* és *igen* tehát nem azonos, *gy* vagy *g* se mindegy. *Igen* annyi mint nagyon, s mindig *g*-vel ejtették; az *igenyös*, *igenes* ellenben csak újabb nyelvjárási változat, lehet, hogy az *igen* szó hatása alatt vette föl a *g* hangot, de régebben csakis *gy*-vel ejtették: *ígyenös*, *égyenös*.

K. *Csiszlik* (*csizlik*, *csizli*) és *cseszko*, a csizmadiák gúnyneve; az Et. Szótár legújabb füzete szerint ismeretlen az eredetük. Alkalmasint a *csizmadia* szó tréfás elferdítései.

Beküldött kéziratok. Zolnai Gy. Feltartóztathatatlan. — Huhn Gy. Katonák között. — Schmidt J. De vocabulis externis ac pro domo. — Kötse I. Különös családnevek. — Viski K. Válaszok.

Új könyvek és füzetek. Spitzer L. Über syntaktische Methoden auf romanischem Gebiet. (Kny.)

Szép Ernő. Lila akác (Athenaeum, 10 K).

Rendkívüli árkedvezmény!

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

Az 1902-től 1915-ig megjelent nyolcvanegy füzet megannyi becses monográfia a magyar nyelvtudomány köréből: nyelvtani és szótári, nyelvjárási, nyelvtörténeti és nyelvhelyességi értekezések és forrásmunkák 3–13 ívnyi terjedelemben. Köztük magától a sorozat szerkesztőjétől, **Simonyi Zsigmondtól**, nyolc nagyobb munka: A magyar szórend. Helyes magyarság. Az új helyesírás. Az ikes ragozás története. Elvonás. Igenévi szerkezetek. Nyelvjárási olvasókönyv stb. Továbbá **Beke Ödön**, **Erdélyi Lajos**, **Gombocz Zoltán**, **Horger Antal**, **Kertész Manó**, **Melich János**, **Réthei Prikkel Marián**, **Rubinyi Mózes**, **Simonfi János**, **Vikár Béla**, **Wertner Mór** stb. kisebb-nagyobb munkái.

**95 korona helyett egyszerre
megrendelve** -----

65.— K

Középiskolák segédkönyvéül engedélyezve 1908.94079. szám.

Helyes magyarság

a hibás kifejezések, a kerürendő idegen szók s a helyesírás
szótárával. Irta **Simonyi Zsigmond**.

Tartalma: Bevezetés. — **Helyes mondatszerkesztés**. Az egyszerű mondat fajai. A mondatrészek szerkesztése. A szórend. Az összetett mondat. — **A szók, szólások és szóalakok használata**. A szók megválasztása. Idegen szók, nyelvújítási szók, tájszók. Rokonérmű szók. Szólások. A beszédrészek használata. Igeragozás, névragozás. — **A helyes kiejtés és a helyesírás**. — **Szótár**. (A szótári rész 111 lapra terjed.)

8-adrét alak, 212 lap. = Ára 4 kor.

Huszadik Század

Szerkeszti
Jászi Oszkár.

Társadalomtudományi és politikai szemle.
A társadalomtudományi társaság közlönye.

Nagyobb és kisebb tanulmányok, szemlék és jegyzetek a szociológia, szociálpolitika, közgazdaságtan és a politika köréből. Gondos és gazdag könyvismertető rovat. Megjelenik havonként egyelőre átlag négy és fél ívnyi terjedelemben. Előfizetési ára egész évre 36 korona, félévre 18 korona. Mutatványszámot szívesen küld és előfizetéseket elfogad a kiadóhivatal: **Budapest, VI. Anker-köz 2, II. 4.**

Nyelvészeti Füzetek (Monografiák gyűjteménye).

Egyenként kaphatók a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalában.

1. Simonyi Zs. <i>A magyar szórend</i>	1.50	39. Vikár B. <i>A regös ének</i>	1.—
2. Simai Ödön. <i>Márton József mint szótáríró</i>	1.50	40. Édes J. <i>A Balatonfelvidéki népnyelv</i>	1.—
3. Kocsis Lénárt. <i>A mondatrészek Brassai mondatelméletében</i>	1.50	41. Búzás Gy. <i>A németes összetételek története</i>	1.—
4. Simonyi Zs. <i>Tréfiás népmesék és adomák. Nyelvjárási olvasókönyv</i>	1.50	42. Fest S. <i>A hangátvetés a magyar nyelvben</i>	1.—
5. Simonyi Zs. <i>Az új helyesírás vázlatja és magyarázata. Ára vászonborítékban</i>	1.50	43. Galambos D. <i>Tanulmányok a magyar relativum mondatunáról</i>	1.—
6. Rubinyi Mózes. <i>Két tanulmány. Grimm és Révai. A Mondolat</i>	1.—	44. Kräuter F. <i>A mássalhangzók hasonulása a magyarban</i>	1.—
7. Gombocz Z. <i>Nyelvtörténet és lélektan</i>	1.—	45. Pálfí M. <i>Kolozsvári glosszák</i>	1.—
8. Simonyi Zs. <i>Helyes magyarság</i>	3.—	46. Melich J. <i>A magyar szótár-irodal. m. I.</i>	4.—
9. Varga I., Szabó D., Kertész M. <i>Nyelvjárási tanulmányok</i>	1.50	47. Simonyi Zs. <i>Igenévi szerkezetek. Ára füzve</i>	1.—
10. Nagy S. <i>A váci nyelvjárás</i>	1.—	48. Szabó L. <i>Nagykanizsai nyj.</i>	1.—
11. Simonyi Zs. <i>Elvonás (elemző szóalkotás)</i>	1.50	49. Laczkó G. <i>Játszi szóképzés</i>	1.—
12. Székely Á. <i>Alanytalan mondataink alanyjáról</i>	1.50	50. Klemm I. <i>Baróti Szabó Dávid nyelve nyelvúj. szempontból</i>	1.—
13. Erdélyi L., Horger A., Szemkő A. <i>Nyelvjárási tanulmányok</i>	1.50	51. Batta B. <i>A melléknévi mondatok népies használata</i>	1.—
14. Simai Ö. <i>Dugonics mint nyelvújító</i>	1.50	52. Vass J. <i>Fejezetek a népnyelv mondatunából</i>	1.—
15. Simonyi Zs. <i>A Nyelvtörténeti Szótárról</i>	1.—	53. Dénes Sz. <i>Kossuth, a szónok</i>	1.—
16. Berze Nagy J. <i>A hevesmegyei nyelvjárás</i>	1.50	54. Kulcsár Gy. <i>A magyaros írásművészet jökevényeivel</i>	1.—
17. Beke Ö. <i>A pappavidéki nyelvjárás</i>	1.—	55. Csűri B. <i>Teleki József gróf mint nyelvész</i>	1.—
18. Gácsér J. <i>Telegdi Miklós nyelve kül. tekintettel a mondattanra</i>	1.—	56. Madai Gy. <i>A hajduk beszéde</i>	1.—
19. Valló A., Ágner L., Szenttamási J. és Stan V. <i>Kölcshatás a hazai nyelvek közt</i>	1.50	57. Vass B. <i>A nagykőrösi nyj.</i>	1.—
20. Szűcs I. és Gencsy I. <i>Nyelvjárási tanulmányok</i>	1.50	58. Prohászka J. <i>Petőfi költői nyelvének jövevényei</i>	1.—
21. Kertész M. <i>Analógia a mondat szerkesztésben</i>	1.—	59. Réthei Prikkel M. <i>Csúzy Zsigmond szavai</i>	1.—
22. Vértess J. <i>A gyermeknyelv hanytana</i>	1.—	60. Réthei Prikkel M. <i>Sándor István nyelvtudománya</i>	1.60
23. Szeglet István. <i>A főnévi igenév Arany Jánosnál</i>	1.—	61. Viski K., Borbély I. <i>Régi szentírásfordítások</i>	1.—
24. Réger B. <i>A határozott névmű ató</i>	1.50	62. Gesztesi Gy. a. <i>Csokonai és a nyelvújítás</i>	1.—
25. Beke Ö. <i>Vogul határozók</i>	1.—	63. Csűri B. <i>Az ige</i>	1.—
26. Oláh G. <i>A debreceni nyelvjárás</i>	1.50	64. Steuermann M. <i>A székely nyelv, szórendi sajátosságai</i>	1.—
27. Náday P. <i>A magyar népetimológia</i>	1.—	65. Horger A. <i>Egy ismeretlen m. hangtörvény</i>	1.—
28. Simonyi Zs. <i>Az ikés ragozás története</i>	1.—	66. Hefty Gy. A. <i>A térszíni formák nevei</i>	1.—
29. Böszörményi G. <i>A Jánosfalvi nyelvjárás</i>	1.—	67. Damián István. <i>Adatok a m. román kölcshatáshoz</i>	1.—
30. Geleji Katona I. <i>Magyar grammatikák</i>	1.—	68. Simonfi János. <i>Az irodalom szó története</i>	1.—
31. Teleki I. <i>A tárgyeset Arany Jánosnál</i>	1.—	69. Viski K. <i>A szalontai nyj.</i>	1.—
32. Viski K. <i>A tordai nyelvjárás</i>	1.—	70. Molecz B. <i>Szórendi tanulmányok</i>	1.—
33. Beke Ö. <i>Kemenes-újja nyelve</i>	1.—	71. Erdélyi L. <i>A HB. mint nyelvjárás emléke</i>	1.50
34. Horváth E. <i>A bakonyfalvi nyelvjárás. (Térképpel)</i>	2.—	72. Hatvani J. <i>A Kazinczy-kódex nyelvjárása</i>	1.50
35. Szolár F. <i>Selentés-tanulm.</i>	1.—	73. Wertner Mór. <i>Névmagyarázatok. I.</i>	1.—
36. Szeremley Császár L. <i>Selentés-tanulmányok</i>	1.—	74. Kilar I. <i>Kódexünk nyelvi sajátosságai</i>	1.—
37. Bacsó Gy. <i>Az aduvidéki nyelvjárás</i>	1.—	75. Kónya S. <i>Nagybácson nyj.</i>	1.—
38. Szabó S. <i>A szigetközi nyj.</i>	1.—	76. Goriupp A. <i>Döbrenzei Gábor nyelvújítása</i>	1.—
		77. Wertner Mór. <i>Névmagyarázatok. II.</i>	1.—
		78. Deák M. <i>Baksay Sándor nyelve</i>	1.—
		79. Juhász J. <i>Kölcshatások a magyar és tót közmondásokban és szólásokban</i>	1.—
		80. Nagy L. <i>Nagáll J. nyelve</i>	1.—
		81. Losonczi Z. <i>Hangtörténeti alapkérdések</i>	1.—

48. ÉVFOLYAM. 3.-4. SZ. 1919. MÁRC.-ÁPR.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GABOR
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA:
SIMONYI ZSIGMOND
A MAGYAR TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA RENDES TAGJA

SZERKESZTŐ- ÉS KIADÓ-
HIVATAL: BUDAPEST, IV.
FERENC JÓZSEF PART 27.

TARTALOM

Kivételes összetételek. <i>Simonyi Zsigmond</i>	49
Szómagyarázatok. <i>Szinnyei József</i>	53
A vértanuk nyelvéről. <i>Kosztolányi Zoltán</i>	58
Arany János és a nyelvújítás. <i>Szendrey Zsigmond</i>	59
Jövel. <i>Losonczi Zoltán</i>	65
Hanglejtés. <i>Viski Károly, Csüri Bálint</i>	67
De vocabulis externis ac pro domo. I. <i>Schmidt József</i> ...	73
A göcseji s az őrségi nyelvjárás II. <i>Szarvas Gábor</i>	78
Ismertetések. Lila ákác. <i>Simonyi Zsigmond</i>	80
Nyelvművelés... ..	82
Komorló és mélylő. <i>Simonyi Zs.</i> — Föltartóztathatatlán. <i>Zolnai Gyula.</i> — Az elfoglalt Trójáról. <i>Spitzer Leó.</i> — Észtország, Livország. <i>Bán Aladár.</i> — A -ít-képzős igenév. <i>Gárdonyi Géza, Simonyi Zs.</i>	
Magyarázatok... ..	88
Műveltségtörténeti szólások. <i>Kertész Manó.</i> — Ömböly, omboly. <i>Györffy István.</i> — Sinkófál. <i>Simonyi Zs.</i> — Here höss. <i>Vikár Béla.</i> — Arany nyelvéhez. <i>Szendrey Zs., Simonyi Zs.</i> — Fóra és bravó. <i>Erődi Jenő.</i> — Latiatuc feleym. <i>Oltyán Sándor.</i> — Nagysád. <i>Gulyás József.</i> — Magyaren. <i>Bleyer Jakab.</i> — Kérdések. <i>Nagy József Béla.</i> — Tájszókról. <i>Lakatos Jusztin.</i> — Békasó. <i>Nagy Lajos.</i> — Az -ú ű képző mellékalakja. <i>Kovács Márton.</i>	
Egyveleg	94
Szarvas Gábor szobra. — Bismarck és Piski. <i>Historikus.</i> — Konfuce és Laoce. <i>Filológus.</i> — Potestas.	
Üzenetek	95

Kérelem. Szükségünk volna néhány példányra az 1918-i évfolyam 1.—4. számaiból. Akik szivesek volnának visszaküldeni, köszönetünkre és viszontszolgálatunkra számíthatnak.

Legközelebbi füzetünk lehetőleg júniusban jelenik meg.

Előfizetés a Magyar Nyelvőr 48-ik évfolyamára:
Egész évre (január-december) 15 korona.
Tanárok, tanítók, tanulók, lelkészek, falusi iskolák féláron kapják.

Kérelem a könyvtárosokhoz. Egyes régebbi évfolyamainkból még kaphatók példányok, jobbára eredeti áron. Mivel már csak kevés példánnyal rendelkezünk, tessék az iskolai könyvtárakban hiányzó évfolyamokat mentül előbb megrendelni.

 Mihelyt a nyomda drágasága csökken, növelni fogjuk a Magyar Nyelvőr terjedelmét.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Bpest, Ferenc József part 27.

KIVÉTELES ÖSSZETÉTELEK.¹

(A szóösszetétel történetéhez.)

Irta **Simonyi Zsigmond.**

Ha ilyeneket hallunk: *pénzember, mesekönyv*, s ha Ballagi szótáraiban ezeket olvassuk: *borhordó, vízkád, vízhordó* (Wasserfass), *vízárók* stb. stb., más szótárakban: *évdíj, évbér*, vagy Jókainál *éjbagoly, gyármunkás, mennypaloták*, és Szász Károlynak egy versfordításában: *télzöld, vízliliom*, a romlatlan nyelvérzék mindezekben megütközik, mert hiszen magyarán így fejezzük ki ezt a fogalmi viszonyt: *pénzes-ember, mesés-könyv, boroshordó, vízeskád*, továbbá *éjjeli bagoly, gyárimunkás, télizöld, vizililiom*. Világos, hogy mindezek nagyszámu társukkal együtt csak újabb korban keletkezett németes összetételek ilyen minták szerint: *Geldmann, Märchenbuch, Weinfass, Wasserbottich* stb. stb.²

Legrégibb ilyen példák tudtommal a következők: MA szótárában *borház*, ugyan önála *víz-korsó* (SB. NySz; de *boros korsó* MAI. dyota alatt), az 1641-i Nomenclaturában *égetlbor-ház, bor-edény* és „*kenyér tarisznya, Brodsack*“ (másutt *kenyeres-t.*, vö. *abrakos-t.*, 1. NySz). Mikesnél van már *kávéház*, de PPB szótárában *kávészó*. Már a 18. században nagyon elharapódzott ez az idegenszerűség, s még inkább a 19. században, s jó írók is elég gyakran éltek vele: már Faludinál előfordul a *zsebóra, borhordó, borkád, caffè-szoba* stb. (NySz), Miskolczinál *borveder* (idézve MNy 3:301), Dugonicsnál *víz-edény* (Trója vesz. 99), *borcsutora, borkulacs* 'borivó' (Péld. 2:179), ez utóbbi Kisfaludy Sándornál is (Somló 1:7) stb. Egy csomó ilyen összetétel közhasználatban is maradt: *kávéház, zsebóra, ruhakosár, papirkosár, szemtanu* (régente *szemes tanu*³, *szemmel látott tanu* PPB és *látó tanu* Fáy A. Összes m. 1:55), *palacksör* (Jókai Sárگا rózsájában azt mondja a csikós: „Adjon nekem *palackos sert!*“

¹ Ennek az értekezésnek németül kellett volna megjelennie m. é. szeptemberben, Winkler Henrik boroszlói egyetemi tanár 70. születésnapjára. Minthogy az emlékkönyv megjelenése a mostoha viszonyok miatt késik, itt adom ki: szolgáljon itt is lelkes nyelvész-társunk tiszteletére.

² Tüzetesen tárgyalja ezeket Búzás Győző értekezése: A németes összetételek története = NyF 41. sz. A Nyr kezdettől fogva hibáztatta őket, 1. pl. Vo f: 1:74—80, Simonyi 4:539.

³ Jobb egy szömös tanu, hogy sem tíz fülével halló (Prágai: Serk. 531).

1. kiad. 154) s még több is. De senki se mondja pl.: *július-forradalom, szeptember-napok* eh. *júliusi f., szeptemberi n.*

Ámde ha hibáztatja a nyelvérzék s a nyelvtudomány ezeket az összetételeket, van mégis egy nagy bökkenő, amely gondolkodóba ejtethet bennünket. Vannak ugyanis szép számmal egészen hasonló viszonyt kifejező összetételeink, amelyek olyan régi korból valók, hogy német hatásra nem gondolhatunk. Régiségüket részint történeti adataink, részint a népnyelvben való elterjedtségük bizonyítja. Mig pl. az *évdíj, évbér* újkori németesség, a *hópénz* (havi pénz) a 16. században közönséges volt. Ilyenek a következők:

1. Helyi vagy időbeli fogalomviszonyt fejeznek ki, tehát az uralkodó nyelvszokás szerint tulajdonkép *-i* képzővel volnának, vagy valami más fordulattal (*-ra való, -be való* stb.): *tűzfa* (1240. OklSz, de 1669-ből *tűzifa* NySz); *karvas, mellvas, nyakvas, szárvas* az OklSz s a NySz szerint a 16. s 17. században; valószínűleg a *karperec* is régi, noha csak 18. századi adatot idéz a NyUSz, s régi lesz a *karkosár* és *karmadár* is, noha eddig csak Faludiból ismerjük (a NySz-ban *karban öltő kosár*), valamint a *karkesztyii* (Armhandschuh Márton J., a MTSz szerint a népnyelvben is); továbbá *nyakruha* (1544. OklSz), *fő-ruha* VirgK = *fejruha* MTSz, *fejfa, fülfüggő* (Káldi stb., máskép *fülönfüggő* NySz, *fülbevaló* s egyszerűen *függő* is); *árnyékszék, kamaraszék* (mind a kettő már kódexekben); *szélmalom* (NySz 17. század), s alkalmasint szintén régi a *szélkakas, szélpuska* és *szélhajó* (l. Nyr 19:470; ellenben *vízimalom*); — *Várad utca, Hatvan utca, Cegléd-utca* Debrecenben, *Buda-utca* Esztergomban, *Árnyék Szála, Verő-Szála* két utcásor Egerben; *Tiszafüred, Dunaföldvár*;

télvíz (NySz 1700 tájáról), *tavaszbúza* (OklSz 1529 —), *tavaszetés* (1638 —), ellenben *őszi vetés* uo., de Arany Jánosnál a Télben c. költeményben *őszvetés*; *őszbúza* (Apor: Met.); *tavaszgabona, őszgabona* (Székelység, Nyr 36:328); *hajnalcsillag* és *hajnali csillag* (NySz); *hópénz* (1542. stb. OklSz).

félkéz-fürész (1554 OklSz), *félkéz-fejsze* (1556 uo.), *félkékaszka, félkéz-kosár* (MTSz), *félkéz-verő* (1590 OklSz) = *félkézkalapács* (Nyr 1:333). L. Nyr 4:489.

2. A következő összetételekben az elül nevezett dolog hozzátartozik a másodikhoz, az utóbbi amazzal el van látva vagy vele bővelkedik, tehát az uralkodó nyelvszokás szerint *-s* képző kellene; *Souyou* vagyis *só-jó* azaz sós folyó, ma *Sajó* (Anonymus); *Sókút* (1402. helység Zemplénben, Csánki; *Sóskút* 1416. más helység uo.), *Somkút* (1429. Gömör m., uo.); így sok más régi helység: *Somfalu, Somberek, Bükketető, Szilhat* stb.; — *tölgyerdő* 1228, *bükkerdő* 1252, *köriserdő* 1336, *égererdő* 1341, *nyárerdő* és *szilerdő* 1380, *nyírerdő* 1460 (mindezek az OklSz-ban), *fenyőerdő* és *szilfaerdő* Calepinusnál (de *-s* képzővel: *egreserdő* 1335, *makkoserdő* 1476 stb. OklSz); — *kenderföld* 1467, *kölesföld* 1513 OklSz, *búzaföld* 16. száz. NySz stb. (vö. *gabonásföld* Kár. Bibl.

NySz);¹ *olajhegy, olajfahegy* 16. száz. NySz; — *gyümölcskert* 1312 — OklSz, NySz, Arany J.:Toldi 6:1; a kertnek számos ilyen összetétele volt: *virágkert, rózsakert, fűkert, olajkert* stb., *csűr-kert, szériükert, vadkert*, mellettük már a régiiek így is írják: *gyümölcsöskert, virágoskert, rózsáskert, füveskert, olajoskert, csűröskert, szériüskert, vadaskert* stb. stb. (valamennyi a NySz-ban s az OklSz-ban); *szőlőhegy* 1358 OklSz (de *szőlőskert* 1243 uo. és *szőlőshegy* Debrecen 1880-i följegyzés);

ősrégi bizonyára a *gyümölcsfák* nevének ilyen alakja: *almafa, körtvélyfa, meggyfa, somfa, kökényfa, makkfa, fügefafa, olajfa* stb. stb. (csak kivételkép fordulnak elő -s képzővel, pl. *gyümölcsös fa* Gáti I. Elmélk. a m. dialectusról... 100, Jutalomfeleletek 1821, *makkosfa* NySz, sőt *egresfa* uo. *egerfa* helyett, pedig *eger* maga is a fát jelenti);

mészpest 1335 — OklSz = *mészkemence* 17. száz. NySz; — *éléskamra* 1398 OklSz, *élésláda* 1616 uo., *élésház, éléshajó, élésszekér* és *éléses-szekér* NySz; *könyvház* Pázm. (de *könyvesház* már Nyirkállainál); — *karszék* 1565 — (*karpad* MTSz), *pohárszék* 1549 OklSz, *tálszék*² NySz (és *karos-szék* 1584 — OklSz, vö. MNy 1:325); *karpad* és *karos-pad* MTSz; *fil-kas, fil kosár* (Hont-m. MTSz; *füles-kosár* MünchK); (*bortömlő* a NySz-ból törölni való, idézet nincs rá);

lőszekér Boszork. Oklev. 633, Rábavidék, a MTSz-ban Erdélyből; *két-ló-szekér, négy-ló-szekér* stb. MNyszet 6:342; *lőszekér, ökörszekér* Szentés Nyr 29:384; *szekéren mentek, de ökörszekéren* (Pet. A négyökrös szekér); *bihalszekér* MTSz; *hat-ló-hintó* Kriza 17, 146 (vö. *hatlovas hintó* uo. 459); *mázsaszekér* (*mázsa* = nagy teher), *teherszekér, társzekér* (ezekről Dománovszky értekezik a Fejérpataky-émlékkönyvben); — vö. még *álmontarisznya, álmontáska* (Dug. Péld. 2:229), *méregzsák, méregduda*.

3. Néha még más összetételekre is akadunk, melyek szintén nem a ma szokásos nyelvtani alakot mutatják; pl. *tűzkő, harmadfülő, víz kenyér-böjt* (ÉrsK 22), *kármentő, kengyelfutó*³ És csakugyan úgy látszik, hogy nyelvünkben eredetileg „az összetételbe a legkülömbözőbb relatiók lappanghatnak, melyeket egyről egyig felszámolni és meghatározott osztályokba hozni majd lehetetlen“ (mint Teleki J. gr. mondja: A m. ny. tökéletesítése 183-4).

Az összetételnek ez az úgyszólván korlátlan használata elavult, de nyilván régibb, mint a ma uralkodó nyelvszokás.

¹ Különös alakok: *árpafölde, kenderfölde* OklSz; ez úgy l. törökös használat, vö. tatár *arpaç bakça-sı* 'fáskert' szó szerint fa kert-je.

² Ezeket Szily K. így elemzi: „a jelző főnév a jelzettnek mirevalóságát, mire szántát fejezik ki“ (MNy 1:326). De ez nem magyarázza meg az összetételt s erre az analógiára nem képezünk pl. ilyeneket: *borpohár, vízpalack*, pedig ezek is bornak, víznek valók.

³ A tárgyasszétételek analógiájára néha így oldják föl: Górlábu síheder *kengyelt fut* előre (Arany TSz 4:3, vö. Nyr 48:48).

Hogy pedig nyelvünkben eredetileg az összetétel éppoly szabad volt, mint akár a németben vagy a görögben, azt egészen kétségtelenné teszik a rokon finnugor nyelvek. Ezekben ugyanis majdnem mindenütt összetétellel fejezik ki azokat a viszonyokat, amelyeket mi ma *-s* vagy *-i* képzővel fejezünk ki. A következő példák világosan mutatják, hogy a finnugor nyelvszokás egészen egyezik a régi magyarral:

almafa = votják *ulmopu*, finn *omenapuu*; *gyümölcsfa*: kazáni votják *jomišpu*, finn *hedelmäpuu*; — *tűzkő* = votj. *těl-külle*, osztj. *tūt-keu* (más nyj. „*tughe-köχ*“); — *tűzfa* (1240) = vog. *taχt-jū*; — *élés-kamra* = votj. *du-kenas*; — *harmadfü-ló* = vog. *χūrum pun lū*; *hat-ló-hintó*: vö. vog. *khūrem vuj son*, szó sz. három állat szán (melybe három állat van befogva, NyK 16:174).

vogul *vit-keš* vízi manó, szó sz. víz-manó, *tūr-ūs* tó-város, *vuor-jiv* erdei fa, szó sz. erdőfa, *tūjä-χul* szó sz. tavasz-hal, *takvsi-χul* ősz-hal, *mēt-nē* szolgáló, szó sz. bér-nő stb. (vö. Szilasi, NyK 26:163).

osztják *jirk-χul* szó sz. víz-hal, *kēt tūp* kézi evező, tkp. kéz-evező, *keu-jaran* hegyi szamojéd, tkp. hegy- (v. kő-) szamojéd.

votják *vu-oš* vízi bika, szó sz. víz-bika, *tol-sur* = téli-ünnep, szó sz. tél-sör, *ki-ko* kézimalom, szó sz. kéz-kő, *ki uš* 'kéz-munka', *uj-dau* 'éj vihar'.

finn *talvi-ilta* szó sz. 'tél-est', *ilta-tähti* 'est-csillag', *tähti-taivas* 'csillag-ég' eh. csillagos ég, *kukka-koppa*, 'virág-kosár', virágos kosár stb. stb.

A magyar nyelvtörténeti és a rokonnyelvi adatok egyaránt azt bizonyítják, hogy eredetileg a magyar is így beszélt: *víz-manó*, *tavasz-búza*, *gyümölcs-kert* stb. S már Szilasi Móric fölvetette ezt a kérdést: „Azt kellene kérdeznünk, mért ejtette el a magyar nyelv az ilyen összetételeket? Ez azonban negatív feleletet követelne, ami mindig nagyon nehéz“ (l. Névszói összetételek a vogulban, NyK 26:165). Azt hiszem könnyen adhatunk állító feleletet is erre a kérdésre.

Hogy a magyar a finnugor szóösszetételt nagyrészt jelzős kifejezéssel helyettesítette, abban nézetem szerint igen nevezetes honfoglaláskori szláv hatást kell látnunk. A szláv nyelvekben a német összetételnek az idevágó esetekben mindig jelzős kifejezés felel meg, s ugyanígy a magyarban, alkalmasint a honfoglalás óta. Az egyezés olyan szembetűnő s olyan általános, hogy nem is kell sok bizonyítékot idéznem. Ime:

Wassertier:	<i>vízi-állat</i> :	horv. <i>vodena bilina</i> ;
Nilpferd:	<i>vízi-ló</i> :	„ <i>vodeni konj</i> ;
Wassernuss:	<i>vízi-dió</i> :	„ <i>vodeni orah</i> ;
Wandkalender:	<i>fali-naptár</i> :	„ <i>zidni koledar</i> ;
Wasservogel:	<i>vízi-madár</i> :	szlov. <i>vodina ptica</i> ;
Wasserpflanze:	<i>vízi-növény</i> :	„ <i>povodna zel</i> ;
Wasserschlange:	<i>vízi-kígyó</i> :	„ <i>povodna kača</i> ;

Weinfaß :	<i>boros-hordó</i> :	szlov. <i>vinski sod</i> ;
Weinflasche :	<i>boros-üveg</i> :	„ <i>vinski flaša</i> ;
Milchbrei :	<i>tejes-kása</i> :	„ <i>mlečna kaša</i> ;
Milchspeise :	<i>tejes-étel</i> :	„ <i>mlečna jed</i> , stb., stb.

Ezer példával lehetne bizonyítani, hogy nyelvünk e tekintetben a szláv nyelveket utánozta. Csak némely viszonyokat fejezett ki tovább is összetétellel, illetőleg főnévi jelzővel, pl. ha anyagról volt szó: vasérc, szlov. *železna ruda* (szó sz. vasas érc), borecet, *vinski ocet*, szó sz. bori ecet stb., vagy egésről és részéről, birtok- v. alanyi viszonyról van szó: nyúl bőr: szlov. *zajčja koža*, szó sz. „nyúli bőr“; borjuhús: *telečje meso*, mintegy „borjui hús“; kakasszó: *petelinje petje*, tkp. „kakasi ének.“

Fölösleges megjegyezni, hogy az *-i* és *-s* melléknévképző a honfoglalás előtt is megvolt, de csak esetleges fogalom kapcsolatok kifejezésére szolgált, mint a rokon nyelvekben, pl. *téli had*, *vizes kéz* stb. Az állandó kapcsolatokat azelőtt két főnév összetételével fejezték ki: *télvíz*, *tűzkő* stb.

Kimondjuk tehát, hogy a *karszék*, *tűzkő*, *éléskamra*, *kármentő*-féle kivételes összetételek maradványok abból a korból, mikor az összetétel egészen szabad volt s tulajdonkép csak a főnévnek finnugor szabad jelzői használatán alapult. Az első tagnak melléknévvé való változtatása (bizonyos külön viszonyok kifejezésére) utólag terjedt el, még pedig erős szláv érintkezés hatása alatt.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Irtta Szinnyei József.

Beke Ödön a Nyr január-februári füzetében szómagyarázatokot közölt. Ezeknek egyikéhez-másikához akarok hozzászólni.

1. **Ég.** Ezt az ígét Budenz a cseremisiz *εηg-*, *εη-* szóval egyeztette, és — mint Beke konstatálja — egyeztetését én is elfogadtam NyK 38:278. Most Beke Paasonen Csuvas Szójegyzékéből kimutatja, hogy a cseremisiz szó a csuvasból való átvétel, tehát a magyar szónak semmi köze hozzá. Eddig rendben volna a dolog. Egy tetszetős szóegyeztetéssel kevesebb. De Beke nem éri be ezzel, hanem hozzáteszi: „Különös, hogy erre Szinnyei nem jött rá, pedig ép akkortáiban segédkezett Paasonen szótárának korrigálásában (l. ott a bevezetést).“ Kár, hogy meg nem nézte Magyar Nyelvhasználatom 4. kiadását, amely fönebb idézett cikkem után körülbelül egy évvel jelent meg, mert akkor még különösebbnek tarthatná, hogy még mindig nem jöttem rá a dologra (l. a 141. lapon: *ég* ~ cser. *εηgem*). De még kárabb, hogy az 1915-ben megjelent 5. kiadást sem nézte meg s így megfosztotta magát attól a megnyugtató érzéstől, amely bizonyára elfogta volna annak láttára, hogy azt a téves egyeztetést

(ha nem is az ő mostani cikkének hatása alatt) végre mégis kitöröltem. Hogy én akkor, mikor mint szerkesztő Paasonen szójegyzékének revízióját végeztem, nem vettem mindjárt észre a csuvas és a cseremisiz szó kapcsolatát, abban nincsen semmi „különös.“ Nem is resteltem. De azt már resteltem, ha szerkesztői Argus-szememet valami vastagabb hiba elkerüli. Így pl. mindig bosszankodom, valahányszor rányitok a NyK 39. kötetének 366. vagy 368. lapjára, amelyeken nem vettem annak idejében észre, hogy az illető szerző a zöngétlen mediát „zöngés tenuis“-nak nevezi, ami körülbelül annyi, mintha azt mondaná: „pisze sasorr“ vagy „négyszögletes kör.“

2. **Jó** 'folyó.' Vitás kérdés, hogy összetartozik-e vele a cseremisiz *joγ-* 'folyni' ige. Ezt Paasonen, Szilasi és Beke csuvas jövevényszónak tartja; korábban Budenz is annak tartotta, de később megmászta a nézetét. Vö. MUSz 151, ahol azt mondja, hogy „ez esetben lehet a kölcsönvétel a csuvas nyelv részéről való“ [értsd: a cseremisiz ige eredeti, a csuvas ige pedig cseremisiz jövevényszó] „annyival inkább, mert az [t. i. a csuvas *joγ-∅*: *joχ-*] nem is felel meg szabályszerűen a török *ak-* igének.“ Én azért csatlakozom és ragaszkodom ehhez a nézethez, mert a szó az egész finnugorságban megvan (vö. NyH⁵ 29 és hozzá pótlásul votj. *ju*: *ju-šur* 'fluss' Wichmann, Wotj. Chrest.); ha mármost a cseremisizben is találunk olyan szót, amely a többi finnugor nyelv 'folyni, folyó' jelentésű szavával kifogástalanul összeillik, mégis csak nagyon valószínű, hogy egyeredetű velük és nem a csuvasból való. Hogy a csuvas nyelvben vannak cseremisiz jövevényszavak, arra nézve vö. Budenz, MUSz 148 és Setälä: NyK 26:383). A származékok egyike, a cser. *jõγju* csakugyan csuvas jövevényszó lehet. A műveltető származékoknak (cser. *joktar-*: csuv. *jõγtar-*, amelyekről Beke nem szól, de ezt nem szemrehányásként mondom) viszonyát különféleképp lehet föl fogni. De ennek a fejtegetésébe itt most nem bocsátkozom bele, csupán azt említem meg, hogy a cseremisiz nyelvben a csuvasból átvett *-tar* műveltető képzővel eredeti igékből is alakultak származékok (vö. Budenz: NyK 3:423).

3. **Nek**(em, -ed, -i). Beke törli a fejét azon, hogy én hogyan fogom föl a *neki* és a lapp *näi=ka* stb. viszonyát. Ha így, akkor nem jó, ha úgy, akkor sem jó, tehát semmiképp sem jó. Csakhogy az így-en meg az úgy-on kívül még a műgy is van. Én u. i. azt teszem föl, hogy az eredeti fgr **-k* rag a lapp alakok végéről elveszett. Hogy az ilyen elveszés a lappságban éppenséggel nem példátlan dolog két- és többtagú szavak végén, azt Beke is tudhatja abból az idézetből, amely a NyK 45. kötetében levő cikkemben a 271. lapon olvasható. Jól tudom, hogy föltevésnek van egy kis akadály, t. i. az, hogy ilyen elveszett **-k*-nak a lúlei lappságban (legalább részben, vö. Wiklund, Läraobok² 10) kevéssé hallható („föga hörbart“) *h* a maradványa, már pedig **näi=kah* (pontosabban: **näi=ka∅*) alak nincsen

kimutatva. De addig, amíg Beke vagy másvalaki jobb magyarázatot nem talál, azt hiszem, beérhetjük ezzel.

Beke azonban nemcsak a *neki* és lapp megfelelőinek viszonyára vonatkozó „álláspontomat” tartja „teljesen érthetetlen”-nek, hanem megragadja az alkalmat arra is, hogy minden irgalom és kegyelem nélkül pálcát törjön Magyar Nyelvhasználat-omnak és Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft-omnak a lativusragról szóló része fölött. Ez szerinte „teljesen el van hibázva.” Azt várná mármost az ember, hogy apróra szétszedi és teljesen megsemmisíti ezt a teljesen elhibázott részt, de ő ehelyett csak három hibára mutat rá:

a) Az első, amelyet egy szóra sem érdemesít, csak egy fölsőbbeséges kézlegyintéssel („nem is szólva arról, hogy...”) utasít el, az, hogy én — horribile dictum! — lehetségesnek tartom, hogy a magyar *-á, -é* rag „a fgr *-s*-ből is keletkezhetett.” Erre legyen szabad a következőket felelnem. Először is: az illető helyen (NyH⁵ 131) a finn *-s* ragos latívusok után ez az utalás olvasható: [Setälä, ÄH 167]. Ha Beke nem sajnálja a fáradságot és megnézi az idézett munkát, akkor a következő lap alján egy jegyzetet talál, amelyben Setälä lehetségesnek mondja a magyar *alá, elé, felé, haza-féle* latívusoknak a finn *-s* ragos latívusokkal való összetartozását, utalással a 3. személy ragjának ugyanilyen megfelelésére. Azt a föltevést tehát, amelyet Beke nálam perhorreskál, nem is én mondtam ki először, hanem már majdnem három évtizeddel ezelőtt Setälä mondta ki. Igazán kár, de nem Setälä kára, hogy Beke azt az oszlopos munkát, amelyhez fogható kevés van a finnugor nyelvészeti irodalomban, nem méltatja kellő figyelemre. — Másodszor: én nem azt tartom lehetségesnek, hogy a magyar *-á, -é* latívusrag „a fgr *-s*-ből is keletkezhetett”, hanem igenis azt, hogy ennek gyenge fokából, **-z*-ből is fejlődhetett, valaminthogy egy másik **-z*-re vezetem vissza a 3. személynek *-á, -é ~ -a, -e* birtokosragját is (vö. NyH⁵ 114).

b) Nagyon erőltetettnek tartja Beke azt a föltevésemet, hogy a finn és a mordvin *-ks* összetett rag. „Hisz ily módon — úgymond — a fgr *-ks* igenévi [?] és kicsinyítő képzőt is képzőbokornak lehetne mondani.” — Hát az én föltevésem bizony csak olyan, mint sok más tudományos föltevés. Nem szűkölködik minden alap nélkül (ahogy a régiek mondanák), mert a mi nyelvcsaládunkban nem példátlan dolog két azonos szerepű ragnak társulása; vö. pl. *-n + -t : bent, fönt, kiönt ~ vogul kβ̄ent (kβ̄än* ua. NyH⁵ 125). Föltevésemet meg lehet gyengíteni, meg is lehet dönteni valami érvényes argumentummal, de olyanul nem, mint a Bekéé. Abból, hogy a fgr **-ks* kicsinyítő képző egységes elem, semmiképp sem következik, hogy más *-ks* ne lehetne két formans összetétele. Lám, az észti *surekse* ‘meghal’, *küsikse* ‘kérdés’, a finn (suomi) *muutaksen* ‘változik’, *muutakset* ‘változnak’, a karjalai *peziäksi* ‘mosakodik’, *kumardeliaksi* ‘haj

long'-féle alakok *-ks-éről* Setälä meggyőzően kimutatta, hogy két elemből áll (vö. TuM 31 s köv. — Ez a kitünő munka is nagyon megérdemli, hogy minden finnugor nyelvész nagy figyelemben részesítse).

c) Beke aztán így folytatja: „Annak sincs semmi alapja, amire már különben Nyr 39:125 rámutattam, hogy a fgr *-s*-es belviszonyragokat úgy elemezzük, hogy az *s* latívusi raghoz járultak az egyes irányragok.“ — Ebben Beke — tudtán kívül — megint Setäläne^k egy föltevését utasítja el, mert Setälä vetette föl tudtomra először azt a gondolatot, hogy „valószínűleg az [a latívusi *-s*] volt az egész belső helyviszonyragcsoportnak az alapja.“ (ÄH 168). Én aztán ezt bővebben kifejtettem (Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft 78–80), mert helyességéről meg voltam győződve és — tisztelet, becsület Beke „rámutatás“-ának, de ennek ellenére — most is meg vagyok róla győződve. Tudtomra Setälä sem „érzi magát indíttatva“ arra, hogy eredeti gondolatától elálljon, legalább azóta megjelent dolgozataiban semmi jelét sem adta ennek.

4. **Nyolc.** Beke szerint én „újra fölmelegítettem“ Hunfalvynak és Budenznek azt a régi föltevését, hogy az osztják *ńıl̆şγ* 'nyolc' stb. pontos megfelelője a vogul *ńollou* stb.-nek, vagyis hogy *-l̆şγ* utórésze azonos a vogul *lou* 'tíz' szóval, míg ellenben Beke úgy vélekedik, hogy az osztják számnévbeli *ńıl̆-* a vogul *ńol-*al azonos, a végén levő *γ* pedig „újabb fejlődés,“ tehát 'tíz' jelentésű számnév nincsen benne. — Lássuk az adatokat.

90 = vogul *ąntél-sāt*, osztják *ār-söt*

80 = „ *ńol-sāt*, „ *ńıl̆-sot*

9 = „ *ąntél-ląu*, „ *ār-jor̆*

8 = „ *ńol-lou*, „ *ńıl̆şγ*.

Tudjuk, hogy a nyolcat és a kilencet jelentő számnév az egész finnugorságban olyan összetétel, amelynek utótagja tizet jelent (vö. a fgr tőszámnevek összeállítását NyK 16:153). Eddig ilyennek tartotta mindenki az osztják 'nyolc'-at is, amelynek teljesebb alakja végén levő *-l̆şγ* stb. kifogástalanul egyeztethető a vogul *ńol-lou* 'nyolc'-beli *lou* 'tíz' szóval. Beke az első, aki ebben tamáskodik. Az osztjákokkal szemben olyan igényt támaszt, amelyet ők, szegények, nyelvészembertől bizonyára nem vártak. Azt kívánja tőlük, hogy ha a 'nyolcvan'-t meg a 'kilencven'-t egyformán szerkesztik, legyenek olyan következetesek, mint a vogulok, és szerkesszék a 'nyolc'-at is úgy, mint a 'kilenc'-et, t. i. a *joŋ* 'tíz' számnévvvel, mert ellenkező esetben az ő *ńıl̆şγ*-juk végén levő *γ* jelentőség nélküli elemmé való lefokozásra ítéltetik. Már pedig ilyen következetességet semmi néven nevezendő nyelvet beszélő néptől nincs joga megkívánnia a nyelvésznek. Ott van pl. a zürjén nép, amely azt mondja: 30 *ko-mj̆n*, *ko-mj̆s*, 40 *nela-mj̆n*, *nela mj̆s*, 50 *vitj̆-mj̆n*, *vitö-mj̆s*, 60 *kvajtj̆-mj̆n*, *kvajtö mj̆s*, aztán így folytatja: 70 *sizim-das*, 80 *kökj̆amj̆s-das*, 90 *ök̆mj̆s-das* (vö. NyK 16:154). Vagy ott vannak az

alsólozvai és a pelimi vogulok, akik így számlálnak: 40 *näl-men, nel-mën, 50* (pelimi) *ät-pën, de: 60 khät-lau, khät-lau* (vö. Munkácsi, ÁKE 605). Miért ne engedhetnének hát meg maguknak az osztjások is egy kis következetlenséget?

5. **Tönk.** Budenz ezt a *tő* szó *-nk*-képzős származékának tartotta, a NyH⁵ 156. lapján pedig a finn *tönkki, tönkkä* szóval van egyeztetve. Beke helyteleníti azt, hogy én a *tönk* szót már nem a *tő* származékának tartom, de egy árva szóval sem árulja el, hogy mi kifogása van a könyvemben levő egyeztetés ellen. Ennélfogva nincs mit cáfolnom. Egyébiránt az én összehasonlító szójegyzékem forrásai között (134. l.) idézve van Wichmann: FUF XI. 173, s ebből a nagy értekezésből vettem át a m. *tönk* ~ finn *tönkki* egyeztetést, csak a *tönkkä* szóval toldottam meg én. Aki nem sajnálja a fáradságot és utána néz annak, hogy én Wichmann (valamint más szerzők) egyeztetései közül mit tartottam jónak a könyvembe bevenni, mit nem, az láthatja, hogy én ugyancsak meghánytam-vettem a dolgot. Így a jelen esetben is. Lám Simonyi néhány lappal hátrább azt mondja: „Ez az egyeztetés olyan tetszetős, hogy Beke ellenvetései miatt alig kell róla lemondani.“ (Nyr 48:28) Én még csak azt a megjegyzést kockáztatom meg, hogy a *tő* (*töve-*, *tövö-*) szónak *-nk*-képzős származéka alkalmasint **tövönk*, nem pedig *tönk* volna.

Végül még egyet. Midőn fönebb sajnálattal konstatáltam, hogy Beke nem méltatja kellő figyelemre Setälä ÄH-ját, ezt minden mellékes gondolat nélkül tettem, nem mintha nekem magamnak is okom volna ilyesmiről panaszkodni. Szó sincs róla. Amit én írok, azt Beke sűrűn emlegeti. Ime mostani hétlapos cikkében:

„Különös, hogy erre Szinnyei nem jött rá“ (7. l.); „Szinnyei idevonja ...helytelenül...“ (9. l.); „teljesen érthetetlen Szinnyei álláspontja“ (9. l.); „Szinnyei Magyar Nyelvhasznításának (és a német munkájának) a lativusragról szóló része különben is teljesen el van hibázva“ (10. l.); „nagyon erőltetettnek kell tartanunk azt a feltevést...“ (10. l.); „annak sincs semmi alapja,... hogy...“ (10. l.); „Szinnyei ezt a régi föltevést most újra fölmelegíti, mégpedig azért, hogy ezt az erőszakos magyarázatot használja föl annak bizonyítására, hogy...“ (11. l.); „Szinnyei, elég helytelenül...“ (11. l.); — azért pedig, hogy más fölfogásom van valamiről, ami szerinte „minden vitán fölüli áll,“ mert Budenz „leszögezte“, Beke atyai jóindulattal a következő oktatásban részesít: „Nincs annak semmi értelme, hogy minden alap nélkül, pusztán eredetiskedés kedvéért új elméleteket gyártsunk.“ (10. l.)

Ha valaki ezeket ötven év múlva olvassa, azt mondja majd magában: — No, az öreg Beke ugyancsak megleckéztette a fiatal Szinnyeit! De úgy kell neki: minek eredetiskedett és gyártott teljesen alaptalan új elméleteket! Érte volna be azzal, amit az öregek „leszögeztek“ vagy amire „rámutattak“!

Én nem akarok „leszögezni“ semmit, mert nem vagyok se politikus, se újságíró. De egyet mondok. Bírálni, polemizálni, cáfolni szabad, akárhányszor kell is. Csak arról nem szabad megfeledkezni, hogy „c'est le ton, qui fait la musique“.

A VÉRTANUK NYELVÉRŐL.¹

Irta Kosztolányi Dezső.

A véletlen jótékony és vigasztaló szeszélye kezembe adott egy könyvet, *Frankl* Ágoston Lajosnak, a cseh születésű és cseh anyanyelvű osztrák-német költőnek életrajzát, aki 1836-ban, a nagyhéten felkereste a vatikáni könyvtárban monsignore *Mezzofanti*-t. Az olasz bíboros, a földgolyó legnagyobb nyelvi lángesze, aki hatvan nyelven irt és beszélt, hosszan és szívesen elcsevegett a csehországi költővel. Természetesen a nyelvekről folyt a társalgás. Azt kérdezte a költőtől, miért nem ír cseh nyelven, mire ez azt válaszolta, hogy akkor nem lenne közönsege. A beszélők különben öt percenként váltogatták a nyelveket, németül kezdték, csehül folytatták és a héberrel fejezték be. A véletlen úgy akarta, hogy Mezzofanti, aki a vatikáni könyvtárban csak bíboros és könyvtárnok volt, de a tudományban a nyelvek pápája, ez alkalommal egymásután nyilatkozott a cseh és magyar nyelvről s az utóbbiról való önkéntes nyilatkozatát, melyet eddig sehol sem közöltek magyarul, éppen e cseh születésű és cseh anyanyelvű költő írta le. A kijelentést, melyet alább szószerint való fordításban tesztek közzé, rendkívül érdekesnek és becsesnek tartom, nemcsak a mai cseh-magyar torzsalkodások miatt, de azért is, mert egy pártatlan és pártatlan zseni tette, aki többek közt cigányul, koptul, kurdul is folyékonyan beszélt s ismert minden nyelvjárást és hangárnyalatot. A bábeli zürzavar, mely mindnyájunkat nyugóztat, az ő villámló agyvelejében eloszlott. Tünetmentesen rövid idő alatt tanult meg egy-egy nyelvet, tökéletesen, hiszen amelyre ránézett, azt többé nem felejtette el, elég volt hozzáérnie egy nyelvtanhoz, hogy azonnal vérré váljon benne a szabály és gátlás nélkül való emlékezetében meggyökeresedjen az idegen szó. Amit egy nyelvről állít, azt el kell hinnünk, az *ex cathedra* hangzik el. Ő itten a szaktekintély.

Tudja — mondta a beszélgetés során a cseh költőnek — *melyik nyelvet tartom az olasz és a görög után, minden más nyelv előtt, leginkább dallamosnak és a verselés szempontjából leginkább fejlődésre képesnek? A magyart. Ismerem néhány új költőjüket, néhány versüket, melyek a dallamosságukkal meglepnek. Ügyeljen, ebben a nemzetben egyszerre csak fel jog tündökölni egy költői lángész és nézetemet igazolni fogja. A magyarok, úgy látszik, még nem is tudják, micsoda kincs lakozik a nyelviükben.*

Vajjon kit olvashatott akkoriban a monsignore? Vörösmarty *Zalán futása* 1832-ben jelent meg, de csak nyolcvan előfizetője akadt, itthon is alig ismerték még, nem valószínű.

¹ A szerző szives engedélyével vesszük át ezt az időszerű szép cikket a Pesti Naplóból.

hogyan eljutott volna a kezéhez. Csak az akkori fiatalokat lapozgathatta. Csokonai Vitéz Mihályt, Kisfaludy Sándort és Berzsenyi Dánielt. Igen, az olasz pap a sírkövekkel kirakott vatikáni könyvtárban, régi foliánsok, és halotti papiruszok között megálmodta Vörösmarty Mihályt a dallamos orkánjaival és égis zengő szenvedélyével, jósolt Petőfiről, Aranyról és látta a magyar nyelv végtelen, soha meg nem szakadó útját. Jól esik ezt emlékeztünkbe idézni ma, mikor minden áldott nap puskatussal verik és bottal, sóval, kötéllel szelidítik azokat, kik magyarul beszélnek. Tudják meg mindannyian, hogy királyi kincset hordoznak magukban.

Könnyes örömmel továbbítom ezt a hiradást, én, ki a vértanuk nyelvén írok.

ARANY JÁNOS ÉS A NYELVÚJÍTÁS.¹

Irta Szendrey Zsigmond.

Az Arany népies színezetű magyar nyelve keveset szorult a neologia újításaira; ha a szenvedélyek viharának festésére a népi nyelv már nem volt kifejező, csak olyankor nyúl a nyelvújítás már közérthető és közhasználatú szavaihoz. Ezért van, hogy nála az új szók oly ritkák és oly észrevétlenül vegyülnek el a népies magyar nyelv kincsei között. Összes műveiből csak így kikapva keltenek feltűnést a következők: árkász 6:155, aszalvány 7:103, burkony 7:554, csőd 11:143, 12:17, csődül² 12:17, 21, dalár 10:431, dics 1:326, dühönc 6:203, eldőd 1:42, fejlem 5:201, 12:68, fogalmazat 12:432, fontolat 3:405, fordítmány 10:178, gyámnok 4:32, hevély 10:228, ildom 1:371, 6:242, iralom 4:372, itész 10:71, itészi 10:497, jogar 7:505, jövény 8:41, fölkincesel 5:9, 444, kíváncs 7:223, könyör 4:35, költész 12:13, költönc 3:395, levelész 9:391, nedély 3:380, nedélyes 11:143, negéd 1:273, 10:452, negélytelen 10:38, nyargalóc 10:403, ömlet 4:112, önzene 4:145, piperőc 4:354, polgárodás 1:131, rágalmas 6:135, szavalmány 10:228, szentes 5:83, szűnyatag 10:94, tolárd 6:91, 10:244, tömb 10:431, tudalom 10:148, tünde 1:75, végzemény 10:365, virány 8:97, zúr 5:548, stb. (l. a NyUSz-t.)

Arany azonban nemcsak átvevő, hanem mint minden író, költő és fordító, tudatos nyelvújító is volt.

Néha a nevetséges hatásnak külsőleg szavakkal való fokozása ad alkalmat neki egy-egy új szó alkotására. Humorának ilyen alkotásai nagyobb részt alkalmoszerűek, melyek mint ötle-

¹ E dolgozat már nyomtatás alatt állott, mikor a MNy-ben Simai Ödönnek Arany nyelvéről szóló tanulmánya megkezdődött.

² A. m. pályázik.

tes tréfabombák egyszerre el is hangzottak anélkül, hogy költői vagy köznyelvünkre hatással lehettek volna; ezért szótári értékük nincs s csak mint az Arany sajátos humorának termékei érdekesek: nyelvük *elbelgúlt*, a tied szót mind csak enyémnek mondták 4:88, nyárs a *csacsogékony* bőrödbe s ne vékony 7:94, tekervényes és *csavargoványos* levél 12:402, egy sanyarú *embercse* szökdelt örömeiben a fák közt 4:3, elméje künn, *eszmécske* szedni jár 7:415, személyesen vagyis *fülélyesen* hallhatnálak 12:368, egy *haska* férfiú belépe 3:417, meg nem bocsátható azon írók (illetőleg *ironcok*) vétkes könnyelműsége 5:328, mert *kapcsolékony*, mindig *célfutékony*, *bölcsmondalékony*, biztos és fogékony, *rajongékony* elem közt is hatékony 7:94, *koránc*: vadonat-új szó, most iszkábáltam e helyett: korai malac, frischling 10:280, kapzsi, *kurjanacs*, vizroham szavú 7:15, megjelenének együtt hangos *morgalmu* gyomorral 4:30, képzeld kegyes *olvasnok* (úgy hiszem e nok-ot itt meg fogja bocsátani Nagy Ignác, kényszerítő szükség toldatta ki versemet ezzel) 4:8, adjunk néki valamely *puffancs* (bombasticus) nevet 7:257, add át fiú, Telephos *rongyzatát* 7:418, borda *ropogvány* közt kinyomúlni a lármatereimből 4:449, a szilaj légár pattogtata bő köpenyének könnyű szárnyaival, hajtván *szaladékony* elődét 4:19, lapáttal szórának valamit . . . látá, hogy a *szórmány* érdemcsillogok és kereszték 4:112, nincs annyi lyuk is, melyen egy *szűnyogcsa* kiférne 7:223, ha én becsipek, ontom a *tanácskát* 7:12, megindulnak s nagy test-töreménynek utána annyira lábolnak, hogy meghallják a kiáltást 4:24, teszi elvét tisztes *utolvá* (*utolv*: teszi azt, midőn valaki először megtesz valamit s azután gondolkodik rajta, mi okból cselekedte) 4:18, örömejobb *üstökölődném* háromezer haragos kortessel, mint e viharral 4:19, *megüvegtelenült* azon a részen, valamennyi ablak volt 4:137, stb.

Ezekhez hasonló humoros ötletszerűségek azok a szavai is, amelyeknek a fordításhoz való ragaszkodás adott életet, szótári szempontból ezeknek sem igen van értékük, de érdekes adalékok képzőink jelentéstanához: beh nagy gazember vagy, látom, te is! cinkossa ennek; nem hiába, hogy rég *aegyptizáltak* 8:264 (ravaszkodik, mint az aegyptomiak), könnyű vonalzót tenni rá, verset kimérni szögre, figyelni, nézni, érteni, csavarni, *asszonyozni*, rosszat sejteni 8:75, nyissad hamar, nyisd *bölcseldéteket* s mutasd nekem meg azt a Sokratest, mert okhatnám nagyon 7:111, 'elveszté a butykost!' oh jéh megint *megbutykosolt* biz ez! 8:92, (azzal a butykossal megadta neked); elcsudálkozik derékban *átdarázsúlt* testemen 7:269, tőled nyerendő szárnyakon lebegve akarnék szedni a felhőkben új, friss hó-lepett, szél-lengetett *dalolmányt* 7:562 (a szó: anabola, jelent dalnyitányt és vállra vetett köpeny-félét), nekem is ép ezt mondá *ganajdi* 7:62 (a bohócokat ganajszedőknek mondták), bölcs szellemek *gondolkozdája* ez; oly férfiak tanyája, kik tüzes ke-

mencének tanítják az eget 7:106, öt embernyomot is túlél a *károgi* varju 7:515, már *lesbiázni* készülél a társaságot 7:285 (a nőknek egymással való fajtalankodását a hirhedt lesbosi nőkről nevezték el), e Múzsza *lesbizálmi* nem szokott 8:97, *lydizálva*, gubóbogarazva, magát békának zöldre befestve nem elégített ki 7:41 (lydus énekeseket és táncosokat léptetve fel), majd sírva *megarázol* 7:441 (koplal, mint a megaraiak Perikles idejében), majd jóslatot zeneg fülébe, mert *szibyllás* az öreg 7:10 (vakbuzgóan szereti a jóslatokat), a sok túrót *besziciliázta*, jóllakván sötétben 7:258 (befalta, mint Kleon a sziciliai expeditio hasznát), ez kihajt minden tavasszal és virúl és *szykophantáz* 7:569 (úgy tesz, mint egy szykophanta, árulkodásból élő), 'tormát találtam enni'. No csak ne *tormázz* 8:243, (az ódaköltők szellemei) kezdő sort kerestek: afféle üdvlégszellet *uszomát* 7:353, 'ne hagyj, Zeus!' Mit *zeuszöl?* 7:163, stb.

Ezeknél az alkalmi ötletszerűségknél sokkal értékesebbek komoly célzattal alkotott szavai, lehet, hogy egyiket-másikat késszen kapta irodalmi vagy köznyelvünkben, — ezt azonban eddigi segédforrásaink hiányossága miatt nem dönthetni el, — de a legtöbb egyenesen őreá vall mint szerzőre:

atyáztat: 'mi atyánk, Kronides!' Csak hagyj el, sohse atyáztass 7:241.
 — bakos: ti is feljövetek . . . nyilvető ijjaszok vagy nehéz ostromban faltörő bakosok, mikor öklelőznek a várdöntő kosok 2:329. bakos: ki a várdöntő bakkal (aries) dolgozik 2:544. — bíbel: kertészkedem melán, nyugodtan, gyümölcsfáim közt bíbelek 1:124. — bizatlanság: félelem, sötét bizatlanság kormányoz a király szemében egy mozdulatot 10:423. — bizottmánykodik: írókat toborzani, hirdetni a lapot, bizottmánykodni (épen mint: ármánykodni) 12:189. — bókolat: úgy vágtat éjrül-éjre, szeretők ágyán keresztül: s álruk szerelem; udvarfi térdén: s álma: bókolat 4:440. — kibölcskedik: hosszan kibölcskedte s látszólag megvigasztalta is magát 10:292. — böt: itt a bötürimet a háromszor eléjövő w betű képezi; az elsősorban előforduló két w a mellékböt (Nebenstab), a második sorban levő egy w a fő böt (Hauptstab) 5:283. — bünhödöt: ha bünhödénk, elég a bünhödöt 9:509. — büszhödözik: a vérnek mezején büszhödöző testek fojtó páráikkal lettek a győztesek 3:333. — csattanat: érzéktompító csattanat által földre rogy 4:74. — cserélet: tarka cserélettel vonulának előtte az árnyak 4:109. — csúfolat: ti merészletek itt csúfolatúl éjjel rám törni lakomban 4:134. — díszület: a változatos, gazdag díszület (decoratio, mint készület) közül ki-kibukkan a cselekmény 5:542. — döbbenet: döbbenet által a szív ere fagy. — évület: a hadvezért magasztalja-e, ki évület (praescriptio) által jutott érdemeihez 5:535. — fenyitékez: melyet nem ezen torkoknak okaért kímélt tegnap a jól fenyitékzett oktai néptől 4:138. — fércelet: mi tántoríthatta meg a kiadót, hogy e férceletet Cuttenberg isteni találmányának áldásaiban részeltesse 5:326. — fogantás: e hadszámla fogantásakor (conceptio) Tasso lebegett a szigeti ostrom szerzője előtt 5:35. fogan(ik): bennmaradó közép, foganat: kiható cselekvő, foganatik: szenvedő ige 5:35. — furkóz: satora furkózott fenekét megássa 3:145. — gombolyagoz: ezek így kártolnak s gombolyagoznak §:157 (előbb: jó sűrűtömöttre tekerni nagy gombolyagot). — gúnyorkás: vidoran komoly és tanitva

gúnyorkás (satiiricus) 5:221. — gyűtelékes cikkek (cím). — gyűlengez: legott a bajvívás helyére más nép gyűlengez 3:323. — gyűléskedik: a gyűlésben tanyázást is gyalázod: én dicsérem; ha oly rossz volna, hát bizony nem mondaná Homeros Nestort gyűléskedőnek 7:171. — harcona: erősek csatán... oly harcona férfiak 7:268. — hason¹: vizzály dúlá meg a magyart, ketté hason, kettőt akart 9:250. — heventes: ezért a látszólag heventes (ex abrupto) szózat fiához 10:433. — hullékony: nekik csak a férges jellemű, hullékony lelkek maradának ezuttal 4:85 (a NyUSz csak Fog. 1848-ból idézi). — hunyász: a hejjehujja vér szelíd, hunyász 6:233. — ingyences: mily szakácsilag, mily módosan ingyencesen szolgál magának 7:452. — ivor: én kész meritő zsemlyéket hozék; ivor kezével Pallas vájta ki 7:79 (elefántcsont). — izzatag: jer lángharagú, izzatag achárni lány 7:431. — késelem: menj G-hez s mondjad nevemmel: mért e késelem 4:406, mért hát tovább egy percnyi késelem megtörni Jeruzsálem ércigáját 4:407. — költelem: két vérrokon, de oly más-más elem: a Szinművészet s néjje Koltelem 4:443, ezen időszak költelme egyenesen a népre támaszkodik 10:19. — kötelezmény: nem sokba kerül s nagyon is lágy a kötelezmény 4:60. — kötély: kiket üldeni volna kötélye 4:111. — kukucs: óra, szivartok, drága pipák, színházi kukucs 4:104. — elkülönködik: Zrinyi hőslakomához telepszik, nem elkülönködve, vagy csupán főbbjeivel, hanem katonáival együtt 10:435 (a NyUSz 'különködik' jelentésben idézi). — lebbenet: az 'Egy honfi bordala' — mely bár... a Fóti dal hangjába játszik, — lebbenet nélkülinek nem mondható 10:230. — légzetes: nem tekintesz le büszkén Parnaszod légzetes (luftig) tetejéről az alatt négykézláb mászókra 12:75. — lejtelem: éles tagoltság jellemzi a rhythmust, megfelelő a magyar zene és tánc lejtelmének 10:18, a lejtelem... megvan... a jambus folyvást érezhető 12:94. — léledzik: ne keressünk Gyöngyösy műveiben egy olyan magasb világeszmét, aminő Sziget Ostromának alapul van vetve; az ő elbeszélései nem léledzenek oly magasra 5:207. — belombol: téli fának hinnéd, mit zúz belombol 1:207. — lovaz: lovaz, kocsiz, lovakkal álmodik 7:101. — magyarodás: az új magyarodás korszakában Jósika, Eötvös, Kemény neveit ünnepeljük 5:259 (a NyUSz csak 1879-ből idézi). — majmolat: balladáimat egy pár száz majmolatban paródiázva láttam 11:449. — merevenség: a férfiakat meg fogja el a dühödő kéjes merevenség 8:153. — meszelet: a sugár torony ujon-uj meszeletével tűn fel 10:548. — mondalmas: leírást, hasonlatot, egyes mondalmas (sententiosus) helyeket kölcsönöz 5:13. — mozam: nem lehet-e a főntebb idézett dalsor mozamára nem ismerünk 10:22, a honfoglalási ének szerzője előtt valamely nyolcasban irt napi költemény mozama lebegett 10:29. — elmulatkozik: ha tetszik, megüünk valahova, ha nem tetszik, itthon is elmulatkozunk 11:414. — negélylés: negélylés nélküli igaz bensőség, szivből buzgó vallásos érzelem 10:527. — nősködik: már nő vagy megint, míg még róvason első nősködésed 8:259. — nyominték: amott ugyanis *szent* és *im*-ádlak kettős nyominték van, itt csak a *szent* tartja meg a hangsúlyt 5:291. — nyögell: madár a lombon mennyi bút nyögell 4:443. — nyug: (a molossus) nem is egy, hanem két ütemet képez, nyuggal (pausa) 5:310. — benyúlámlik: a nyílt kulcslyukon át hosz-

¹ Vö, NySz. a *hasonl* ige alakjai közt: hasonhallak, hasonhatatlan, s l. TMNy 253-4. — A szerk.

szan, mint valamely zsineg, egy csodatest benyulámlott 4:77. — papázgat: lehajol hozzám és megcsókolva papázgat 7:239. — patvardi: rádnézve is már olyan tagadi, olyan patvardi vagy 7:177. — perzselkőzni: a rabszolga nőknek sem lesz szabad a szabad nőket a szerelmi kéjtől megrabolni, hanem csupán rabszolgával fekünni és csak gubáért perzselkőzni meg 8:357. — pörs: a vér rásüt s tapad az utcák pörs hevétől 6:187. — ragyoglatos fénnel tölti be a föld terét 7:139. — ragyogvány: aranypénz helyett van szeme ragyogványa 4:391. — ravaszdiság: ch szent ravaszdiság 7:176. — rebengés: e fáradtság, e rebengés nem gyötörte a rabot 1:55. — resteség: ha győzne resteség, viszály s fajulnának saját vétkök mián 1:46. — részvékeny: hallgasd feljajdulását, részvékeny olvasó 10:125. — rimzet: méltó kifogás alá esik a rimzet 10:86. — rothadék: Armida mint valamely rothadék, fojtva elemésztődik 11:19. — röplékény: a gyulanyag, röplékény szárnyu vitorlák elkapták a tüzes kerekék vérlángu ragályát 4:100. — sikamós: szép piros bortól sikamós a padló 1:257. — sivárló: pusztában, melynek nincs határa, melyen nincs egy fűszál vagy egy élő féreg 1:57. — súlyag: bölcsen rakod, mint léghajóba, megmért súlyagod 4:449. — sürge: a piperés szónoklat sürge vadásza 8:125, egy moh-lepte cser-tőn a mikrokosmost, sürge hangyabolyt órákig nézte 3:439. — sürgelem: a mindennapi élet sürgelme 5:8. — szanaság: soha ilyen szanaság, minőt ez a mi központi irodalmunk felmutat 10:515. — százalagos: számítsd fel a vámot, külön a százalagos jövedéket 7:241. — szeplőzés: beláttat a jogi szeplőzésibe 6:338. — szidalmas: egy halk csókot nyom Rák Bende szidalmas ajkára 4:104. — szigorol: éhezett, szigorlott mindig imádkozván 9:141. — szökem: gyorsan röplül a Múzsák szava, mint paripák sűgár szökeme 7:535. — szűn: pihegve jajgatva szűn nélkül 4:107. — tagadi: l. patvardi. — tekeres: folyvást árad a szél, nagy messze kiönt a lapályra és dühösen szalad ott tekeres hullámaival 4:19. — tekeret: ezer tekeretbe csavart fehér gyolcs szokatlan alakú diadémot képez fürtein 5:46. — terjedet: csodáktos szellem! egy a mérhetetlen éggel... egy csak a fönségben és a terjedetben 1:188, apám főtáblabíró vala, harmados egy nagy terjedetű faluban 4:31. — terjedetes: ezeknek terjedetes faluit, pusztáit... nincsen ki e földön számba vehesse 4:66. — ugrándi: nevetik Lajosnak ugrándi vitézit 2:414. — üld: meghatva sorsától mely üldi 1:357, l. még: kötély. — ütem: ütenyek nevezték a tactust, kik az -any képzőt oly panaceának tartják, mely minden szócsonkítási sebet meggyógyít; én az ütem szót helyesebbnek gondoltam 11:127, l. még: ütemes. — ütemes: ázsiai kobzon, ütemes lábbal s ütem ellenesen 7:215. — véd: ezt híja védül a legény 3:320. — vendégies: füst koronáz erdőt, bokrot vendégies hívójelül 1:113. — verdik: szánva nézem a verdő nyomort 6:90. — verdés: oh lépen ragadt lélek, kit a verdés jobban lenyűgöz 5:227. — vetélgő: vége hossza nincs vetélgő hetyke dicsnek 1:326. — vidorkás gúny 5:230. — kivölgyel: szirtet kivölgyel sűrű csepp 1:438. — vörösdí: abban is ez a vörösdí volt a mester 7:62. — kizáratos: a dráma az indogermán faj kizáratos dicsősége 10:172. — zöngelem: hall messziről vad zöngellemmel tompa diadaléneket 1:357, nem állítom, hogy minden közmondatot birna a rhythmus zöngelmével 5:280, füle a német trochaeus zöngelmét teljesen érzi 5:325. — zöngelmes: vajha birnánk az olaszok zöngelmes rímeivel 12:97. — zörrenet: ág-mozzanás, lomb-zörrenet 4:377. — zúgatag:

a holtak hangja kél, mint távol omló zúgatag 1:31. — zuham: záporosó rohamár, terepély, posvány, zuham és jég 4:19.

A rendesen nagyon alkalmi eredetű összetett szók felett csak igen rövid szemlét tartok.

Az előtag igető a következőkben: ha jó sugár, mely csábít s el-elrugja *csalvirágit* 1:383, nyilhatnak a fán *csalvirágok* 9:73, a szellemet a legügye-sebb kaloda-rendszer sem képes *dugházban* tartani 11:201, a *gyulanyag*, röpülékeny szárnyu vitorlák elkapták a tüzes kerekék vérlángu ragályát 4:100, évek ótai *laktársatok* vagyok 7:408, *laktornya* mély falainál egy bércfolyammal összevág 3:295, sorsa üldi a szegény vakot, kinek szemében a *lállencse* gömb 3:438, gyűszűzd fel *löcsöved* 4:75, mellyen az ostoba *nyervágnak* még experimentuma sincsen 4:28, ne leljek *védhajlékot* 5:547, stb.

Az előtag csonkult igető: hogy férfi egy se jön! rég kéne már; itt állok... s holmi *csábdalt* dudolok 8:349, még folyvást idegen fénynél pörzsolgeti szárnyát s nem hiszi, hogy *csillvágya* utóbb éltebe kerüljön 4:9, Aesculap *gyógytemplomában* ott meghálatá 7:210, *nyugtanyát* kér e falak között 7:347, föllengő *tanirányban* keresi megoldandó feladatát a költészetben 5:489, az újabb német költészet egyik *téviránya* 5:538, stb.

A névszói elvonások közül feltünőbbek: testem is a *hőanyt* likacsin már veszteni kezdi 9:426, a kisdéd őz az, *táplagyermeked* 9:191, abban állapotunk meg, hogy *távirjunk* Tompáéknak 12:301, *szinvegye* még nincs földön utánzva ecsettel 4:8.

Szembeötlőbb, részben talán a köznyelvből vett összetételei közül valók pl.: báj-: *bájkecsü* hölgy vagyok én 4:15, mondhatlan kellemü *bájhölgy* 4:29, magasztald oh Múzsá, dalodnak *bájjengzetiben* 7:533. — -dús: *nyájdús* legegők 8:101, *piszokdús* jelmez 7:417, *szagdús* kertek 7:544. — megfény-mázol: megfénymázolja cipőnket 7:238. — fölvár: Kassa mellett, egy fölvarban tivornyázott a cseh rabló 1:254. — hadút: zenghetem én daliák jócsillagu hősi hadútját¹ 8:96. — hallóterem: az ifjuság tömöttebb rendben gyűl össze a hallóteremben 1:292. — jajdal: az égiek ajkán összhangzatosan keljen az istenek felséges jajdala ottfenn 7:488. — kényúrkodik: eltiltasz a törvénytől, mellyet a város hozott s magad kényúrkodol 7:230 (a NyUSz csak Ball. 1890-ből). — könyvnelkülöz: a mértékes versnek begyakorlása tekintetéből egyet-egyet minden alakból könyvnelkülöznek is 12:30. — lámpatorony: házi mécssem szelid fénye nem a tenger létreménye, nem hajósok lámpatornya 1:224. — népvégzemény, hogy jönöd kell velem 8:358. — népvezérkedik: ő ott fenn, a halottak közt, népvezérkedik már 8:39. — összvagyon: ti meg vegyétek fel az összvagyon (gesammtvermögen) 8:348. — ranggöz: nem, mintha ranggöz, hogy élje tette másnak az úr, szívét fúná teli 4:408. — rohamár: záporosó, rohamár, terepély posvány, zuham és jég 4:19. — rögtöndal: áldom a kobzot a dal anyját, mire fény lövell az isteni szemekből lelkesedett rögtön-dalainkra 8:215. — trónúr: az achajok két trónura s a hellén fiatalság 8:96. — versfogat: ez alanyiség a következő 10, 11 versfogatokban elveti leplét 10:427. — zajterem: némi csodás esemény messze letartá őt a vármegye zajteremétől 4:71. stb.

Tisztán a humor-szülte, alkalmi összetételei közül csak mutatóba hozom

¹ A régi nyelvben is volt, l. NySz; az 1055-i oklevélben is.

fel e pár még képzésmódjára nézve is humoros hatású szót: hova légevezel most? Az egész hellén népért röpdülök 8:307, *népfecsegi* (volksbeschwatzer) Kleon 7:223, ez elmondja Pesten s így végre a *hirharangár* fülébe jut, az pedig kap rajta és kürtöli 12:115. stb.

JÖVEL.

Irta Losonczi Zoltán.

Régibb szövegekben, így különösen a XVI. századból való egyházi énekekben még ma is gyakran találkozunk ezzel a különös felszólító igealakokkal: *jövel*. Így pl. abban az éneken is, mely már Bornemisza énekeskönyvében is megtalálható (56. o. 1. NySz): Joeuel sz. lelec ur isten lelkünknek vigasaga. Az a kérdés, hogyan keletkezett ez az igealak, miért van annyira elszigetelve? Összetétel-e vagy szóképzés útján keletkezett?

Már a TMNy is felveti azt a gondolatot, hogy a *jövel* vége az *el* igekötő (237). Ugyanitt azonban egy másik magyarázatot is találunk, mely szintén igen valószínűnek látszik. Eszerint ez igealak második része az *-al*, *-el* gyakorító igeképző; ugyanaz, mely a *lesel*, *nézel*, *hálal*, *gyötrel* féle alakokban is előfordul. A *jövel* eredetileg **jövelj*-nek hangzott s az *-elj* végzetet a gyakori *menj-el eredj-el* analogiájára cserélhette fel *-el*-lel (398). A következőkben kísérletet teszünk annak a megállapítására, melyik magyarázat a valószínűbb; megvizsgáljuk azt is, milyen történeti változásokon ment át ez az igealak s végül arra is figyelemmel leszünk, milyen következtetések vonhatók ez alak történetéből a magyar felszólító mód alakulására.

Figyeljünk meg mindenekelőtt olyan mondatokat, melyekben a *jövel* szó előfordul: Jöuel ez vilagbol Jegössöm Jöuel TihK 380, Jöuel en valasztottam uo.; Jöuel uram es ne akar kesnöd uo. 285; kelfel Jöuel en zeretöm uo. 384; ivvel te pokolbely ördög LobkK 51; Jöuel ez uilagbol en zeretö iegössöm Jöuel KazK 18; Jöuel azert: es ueg'ed az neköd zörzöttem coroi at uo. 34; Jöuel az en hazamhoz uo. 103. Ha e példákat megfigyeljük, azt fogjuk észrevenni, hogy az *el* igekötő jelentése mindenik esetben érezhető.

De nemcsak a *jövel* szót találjuk meg nyelvemlékeinkben ily egybeirt alakban, hanem a *jöjj el* kifejezést is. Sőt egyes kódexekben (pl. a HorvK) ez a kifejezés egyenesen helyettesíti is a *jövel* alakot, mely nem fordult elő mindenik régi nyelvjárásunkban. Ide tartoznak a következő példák: Jevyel kegelmesseges isten kerlek tegedet. Jevyel HorvK 97; yevyel lybanbol ieges. yevyel coronasztással meg. uo. 176; Yöyel en zeretöm veg'ed a coronat DebrK 572; yöyel en zeretöm: yöyel en hugom mindenöknec fölötte valasztatot: yöyel o en dicösegeös iegösöm TelK 183; ugyanitt találjuk ezt a két teljesen azonos jelentésű, de különböző alakú példát is: yöy el en edes ańam — yöuel en edes ańam.

Nemcsak a *jöjj* szót, hanem egyéb igék felszólító alakját is gyakran egybeírják nyelvemlékeink az *el* igekötővel. Ez is ez alakoknak mondatbeli összetapadása mellett tanuskodik. Pl. Menel azert TihK 287; tarćel uo. 23; Gyertökel en attyamnak aldotty uo. 163; menel azert ennen uo. 189; bociasdel imar az te zent fiadat uo. 192; Menyel azert te es vr istenhez HorvK 20;

Ne hag'el azert minket KazK 16; Fusel nyauualas őrdōgh uo. 33; fusel az en zōmeimnek elōle uo. 86; the haiadat niresdel uo. 91; mire haczel engōmet NádK 349; Titkon kedeg meñiel a monostorban uo. 409: Atyam veddel ezōket mastan uo. 420.

Hasonló jelenséget látunk más igekötőknél is. Pl. zabadohmeg minket NádK 181; Fezidmegh fezidmegh uo. 237; teryōncbe uo. 374. mennōncbe uo. 379; irdmeg az en bezedimet LobkK 100; nemvlmeg uo. 108; hozdbe az istennek embōret TihK 22; serkenfel es ne uesel mind őrdōke uo. 241; zalle uo. 301. Ezek az esetek is bizonyítják azt a szoros mondatbeli kapcsolatot, mely a felszólító alak és az igekötő között létrejött.

A *jövel* alak azonban más tekintetben sem áll magában. A *j* hang helyett *v*-ét találunk egyes esetekben a felszólító mód többes második, sőt harmadik személyében is. Példák: ieuetek mind niaian hozam LobkK 233; Jđuetōk en hozam TihK 271; yewetek en hozyaam es nektōk adom meennyeknek orzagaat ÉrdyK 549; Yewetek el ty en atyamnak aldottay uo. 556; yewetek ffel wr ystenhez JordK 60; Nabuchodonor monda: ereggetec ki es iđuetec BécsiK 134; Yűwetōc immaran birni az orszagot Born: Ének. 519 NySz. A székely nyelvjárásban pedig a *jövenek* 'jöjjenek' alak is előfordul. (Vö. MTsz.) Mindezek az adatok tehát azt bizonyítják, hogy a felszólító mód *j*-je helyett a *v* a többi személyben is fellépett s így a *jövel* alakban is a *j*-ét helyettesíti.

E szerint itt a felszólító mód második személyével van dolgunk, melyhez az *el* igekötő járult hozzá. Hasonló eset a palócságban előforduló *gyiivejde*, melyben az *ide* igekötő járult a szintén *v* hangú felszólító alakhoz.

Kétkedést támaszthatna azonban az ÉrdyK 549. oldalán levő *yewel'*. De ugyanebben a kódexben az *l*-es változat általános (pl. *yewel* es lassad 147), azonkívül a jésített hangok jelölésében kódexeink egyébként is nagy ingadozást mutatnak.

A felsorolt okok tehát azt bizonyítják, hogy a *jövel* alak összetétel, *v*-je a felszólító mód *j*-je helyett áll, második része pedig az *el* igekötő. Az a kérdés most, hogyan jött létre ez az összetétel, miért van itt *v* a *j* helyett?

A felszólító mód második személyének *j* jele nyelvemlékeinkben és nyelvjárásainkban is több esetben hiányzik. Pl. kel ffel JordK 739. 740. ÉrdyK 517 b. ől meg Helt: Krón. 52; ne gondol vele Helt: Mes. 260. waar meg Pesti: Fab. 3; teer hazadhoz Pesti: Evang. 135; országodért vív meg, Tinódi 259; ter vissza es hiuen el iár a te tisztedben Helt: Krón. 52. Nyelvjárásainkból: vár meg (Komáromban, Debrecenben s a palócok közt), ne bámó (Losonc vidékén); á mēg, nē bāmu' (Jászság); nē morog má (Heves, Gömör, Komárom m.) stb. (Vö. TMNy 631—632).

Kódexeinkben egyébként igen gyakoriak az ilyen alakok¹, de egészen biztosan nem építhetünk rájuk, mert kódexeink nem elég pontosak a jésítés jelölésében. De a felsorolt adatok is elég bizonyítékul szolgálnak arra nézve, hogy a *j* nélkül való felszólító alakok meglehetősen elterjedtek.

Vajjon nem magyarázhatjuk meg így a *jövel* alakot is? A Kesztk 210.

¹ erwend Jacob ees wygad ysrael KeszthK 22; kelfel ennekem segedelmemre uo. 73; segel engemeth uo. 13; Menel thees urhoz es kōnōrdōgh miertunk TihK 238; Ne akar bezedōkel uetekōdnōd uo. 299; menel azert ennen uo. 189; serkenfel uo. 241 stb.

oldalán a következő mondatot találjuk: Rezezyed fel wram the hatalmadath ees yw hozyank hogy ydwezeh mynketh; ugyane kódex 82. oldalán: ywel ywel lattanak my zemeynk (egyébként: ywuendew 41, 51; Ywuendew 49; ky ywuel (= jövel) w haylokabool 53; ywuese 53.) A VirgK 56. oldalán: Parancholok teneked, hogy iw el en velem; ugyane kódex 143. oldalán: Ywetek el, es mynden yot mutatok tyneknek.

Ez adatok tehát azt bizonyítják, hogy a *jő* ige felszólító módja is előfordult *j* nélkül. A *jövel* alak *v*-je eszerint nem a felszólító mód jeléből keletkezett, hanem valószínűleg a szó tövéhez tartozik, amint ez a *jövendő*, *jövetel*, *jövés*, *jövedelem*, *jövök*, *jövék* stb. alakokban is jelentkezik. Ha most mindezekhez hozzávesszük azt, hogy a *v*-tövek eredetileg *γ*-tövek voltak, (vö. Kräuter NyK 42: 317—339), hogy a *γ*-ből először *u* (ill. mássalhangzó *ü*), majd *w* fejlődött s ebből a *v* (l. uo.) s ha figyelemmel vagyunk a *jő* ige fgr. változataira, akkor a *jövel* alak történetét a következő sorral ábrázolhatjuk: **jiγ-el* (illetőleg: *elej*, *eleγ*) > *jiü-el* > *jëü-el* ~ *jöü-el* > *jewel* ~ *jöwel* > *jevel* ~ *jövel*; vagy: *jëüel* ~ *jöüel* > *jöel*. Az igekötővel való összeolvadást pedig a két szó egymás mellett való sűrű előfordulásából magyarázhatjuk s ez, amint tudjuk, minden összetétel keletkezésében a legfőbb. Később azután az összetétel elhomályosult, a *jövel*-t a *jöjj* helyett kezdték használni s ebből magyarázhatjuk meg azt is, hogy néha az *el* igekötőt mégegyszer kitették. Pl. *Jövel el velem* Lisbonába. (Mikes: *Mulatságos Napok* 236. o. NySz.)

Egész hasonló módon keletkeztek a *jövetek*, illetőleg *jövenek* alakok is. Itt a fejlődés a következő lehetett: *jiγ-tek* > *jëütek*, *jöütek*, *jëütek*, *jöütek* > *jewelék*, *jöwelék*, *jeuelék*, *jöueték* > *jöveték*. (A *v*-tövek kötőhangzójára vonatkozólag vö. Szily-émlékkönyv 27.)

Feleljünk végül még arra a kérdésre, milyen következtetések vonhatók a *jövel* történetéből a felszólító mód fejlődésére. Az összetételek igen sokszor régi nyelvállapotokat tükröztenek vissza. Elhomályosodásuk folytán egyes tagjaik nem mennek keresztül azokon a változásokon, melyek az egyes egyszerű szavakat érik. Így a *jövel* szó is egy régi nyelvszokást őrzött meg. Azt látjuk nevezetesen, hogy a *j* nélkül való felszólító mód nem egészen új fejlődés, hanem már nyelvünk igen régi korszakában is előfordult. Még mielőtt a *v*-tövekben az *ü* > *w* > *v* fejlődés végbement volna, már elő kellett fordulnia a *j* nélkül való felszólító alaknak is, különben a *jövel* ilyen alakjában nem jöhetett volna létre. S e tekintetben a *jő* ige bizonyára nem is állott egyedül.

HANGLEJTÉS.

(Válaszok a Nyr 47:172. lapján tett kérdésekre.)

I.

Irta **Viski Károly.**

A hanglejtés a tiszta nyelvi értetésnek hangulati, érzelmi velejárója, mint költeménynek a dallam. De kifejezője is, mert a hanglejtésnek megállapodott hagyományos alakjai vannak sajátos jelentéssel. Hanglejtés és hangulat, érzelem, indulat között olyszerű viszony is képzelhető, mint képzet és szó, ill. mondat között. — A kérdésnek részletes kifejtése azonban nehéz, mert a tünemények

bonyolódottnak látszanak. A hanglejtés ugyanis nem igazodik grammatikai kategóriák szerint; de lélektaniak szerint sem, azaz nem igazodik pl. az egyszerű hangulat- és érzelemtípusok valamely sora szerint, hanem viszonyok és helyzetek másnemű sorától is (néha többtől is) függ. Bennük rendet tenni hosszas megfigyelés és tanulmányozás nélkül nem lehet. — Pl. e közönséges felszólító mondatnak: *tedd be az ajtót!* — hanglejtése következőképpen változhatik (nem szólva arról, hogy rendszeren már a nyomatékkaal is jár együtt bizonyos fokú hangemelkedés, ha nem is mindig):

1. Lehet egyik-másik tagján csak nyomatékos, hanglejtés nélkül.
2. Első tagján emelkedés, a másodikon kezdve végig egyenletes haladó alacsonyabb hangmagasság; (kérőleg.)
3. Az utolsó előtti szótagig (bezárólag) egyenletes, az utolsó magasabb és nyomatékos; az egész viszonylag gyorsan ejtve; (gyors cselekvést várólag.)
4. Elejétől végig, egyenletes magas hang; (indulatosan.)
5. Első és utolsó szótagja emelkedett hangú; (fenyegetőleg pl.: 'jó lesz ha beteszted az ajtót.')
6. Mint az előbbi, de utolsó szótagja még magasabb; (pl.: ha valaki kiment már s azt hisszük, hogy nyitva fogja hagyni, vagy nem csukta jól be az ajtót; némi bosszúsággal.)
7. Első és utolsóelőtti szótagja emelkedett; (pl. ilyes értelemben: 'ne fecseggj, hanem inkább tedd be az ajtót', vagy 'csak az a fontos, hogy tedd be az ajtót.')

Mindezen lehetőségek, — melyeknek számát nem volna nehéz szaporítani, — kombinálhatók más-más helyen álló kisebb-nagyobb nyomatékkaal, el addig, amit a zenében kb. a *marcato* jelöl; ez esetben minden szótagon külön nyomaték van; az egész emelkedett hangú; (pl. tehetetlen méreg kifejezésére.)

De a legérdekesebb, mert legkevésbé megfigyelt tünemény, hogy a hanglejtésnek nemcsak magasságbeli (hangközi), erősségi (nyomatéki) sajátosságai vannak, hanem időmértékbeliek is, amelyek még közelebb visznek a költemény és dallam (vagy a hangulat és zene) hasonlatához. Pl. a fenti példa mondható egyenletesen alacsony hangon, egyúttal első és utolsó szótagját hosszú időmértékben; az utolsót 'természetes' hosszánál hosszabban; (kérőleg, kunyorálólag.) Vagy pl. e mondatban: *add oda!* lehet az első és második szótag hosszú, ha ilyenféle jelentése van: 'ugyan miért nem adod oda', 'ugyan mit sajnálsz odaadni' stb. — A hanglejtés ily időmértéke független a szótagok u. n. természetes v. helyzeti időmértékétől. Lehet egyes szótagok időmértéke feltűnően hosszú, pl. a csodálkozás, elragadtatás indulatában; pl. *jaj be gyönyörű szép!* (első, második és utolsó szótagja igei hosszú. Hasonlóképen a sajnálkozás érzésével, pl.: *istenem be kár!* (első és utolsó szótagjában.)

Ugy látszik tehát, hogy a hanglejtésnek ugyanaz a három alapeleme van, mint a zenének: a hang magassága, erőssége és időmértéke; (a negyedik zenei elemet, a színt a beszédben is ugyanaz a hangszer adja, mint az énekét: az emberi hangképző szerv.) Mindhárom elemnek — mint a hanglejtés elemének — érvényesülése független a hanglejtéstelen beszélés egyéb fonetikai szabályszerűségétől. A hanglejtéstelen beszéd oly nyelvi működés, melyet nem kísér érzelmi, hangulati elem, azaz, ha szabad így szólani: a hangulattalanság közömbös hangulata kísér; pozitív kifejezője sincs tehát; ily közömbösség

jelenlétét a hanglejtés hiánya jelzi. Kivétel azonban az 'énekő hangsúly', mely oly állandó sajátosság, mint az erősségi hangsúly szabályszerű helye, pl. magyarban az első, franciában az utolsó, latinban az utolsó előtti szótagon, (általában.) — A hangközről nem is szólva, — ez a hanglejtés legszembetűnőbb tulajdona, — az erősséget és időmértéket nézve tehát; 1. nyomatékos lehet a szó bármely tagja, vagy mindenik tagja; 2. a grammatikailag rövid szótag hosszúvá válhatik, sőt az élő beszéd fonetikája által a hanglejtéstelen szótagra megállapított u. n. hosszú időmértéknek sokszorosává nőhet; viszont a hosszú szótag megrövidülhet.¹

Mindezeket azért tartottam szükségesnek előrebocsátani, mert a Nyr-beli kérdések sok rejtett sajátosságra nem is céloznak; nevezetesen a kérdéssorozat tisztán nyelvtani szempontok szerint van egybeállítva. Véleményem szerint pedig a hanglejtés kérdését a fenti alapelvek szemmel tartásával kellene vizsgálat alá vetni, esetleg külön-külön a magasságot, erősséget és időmértéket tekintve s általában inkább a zenetudomány módszerével vizsgálni, az anyagot a zenetudomány alapelvei szerint rendezni, magyarázni s műszavaival adni elő. Bővebb és többet-mondó anyag kerülne így elő, mint valamely eleve felállított mondat- vagy szólamtani keretben, amelynek felosztási alapelve sem lényeges eleme a hanglejtésnek. —

Itt következik válaszom a Nyr kérdéseire, előrebocsátván, 1. hogy adataim semmiben sem kimerítők, sőt hosszabb megfigyelés és följegyzések híján igen hiányosak, — nem is szólva arról, hogy pontos értelmű jelek hiányában pusztá szóval a hanglejtést bemutatni nem is lehet; 2. hogy adataim a Székelyföldről, (különösen Udvarhely megyéből), az erdélyi magyarságból, (kül. Torda vidékéről), a tiszántúli területről, (kül. Nagyszalontáról és a Nagykunságból), végül Budapesten és Ujpesten tett megfigyeléseimből valók.

1. a) *Lesz valaha vége ennek a háborúnak?* — Kezdetben egyenletesen emelkedő a *valaha* utolsó szótagjáig; azontúl az utolsóelőttiig egyenletes magasságú, az utolsó mélyebb. (Torda.) — Kezdetből egyenletesen mélyebb (az egyéni alaphangon), az utolsó szó egyenl. emelkedő, csak az utolsó szótag száll alá. (Bpest, Up.) — A székely és tiszántúli (a nevezett területeken) tudtommal nem mondja kérdő *-e* nélkül.

b) *Lesz-e valaha vége ennek a háborúnak?* — Az első emelkedett szótagról a hangmagasság a harmadik szótagon alászáll, aztán egyenletes, az utolsó sem szállva alább, mint pl. az utolsóelőttin. Más példa: hát édes apádnak mutattad-e? Első négy szótag magasan, a következő kettő mélyebben, következő kettő megint magasan, utolsó kettő mélyebben, de egy fokon. (Székely.) — Első tag magas, a többi egyenletesen mélyebb, kivéve az utolsó előtti, mely szintén magas s egyúttal nyomatékos. (Szal., Nagy.) — Első szótag magasan, a többi egyenletesen mélyebben, az utolsó megint magasabb, de nem annyira, mint az első. (Bpest, Up.) — Tordán a kérdő *-e* nem használatos.

c) *Mikor lesz vége a háborúnak?* — Első tagja emelkedett, a többi egyenletesen mélyebb, az utolsó ezeknél is valamivel lennebb szálló, úgy mint

¹ E kétségtelen tények kétségessé teszik a folkloristáknak a költemény és dallam együttléséről és az illető oly értelmezését, hogy a szövegnek és dallamnak azért kell együtt keletkeznie, hogy másként külön-külön érvényesülő erősségi és időmértéki pontjaik ekképpen együvé kerüljenek.

a kijelentő m.-ban. (Torda, Szal. Nagyk.) — [*Ugyanbizony*] *mikor lesz vége a háborúnak?* Az *ugyanbizony* két első tagja emelkedett, a következő kettő mélyebb, a következő rész emelkedett első szótagjáról egyenletesen alászálló. (Székely.) — Első és utolsó szótag emelkedett, a többi egyenletesen mély. (Bpest, Up.) — Mind a négy területen más azonban a hanglejtés, ha már mondott időpontot újra kérdezzük; ez esetben a két első szótagról egyenletesen emelkedik a hang s csak az utolsón száll alá.

d) *Hogy mikor lesz vége a háborúnak?* Első szótag mély, a többi egyenletesen magas, de az *a* névelő megint mély, az utolsó szó egyenletesen emelkedő, csak az utolsó szótag hangja száll alá; (ha a mondat ennek kiegészítése: *azt kérded hogy...*) (Torda, Szal.) — Bpsten így is: *hogy | mikor lesz | vége a | háborúnak?* A második és harmadik szólam utolsó szótagja a megelőző két egyenletesen magas után mélyebb, a negyedik szólam egyenl. emelkedő, de az utolsó szótag alá száll; néha fordítottan: a negyedik szólam egyenl. eső, de az utolsó szótag magasra szökik. — Más a hanglejtés, ha a kérdésben lemondás, reménytelenség fejeződik ki mintegy feleletül. Ez esetben a *hogy* kötőszó után kezdve egyenletesen ereszkedő.

2. A fölszólítót l. legelül. — A tiltó mondatnak lehet csupán első szótagja emelkedett: *ne mutasd meg neki!*; lehet az első és utolsó: *meg ne mutasd neki!*; lehet így is: *meg ne mutasd neki!* (A dült betűs szótag emelkedett hangot jelöl.) Ilyenek: *ki ne menjetek!* vagy *ki ne menjete!*; *meg ne mondd!* — A tiltó is, mint a fölszólító, lehet egyenletesen magas hangú, pl. haraggal, böszülten mondva: *ki vidd innen!* — Az óhajtók általában egyenletesen ereszkedők.

3. Bizonyos esetekben a tagadó m.-ban is van hanglejtés. Pl. *nem* lehet kimenni (hiába is próbálok.) Lehet a tagadó egyenletesen magas is, pl. ha haraggal, kétségbeesetten van mondva: *nem engedem el!*

4. *Adtam neki négyszer.* Egyenletesen emelkedő; (= ,annyiszor csak elég volt?' ,hogyne adtam volna!') Lehet egyenletesen ereszkedő is; (= ,hát nem emlékszel, hogy adtam?') Hasonlók: *majd vége lesz egyszer a háborúnak.* Lehet. *Nem tudom.* Mindezek lehetnek ereszkedők, vagy emelkedők. *Láttad is te* (= ,dehogy láttad.') E mondatok a fölkiáltókhoz hasonlóak. — 'Éneklő' kiejtést tapasztaltam a Tiszántúl említett helyein, a székelyek közt és Bpsten. Tiszántúl (Szal. Nagyk.) a mondatnak utolsóelőtti szótagját ejtik magasabban, többnyire több-kevesebb nyomatékkal együtt. Az utolsó szótag hangmagasságának alábbszállása nem egyenlő mértékű. Nevezetesen csak kevésbé, vagy kevésbé száll alá, ha a mondat ellenmondást kizáró jelentésű akar lenni. Pl. *v ó t a h á r o m a r a s z!* (= hogyne lett volna!) — *N e m a d o m é n a z t ö t v e n i r,* (= dehogy is adom.) — Az utolsó előtti szótag emelkedése nemcsak jelentő, hanem kérdő mondatban is megvan: *adott-i belőle? hát neked adott-i? hát a kertjébe jártál-i?* — Fölszólítóban is: *engedjete!* ki! — Köszöntésben is: minden jót kívánok! jó napot kívánok! — Sokkal szembeűnőbb a székely éneklés; úgyszólván minden mondatban még egyszavúakban is majd mindig van valami e sajátos hanglejtésből. Leglényegesebb tulajdonsága az utolsó előtti szótag alászállása s az utolsó emelkedése (— tehát éppen fordítottja a tiszántúlinak); de — úgy gondolom — csak kijelentő mondatban; pl. *met én nem arra jöllem;* második és utolsó előtti szótagja mély, a többi magasabb, csak az utolsó előtti száll ez utóbbiaknál valamivel alább. *Ez is onnan való;*

csak az utolsó előtti száll mélyebbre. *Tésis megmondhattad volna neki*; olyan, mint az előbbi. — Kérdő: *ugyanbizony hova jártál?* az első két tag emelkedett, tovább páronként váltakozva mély, magas, mély. — Fölszólító, mint a jelentő: *hozzátok ide!*; utolsó előtti szótag mély. — A pesti éneklésről, mert idegen-szerűség, ezúttal nem kívánok szólni, bár rendkívül érdekes esetei vannak s adatai az általános fonetika számára egyenértékűek az itteniekkel. Sőt minthogy hanglejtésbeli szólamkincse sokkal gazdagabb, árnyalatosabb a magyarnál, még értékesebb.

5. A fő- és mellékmondat hanglejtésbeli viszonyára bővebb megfigyelés hiányában csak annyit közölhetek, hogy ha a mellékmondat elül áll, rendszeren (talán mindig?) emelkedettebb (egészben vagy részben), mint a főmondat. [A dült betű emelkedettebb hangot jelez:] ha *nem tudja*, ne csinálja. Mikor *kimentem*, már sehoh se volt. Ki *korán kel*, aranyat lel. Ki minek nem *mestere*, hóhéra az annak. Ha *tegnap megmutattad volna*, segitettem volna. Ha megmutattad volna *tegnap*, segitettem volna.

6. A halmazott mondatrészek hanglejtésére vonatkozó példák: *fekete, fekete, fekete* (= nagyon fekete; egyenletesen eső —); *fuss, fuss, fuss!* — egyenletesen emelkedő vagy eső; előbbi, ha akinek futni kellene, nem v. lassan indul, utóbbi, ha már futása befejezéséhez közeledik. Ilyen ez is: *hamar, hamar, hamar!* vagy *fel, fel, fel!* (V. ö. a *tűz-tűz, víz-víz* kereső játéokban szokásos hanglejtéssel.) A Nyr-beli példákban tudtommal nincs hangmagassági különbség.

7. A hangsúlyos mondatrészekkel, — már fentebb is érintettem — gyakran jár együtt bizonyos fokú hangemelkedés. Legfeltűnőbb az egy szótagon belül változó hangmagasság. Pl.: *voót* (= volt valami; „nem mondom, hogy nem volt”; emelkedő hanglejtés); *voót* (= „jócskán volt”, „szépecskén volt”; ereszkedő hanglejtés.) Kérdésben ereszkedő: *jóó?* (= „igazán jó?”) — Néha szokatlan helyen (pl. utolsó szótagon) van a nyomaték s vele együtt emelkedett hangmagasság; pl. *de ütötte, de verte, de minden*. — Néha az egy szótagon belül váltakozó hangmagasság három v. több fázisú is lehet (glissato kapcsolt három v. több hang), mindig az utolsó szótagban. Pl. [Nem tudok róla semmit.] — *Neeem? Nem tudood?* (mindig emelkedőn kezdve.) Ezzel természetesen a hanglejtés külön időmértéke is társul.

II.

Irta Csüri Bálint.

A hanglejtésre vonatkozó válaszomat megelőzőleg előrebocsátom a következőket. Kérdés, hogy van-e a magyarban egy megállapodott *művelt társalgási* vagy *köznyelvi* hanglejtésmód. Én azt hiszem, hogy általánosságban véve nincs. Nálunk mindenki anyanyelvjárásának hanglejtésén beszél vagy tisztán, vagy idegen környezetének hanglejtésmódjától kissé módosítva. Van-e továbbá a magyarban bizonyos fokig megállapodott előadó vagy szónoki hanglejtés? Vizsgálat tárgyává kellene tenni. De legfontosabb feladat volna nyelvjárások szerint tisztába jönni a hanglejtéssel. Jelenleg a NyK-nél megjelenését várja egy ilyen dolgozat, mely a szamosháti (Szatmár megye) nyelvjárás hanglejtésének rendszerét tárgyalja hangmagasságjelző vonalakkal illusztrálva.

Ha tehát én a Nyr kérdéseire felelek, anyanyelvjárásom hanglejtésmódját vehetem alapul. Magam is e nyelvjárás hanglejtésén beszélek.

1. A közölt kérdő mondatok hanglejtése az én ejtésem szerint a következő. *a)* Lesz valaha vége ennek a háborúnak? Középmagasan kezdem, egyenletesen emelkedő hangmenettel folytatom az utolsó előtti *rú* szótagig. E szótagban éri el a kérdés a legmagasabb hanghelyzetet, Az utolsó, a *nak* szótag leesik az alaphang helyzetére, a mondathanglejtés legmélyebb fokára. *b)* Lesz-e valaha vége ennek a háborúnak? E mondatot kétféleképp ejtethem. 1. *Találgató jelentéssel* a következő módon: **Lesz-e** valaha vége ennek a háborúnak? Magas hangon kezdem, mely valamivel alacsonyabb, mint az *a)* mondat legmagasabb hangja. A második szótagot mélyre ejtem s e helyzetben egyenletes marad a hangfekvés az utolsó előtti *rú* szótagig. E szótagot ismét magasabb hangon ejtem az előbbieknél, de a kezdő *lesz* szótagénál ez a magasság kisebb. A befejező *nak* szótagot alaphangon, vagyis a legmélyebben ejtem. 2. Ejtethem *türelmetlenül*. Ekkor a hanglejtés megegyezik a *c)* mondatéval, vagyis igen magasán kezdem (olyan magasságban, mint az *a)* mondat utolsó előtti szótagját) s ereszkedő hangmenettel folytatom le az utolsó szótaggal végződő alaphangig. *c)* Mikor lesz vége a háborúnak? A legmagasabb hangon kezdem, ereszkedő hangmenettel folytatom s alaphangon végzem. *d)* Hogy | mikor lesz vége a háborúnak? A *hogy* szót mély hangon ejtem, utána szünet, innen kezdve a hanglejtés ugyanaz, mint az *a)* mondatban, vagyis a *mi* szótagot középmagas hangon ejtem s emelkedő hangmenettel folytatom a mondatot tovább az utolsó előtti szótagig (bezárólag), mely a legmagasabb hanghelyzetet foglalja el; az utolsó szótag a legmélyebb hangú.

„Lehet-e az egész kérdést mélyebb vagy magasabb hangon ejteni s milyen esetekben?” E kérdésre a feleletem ez: Lehet lelkiállapot vagy más okok miatt. De bárminő a hangfekvés, a hanglejtés sémája állandó marad. A kérdő alakú fölkiáltások hanglejtése más, mint a kérdő mondatoké. Nincs is közülük a kérdésekhez, mert a szórendjük sem a kérdő mondatoké, meg aztán nem is képzelhetünk el rájuk feleletet. Pl. **Mennyi remény meghiusult!** A kérdő mondat legmagasabb hangján kezdem s egyenletesen folytatom ebben a magasságban. Az utolsó három szótag igen enyhén ereszkedő hangmenetű.

2. Milyen a hanglejtés a felszólító, tiltó, óhajtó mondatokban? A felszólító és tiltó mondatok hanglejtése közt nincs különbség. De e hanglejtés többféle lehet a parancs vagy tiltás szigorúsága szerint. 1. Enyhébb forma: **Takarodjál! Ne jöjj ide!** A hangmenet ereszkedő. 2. Szigorubb forma: **Eltakarodjál! Ide ne jöjj!** Ereszkedő hangmenet, de az utolsó szótag ismét felszökik. Óhajtó mondat: Csak | **hallgatná meg a jó Isten!** A *csak* mély, utána szünet, a *hall* magasra szökik, *gatná meg a jó*: egyenletesen mély, *Is*: magasra szökik, de a *hall*nál kissé mélyebb, a *ten*: alaphang (szóval a hanglejtésforma ugyanolyan, mint az 1. pont *b)* mondatáé).

3. Van-e hangemelkedés a tagadó mondatokban? Felelet: Állítás és tagadás a hanglejtésben különbözést nem mutat. Épúgy, mint a parancs és tiltás sem.

4. A jelentőmódú mondatokat mikor ejtjük emelkedő vagy ereszkedő hangmagassággal? Erre a felelet igen nehéz. A hanglejtésre az igemódnak nincs befolyása. Pl. a kérdő mondatban bárminő az ige módja, a hanglejtés formája állandó marad. „Éneklő” kiejtés mely vidékeken s minő esetekben szokásos? Az „éneklő” néven ismert hanglejtést elég nagy területen hallottam. Így pl. a Szamosháton (Szatmár m.) és környékén, Debrecenben, Nagykárolyban, Szat-

márnémetiben. Szokásos a nyomatékos mondatokban, az óhajtó mondatokban (vö. a 2. pont példáját), a kérdő mondatok egyik fájában (vö. az 1. pont *b*) mondatát) stb. Az idézett fölkiáltó mondatok hanglejtése szintén éneklő. Az első mondaté ilyen: **Akkor** kezdünk még csak igazán *szaladni!* Tehát magas hangon kezdődik, egyenletes mély hangmenettel folytatódik, az utolsó előtti szótag kissé felszökik, az utolsó szótag alaphangon végződik. A második mondatot így ejteném: **Majd** adok én *neked* | **pipázni!**

5. Az összetett és egyszerű mondat hanglejtése közt lényegében nincs különbség. Ha a mellékmondat van elől, ugyanaz az eset, mintha egyszerű mondatformában a mellékmondatnak megfelelő mondatrészsel kezdenők a mondatot.

6. *Megy, fut, rohan* a száműzött: A hangfekvés a három első szóban a fokozásnak megfelelően emelkedik. Mely *ápol s ellakar*: itt már hangfekvésbeli különbség nincs, hangmenete mindkét szónak ereszkedő, de az utolsó mint mondatvégző alaphangon végződik. A páros kifejezések tagjai közt sincs hangfekvésbeli különbség.

7. Az erőbeli nyomatékkkal rendszeren hangemelkedés párosul.

DE VOCABULIS EXTERNIS AC PRO DOMO.

J. Schmidt iterum adversus I. Zolnai.

I.

Ἀκούσατε πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν.

(Plat. Apol. 17.)

Zolnai Gyula 'A tudományos előadásmód és a nyelvtudományi műnyelv kérdéséhez' c. cikkében (Nyr 47:204—217) foglalkozik azokkal az észrevételekkel, amelyeket Remorsurus petor c. cikkemben (Nyr 47:157—165) egy korábbi támadására vonatkozólag tettem. Az ügy érdekében és a magam érdekében még egyszer és utoljára szóba állok vele — de immár sordino nélkül, mert Z. nem *akar* hallani. Már pedig: no es peor sordo que el que no quier oír.

Z. úgy tesz, mintha nem tudná, mi az a 'dehonestáló pamphlet' és 'insinuatío'. Nagyon is jól tudja, különben nem mondaná: 'egyáltalában nem értem... hogyan lehet tudományos... vitában ilyen erkölcsi ízű szavak fegyverét előrántani? (204—205). Igazán nem érti? Hát azt mondani valakiről, hogy önnön magyarságáról megfélemedezik, hogy megveti nyelvünket etc. (157), nem 'dehonestatio' és 'insinuatío'? Hát rövidítésekből német szavakat kihozni s bennük németül gondolkodás jeleit látni, német kifejezés mellől az idéző jeleket elhagyni etc. (158—159; l. még alább) nem 'gyanúsítás', ill. 'ferdítés'? Én csak nevet adtam azoknak a fegyvereknek, amelyeket Z. rántott elő. Z. persze most azt mondja, hogy a 'megvetés' szóval csak az idegen szók és műszók iránti rajongásomat akarta erősebben kiemelni s hogy kifejezéseiben a lelki hévnl fogva a 'kilengés' kelleténél erősebb volt (205) — azaz németül, de magyarán szólva: 'er hat sich vergaloppiert'. E magyarázat szerint persze a 'kilengő' szavakból hiányoznék az erkölcsi vonatkozás melléköngéje (205), de e magyarázat cikkének egész tenorjával összeegyeztethetetlen. Hogy Z. *most* észbe kapva *így* szeretné szavait magyaráztatni, azt szívesen elhiszem, viszont higgye el ő is, hogy textusát e post festa kiadott kommentárja nélkül minden

philologus és nem-philologus csak úgy interpretálhatta, mint én tettem. A 'kilen-gés' valójában kipellengérezés volt — legalább is úgy hasonlított hozzá, mint egyik tojás a másikhoz. — Hogy a Z.-féle 'kis számvetés' nagy mysti-ficatio (164), az utolsó betüig igaz, mert hiszen egy (1) idegen szót hétszer használni és hét (7) idegen szót egyszer-egetyszer használni mégis csak óriási különbség. Z. szerint nem különbség: 'Hát aki 100-szor hazudott, de csak kétféle hazugságot ismételt meg, kétszer hazudott-e?' (205). Sancta simplicitas! *Ha* ez az ellenvetés jóhiszemű, akkor elégséges arra, hogy egy embert egész életére halhatatlanul kompromittáljon. — Ami végül azt a *tiszteletet* illeti, amelyet én az 'insinuatio' szó elé vetett 'gyűlölködő' jelzővel oly méltatlanul viszonztam (205), ennek a tiszteletnek igazi természetét kellőképpen megvilágítja az egész cikkben véges-végig vonuló fölényesség, amely a vaskos kitanítások és könnyed élcélődések egész özönét zúdítja a boldogtalan 'iskolamester' nyakába. C'est le ton qui fait la musique! Valakit a sárga földig lerakni s egyben azt kívánni, hogy érezze magát megtisztelve, a superlativusa annak, amit angolul úgy mondanak: pennywise and poundfoolish. — Ezek után kellő értékére redukálható Z. büszke kijelentése: 'Ellenfelem most mérlegelt alaptalan és oktalan szavainak indulat mérgezte nyilait tehát az én pajzsomról egyszerűen visszapattannak' (205). Igazán? Nem oda Buda! 'Alaptalan' és 'oktalan' Z. 'kilen-gése' és fölényeskedése volt, amely a legjogosultabb indignatiót váltotta ki s a stigmatizálásra becsületesen rászolgált. Hogy Z. most úgy akarja feltüntetni a doigot, mintha én volnék a rossz fiú (enfant terrible), igazán homéri kacajra méltó. Sir Khān, a dsungel réme, ne panaszkodjék, ha Maugli megpörköli a bundáját!

Térjünk át Z. tárgyi észrevételeire.

Z. azt állítja s — credite posteri! — ki is mutatja, hogy oly mondat mint az *idg. flexio genesisét pertraktálom*, magyarul van ugyan gondolva, 'de nincs egészen magyarul, magyar ember módjára mondva, hiszen a magyar... akkor beszél igazán a maga nyelvén, ha tulajdon nyelvének szavaival él' (206). Világos! Hasonló mondat a szent-izsák-kerek-egyház-malom-szalóki kaszinóban a világ teremtése óta el nem hangzott s egy derék civis bizonytalán másképpen fogja az *idg. glottogonikus problémára* vonatkozó gondolatait kifejezni. — Z. aztán figyelmembe ajánlja, hogy tartsak mértéket, mert: *est modus in rebus* (206) — így latinul, hogy az 'iskolamester' megértse. Ennek persze igen meg-örültem, de még inkább örülnék, ha a panacea mellé használati utasítás is volna mellékelve, mert enélkül igazán nem tudhatni, hányadik pohárnál, aka-rom mondani: szónál kezdődik az excedálás (l. alább!). — Erre az a felfede-zés következik, hogy én Beöthyből idegen szavakat idéztem (206). Soha biz én: Simonyinak 'A magyar nyelv' c. művéből, egy Beöthynek ajánlott könyvből idéztem (164). — Z. aztán bizalmasan elárulja, hogy hasonló példákat '*cum grano salis*' (sic!) akár az ő írásaiból is idézhetnék (206). Nem fogok bizalmá-val visszaélni — már azért sem, mert fogalmam sincs róla, hogyan kell '*cum grano salis*' idézni. Ez a mysteriosus művelet rajtam különben sem segíthetne, mert hiszen előre ki van mondva a sententia, hogy e példák az én szertelen-ségeimet okos logikával nem igazolhatják (206). Persze, persze, de a szegény elkárhozott lélekre nézve még sem mindegy, hogy a nyelvmívelő Minos *hány-szor* csavarintja maga köré a farkát (Dante, DC. Inf. V. 11—12). Ha a 'meg-rögzött iszákos' az 'áldozó papra' hivatkozott (206), ezt csak azért tette, mert

látta, hogy a pap is iszik, ha keveset is. — Z. végül újra egy 'kis számvetést' csinál — kimutatva, hogy egy mondatomnak 33 szavából a 'szükségtelen' lat. szók száma 18-at, tehát több mint 50 százalékot tesz ki (206). Ez a 'kis számvetés' megint nagy mystificatio! Az inkriminált lat. szavak — a két ízben előkerülő *etc.* kivételével — csöppentett *grammatikai és indogermanisztikai terminusok*, sőt 2 kivételével valóságos *megmerevült rövidítések* (pl. 1. sg. act.) — hasonlatosak a matematikai, kémiai *etc.* formulákhoz.¹ — Még egy hasra esett élc (206) s a nyitánynak vége. Az egészből csak egy sül ki — az, hogy még sem lehet olyan nagy a papirinség.

A németeskedés. (206—208). 1. *Dativikus, genitivikus etc.* Z. még mindig ki akarja sütni, hogy e szavak a német *dativisch etc.* műszók analógiás utánzása (206). Hiú erőlködés! Az *-iko-* képző görög eredetű s a vele képzett szók valósággal nyüzsgönek a gör. tudományos, jelesül a nyelvtudományi terminológiában, v. ö. (πῶσις) ὀνομαστική, κτητική γενική πατρική, θετική ἐπισταλτική, αἰτιατική, κλειτική προσαγορευτική; (ὄνομα) πατρωνυμικόν, ὑποκοριστικόν, ἔθνικόν *etc.*; (ἔγκλισις) ὑποτακτική *etc.*; (ἀντωνυμία) ἀναφορική, δεικτική *etc.*; (συνδεσμὸς) συλλογιστικός, αἰτιολογικός *etc.* Az *-iko-* tőképző átment az *internationalis* terminológiába s mindenütt teremtett a pillanatnyi szükséghez képest új szavakat, v. ö. pl. fr. *bráhmánique, védique, germanique, sigmatique, vocalique, morphologique*, ang. *vedic, purānic, vocalic etc.* Az az okoskodás, hogy mivel fr. *dativique* nincs, azért a *dativikus* szó a német *dativisch* szó mintájára készült, kézzel fogható paralogismus: nem *egy bizonyos* szóról van itt szó, hanem egy óriási kategóriáról, ill. ennek tőképző suffixumáról, amely az *internationalis* (román és germán) terminológiában valósággal *élő képző*, minél fogva *egy bizonyos iko-* képzős terminus bárhol és bármikor megszülethetik egy 'iskolamester' agyában. Ennek lehetőségét immár Z. maga is megengedi, mert hiszen maga mondja: 'Ám ha törőlnők is ezeket a *dativikus-féléket* a németességek rovatából, annál inkább közéje kellene őket iktatnunk a Sch. általános idegenszerűségei közé' (206—207). Rendben van! De akkor a németeskedés vádja itt elesik, mert egy rókáról nem lehet két bőrt lehúzni. Azon vád elől pedig, hogy 'nemzetközi' képzőt alkalmazok, az egész tudományos világ háta mögé menekülök. A *dativus-i* képzés ellen természetesen semmi kifogásom, de '*matern idioma*' (207) nekem spanyolul van, már mint németül v. 'szittyául', nem latinul (cf. *sermo patrius*). Hát muszáj minden áron arabusul beszélni? — 2. *Latin plur. subjectum constructiója magyar plur. praedicatummal* minden esetre idegenesség, de nem németesség. Sokkal mélyebben fekvő pszichológiai rugója az, hogy oly *magyaros* kifejezésekben mint *nomen actionisok, pronomen personalék a fő fogalom* (a substantivum: *nomen, pronomen*) pluralitása nincs megjelölve, minél fogva a *fogalmilag szabatosabb*

¹ Z. 'feloldja' e rövidítéseket (pl. 3. sg. med. = *tertia singularis medi*) s a feloldásokkal operál ellenem, ami kb. annyi mint pl. az $r^2 \pi$ formulát 'feloldani' s azt állítani, hogy a matematikus az r (= *radius*) rövidítés használatával *latinuskodik*. Hogy a *lat.* rövidítések mennyire *praktikusak*, azt talán nem kell hosszasan bizonyítgatni, v. ö. pl. 3. sg. med. és 'középkatú egyes számú 3. személy' (rövidítve: *k. a. e. sz. 3. sz. ?*), *part. praet.* és 'múlt idejű melléknévi igenév' (rövidítve: *m. i. mn. in. ?*). — A két ízben előkerülő *etc.* négy (4) latin szónak van számítva. Micsoda gyerekes mikrológia! — Az *ói.* (= *ó-ind*) rövidítésnek *óiráni* szóval való 'feloldása' kicsiny, de jellemző példája a minden-lében-kanál dilettantismusnak.

nomina actionis, pronomina personalia kifejezések nyomultak a tudat előterébe. A constructio persze menthetetlenül magyartalan (most harmad ízben vezeklek érte, I. Nyr 47 : 158), de nem németes. — 3. *Hochdeutsch, niederdeutsch* etc. Ami e német terminusoknak 'fordítását' illeti, Z. az Istent invocálva a germanisták régi gyakorlatára hivatkozik. Ehhez most semmi közünk. Arról kellett volna beszélni, hogy a *hoch* és *nieder* fogalma itt diametrális ellentétben van a *föl* és *al* jelentésével (v. ö. *fel-vidék, al-föld*!). A 'fordítások' számára minták sem voltak, mert a Z.-idézte *al-bíró* és társai mint beszámíthatatlan *személyek* nem tanuszkodhatnak: oly tanuk kellenének mint '*föl-magyar, al-magyar*', de ilyenek nincsenek. *Föl-* és *al-német* tehát 'sült-német', s tényleg kisül, hogy az 'iskolamester' nem 'nagyobb purista' (208) ugyan — il ne faut pas être plus royaliste que le roi —, de igenis tőle telhetőleg tekintettel van a magyar nyelv érdekeire, ezúttal a magyar szóképzés szabályaira. A 'fordítások' persze immár annyira begyökeresedtek, hogy kiirtásuk alig volna lehetséges. Nem is mondtam soha, hogy 'dobjuk el' őket, hanem hogy sohasem lett volna szabad 'lefordítani' őket (159). Hasonlóan áll a *deutsch* = *német* szó dolga. Azért, mert 'német' régi magyar (már mint szlávból kölcsönzött) szó, *deutsch* mint tudományos *terminus* megmaradhatott volna — ép úgy mint *germán. Z.* szerint persze *deutsch* és *német*, valamint *magyarisch* és *ungarisch* megkülönböztetése 'oktalan pontoskodás' (207). Legyen neki az ő hite és tudománya szerint! De 'oktalan pontoskodás' egészen más valami, mint 'németeskedés'! — 4. Arra az ellenvetésemre, hogy a *sanskrit* nyelv nevét ilyen eredeti alakjában a németek nem szokták használni, Zolnainak van szive ezt felelni: 'Igenis használja legalább Ludwig, a névnek ilyen *eredeti* alakban való használata tehát szintén *német-utánzás*' (208). Csúfosabb játékot alig lehet úzni szavakkal! *Egy* német csak nem '*a* németek'?! Az *eredeti* orthographia és orthoepia csak nem *utánzás* és nem Ludwig privilégiuma?! Ha a class. nyelvek történeti grammatikájának művelője állást foglalhat a class. philologusok mai ejtése ellen, egy linguistikai műveltségű indologusnak ne volna joga a mai panditok kiejtését mellőzni? Hogy ez 'szükségtelen pontoskodás' (208)? Nem, kérem: ez linguistikai *akribia*, amelynek mértékét nem Z. van hivatva megállapítani. Z. különben így okoskodik: ha én az *egész német világban* divó *sanskrit* alakot használnám, nem volnék német-utánzó, de mivel az *egyellen német* Ludwignál is előkerülő *eredeti sanskrit* alakot használok, német-utánzó vagyok. Quid facias huic homini? — 5. '*Ohne weiteres*'. 'Hogy az *ohne weiteres*-t Sch. macskakörmök között rántja elő, német-ségén mit sem változtat' — mondja Z. előkelő hanyagsággal (208). Ez igazán újszerű és érdekes felfogás! A 'macskakörmök' elhagyása — már akár falsum, akár hebehurgyaság — mégis csak elhomályosítja egy kissé azt a tényállást, hogy 'ohne weiteres' *citálva* van Ludwigból: '...der stamm allein könne an und für sich... *one weiters* einen casus und alle casus vertreten haben' (Inf. 84). A kifejezés különben is lefordíthatatlan. Paraphrasist csinálni lehet, de nem az eredeti mondat energiájának megsemmisítése nélkül, tehát nem 'muszáj'.

A 'németeskedés, németül gondolkodás' vádja nincs bebizonyítva és bebizonyíthatatlan. Solvuntur risu tabulae, ego missus abibo.

A görög-latin nyelvtudományi terminologia jogosúltságának kérdése (208—214).

1. A *német nyelvű terminologia* (208—209). 'Igaz ugyan, hogy a műszavakat tudósaink (engedelmet: *a* tudósok!) a latin-görög nyelvekből (?!)

szokták venni, de ez a szokásuk nem általános és nem kizárólagos' — mert hiszen a *németek* (az én állítólagos mintaképeim) maguk is alkottak eredeti műszavakat (208). A bevezető concessio után Z. immár csak a maga árnyékával hadakozik, nekem az egész dologhoz tovább semmi közöm. De Z. eljárásának jellemzésére nézzük meg ezeket a német példákat? Z. 9 'bölcseleti' (tényleg: pszichológiai és logikai) német terminust sorol fel s bár sejteti, hogy 'még sok más' is van, hozzáteszi: 'Igaz, hogy mindez a német tudomány latin-görög szavaihoz képest nem sok eset' (208). Nem sok? — *csöpp a tengerben!* 'A német *nyelvtudomány*nak is egész sereg eredeti műszava van' (209). Illustratio: kb. két tucat szó, ennek fele *Salz* és összetételei (209). Maroknyi német szó-sereg a görög-latin terminusok xerxesi táborával szemben! — 'A tudományos *hanglan* is a sok latin-görög szó társaságában (!) egész sereg eredeti műszót is alkalmaz' (209). De a *hangphysiologia* egészen *modern* tudomány, amely a régi traditio fogyatékos és naiv terminológiájával nem érhetette be s egészen új alapokra volt kénytelen helyezkedni. — Való igaz tehát, hogy vannak német tudományos terminusok is, de csak elenyésző kis számban és ott, ahol traditio nem volt vagy fogyatékos volt. Egyébként a németeknél is a görög-latin terminologia uralkodik — első sorban az indogermanisztikában.

A terminusok exaktsága (209). 'Ami éppen a műszók szabatoságát illeti, a holt nyelvek előnyét az élők fölött ebben sem tudom belátni': nincs műszó, 'mely a műfogalmat egész valójában, szabatosan tudná megnevezni' (209). Képtelenül suta finta! A szavak és fogalmak egymáshoz való viszonya *nyelvfiziológiai* probléma, amelynek a szőnyegen forgó *nyelvtörténeti* problémához semmi köze! *Verbum, substantivum* etc. megannyi *traditionalis* terminus, amely igenis, 'egész valójában szabatosan' jól elhatárolt fogalmat jelöl. — 'A szó értékét a használat teszi' (209). Nagyon jó! *Éppen azért* ajánlatos idegen terminusokat használni, hogy jelentésüket a 'használat' (már mint a közéleti, mindennapi használat) ne alterálhassa.

A latin-görög terminologia egyöntelősége és állandósága (209—210). 'Ha a fordítások találók s ...megállapodásra vezetnek, akkor ebből ...semmi baj, semmi zavar sem származhatik' (210). *Ha!* Da liegt der Hund begraben! Hogy a fordítások mennyire *nem* találók, Z. kísérletei is mutatják (alább!) s hogy mily kilátás van a megállapodásra, azt mutatja az, hogy olyan egészen alárendelt fontosságú kérdésben, mint a transscriptio, congressus sem tudott rendet teremteni. S még egy *ha*: *ha minden* terminus lefordítható volna, mert felemás terminologia bizony egy csöppet sem kívánatos, v. ö. pl. jelen idő, múlt idő, jövő idő, de *aoristus*; — jelentő mód, parancsoló mód etc.; de *conjunctivus*; — melléknévi igenév, főnévi igenév, de *gerundium (absolutivum), gerundivum, supinum* etc. Z. ki akarja mutatni, hogy a latin-görög terminologia sem 'teljesen állandó és változatlan' (210). Példái közt vannak olyan doublet-k, mint *paedagogia* és *paedagogika*, *semasiologia* és *semantika*, *denominativum* és *denominale*, amelyek ugyanazon tőből, csak más képzővel vannak képezve! — Hogy Budenz az *instrumentalis* helyett az *instructivus* terminust használta s a finn-ugor nyelvészet mégis visszatért a régire éppen a traditio erejét illusztrálja. — 'A *gutturalis* hangoknak ma *prae-, medio- és post-palatalis*, illetőleg *velaris* a (latin!) nevük'. A *gutturalis* terminus az indogermanisztikában *ma* is a többieknek összefoglaló neve s a class. nyelvek grammatikájában pláne sziklaszilárdan áll. — A *fortis* és *lenis* hangok kategóriája bővült, de a *terminusok*

jelentése ma sem változott. — Az *alveolaris* és *supradentalis* (latin!) műszók concurrentiája egészen *modern* keletű s hozzá úgyszólván *izolált* jelenség, amely a stabil terminusok enorm tömegével szemben említést sem érdemel. Régi terminusok felcserélése újakkal a dolog természetéből folyólag csak végső szükségben következhetik be. De még akkor sem *kell* bekövetkeznie: *a régi terminus megmarad, csak új tartalommal telik meg.* A *suffixum* terminus pl. valamikor morpho-genetikus értelemben volt használatos, ma már csak pszichológiai értelemben használható és használatos. A lat. *accusativus* (ex vi vocis 'vádoló eset', cf. *accuso*) a görög *αἰτιωτική* (< *αἰτιωτόν* 'causatum') csapni való fordítása, s mégis ma is úgy dívik, mint kétezer év előtt (a magyar 'tárgy-eset' terminusról l. alább). Sőt van rá eset, hogy egy újabban proponált *jobb* terminus sem tudja a régit kiszorítani. A régi *suffixum* (és *infixum*) helyett ajánlott Brugmann-féle *formans* v. *formativum* csak vegetál. A Delbrück-ajánlotta *localis* kézzelfoghatólag helyesebb képzés mint a régi *locativus* — mert hiszen helyről (*locus*) van szó, nem pedig kibérlésről (*locare*) — s még sem tudott meggyökeresedni sehol, még a németeknél sem. Mi ebből a tanulság? Az, hogy a görög-latin terminologia az egész tudós világ szemében *noli me tangere* — és joggal, mert a műszók cserélgetése kész veszedelem volna, amelyről a dilettantizmusnak halvány fogalma sincs.

A traditio (210—211). Hogy a görög-latin traditio évezredes folytonosságával szembe állított száz éves magyar hagyomány 'a magyar nyelvtudósoknak és nyelv művelőknek nem kevésbé szent', azt készséggel elismerem: a magyar nyelvészeti terminologia az ő belügyük, amelyhez semmi közöm, s azt kívánni, hogy magyar nyelvtani műszavakat 'sutba dobjak' (211), álmomban sem jutott eszembe. A magam részéről viszont minden tőlem telhető szerénységgel azt kívánám, hogy ők se avatkozzanak az indogermanisztika belügyébe. Tudtommal eddig nem is tették. Z. az első, aki így beszél: 'nem ismerhetjük el az idg. nyelvészetnek azt az állítólagos jogát és kötelességét, hogy a nemzetközi latin műszókhöz ragaszkodhassék és ragaszkodjék' (211). De nem úgy verik a cigányt! Minden kakas úr a maga szemétdombján! Senki sem kívánhatja, hogy népies szónoklatokra s futilis argumentumokra évezredes traditiótól elszakadjak s derekamat beadjam.

(Vége következik.)

A GÖCSEJI S AZ ŐRSÉGI NYELVJÁRÁSHOZ.

Szarvas Gábor hagyatékából.¹

II. Őrségi nyelvjárás.

H a n g t a n. Magánhangzók: *a ~ o*: *jovában*; *o ~ u*: *nyomdukába nem lépheték*; — *ó ö ~ u ü*: *csikuk, diszlu, szántófüöd, erü, csöplü* (cséplő); — *é ~ ö*: *szemöllösen eméntem; főrfi*; — *é ~ i*: *ebi ki a mási, tégýték bjé* (bé); — rövidülés: *neni; töllelék, áso, fősö fele*; — illeszkedés: *ött benn, rösté* (rostély); — *majirság* (majorság), *karicár* (krajcár), *vari* (varju); — kettős magánhangzók: *niézd, fiécek, tiüfa* (tölgy), *teüfüö* (így, tejföl). — M á s s a l

¹ Az első közleményt l. Nyr 47: 128.

hangzó k; *id vót, tezsvér; hácskó* (hágcsó); *aji* (azé); *livány* (leány); *gyuó* (jó).

Igeragozás: *kinyűjök, tilullok* (a kendert); *gyön kjé bé* (jöjjön kend be); *ha én innék; süttényi, varranyi akarok*. — Névragozás: *mü fiánk, helénk sincs, velenk gyütt; ökrö, ökri lua van; magok*; — *enná a házná, len-csého*; — *sendőjé jártam* (zsindelyért); — szótók: *vereb, keves, terit* (terhet), *mihét* (méhet).

Jelentés tan, szólások: *Helén-helén van é kis jószág. Szakot tett rajta*: erőszakot tett, összeszidte, lemocskolta. *Tegyén a szájába*: tessék enni. *Szálon ehasiltya a vásznat. Mēgnyujtották, mind a göcsejiek a bőrüt. Ősmeretlen, mind Göcsejben a Jézus neve. Köröszte viszik, mind a szalafejiek a halottat.*

Mondattan: *Szengelhárra* (Sz.-Gotthárdra) *ökörvénnyei mēnt; hazajártak kēnyérsütnyi; gyerekdajkányi mēntem*. — *Ki marhája ezek? Kardosékei E köllött neki fonnia* (fogyni). *Ládaszám áll ott a ruha.*

Tájszók:

Bali: balog	lice: fonalrendező eszköz
berekfa: egerfa	melég gyerek: kevély, duhajgyerek
berkes hely: vizenyős	miellő [miellő] nap; hétköznap
bogároznak az ökrök	öggyümentek, ésszü-m.
csahos ember: beszédes	ésszüfokta: össze-f.
csorit: csalit	pattago: gyalogfenyű
cselfés: beszédes, csacska	rásop: ráspoly
ez a darabság a falui	sas: oszlop kerítés
duhaj: betyár, rabló	síkos haj: síma
esés idő: esős idő	sírokli: szénvonó
fattyu sari: másod sarju	szalu: váluvájó
fenyüalla, fenyalla (fenyvesben termett gomba)	szērén nagy essü vót
furcsa cseléd: friss	szíu (szivó) kés
mēgfüstüt a föle: mēgfüstösödött	szíejjok csiēpnyelet
gyēpü: dülőválasztó]	szorgyázik: szétszóródik
hí, hé, hél, hiél, a ház héla (padlás);	id mozs bétekerünk [itt most befordulunk]
ereggy a híba, héba, hélba	temetükert
him: csík a ruhán	tērás kigyó (taréjos)
hint: vet	toro, rostoro: tarló [rozs-t.]
hizu: hízó disznó	utubbat osztábban
ihász	vides
ingyen odaveszett: kárpótlástalan	vüsz: visel
keszté: kesztyű	zabátt: kövér
ekurvút: k. lett	mēgzökött: meglökött.
lapfőd, lapányos: lapály	

Függelék: Körmend, Pápa, Sopron.

Hangtan: *ádinyēm* (edényem) K., *szobajtó* P., *vára* K. Berk. [Kis-Berk. Somogyban?] — Szóképzés: *kezdekédik*: kezdődik P.

Igeragozás: Az fogott hasznáni P. é fog mēnnyi, uo. Szivesen vesszék, ha valamivē mēgkinász, Sopr. — Névragozás: a keszkenejék sorka külög, Körm.; nyájt, ácsst Sopr.; alajá irtam Körm.

Társzók:

esztendő átá Sopr.	kivaló szállás: kint levő Sopr.
divatba van: szokás Sopr.	mellen [milyen] Vas
fáiz: fát szed Sopr.	ménős: csavargó Sopr.
elhásodott Veszprémbe (elházásodott); behásodott (jószágba). Cell.	ollik-ollik, Cell
a fán hing a bűröm, Sopr.	portikulomos könyv [protocollum] Sopr.
igén, igéni, úgy van Sopr.	társaskottam velék Sopr.
jós: parasztorvos Rábapatoná, tudós	vásu: borsó Bar. [Barabás v. Barabás- szeg, Zala]
Dömölk	zsódér P. [sódér]
kandász Sopr.	

ISMERTETÉSEK.

Lila ákác.

Szép Ernőnek ez az igazi pesti regénye most könyv alakjában is megjelent s néhány hét alatt második kiadást ért. Megemlítettem már (Nyr 47:77) és példákkal is föltüntettem, mennyire érvényesül benne a legújabb pesti nényelv, persze nem kizárólag s nem minden tekintetben.¹ Molnár Ferenc Lilioma s Szép Ernő Lila ákaca az első két tüzetes kísérlet a pesti nyelv irodalmi érvényesülésére s mint ilyeneknek tagadhatatlan a nyelvtörténeti és irodalmi érdekességük. Szép Ernőnél a pesti nényelv használata szorosán összefügg stílusának általános jellemével, avval a rendkívüli, mondhatni páratlan egyszerűséggel és őszinteséggel, mellyel a szereplők kifejezik érzéseiket. Az előadás eleitől végig érzésekről ad számot, még az elbeszélő részletekben is, de az érzések a legegyszerűbb eszközökkel, sokszor úgyszólván egy mozdulattal, vagy egy indulatszóval vannak kifejezve.

Ezúttal összeállítok még egy csomót a Lila ákác nyelvének jellemző elemeiből, először is amik a legföltünőbbek, azokból a kifejezésekből, melyek világosan mutatják a pesti németiség (részben sváb, részben zsidónémet nyelv) erős hatását s melyektől rendes irodalmi köznyelvünk természetesen őrizkedik: „Á, Margit az egy buta név“ (53, á = dehogy). *Bliccel, fád* 200, *gusztusos* 85, *szaletli* 195, *flaszter, ikszszor* (sokszor), *kroncsi, a márkája* (30, az áru fajtája, *die Marke*, tkp. a védőjegye), *privát* (háztartási nő), *flangéroz* (197, ném. *flangieren* = fr. *flâner*), *kampec volt* (199), *molesztál, simfel* (132). *Állva maradtak. Bebeszélni magamnak* (43, elhítni magammal). — *Hogy jön engem tegezni? Csak tegye el a pénzét, majd jól jön az magának* (23). A főpincérnek is *jövök kétszázal* (153, tartozok). *Úgy jött elő, mintha...* (149, úgy látszott). — *Milyen egy esze van! Milyen egy buták a férfiak!* (142.) *Milyen egy hülyeségeket adnak ott!* — *Most hagyta veresre festeni (a haját).*

¹ Pl. nem jelöli általában a kiejtést, *vóna, vól* helyett azt írja: *volna, volt* stb. De néha igen érdekesen megjelöli: „Azt hiszi? Így mondta: *asziszi?*“ „Neem“; „szeegény!“ 206; „haah“ 40; „te, ttek!“ 181. Hát *hool* volt? 203. „Hagyjon, mit... hagyjon — úgy mondta: *chagyjon!*“ 17; *gyhete* 101 = egy hete.

Részegre csinálja magát (142, teteti). — Szeretném neked nagyjából *leadni* az n históriámat evvel az illetőnével. Nem vehettem komolyan, hogy *leadjamé magam* vele társalogni (*mich abgeben mit ihr*). Ha nem fogtam el rögtön a nőt, akkor *el is passzoltam* (elszalasztottam, elmulasztottam, *verpassen*). Ha az ember úgy *kipakolja* a naivitásait (39, előadja naivságait). — „Eredj el? *zéderanda!*“ (*seh' dir an da!* nézze meg az ember). *Na és?* (40.) *No és?* (204, eh. hát aztán? de vö. *no-s?*) — *Dunsztja sincs róla* (167, sejtelve). — Egy zongorahangoló klampírozott (185). Itt is teli van zsidókkal (62). *Paf* voltam kérlek: *paf* (131, meglepve, megrökönyödve). Leszokom a kaszinót (171). Nem csinálok egyikből se kázust (196). Folyton járt a *csöre* (167, a szája, *der Schnabel*). Egy vidéki lapot *emeltem föl* az újságpolcra (166, vettem föl *aufheben*). Na! hagyja hallani! (182, hadd halljam, mondja már, *lassen Sie hören*). Betett szemekkel (199, behúnyt szemmel). Egy luftballon mennybemenetelét nézik (221). Nem láttuk, kik *liftelnek* ott el előttünk (234). *Szalonspicc* (*Spitz*: kapatosság).

De természetes, hogy a pesti nyelv nem csupa németesség, hanem sok olyan sajátsága van, amely a fővárosi magyarság talajából nőtt ki, mint más nagy városok *argot*-ja vagy *slang*-je az ottaniból. Ilyenek pl. ezek: *szépen* eh. nem! (ez legalább 60—70 éves kifejezés, de csak egy-két évtized óta lett oly közönséges), *gázember* (lámpagyújtogató), *hólyag* (tökölkő, bolond), *Frimm diadala* (35), *palkó* (95, pali, balek), *majomkirály*, *centi* (7, centiméter), a *lipótiak* (lipótvárosiak), *lyúkok* (nők), fiatal *hölgyemény* (217). *Angyalkázás* (a jégen, 81). Az egész virágos kis kalap oly *züllött* volt. — Ez a kuplé *ment* akkor Pesten (84). Ezek a déli *lógások* a korzón (43). *Jelzem*, a hülye nem volt jelen (45, 137, a m. megjegyzem). 100 *kát* nyert (126, k-t = koronát). „Miért ne? *Sőt!*“ (68). — Kis lukácsot pakoltatnak (86, Lukács cukrász süteménye); így Kugler (210). *Biztos* kalap nélkül jöttek ki (bizonyosan). Akit biztos láttál már. Jenő kieresztette a szemét (kidüllesztette). *Direkt* mosolyogtam. Melyik színészre *bukol?* (melyik tetszik neked?) Csakis az alakjára bukunk. Egy ilyen városi fű, egy ilyen vad kis konty. Becsületszentségemre mondom. *Sliget* = városliget. *Dinsztelt* úr = tisztelt úr.

De ebbe a városi magyarságba sokszor belehangzik a faluk és puszták nyelve, belebben a rónák és erdők illata, a tősgyökeres nép nyelve. Ime néhány példa: *csatit* (176, lármáz); odaütöttem a kezére, csak éppen hogy *csesztem*; kezdtem *meglépni* a bankból. Én nem mondom [hogyan], szép az alakja. *Hadari* dalok. *El* van az egész *puskázva* (194). — Nyelvtani népiességek és nyelvjárási sajátságok: *Egy páran*, akik ott lábaltak a nő mellett. Oda volt, *hogy nahát*, ez milyen remek! és *nahát*, zseniális! (138.) *Mindőjöknek* valami sportjelvénye volt. Olyan új hangja volt *vagy milyen* (újféle). Így, *nem lássa?* *Engesse* már el. — Szintén népies a következő igenévi szerkezet: Úgy el voltam hervadva (37, elkedvetlenedve). „Össze vagyok veszve. Tegnap összevesztem“ (16). Nem vagyok ebbe beleegyezve, se belenyugodva (58). Mintha Tót Manciba volnék begyulladva (171). Ha mint egy diák, úgy bele lettem volna ájulva...

Egyes ritka kifejezések alkalmasint a szerzőnek saját alkotásai, nyelvének egyéni elemei: Jönnek mint a pillangók, egy darabig *pillangnak*, ott-hagyják (196). Elhagyni a gyermekkorát *visszahazudhatatlanul* (172). *Elernyözöm* a szemem a kezemmel (161). *Elmajmoltam* másoktól. Mosolyogva vagy

komolyogva hallgatja ő is a nőket (115). Érdemes itt gyöngyvirággal *bajolni*?¹ (124.) *Berózsászott* filagória (37). *Jövöget* 137, *műköhej* 7, *pöttönségek* (kicsi asszonyok) 49, *széptelen* 91, 198, *szeszel* (szeszt iszik) 47, *szeszelés* 18, *züllönc* (korhely) 172.

Érdekes, hogy a szerző néha nyelvi megjegyzéseket tesz: Jaj, én nem tudnák virágot eladni! — Kijavítottam: Én nem tudnék. — Maga se? Én se tudnák, isten bizony. — Nem nem tudnák, hanem nem tudnék. Mi az, hogy tudnák? Így kell magyarul beszélni? — Hagyjon békemet, nem vagyok én miniszter. (144.) — *Miháncs!* Micsoda magyar nyelvet beszélnek ezek! (204.) — Azt hiszi, én nem tudnék öngyilkos lenni egy szerelem végett? — *Végett?* Talán *miatt!* Én nem tudok ezeknek a konverzációján segíteni. Ezeknek egy külön magyar nyelvük van, amit nem tanítanak az iskolákban. (216.)

NYELVMŰVELÉS.

Komorló és mélylő. Kenedi Géza már régóta s nagy buzgósággal nyelvörkődik s most is rovásra vett egy pár újabb kifejezést a Magyar Nyelv c. folyóiratban, így első sorban a hirtelen elterjedt *leszállít* = *abliefern* igét (eh. szállít). De nem vette észre, hogy ez összefügg a *le* igekötőnek több más ilyen németes használatával. Már 47 évvel ezelőtt megróttam a *leadást* = *Abgabe* (eh. kiadás, átadás Nyr 1 : 365). És íme, ma is csak *leadják* a levelet, a sürgönyt, a hirt, s innen tovább menve *leközlik*; azelőtt fölváltották az őrt, a háboru óta *leváltják*; mindezt azért, mert a németben *abgeben*, *ablösen* stb. Tehát ez okozza a *leszállítást*, nem pedig az, amit K. gondol, hogy t. i. „a *liefern* szó másául a *szállít* igét általánosan elfogadták.“ És nagyon túlbecsüli K. a nyelvhasználatra való hatásunk mértékét, ha most már azt hiszi, hogy ő a *szállít* igét elpusztíthatja, ha a *szolgálat* igét ajánlja helyette. A speditőr *szolgáló* lesz talán s a vasút és a hajó *szolgáló eszköz*? — De tulajdonképp Kenedinek egy alaptalan megrovásáról akarok szólni (amilyen eddigi rovásai közt is sok akadt). Egy „jeles költőknél“ ezt olvasta: „...és ami jön, az oly hűs és *komorló*, mint a koporsó“, s erről azt állítja, hogy „mindenkép ellenkezik a jó magyar nyelvvel.“ Azt mondja, csak úgy volna helyes, „ha nyelvünkben *komorlani* (elbúsulni) ige is volna.“ A folyóirat szerkesztője erre csak ennyit jegyez meg: „Hát a *szigorló*?“ Evvel — nem tudom — de alkalmasint azt akarja mondani, hogy mért nem tesszük szóvá a szigorlót, mikor ez éppen olyan rossz vagy még rosszabb. De ugyanaz a szerkesztő ugyanabban a füzetben magasztalja a *mélylő* szót, melyet Vargha Gyulánál olvasott: „...szemét merőn a messze mélylő kék mennyboltra szegzé“, és így dicséri: „se nem hallottuk, se nem olvastuk előbb soha s mégis mindjárt kiérezzük a mondatból az ismeretlen szó jelentését.. A *mélylő* szerencsés alkotású, kifogástalan szó (vö. kéklő, pirosuló, sötétlő, világló stb.)“ (Csak azon csodálkozik, hogy a költő a mennyboltra alkalmazza.) Különös! hát az a *komorló* nem éppen ilyen világos, épp ily szerencsés alkotású szó, nem ugyanúgy van képezve? Vagy csakugyan az a baj, hogy nincs meg az igei alapszava, hogy nincs *komorlik*

¹ A régi nyelvben előfordul; *bajolgat* most is a palóc népnél. *Bajlódik*: *bajol* = *bibelődik*: *bibel*, ez Aranyánál is többször, I. NyF 1 : 55.

ige? Akkor még rosszabb volna a *szigorló*-nál, mert ennek az igéje is megvan Aranynál 'szigorog, nyomorog' értelmében 9: 141: „Éhezett, szigorlott mindig imádkozván“. De hisz *mélylik* ige sincs, és *komorlik* a *komorló* mellett éppúgy lehetséges, mint *mélylik* a *mélylő* mellett. Mellesleg mondva, ezt a szót már Arany is megalkotta a Buda halálában (8: 75) s ő is az égre alkalmazza: „De az ég nagy sátra, a *magosan mélylő*, szerte ragyog.“ S aztán még előfordul nála a TSz szójegyzékében.¹

Ugyanaz a jeles költő, akit Kenedi megró, bátran írhatná ezt is:

Borús az ég, s a távolból *komorlik*

Felhők közül a Táttra bércvilága.

Hisz ez csakolyan természetes képzés, mint pl. Gyulainál *homálylik* (Költ. 1. kiad. 14, 148), más költőknél *ködlík*, vagy a köznyelvben *fénylik* és *kéklík* (egy 1333-i oklevélben: Mons qui vulgo Keeklew appellatur), a régi nyelvben *hatarlik* (Herbort fewlde... hatarlyk az vaar fewldeewel 1546; más példák TMNy 454). — De ha a *komornak* nem volna igéje, akkor se lehetne ilyen alapon hibáztatni. Már többször meg volt cáfolva Brassainak az az állítása, hogy „ami nincs, annak nem lehet származéka“, amint hogy nem volt igaza egyik régi üldözőmnek, mikor megróta ezt a kifejezést: *önállósított* határozók, mert hogy — azt mondja — nincsen *önállós*. Persze akkor mind hibások volnának ezek: *megvalósít*, *tanusít*, *egyszerűsít*, *igésítő képző* (Budenz), *államosít*, *meghiusul*, *polgárosultság*, *tanuskodik*, *raboskodik* és sok más. Hogy visszatérjünk a *komorló*hoz, már egyik kódexünkben egy csomóban három ilyen képzést találunk: „o *zizlee* zep zemek, o *rosalo* piros tyndeklő zep orchak, o edeslő zeep ayakak“ (NagyszK 119), tehát *szüzlő*, *rózsálló*, *édeslő*, s a Winkler-kódexben: Testődnek *veraglo* yfysugaban artatlanul karhozthatolwala. (Szarvas G. a NySz-ban föl is állít ezek alapján ilyen igéket: *szüzellik*, *rózsállik*, *viráglik*, noha az igékre nincsen más adat.) De más példákat is idézhetünk addig is, míg e jelenségeket tüzetesebben tárgyaljuk: *egyenlő* (és *egyenlet*, de *egyenlik* ma nincsen)², *vitézlő* (és tréfásan *levitézlett*, de az ige, „*vitézlenek*“, csak egy helyen került a szemem elé, egyik kódexünkben). Költők nyelvéből: Tündér menyasszonyként feje *ezüstlő* fürti földig érnek (Tompá össz. költ. 1. kiad. 1: 245). Ezüstlő fürtiben nézd ott az özvegyet (Sárosy: Arany tromb. Aigner kiad. 183). Arcaikon *vidámló* jókedvvel (Jókai: Vadon virágai, 1. kiad. 2: 50). A népnyelvből: *tengerlő sok*, *köznapló ruha*, *hélköznapló ruha* (MTsz); Kazinczynál van *csillagló* szem (Munk. 6: 26). A régi nyelvben *torló* a. m. torünneplő (szláv szóval *dusnok*), holott *torol* ige nincs ilyen jelentéssel. — Vagy más képzőkkel: a régi *leányzó* s az újabb *magánzó* (se *leányzik* se *magánzik* nincsen), *nyomasztó* (*nyomaszt*, ill. *nyommaszt* elavult)¹, vagy *örvendetes*, *kapatos*, *titokzatos*, *következetes*, holott nincs *örvendet*, *kapat*, *következet*, s csak ritkán fordul elő a *titokzat*.²

SIMONYI ZSIGMOND.

¹ Egy helyt t. i. ezt a tájszót alkalmazza: *milő héten*, s aztán így magyarázza: „*milő*, *mélő*: egész. Van *milő* éj, *milő* nap, *milő* v. álló hét. Mivelő-e, vagy *mélylő* (mélységes)? ám döntsék el a tudósok“. L. erről Nyr 7: 532.

² Vö. *megegyenlették* derekát (Dug. Péld. 1: 14). — *Nyomaszt* CzF, *nyomvaszt*, *nyommaszt* NySz: kivételesen újabban: Miért nyommasztják az ilyen pillanatok a lelket? (Dosztójevskij: Fehér éjsz. 36.) — „A *titokzat* Joffre kinevezése körül“ (Az Ujság 1915 XII. 11, 8).

Föltartóztathatatlan. Mai nem mondvascinált irodalmi szavaink között alighanem ez a melléknevünk éri el a legnagyobb hosszúsági eredményt, főképp ha gyakran előforduló *-ul* ragos alakjában kell használnunk: *föltartóztathatatlanul*. Ebből már egy egész ősi nyolcas sor is kitelik. Ő *föltartóztathatatlan-ságában* pedig kerek 10 szótagra emelkedik a szó. Nem csoda tehát, hogy bizonytalan nyelvérzékű íróink tolla meg-megbicsaklik e melléknév leírásakor s ilyen csonka alakkal fejezik ki néha a fogalmat: „egyre jöttek a lovasok *fellartózhatatlan* áradatban sietve a nagy alföldi rónaság felé“ (Herczeg Ferencnél, Akad. Értesítő 1908. 337. l.); „*fellartózhatatlan* megsemmisülés“ (Vigil Szanin-fordításában 11. l.); „közben a mi balszárnyunk rohan *föltartózhatatlanul* mind beljebb Oroszország szívébe“ (Bp. Hirl. 1914 szept. 3, 1. l.). Ehhez hasonló a következő, kissé szintén megbicsaklott nyelvérzékre valló alak: „főlfogtok jutni [a Lovcsen hegyre] *föltartóztatlan* iramban“ (Bp. Hirl. 1916 márc. 5, 12. l.); „órák hosszán át járkáltunk a királyi palota tiszta fehérre festett folyosóin *föltartóztatlanul*“ (uo. 1916 dec. 29, vc.). Ez azonban nem ugyanazt a jelentést fejezi ki, mint az előbbi és menthetőbb is. E szóalak t. i. nyilván *föltartóztatlanságot* akar mondani, de a két *ta-tá-s* és sok *tés* szótag között egynek megformázását a nyelvérzék, zavarában, elejtette. Érdekes, hogy ez a hiányos, illetőleg ösztönszerűleg megrövidült *tartóztatlan* forma már MA.-nél és PP.-nél is előfordul: *magatartoztatlan* (vö. TMNy 530). Ilyen rövidülésre a TMNy-ban említettekén kívül a következőket idézhetjük még: a) *-at, -et* végű igékből: „a' nemes vért, melly tisztességhez ért, Ditsérhetni *nógatlan*“ (1777, Ésopus meséi II., 137, előfordul Kisviczainál is, l. TMNy); „*válogatlanul* osztja a nyers gorombaságokat“ (Jókai: Elátk. csal. I., 102); a sorbaállított *tiszlogallan* cipőket nézte“ (Babits M.: Gólyakalifa 32); „ott is, ahol Anglia erőszakos uralma *vitatlan* volt“ (Bp. Hirl. 1916 aug. 1, 7. l.); „*temellen* csontjai“ (1780, Dugonics: Uliss. tört. 7); „Mégis ne sírjatok, ne is busúljatok, Siratlan, *temellen* itten sem maradok“ (Tolnai Lajos: A szegény vándorló legényről); *büntetlen*, a szabályos és gyakoribb *büntetetlen* mellett már a régiségben is, Heltainál, Orczynál, l. NySz, továbbá Széchenyi Világjában (idézte MNy 12:110); *büntetlenség*, Baróti Szabónál, l. NySz; — b) *-it* végű igéből: „melly gyenge, és melly maga-*segítlen* az Aszszonynak szüleménye!“ (1775, Kónyi: Ábel halála 65). A nyelvérzék ingadozása még egy harmadik, teljesen igazolhatatlan alakban is megnyilvánul olykor, természetesen — mint előbbi példáink nagyobb részében — itt is újságírónál: „népünk propagatív [értsd: terjeszkedő, vagy ha már minden áron propagálnunk kell, hát legalább: propagáló] ereje *fellartóztatlanul* [!] sorvad“ (Bp. Hirl. 1910 nov. 23, vc.). Mondanunk sem kell, hogy a *föltartóztat* igének hosszúra teremtőzött címbeli alakjában sem volna szabad a szó alapjáról, a műveltető *tartóztat* formáról megfélekednünk, s azért megrövidülésének második helyen említett és hasonessetekkel is menthető módját (*föltartóztatlan*) szívelhetjük el leginkább, habár ez, alakjánál fogva, némileg más képzetet fejez is ki. A *föltartóztathatatlan*-ban ugyanis a *-tat* elem voltaképpen éppoly szükséges, mint teszem a *válloztathatatlan*-ban, hiszen ez *-tat* nélkül: *változ-hatatlan*, egészen mást jelent már. A *föltartóz-hatatlan* alaknál azonban a *-tat* nélküliség szerencsére nem okoz ilyen jelentésbeli zavart, mert *föltartóz* igénk nincs, és ennél a körülménynél fogva a rövidült alak megértésének alig van akadályja.

A *föltartózhatatlan*-hoz hasonló nyelvérzék-tévedést a *türtöztlet* ige szár-

mazékában is olvastam már: „oly élénk és *türlözhetetlen* a pártok féltékenysége“ (Bp. Hirl. 1917 okt. 17, 3. l.), helyesebben: *türlöztelhetetlen*, vagy ha ekkora szóba már szintén belefáradunk, hát *türlöztethetlen*. Ez a *türlözhetetlen* azonban voltaképpen szigorubb alaktani szempontból is elfogadható, mert van *türlőzik*, magát visszatartja¹ igénk is (l. CzF.), és a tagadó melléknév elvégre úgy is fölfogható, mint emennek a származéka (*türlőzik: türlöz-hetellen*, v. i. „türlőzni nem bíró“, mint *nyugszik: nyug-hatallan*, v. i. „nyugodni nem bíró“).

Ezek után pedig akiknek nyelvtudását a címbeli szó akkora próbára teszi, mint a fönti alaktalálgatások mutatják, azt ajánlom, használjanak helyette egy teljesen ugyanazt jelentő és egyszerűbb másik melléknevet, amelyet a többször idézett lapban szintén olvashattam már: „látván a középponti hatalmak *föltarthatatlan* győzelmét“ stb. (Bp. Hirl. 1915 júl. 15, 8. l.).

ZOLNAI GYULA.

Az elfoglalt Trójáról (Nyr 1918. 175) eh. *Trója elfoglalásáról* csakugyan gallicizmus a németben, mint más nyelvekben is; ezt tárgyalja Lerch Alajos nyeivtörténeti értekezése: „Prädikative Partizipia für Verbalsubstantiva im Französischen: C'était son rêve accompli: Das war die Erfüllung ihres Traumes“ (Beiheft 42 der Zeitschr. für roman. Phil.). De nemcsak a kétségtelen franciautánzás okozza, hogy az újságok ilyen címeket használnak, hanem a hirlapírót okvetetlen a tárgyasításra való élénk törekvés is vezeti: „*az elfoglalt Trója*“ egy határozott tárgyra irányozza a figyelmet, „*Trója elfoglalása*“ egy elvont történetre. Antibarbarusunk maga is így címezte cikkekcskáját: *Egy elterjedt idegenszerűség*, nem pedig így: *egy idegenszerűség elterjedése*.¹ Az olvasónak lehetőleg kézzelfoghatóvá akarják tenni, amit újságnak. Továbbá azáltal hogy „*elsülyesztett angol naszádok*“ az eseményt befejezettek mondják, az olvasót megtörtént dolog elé állítják: az újságíró mindig eredményeket akar közölni, tényeket, nemcsak készülő vagy folyamatban levő eseményeket. Rabszolgája a napnak, s minthogy alig mondhatja meg valaha előre a fejlődést, a meglett dologhoz kell tartania magát, az egyetlen biztos alaphoz, amelyen megállhat: *a megállított francia támadás* — az olvasó föllélegzik: hála Isten, a támadást megállították. *A francia támadás megállítása* — ez annyit is mondhat csak, hogy van ilyen teendő, s nem, hogy ez lehetséges, vagy éppen, hogy már meg is történt. Természetes aztán, hogy ez a lélektani föltételekből eredő mondatszerkesztés az újságírónak kaptaszerű munkájánál fogva minden lépten-nyomon fölmerül, ott is, ahol semmi szükség rá. — Morgenstern Christian német költő, ki nem egyszer ostromozta jelenkori műveltségünk nagyvárosi jelenségeit s köztük az újságírást, ezeket az újdonságcímeket is jól kifigurázta: *Der gestrichene Bock* (Palma. Kunkel 54), *Der durchgesetzte Baum* (uo. 11), *Der eingebundene Korf* (15), *Die weggeworfene Flinte* (Palmström 32) stb. Legelmésebb ezek közül az első vers: egy szindarabban törlik a bak szerepét, ez a színházi szolgálkával elkerül Hubertusstockba s ott az ő színházi élményeiről ábrándozik. A cím, „a törölt bak“, fonákságával azt a lehetőséget képzelte velünk, mintha a bak a szerep törlése által „törölve“ volna a világból — és most Hubertusstockban él tovább! Mintegy jelképezi ez a természeti lények tiltakozását a divatos színházi és hirlapi

¹ A példa elmés, de az a kérdés, miről akartam szólni. Beszélhetek pl. a *meghall* íróról anélkül, hogy az írónak *halálát* tárgyalnám. — Antibarbarus.

hatásokra való fölhasználásuk ellen. Vagy „a beköltött Korf” — szójáték a *beköt* igével: nem könyvet kötnek be, hanem Korfot kötik be egy könyvbe; itt tehát a fizikai lehetetlenség teszi nevetségessé az olyan címek stílusbeli fonákságát, amilyenek az Antibarbarus kifogásolta barbarizmusok vagy „zsurnalizmusok”.

Bécs.

SPITZER LEÓ.

Észtország, Livország. Zolnai Gyulának a Nyelvőr legutóbbi számában megjelent soraira óhajtok pár szóval felelni, mivel — úgy látszik — egy kis félreértés főrog fenn. Távol van tőlem még annak a gondolata is, hogy az ő nemes küzdelmét, melyet nyelvünk tisztasága és gazdagítása érdekében oly sikeresen folytat, szórszálhasogatással zavarni óhajtanám; sőt teljes lélekkel követem őt elveinek megvalósítása útján. Ez esetben azonban sajátos helyzettel állunk szemben. Észt testvéreink keserves harcot folytattak az orosz elnyomás ellen. Egyik fő vágyuk mindig az volt, hogy tizenkét évszázad óta lakta területüket Oroszországnak többi területétől névben is megkülönböztessék. Ép ezért semmi sem sértette fájóbban nemzeti érzékenységüket, mint ha osztatlanul egybefüggő nyelvterületüket, azaz hazájukat a régi Estland és Livland névvel illették, mert e kettős elnevezésben elveszett nemzeti mivoltuk s hazájuk fogalma. Ők és a finnek Észtországnak (Eesti, Viro) nevezik nem Estlandot, hanem Estlandot és Livland nagyobb, északi felét Valk városáig. Ha tehát most a régi neveket egyszerűen magyarra fordítjuk, az összeomlott Oroszország kormányzásáigat nevezük el, s figyelmen kívül hagyjuk az észtek jogos nemzeti törekvéseit. Megjegyezzük még, hogy külön lív nép és nyelv soha nem létezett, mert a lívek nem egyebek, mint testvéreiktől elszakadt észtek, ép úgy, mint a szetuk vagyis a pleszkai észtek. Az észteknek fent említett törekvését a maga teljes erejében 1911—2-i utazásom alkalmával tapasztaltam s azóta nem használom az Észt- és Livország elnevezéseket. A mostani oroszországi zavarból remélhetőleg Észtország is mint külön állam fog kibontakozni s akkor a vitás elnevezések kérdését maga az élet fogja megoldani. Ha külön Észtország és Lettország fog alakulni, akkor már a világosság kedvéért sem beszélhetünk e két, volt orosz tartományról másképp, mint az „egykori estlandi és livlandi kormányzásáról.” Célszerűtlen volna tehát az „Észtország” szót egy szűkebb értelmű s ma már csupán történelmi jelentőségű fogalom számára lefoglalni.

BÁN ALADÁR.

A -tt-képzős igenév. Tisztelt Szerkesztő uram! Igen eltűnődtem az Ön szives megrovásán, az 1917-i Nyelvőr 230—231. lapján. Ma se igen értem. A megrótt levél a dühös ember telegrammstílusában van írva.¹ Máskülönben helyes volna a szabály. A többi analog a *folyton*, *bizton*, *menten* stb. kifejezésekkel, amelyeket a Határozók könyvében Simonyi Zsigmond megbotránkozás nélkül ismertet, I. a 175 s köv. lapon. Azt meg éppenséggel nem értem, hogy ez a mondat: „Akár *éllen* maradt az asszony, akár *hollan*,” — mért rossz az első felében? hiszen az *örökké* és *mindig*, — érzésem szerint: *örökéllig* és *mindéllig* rövidült kifejezései, — analogok az *éllennel*. Ha *hollan* jó, mért nem jó az *éllen*? És hát nincs-e abban különbség, ha azt mondom: „A kovács *izzadlan* ette a babot.” Vagy ha mondom: „...*izzadva*...”? A többire is volna

¹ [„A történetek után befejezett a szolgálatom.” Gárdonyi: Szunyoghymiatyánkja 74.]

megjegyzésem, de nem szándékom, hogy cikket írjak a Nyelvőrnek, — sem időm, se kedvem reá, se tudományom. Tudós uram azonban nagy hálára kötelezné az irodalmunkat, ha fundamentumosan megírná a különböztetést.

Eger, 1918. IX. 3.

GÁRDONYI GÉZA.

Félek, hogy most se tudom egészen fundamentumosan megírni a dolgot. Előre bocsátom, hogy az *-an en* ragos fordítottnak, meg nem értetlen-félék használata alkalmasint külön fejlődött: előbb úgy látszik inkább a költők használták a melléknévi *fáradtan, unottan*-félék analogiájára,¹ aztán átment a szépprózába s onnan még tovább terjedt, mint sok más kifejezésmód is a költői nyelvből terjedt át a prózába (ennek egy világos példája az utolsó három-négy évtizedben az *ám eh. ámde*). Az *éltén* alakot, megengedem, igazolhatja a *holtan* is, bár lehet valamely kifejezés nagyon analógiás és mégis nagyon szokatlan, pl. *magyarít* mellett *németít, oláhít* stb. *Izzadtan* és *izzadva* s más efféle párok azért mutathatnak jelentésbeli különbséget, mert amaz befejezett cselekvés eredményét jelenti, emez ellenben folyó (kísérő) cselekvést jelenthet, de jelenthet befejezettet is, mint pl. „Negyed napra átizzadva találtatott boldog teste“ (Arany: Szent László). — Azonban, amit tulajdonkép szóvá tettem, az igenévnek önálló, különösen állítmányi használata csak legújabbban terjedt el, és ezt alig magyarázhatni másképp, mint egyrészt német hatásból (mert a németben *törött* és *el van törve* egyaránt *zerbrochen*), másrészt az *irva van* mondatformának szándékos, de nagy tévedésen alapuló kerüléséből. Igaz, előfordult a *-tt*-féle igenévnek ilyen használata azelőtt is, pl. Gyöngyösinél mint verselésbeli könnyítő eszköz: Kinek arany drótból font az kalitkája (Összes költeményei, Badics kiad. 1:280) ... Öszve simult rendi kitől lenne *bántott* (284). Nincs oly benne, miért lehetne *megvetelt* (311). De különben csak a múlt század vége felé jelentkezik ez a használat, és Horváth J. — mint mingyárt meglátjuk — téved, ha kizárólag a nyugatosoknak tulajdonítja (MNy 7:68—69). Én most úgy emlékszek, hogy először az *ismert* igenevet használták így az *ismerős, ismeretes* melléknév helyett. Erre a legelső példát, sajnos, a Nyr egy cikkéből idézhetem:² „Általában ismert az a mondás, hogy a nyelv olyan, mint a ruha. (1894. 118. 1.). Vö. Olyan tételekből indulok ki, melyek általán *ismertek* és *elismertek* (BSzemle 1917. 169:428). Egyéb munkája *nem ismert* (Ferenczi Z. Phil. Közl. 1917. 249). Egyébként *ösmert*, hogy a misében háromszor mondanak Kyrie eleisont (Czebe, uo. 1915. 38). Nem tudom, mások hogy vannak vele, az én nyelvérzékemet még most is nagyon sérti ez a divat, és nem szeretem hinni, hogy tartós lesz, pedig az utóbbi években mindinkább terjed. Csak vessünk még néhány legújabb példát nyelvérzékünk bírálata alá: Csótár csüngött rajta fényes, drágakővel az *kirakott* (Vikár B. Turiel 16). Teljes józan, nem *bekapott* (uo. 189). Az említett munkák ismertetése — mégha nem közvetlen forrásból *vett* is — rendkívül nagy értékű. (Phil. Közl. 1918. 248).

¹ L. a M. Határozók idézeteit. V. ö. Alatta leltem lánykát... könnyel *áztan* (Kölcsey: Könnycsepp). Oda fészkel a vércse, gyermekektől *nem háborgatottan* (Pet. Az Alföld). Világ terhe, minden, ott van, ítéletre *felrovottan* (Sik S. költeményei 330).

² De bizonyos, hogy tíz-húsz évvel előbb kezdődött ez az új szokás. Kossuth már 1885-ben írja: A vidék gyönyörű, a tágas völgy... kies rétekekkel *borított* (egy levelében, Esztendő 1918. 9:111). De már Aranynál is olvasunk ilyesmit: „Kivételt képez a *vékony, néma*, melyek *i-re* hajlottak.“ (Hátr. próz. 319), azaz íző kiejtés felé hajolnak, mintegy vannak hajolva.

Stolander és Dromulus nevek Claus darabjaiból *kölcsönöztek* (Irod. Közl. 1918. 323; ötven évvel ezelőtt így írták volna: *kölcsönözvék*). Oly csunya volt, mit eddig éltem; *kevert*, pocsékló, fél, *törött* (Kafka M. Az élet útján. „A te színed előtt“). Az imperializmus „kezdeményezőjét halálosabban találja, mint azt, aki ellen *irányzott* volt“ (Husz. Század 1918. 20:92). Ugyanilyen átgondolt a Milotay úr megütközése azon, hogy... (uo. 39:140). Költői nyelve és stílusa egyénileg *szerkesztett* (Kozma A. M. Figyelő 1918. szept. 209; lehetne így: egyéni, vagy pl. Egyénileg szerkesztett költői nyelve és stílusa van). Duna-pentele... a múzeumban nagyon szegényesen *képviselet* (Századok 1918. 431). A levél július végén *keltezett* (BHirlap 1918. VIII. 5). Immár csak a felelősség a forradalmároké és az nem *bitorolt* (Réz M. uo. XII. 14).

SIMONYI ZSIGMOND.

MAGYARÁZATOK.

Műveltségtörténeti szólások. 1. *Nagy feneket kerit a beszédnek.* Mikor a bodnár a hordó dongáit összeállította, következik a *fenék* kiszabása; ez úgy történik, hogy a *fenékfákat* egymásba illesztik, s az így nyert elég nagy fatáblán a *fenék* meghatározott féltálmérőjével kört vonnak egy nagy vaskörző segítségével. A körön kívül eső részt a szívószéken lekanyarítják. A hordónak tehát akkora *feneket kerekítenek*, hogy az a *dongák* közé éppen beilleszthető; ha nagyobbra szabnák, nem felelne meg a céljának, hasznavehetetlen volna. Innen mondjuk arra, aki csekély jelentőségű dologról sokat beszél, hosszú lére ereszti azt, amit kevés szóval is el lehetne mondani, vagy olyan fölösleges körülményeket is kiemel, amelyek a dolog megértéséhez nem szükségesek, hogy *nagy feneket kerit beszédének.* A *fenék-kerekítés* műveletének nyelvi nyomát ma már csak ebben a megszorított használatban találjuk meg. De a régiségben a hordókészítés ez alapvető munkálatának kifejezése egész természetesen nemcsak ilyen ócsárló jelentéssel használatos, hanem általánosabban, egyéb jelzővel is élnek vele: De lássuk *minémű feneket kerekítesz* az Első Oknak. (Czepl. Baráts. Dorg. 48.) Hogy *jó feneket kerekítsen tanításának*, azt beszéli... (Pázm. Kal. VIII., Máriafi 1:40.) It kel jó ágyat vetni és *állandó feneket kerekíteni* minden tanításunknak (ua. Kal. ÖM. 4:75).

2. A sólyommal való madarászásnak, a középkori urak és úrasszonyok e kedvelt multságának ma már nincsen a magyar nyelvben semmiféle emléke; sőt már a 16. században sem tudtunk ilyeneket felfedezni, bár ekkor még, ha nem is volt java divatjában, elég sokan üzték. Ez emléktelenség magyarázataul alig gondolhatunk egyébre, mint arra, hogy a solymászás valósággal főúri multság volt, mert az a nagy munka, amelyet a fogságba esett sólyom gondozására, betanítására kellett fordítani, külön hozzáértő ember alkalmazását tette szükségessé. Így tehát ez a nagyúri kedvtelés 16. századi írásainkban, ezekben a jóformán népi nyelvemlékekben érthetőleg nyomot nem hagyott. A középkori francia Artus-regények, amelyeknek szerzői nyelvükben is közel állottak a főúri világhoz, számos sólyomászatból eredő szólást és közmondást örökítettek meg.¹ — Egyetlen ide tartozó szólásra sikerült rábukkannom, de

¹ Vö. Ernst Bormann: Die Jagd in den altfranzösischen Artus- und Abenteuer-Romanen.

ez sem magára a vadászat módjára, hanem a sólyom fogásba ejtésére vonatkozik. Nehéz munka volt ez, nagy vigyázatot kívánt, mert a madár szemes és óvatos, azonkívül magas sziklákon, omladozó várfalak peremén tanyázik. Joggal legénykedik tehát az, aki *sólymot fogott*: *It igen póki az markat, hogy mar Solymot fogot Kalauzunk.* (Zvon.-Nagy: Pázm. Pir. 162.)

KERTÉSZ MANÓ.

Ömböly, omboly. Ez a szó szótárainkban meglehetősen ismeretlen, s ha megvan is, jelentése nagyon ingadozó. Az *ömböly* Barna Ferdinánd szerint a Nyirvidéken nyári eső napsütéskor (MTsz). Más adatot szótárainkban e szóra nem találtam. Az *omboly* alak már többször is előfordul, de más-más jelentéssel. A Magyar Tájszótárban (Buda 1838.) az omboly szó jelentés nélkül, csak kérdő jellel ellátva fordul elő, a pápavidéki Matics Imre küldötte be. A NyUSz szerint Kazinczy szavai közül való és hinárt jelent. CzF szótára az ombolyt mint határozatlan jelentésű hinárféle vizinövényt ismeri, s szerinte „talán hömpölygő tulajdonságától vette a nevét s a. m. homboly, hombolygó.“ A MTsz-ban csak a továbbképzett *ombojos* alakot találjuk, jelentése: „moszatos, zavaros, nem tiszta“. Nagy Sándor adata szerint az *ombolyos víz* elnevezés a Sárréten, Békés megyében használatos. A MNy 14:42. l. szerint *omboly* = búvópatak, Torna megyében Szilády adata szerint. A szónak valódi jelentésére Pákh Dienes Vadászattudomány c. könyvében akadtam. (Buda 1829. 2:186.) A szerző könyvéhez egy kis magyar vadász-műszótárt csatol. A szavak részben népi tájszók, részint gyártottak. A tájszókat az ország különböző részéből kapta s eredetük helyét is gyakran megnevezi. Itt fordul elő az L betű alatt a „Láp, lápság: zsomb, zsombék, *omboly*, *ömböly*, ingovány.“ Tudni szerettem volna, hogy a szó ezen értelmében ismeretes-e a nép között, vagy pedig csakugyan Kazinczy csinálta, ezért kérdést intéztem egyik sárréti ismerősömhöz, hogy hallotta-e ezt a szót a nép körében? Kérdésemre azt a választ kaptam, hogy az *omboly* szót a Kis Sárrétről Komádiból a nép ajkáról ismeri, ott a lárnak egy fajtáját jelentette. Ezen adatok ismeretével a szótárak zavaros és ingadozó jelentéseit is rendezhetjük. A Tájszótárban található *ömböly*, mely nyári esőt jelent napsütéskor, valószínűleg tévedés és a szó az *öböl*-, *öbölly*-lyel¹ azonos, mely a tájszótár adatai szerint Abaúj, Zemplén és Szatmár, hallomásom szerint Bihar megyében is használatos, jelentése pedig „hűtés, ragya“ s az ingoványt jelentő *ömböly*höz nincs semmi köze.

Az *omboly* szót Kazinczy nem maga csinálta, hanem a nép nyelvéből vette át. Szerinte hinárt jelent s így értelmileg közeledik a szó „láp“ jelentéséhez. A CzF szótár alkalmasint Kazinczytól vette át a szót és jelentését. Az „ombolyos víz“ szintén érthető a szónak „láp“ jelentéséből, mert az ingó lápokba régen a csikászok, pásztorok lékeket vágta s a felbuggyanó zavaros láp vizet itták vagy jószágaikkal itatták. A Torna megyében használatos búvópatak jelentésű ombolyt azonban inkább a *zsomboly* alakváltozatának véljük. A *zsomboly* (MNy 13:239) szó ugyanis Torna megyében 10—20 m. mély kútforma aknát jelent, melyet patakok vájtak. Megemlítjük azonban, hogy a Pesti féle kéziratot Helynévgyűjteményben Abaúj-Torna megyében az omboly szót sem összetételében, sem külön nem találtuk meg.²

¹ *Öböllysár* szántóföld az abaújmegyei Szikszó határában.

² Vö. „*Omboly*: Torna körül a szilicei határban természetesen a föld üregében csinálódott gömbölyű gödör“. Kassai: Szókönyv 1835. — A szerk.

Az *ömböly* szó mint helynév is ismeretes. Szatmár megyében a Nyírség szélén van egy Ömböly nevű puszta. A név Csánkinál nem fordul elő a Hunyadiak korában, de Lipszky és Fényes Elek Geographiai szótára ismeri. *Ömböly* puszta nevével egy 1475-ből való adománylevelében¹ találkozunk először, amikor Zsigmond király Szaniszló községgel együtt több vitézének adja adományként Eombely falut. Az adománylevelet Szatmár vármegye közgyűlése hirdette ki. Ma már emlékét csak a katonai térképen (1 : 75,000) levő Ömböly vagy Zömböl csárda hirdeti Szaniszlótól észak-nyugatra. E helytől délre lefolyástalan mocsaras erek vannak, melyek valamikor az Ecsedi láp fénykorában valószínűleg ingoványok lehettek. Ezelőtt mintegy húsz évvel a bukovinai Andrásfalva faluban találkoztam egy Ömbölyi nevű csángó-magyarral, akinek ősei alkalmasint az egykori Ömböly faluból származhattak.

Talán ide sorozhatjuk a szatmármegyei Ombód falu nevét is, mely Csánkinál Wmboth (1393), Ombod (1433) alakban fordul elő. A falu a Szamos és a Balkány ér közelében, szintén lapályos helyen fekszik.

GYÖRFFY ISTVÁN.

Sinkópál. Rendesen igekötővel, *elsinkópál*, s ilyen jelentéssel: elsikkaszt, elcsen, eldug, elveszteget, azután különféle képzettársulással: elkunyorál, ellopódzik, és (*el* nélkül) kunyorál, hízelkedik, csalással csereberél. Más alakjai *sinkópál*, *sinkopál*, *sinhófáz*, *sinkopároz*. Végre, *sinkópál*-ból elvonva, egy adat szerint, Pápa vidékén „Schelm“ (rég. Tsz.) — CzF. magyarázata éppen ebből indul ki s azt tanítja, hogy „*sinkofa* v. *sinkófa*... alapul a *simog* gyakorító igét véve [amely nem létezik, csak *simogat*] így fejlődhetett ki: *simogó*, *simogova*, *singova*, *sinkofa*, mint *csaló*, *csalava*, *csalva*, *csalfa*. Vö. *satrafa*“ (emennek az alakját t. i. szintén ilyen bűvészettel magyarázza a *satrat* igéből). — Nézetem szerint *sinkópálni*, *sinkópálni* az iskolából s a diákos emberek beszédéből elterjedt tréfás kifejezés, és nem egyéb, mint a latin *syncopare*! A görög eredetű *syncopé* (eredetelig összeütés) összerántást, rövidítést, betűnek kilökését jelentette, s innen az ige *syncopare* a. m. rövidíteni, kilökni, kihagyni (vö. Ducange, Bartal). Ha tehát a tanuló írás közben kifelejtett, elsikkasztott egy-egy betűt, a professzor korholta, hogy a betűt *elsinkópálta*. Innen aztán tréfásan átvitték más tárgyak elsikkasztására is.

SIMONYI ZSIGMOND.

Here höss. Szülőmegyémből, Somogyból mint táncszót és egy kis dal végét jegyeztem föl régebben ezt a *here höss*-t. Sokáig tündöttem rajta: mi az isten csudája lehet. Első gondolatom az volt: *höss* tán e h. való: *hős*. Csakhogy ennek ellenmond az, hogy a furcsa hangképletnek ríme is van: betegős. Már pedig olyan nincs a népköltésben, hogy hosszú *ő* rímeljen rövid *ö*-vel. Mert máskülönben a *here* alakot mint *hős*nek jelzőjét így magyarázhattam volna: *helyre*, *helre* > *hère*, *here*. Vö. helyre legény, helyre leány. Csakhogy ez a megfejtés két hibában is leledzik. Először is ott — Kaposvár vidékén — inkább *hejre*, mint *helre* > *hère* ejtés dívik, holott a *here* alak csupán az utóbbinak lehetne folytatása, *hejre* sohasem rövidül *hère*-vé. U. o. van egy közkedvelt dal, melynek refrénje: *hejre tyu, tyu, tyu*. A másik bökkenő az, hogy *hős* ilyen főnévi értelemben ott nem járatos. Sohasem hallottam a nép

¹ Kisujszállás város levéltárában levő XVII. századbéli másolatról készült másolata e sorok írójánál. [Czinár Index-e szerint már 1390-ben is. — A szerk.]

szájából. Nem ösmerték, csak az írástudó emberek; de talán most a katonaviselték és hozzátartozóik eltanulhatták a hivatalos nyelv sok-sok „hősi halála” és az ujságok hadi jelentéseinek hőseinkről »leközölt« sok-sok adata nyomán. A „helyre hős” értelmezés tehát helyt nem álló. — De van még egy: talán a here-méh összetétel jelzői része, amelyet emberre is alkalmaznak (*here ember*), önállósult főnév szerepel itten, s a szöveg tkp. ez volna: *here höss!* Amde ennek meg az a bibéje, hogy 1. a *here* „henye” melléknévnek ily önállósított használatát szintén nem ismerem arról a tájról, sőt máshonnan sem; 2. a *höss*, *höss* madárkergető szót nem alkalmazták emberre. Talán méhészkörökből tudnának felelni arra, hogy nem kergetik-e tréfásan ily szókkal a hereméheket, ha egyáltalán kergetik őket. Én nem tudom. — Hosszú fejtörés után egy új megfejtés villant meg agyamban. S itt azt mondom, mint a falusi bíró, mikor a kupaktanáccsal megállt az ucca közepén s botját beleütötte egy frissen hullott tehéntányérba: „Itt van az igazság, atyámfiak; ebben állapodjunk meg”. Ugyanis vegyük figyelembe ne csak a címül irt kifejezést, hanem a vele rimelő *betegös* szót is, együtt a kettőt. A ritmikai felosztás így van: *here | höss bete- | gös*. Tegyük föl, hogy a *höss* szó *h*-ja csupán analógiai hatás a *here* *h*-ja miatt s eredetileg más volt a kezdő mássalhangzó. A rímre való tekintettel *g*-re gondolhatunk, s akkor *here | gös* — *bete | gös* kitünő rimpárt kapunk. Ebben a *heregös* hangképletben pedig mint utórész *regös* ismerszik föl. Mivel táncszóval és refrénnel van dolgunk, a még megmaradó *he*-előrészt bizvást azonosíthatjuk a *hej!* kurjantással, mely épp az ilyenek elején gyakori. Az egész Dunántúl nagyrésztében ma is élő *regös*, *regös* szónak értelmetlen hangképlette válása természetes oly helyen, ahol — mint Somogyban — ez a szó már teljesen elavult és oly helyzetben, mint itt, ahol a szónak utórészét a ritmikai bontás elválasztotta az első felétől.

VIKÁR BÉLA.

Arany nyelvéhez. Hátján. Arany leveleiből (1:73) ezt az alakot Simonyi Zs. tollhibának vagy hibás olvasatnak tartja (Nyr 45:40); a Nyr 47:188. lapján, utalva a szintén Arany-téle *lábjában*, valamint a szalontai *háttyán* alakokra, kifejeztem kétségem a Simonyi Zs. feltevése iránt. A kérdést, azt hiszem, végleg eldönti a Toldi szerelmének egy helye:

odalent már kényén terítheti szárnyát,
ellepi a rónák dombjait és hájtát, (II. 411.)

s Aranynek e jegyzete: „*hálja* (mezőnek): emelkedettebb része, hátföld, fennsík.” (2:546.)

Nagyszalonta.

SZENDREY ZSIGMOND.

Sajnálom, de kedves dolgozótársam idézete nem dönti el végleg a kérdést. Én nem tagadtam a *hálja* alak lehetőségét, de nem illik bele Arany mondatába: „hisz ez oly könnyű, úgy megy az a Petőfi rajta, mint macska a hátján”. Kinek a hátján? De már fölösleges az okoskodás, ma előkerestem a Nemzeti Múzeum kéziratárában Arany J. levelét, s megállapítottam, hogy benne csakugyan az van világosan, amit a zárójelbe tett magyarázatból látatlanban következtettem, még pedig ilyen alakban: „mint macska a *házján* (értsd: *ház héján* = padlás)”. — Tanulságos eset! Egyúttal a multkori *értemre-félével* (47:46) együtt azt mutatja, hogy fontos kéziratok kiadásában mindig nyelvészeknek kellene segídezni.

1919. március 4.

SIMONYI ZSIGMOND.

Fóra és brávo. Déryné Naplójában több helyen előfordul e szó: *forázni*. Sokat gondolkoztam rajta, vajjon mit jelent e szó. Talán csak nem a latin *forum* valamely változata? Vagy talán a német *voraus*-ból származik? Akkor ezt a műkifejezést is a németektől vettük át. Azt jelenti, hogy a színész a tapsra jőjjön a kárpit elé. Megjegyzem, hogy a tetszés kifejezésére a *bravo*-t is alkalmazták. Ezt megrója az Erdélyi Hiradó 1845. 8. száma (az 58. old. I. hasábján) mondván:

„Magyar ember szájába, helyeslés kifejezésére ugyan nem illő. Ez egy rongy, mely több rossz szokásokkal maradt reánk nagyapáinktól, kik a külföldit jobban szerették, mint a hazait... **Helyes, jeles, derék**, — vajjon nem úgy kipótolhatják-e az elismerést, mint a *bravo*?” ERŐDI JENŐ.

A *forázás* már máskor is emlegetve volt a Nyr-ben: hogy Déryné előadása szerint egy kedves színésznőnek a szavalamat *foráztatták* vagyis ujrátatták; továbbá (Napló 2:58), hogy egy dal „elvégeztével tapsvihar és kiáltás: *újra! fora! da capo!* — hangzott összevissza mindenféle nyelven.“ A kifejezést meg is magyarázta Kőrösi Sándor és Szily Kálmán a Nyr-ben (28:462—3): t. i. csakugyan a kihívást jelenti tulajdonképpen, mert az olasz *fuora*, velenésen *fora* = ki! Tehát ez is, mint a *brávo*, olasz színművészek által terjedt el. — Érdekes, hogy *fora* már Sztárai színművében előfordul a 16. században (RMK 5:223): „E [eh!], nem kell ám mi közöttünk csalárdkodnotok, hanem *fora* innen hogyha hamisak vagytok“ (nyilván a. m. ki innen).

A szerkesztőség.

Latiatuc feleym. A HB-ben ezt olvassuk: „Latiatuc feleym zumtuchel...“ Bizonyára ennek egy maradványa lehet a „fél“ e következő mondatban is: „éggy embernek éggy a fele, kettő annak elle^{ns}ige“; itt szintén barát, felebarát értelmü. OLTYÁN SÁNDOR.

A *nagysád* alakot (48:42) névelővel is használják, főnévként. Pl. az üzletvezetőnőt a főnök nagysádnak szólítja s mikor aztán a szövetkezeti gyűlésen róla beszél, így említi: a nagysád nem megy el, a nagysád azt nem tudja stb. Érti alatta az üzletvezetőnőt, ellentétben az elárusító lányokkal, mert ezeket a *kisasszony* cím illeti meg. GULYÁS JÓZSEF.

Magyaren. Barsi F. cikkéből (Nyr 48:23) látom, hogy nem ismeri ugyanevvel a tárggyal foglalkozó tárcáimat, melyek tavaly a Pester Lloydban jelentek meg (okt. 3. és 5. reggeli, okt. 11. és 21. esti l., vö. uo. az okt. 10. és 19-i estilapban Neugeboren és Schullerus megjegyzéseit). Ott néhány olyan adatot is említettem, amelyet Barsi Fr. nem ismer. Ezek közül itt csak a következőket említem. Schlözer már 1795-ben használja Ungar mellett a *Madjar* nevet, sőt Herder még előbb, 1795-ben, de ilyen írásmóddal: „Ungern oder *Madscharen*“ (Ideen zur Phil. der Gesch.). Schlözer *Madjar*-ját pedig már 1798-ban rossz néven veszi egy névtelen író a jenai Allgem. Litteraturzeitungban.

Még megjegyzem, hogy sváb honvéd nem felelhetett Kossuthnak, hogy „*wir san halt magyarische Schwaben*“, mert sváb a magyart nem nevezi Magyare-nak, hanem régi német becsületes módon *Unger*-nek. Előttem van különben Kossuth levelének hasonmása (megjelent a Pressburger Zeitung 1918.

dec. 25.-i számában), s ott csakugyan ez van: „Ja euer Gnaden Herr General! wir seyn Schwaben, aber wir seyn halt *ungrische Schwaben*“. A két utolsó szó a levélben is alá van húzva.

BLEYER JAKAB.

Viszont Barsi Fr. értesítése szerint Kossuth Irataiban „*magyarische Schwaben*“ van, tehát nyilván az Iratok kiadója változtatta meg.

A szerkesztőség.

Kérdések. 1. Mi a magyarázata annak, hogy *Széchenyi* nevét *e*-vel írjuk? 2. Hogy van a *Zilah* szónak tárgyragos alakja? (Az Orsz. Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny így írja: *Zilaht* 52:138.) 3. „Két szék között *plühre* estek“. (U. o. 76. l.) „Ilyen és hasonló *grimbuszok* nem is egyszer fordulnak elő“. (Eszterdó, I. évf., 11. sz., 138—9. l. Fordításbeli félreértésekről és tévedésekről van szó.) Miféle kifejezések ezek?

NAGY JÓZSEF BÉLA.

Széchenyi Istvánnak egyéni szokása volt, hogy az egyik ékezetet elhanyagolta; az atyja még mind a kettőt kitette. — Minthogy azt mondják *Zilahon*, a tárgyeset ott helyben alkalmasint *Zilahot* (ámbar *oláhok* mellett nemcsak *oláhot*, hanem *olát* is mondanak; vö. még *Imrehet* Tin. 147: *Imrét, tereh: terét* stb. TMNy 289). Most márciusban lapjaink is jobbára így írták: *Zilahot* visszavették a mieink. *Zilahot* lótték az *oláhok*. De lehet, hogy *Zilahon Zilájt* mondanak, mert a zilahi nyelvjárás leírása (Nyr 27:494) ilyen alakokat sorol föl: *Ziláj, Zilájra, zilaji*. — *Plüre esni* eh. 'fölsülni, pórul járni' a pesti nyelvben már évtizedek óta járja; honnan vette magát, nem tudjuk.

A szerkesztőség.

Tájszókról. „*Kösnyő*: felsingtartó“ vagyis szoknyatartó; mint székely tájszót közölte Kőrész Kelemen Nyr 5:377. Ezt az egyetlen népnyelvi adatot megerősíti az az egyetlen régi adat, mely az OklSz-ban van 1533-ból: „*Zoknya de scarlato habens auratum kösnyő*“ = skárlát szoknya aranyozott kösnyővel. (*Kösnyő* helység Trencsén megyében?)

Kössü: lakatos szer Győr vm. Tsz. A magyar ezüstművesség multszázadi műszavai közt olvassuk: „Schraubzang: *kösü* [olv. *kösü?*] v. srófosfogó“. Nyr 15:48.) Az első jelentéssel olvassuk már Bessenyeinél (Lais 428. v.): „Mikor a [szerelem] tüze elborít, lehetünk mély bölcsek, de kösübe szorít.“ Vö. még Freckaynál: „A lemezt erősen befogják *kézi-kösübe* (Feilkloben)“. (Mesterségek szótára 72.) Evvel a szóval azonos lehet még: „*küsü*: varrószék a szíjgyártóknál“ (Dunántúl Kr., Heves m. Nyr 1:334.), „segítő inas [vas?] v. fa, amibe fogja a szíjgyártó a bőrt, hogy megvakarhassa“ (székely szó. Tsz) stb., l. MTsz). — Különös, hogy Pólya G. egy futrinka-féle bogarat, a Calathus-t, nevezte el kösünek (l. Bugát: Term. Szóhalmaz).

Szüreség? szüleség. Csehy József azt írja Kazinczynak (1812. Kaz. Lev. 9:229): „Két divisio lejött... nem egyéb okból, hanem csupán a *szüreségre* nézve (fourrage Szala Vármegyeiesen).“ Vagy tollhiba, vagy félreértés a levél-író részéről eh. *szüleség* 'takarmány' (vö. szlov. *silje* 'gabona'). — Megjegyzem, hogy ez a tájszó a NySz adatai közt nem fordul elő, de Kresznerics idézi egy 18. századi íróból ilyen alakban: *szülesség* (a MTsz-ban is több vidékről így). Nevezetes azonban, hogy egy latin nyelvű forrásban is meg-

találjuk, latinra fordítva. Bartal szótára 1820-ból idézi Pfahler Jus georgicum regni Hungariae c. művéből: „Nona... pendeatur de omnibus terrae *nascen-tiis* (phrasis haec primum hic in legibus occurrit nostris).“ Kérdés, előfordul-e más országok latinságában a *nascentia* szó ilyen jelentéssel. A *szüleség* annyira el van terjedve nyugati és északi nyelvjárásainkban, hogy latinul beszélő jogászaink könnyen utánozhatták.

LAKATOS JUSZTIN.

Békasó. A Nyr egyik nem régi évfolyamában (44: 433) közli valaki a *békasó* szavat, mint adatot irodalmi nyelvünk szótárához, noha ez már régen belekerült az irodalmi nyelvbe. Petőfi Uti leveleinek egyikében (X.) olvassuk: „Ennek az embernek (t. i. Goethének) gyémánt volt a feje, de a szive *békasó*... ah, még az sem! hisz a *békasó* szikrát hány.“ Mikesnél is silex, kova, tűzkő értelemben fordul elő (NySz 2: 1583.), a népnyelvben is ilyen értelemben, de ugyanitt megtaláljuk fehér, sima folyami kavics jelentéssel is; ez utóbbi jelentéssel találjuk meg máshol is. (CzF és Ball.) A fentemlített közlőnél a csillogás van kiemelve, tehát a második jelentéssel van dolgunk.

Debrecen.

NAGY LAJOS.

Az -ü ü képző mellékalakja. Tudjuk, hogy a 3. személyű birtokos személyrag eredetileg csak *-a e* volt, így mondták: *ruháa, idee, haba*, aztán a magánhangzók között *j* kapcsolóhang fejlődött: *ruhá-j-a, ide-j-e* (mint régebben sokszor *apá-j-é, ruhá-j-ért, kevés hitűjek* stb.), végre pedig ez a *j* beszívárgott a mássalhangzós szótók alakjaiba és *-ja je* rag keletkezett: *hab-ja nap-ja* stb. Bizonyos fokig hasonló ehhez a melléknévi *-ü ü* képző hangiejlődése is: eredetileg *ide-ü, elmé-ü* (nag ideü Sylv. UT 1: 83, kisebb időü Ver. Verb. 83, még Kaz. Utaz. VIII. 9: soknőűség), de már legelső kódexünkben van *idejű v. idejő, elméjő, árujű* stb. Itt azonban ez a *-jű, -jü* végzet nem terjedt el annyira, mint amott a *-ja, -je*, mássalhangzó után ma is a *-j* nélküli *-ü ü*-t használjuk rendszeren. De érdekes, hogy mégis találkozunk itt is olyan fejlődés kezdeteivel, amilyent a *napja*-féle személyragos alakok mutatnak. Ezt bizonyítják a következő példák. Már az EhrK-ben van *állat-ü* helyett *állatjű*: „oly nagy allatyw ez“ (22). Egy 1648. évi nyomtatványban: „két *hangju* betők“ (kéthangú betük, MNy 14: 175). Cserey Farkas írja Kazinczynak 1806-ban: „Éltem napjainak fő *kelemjű* [kellemű] szerencséje az, hogy Barátod lehetek“ (Kaz. Lev. 4: 29). Egy újabbkori munkából idézve BSzemle 1873. 1: 448: „*Magzatju*, hogy rím legyen fattyura, különben minden egyéb ok és szükség nélkül“. S végül a mai népnyelvből: szapora *beszédjű* (Nyr 45: 136).

KOVÁCS MÁRTON.

EGYVELEG.

Szarvas Gábor szobra Adán ellenségeink ádáz dühének lett áldozata A B. H. jelentette március 20-án: „A szerbek Ada bácsmegyei községben szétrombolták Szarvas Gábornak, az Adán született jeles magyar nyelvésznek ércszobrát.“ Másik szobra, melynek képe Nyelvőrünk címlapját díszíti, Budapesten a M. T. Akadémia előtt áll. De legmaradandóbb emléke a műveiben és tanításában élő szellem és irodalmi nyelvünkre való áldásos hatása. *Exegit monumentum aere perennans.*

Bismarck és Piski. Mi közük ezeknek egymáshoz? Bismarck neve tulajdonkép helységnév volt, ez pedig, mint kimutatták, régente így hangzott: Bischofsmark vagyis püspök határa; szintúgy van Bissdorf, régente Biscopesdorf, és Bistum eh. Bischofstum. — Mármost Piski neve, mely függetlenségi harcunkban szerepelt, eredetileg Pispeki vagyis Püspöki volt, (így bizonyára a mosonmegyei *Püski* is), tehát a püspöknek ugyanolyan rövidülése történt benne, mint Bismarck nevében.

HISTORIKUS.

Konfuce és Laoce, a kínai bölcsek, akik Krisztus születése előtt ötszáz évvel hirdették az erényt és a tökéletességet, megérdemelnék, hogy helyesen ejtsük és írjuk a nevüket, pedig minálunk ritkán írják helyesen. Még Koboz krónikájában is így találjuk: „Olvasom *Laocsét*, a kínai bölcset, ősmesterét az okos erkölcsnek“. (Az Ujság 1919. I. 12.) Így írják lapjaink többnyire: *Konfucse, Csingtau, Jangcsekiang, Csuzima* stb., pedig ezeknek ilyen a megközelítő helyes kiejtésük: *Konfuce¹, Cingtau, Jangcekjang, Cusima*. A hiba onnan ered, hogy a nyugati nyelvek *ts*-jét *Konfutse, Laotse* stb.) a mi *ts*-ünkkel azonosítják (*mentség, Kováts*) s azért *cs*-nek olvassák, holott abban a *ts*-ben az *s* betű *sz*-et jelent.

FILOLÓGUS.

Potestas. A VirgK-ben (16) Szent Ferenc legendája a többi közt azt mondja: „Ez pispek es ez *potestas* egimasth igyen haborgatiak és giwliwlik“. És ugyanott: „Menietek el az *potestazhoz*...“ (így.) A megelőző lapon ugyanez a személy „az városnak fejedelme“, tehát világos, hogy ez a *potestas* ugyanaz, aki az olaszoknál még ma is *podestà*, vagyis polgármester, a város feje. Latin forrásokból idézi ezt a használatot Bartal a Magyarországi latinság szótárában: „2. *Potestas, iudex*; városi előljáró, bíró, hivatalnok...“

ÜZENETEK.

Sz. K. (MNy 15 : 36) azt állítja, a TMNy-ban „*raggat* tévesen a *ragasztgat*-tal van kapcsolatba hozva, holott a *raggat*-(*ragogat*)-ból lett.“ Ezt tévesnek mondani nagy tévedés. Ime: „Ragaszték: amit vmire *raggatnak*, ragasztanak... Ragasztolni: *raggatni*, enyvezni...“ (SzD.) „Ragasztolni, *raggatni*: affigere, agglutinare“ (SI.) „*Raggat*... Rag, ragasz által... összeköt, együvé tapaszt. A könyvek tábláira papirszeleteket *raggatni*. A falakra hirdetményeket *raggatni*.“ (CzF.) „*Raggat*: több tárgyat egymásután ragaszt; falra *raggatni* a cédulákat.“ (Ballagi.) Beregszászi Nagy Pálnak a szóképzésről való jeles munkájában (Dissertatio... 1815. 71. 1.) ezt találjuk: „*raggat, akgat, rekget*“; az írásbeli különbség mutatja, hogy ő emezeket az *akaszt* és *rekaszt* igékből származtatja, amazt pedig a *ragaszt*-hoz csatolja. — Tizenkét ily szobor volt, melyre a hadkötelesek neveit kiraggatták. (Arany: Arist. 1 : 376.) — Szarvas G. a *raggat* ige idézeteit mind a *ragogat* cikkébe rakogatta, de valamennyit ragasztásra lehet érteni. Sz. K. csak a NySz.-t nézte s egyéb semmit, de ezúttal nem annak s nem neki van igaza, hanem a TMNy-nak.

H. A. (MNy 15 : 32.) *Bértáfol* magyarázatához vö. Nyr. 46 : 27, 237.

¹ Egészen helyesen *Khun-fu-ce* (*Kon-* a latinositott *Confucius*-ból terjedt el), továbbá *Cin-tau, Jan-ce-kjan*, — és *Hon-kon, San-hai, Pekin, Nan-kin* (szokásos írásmóddal *Hongkong, Shanghai* stb.).

J. K. „Mért nem rója meg a Nyr. a *kilakoltat* szót? Hiszen nincs *kilakol* ige, és *lakol* egészen mást jelent.“ — Meg is rótta a Nyr.-ben (1902. 200. l.) bold. Joannovics György, s azelőtt valóban csak így mondták: *kiszállásol*, *elköltöztet*, *kiköltöztet*, s amaz új szó alig lesz több húsz évesnél. De nevezetes, hogy régebben csakugyan megvolt a *kilakol* ige. Egy 1774. évi iskolai drámában kétszer is előfordul (Irod. Közl. 28 : 334 és 337): „Hallottad-e a hertzeg porontsolatját, mennjünk és ez helységből lakolljunk ki.“ „Ha tőled származott az égtelen gondolat, ki lakolly országomból.“ Hogy van-e történeti összefüggés a régi és a 125 évvel később föltűnt kifejezés közt, érdekes volna kideríteni.

J. L. kérdi: Hogy van a *hirhedt* igenévhez tartozó folyó cselekvésű alak, és hogy van a *menekszik* igének a befejezett cselekvése? — A *hirhedt* igenévnek ma nincs igéje, s ehelyett azt mondjuk: kihíresztelik, híre jár. (Érdekes, hogy a német *berüchtigt* mellett is szokatlan a *berüchtigen* ige, s ez alkalmasint hatott is a magyar szóra.) De régi nyelvünkben egészen közönséges volt ez az ige: *hírhészik*, *hírhedik*, *meghírhészik*, *kihírhévék* stb. L. a NySz-t vagy Nyr 10 : 230. — A *menekszik* ige is az úgynevezett hiányos, „defektív“ igékhez tartozik, a bef. cselekvésben evvel helyettesítjük: *meneküül*. Régente nem *menekszik* v. *menekül*, hanem *menekedik*, s a bef. csel. *menekedett* volt.

G. J. úr szíveskedik közölni velünk, hogy az *értemre*-féle szólásmód melyről a minap volt szó (47 : 46. l.), Móricz Zsigmondnál többször is előfordul, így a Fortunátus c. elbeszélésében (az Érdekes Ujság karácsonyi mell. 1918. 48. l.): „Az kapta volt rajta az első menyét, hogy hűtlen urához, *az én értemre*“.

N. J. B. Őrködni vki *fölött* szokás, l. Simonyi: Magyar Határozók 2 : 31. — *Átöröklés*, *áthagyományoz* mért ne volna jó? V. ö. *átadás*, *átvétel*, *átruház*, *átszármaztat* stb. — Az oroszban *bolysevük* egyes szám, *bolysevüki* többes. Magyarul *bolysevükiek* olyan kettős többes, mint *akták*, *Alpesek*; jobb volna *bolysevükok*, úgy mint *komornyikok*, *bujnyikok*, *csinyovnyikok*. Azonban újabban így is nevezik őket: *bolysevisták*, *bolysevizmus*; eleinte pedig így fordították le: *maximalisták*; mert legmesszebb menő követeléseik voltak (a mérsíkeltebb párt: a *mensevükek* vagy *minimalisták* pártja).

E. A. közli velünk mint jellemzőt helyesírásunk mai állapotára: „Tanulnod kell, mint a többieknek, akik lassan megöregedtek és kikoptak a korukból. Igaz, ők is sikertelenül tanultak. A huszfillérest ma is hatosnak mondják és a *c-t* *cz*-vel írják.“ (Kosztolányi: Tinta 1916. 199.)

Sajtóhibák. 47 : 223. l. *Két nyelvművész emléke* c. cikk 2. bekezdés első sorában 1898 h. olv. 1899. — 224. l. első sorában 1909-ig h. olv. 1899-ig; u. o. a 2. bekezdés 2. sorában *ötödik* h. olv. *nyolcadik*.

Beküldött kéziratok. Kertész M. Régi babonák nyelvi emléke. — Barta M. Eszter: Kihagyásos szerkesztések. — Huhn Gy. Szólások. Egy kis izesítő. — Romanista: Szegény Lázár. — Nagy L. Ismertetés. Anakronizmus. — Oltyán S. Helynévmagyarázatok. Két-húsz. Historikus: Tokány.

Új könyvek és füzetek. Rubinyi M. Ibsen Henrik. Bibliográfiai függelékül: Ibsen és a magyar irodalom. (Lampel-féle kiadás. Ára 8 K). — Forradalmi Könyvtár. Szerk. Gábor Ignác (Hat füzet.)

Keleti Szemle. Revue Orientale. Szerk. Kúnos I. és Munkácsi B. XVIII. k. Munkácsi B. Radloff V. emlékezete. (Kny.)

Rendkívüli árkedvezmény!

NYELVÉSZETI FÜZETEK

Az 1902-től 1915-ig megjelent nyolcvanegy füzet megannyi becses monográfia a magyar nyelvtudomány köréből: nyelvtani és szó-tári, nyelvjárási, nyelvtörténeti és nyelvhelyességi értekezések és forrásmunkák 3—13 ívnyi terjedelemben. Köztük magától a sorozat szerkesztőjétől, **Simonyi Zsigmondtól**, nyolc nagyobb munka: A magyar szórend. Helyes magyarság. Az új helyesírás. Az ikes ragozás története. Elvonás. Igenévi szerkezetek. Nyelvjárási olvasókönyv stb. Továbbá **Beke Ödön**, **Erdélyi Lajos**, **Gombocz Zoltán**, **Horger Antal**, **Kertész Manó**, **Melich János**, **Réthei Prikkel Marián**, **Rubinyi Mózes**, **Simonfi János**, **Vikár Béla**, **Wertner Mór** stb. kisebb-nagyobb munkái.

**95 korona helyett egyszerre
megrendelve** -----

65.— K

A Helyes Magyarság Szótára

A hibás kifejezések, a kerülendő idegen
szók s a helyesírási kétségek jegyzéke.

Irta: **SIMONYI ZSIGMOND**

Ára 1 K 70 f.

Singer és Wolfner kiadása

Huszadik Század

Szerkeszti
Jászi Oszkár

Társadalomtudományi és politikai szemle.
A társadalomtudományi társaság közlönye.

Nagyobb és kisebb tanulmányok, szemlék és jegyzetek a szociológia, szociál-politika, közgazdaságtan és a politika köréből. Gondos és gazdag könyvismertető rovat. Megjelenik havonként egyelőre átlag négy és fél ívnyi terjedelemben. Előfizetési ára egész évre 36 korona, félévre 18 korona. Mutatványszámot szívesen küld és előfizetéseket elfogad a kiadóhivatal: **Budapest, VI. Anker-köz 2, II. 4.**

Nyelvészeti Füzetek (Monografiák gyűjteménye).

Egyenként kaphatók a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalában.

1. Simonyi Zs. <i>A magyar szórend</i>	1.50	39. Vikár B. <i>A regös ének</i>	1.—
2. Simai Ödön. <i>Márton József mint szótáríró</i>	1.50	40. Édes J. <i>A Balatonfelvidéki népnyelv</i>	1.—
3. Kocsis Lénárt. <i>A mondatrészek Brassai mondatelméletében</i>	1.50	41. Búzás Gy. <i>A németes összetételek története</i>	1.—
4. Simonyi Zs. <i>Tréfás népmesék és adomák. Nyelvjárási olvasókönyv</i>	1.50	42. Fest S. <i>A hangátvetés a magyar nyelvben</i>	1.—
5. Simonyi Zs. <i>Az új helyesírás szövege és magyarázata. Ára vászonborítékban</i>	1.50	43. Galambos D. <i>Tanulmányok a magyar relativum mondattanáról</i>	1.—
6. Rubinyi Mózes. <i>Két tanulmány. Grimm és Révai. A Mondolat</i>	1.—	44. Kräuter F. <i>A mássalhangzók hasonulása a magyarban</i>	1.—
7. Gombocz Z. <i>Nyelvtörténet és lélektan</i>	1.—	45. Pálfi M. <i>Kolozsvári glosszák</i>	1.—
8. Simonyi Zs. <i>Helyes magyarság</i>	3.—	46. Melich J. <i>A magyar szótár-irodalom. I.</i>	4.—
9. Varga I., Szabó D., Kertész M. <i>Nyelvjárási tanulmányok</i>	1.50	47. Simonyi Zs. <i>Igenévi szerkezetek. Ára füzve</i>	1.—
10. Nagy S. <i>A váci nyelvjárás</i>	1.—	48. Szabó L. <i>Nagykanizsai nyj.</i>	1.—
11. Simonyi Zs. <i>Elvonás</i> (elemző szóalkotás)	1.50	49. Laczkó G. <i>Játszi szóképzés</i>	1.—
12. Székely Á. <i>Alanytalan mondataink alanyjáról</i>	1.50	50. Klemm I. <i>Baróti Szabó Dávid nyelve nyelvúj. szempontból</i>	1.—
13. Erdélyi L., Horger A., Szemkő A. <i>Nyelvjárási tanulmányok</i>	1.50	51. Batta B. <i>A melléknévi mondatok népies használata</i>	1.—
14. Simai Ö. <i>Dugonics mint nyelvújító</i>	1.50	52. Vass J. <i>Fejezetek a népnyelv mondattanából</i>	1.—
15. Simonyi Zs. <i>A Nyelvtörténeti Szótárról</i>	1.—	53. Dénes Sz. <i>Kossuth, a szónok</i>	1.—
16. Berze Nagy J. <i>A hevesmegyei nyelvjárás</i>	1.50	54. Kulcsár Gy. <i>A magyaros írásművészet főkérdései</i>	1.—
17. Beke Ö. <i>Apávidéki nyelvjárás</i>	1.—	55. Csúri B. <i>Teleki József gróf mint nyelvész</i>	1.—
18. Gácsér J. <i>Telegdi Miklós nyelve kül. tekintettel a mondattanra</i>	1.—	56. Madai Gy. <i>A hajduk beszéde</i>	1.—
19. Valló A., Ágner L., Szenttamási J. és Stan V. <i>Kölcsönös hatások a hazai nyelvek közt</i>	1.50	57. Vass B. <i>A nagykőrösi nyj.</i>	1.—
20. Szűcs I. és Gencsy I. <i>Nyelvjárási tanulmányok</i>	1.50	58. Prohászka J. <i>Petőfi költői nyelvének fősajátságai</i>	1.—
21. Kertész M. <i>Analógia a mondat szerkeztésben</i>	1.—	59. Réthei Prikkel M. <i>Csúzy Zsigmond szavai</i>	1.—
22. Vértes J. <i>A gyermeknyelv hangtana</i>	1.—	60. Réthei Prikkel M. <i>Sándor István nyelvtudománya</i>	1.60
23. Szeglety István. <i>A főnévi igenév Arany Jánosnál</i>	1.—	61. Viski K., Borbély I. <i>Régi szentírásfordítások</i>	1.—
24. Réger B. <i>A határozott névmutató</i>	1.50	62. Gesztesi Gyula. <i>Csokonai és a nyelvújítás</i>	1.—
25. Beke Ö. <i>Vogul határozók</i>	1.—	63. Csúri B. <i>Az ige</i>	1.—
26. Oláh G. <i>A debreceni nyelvjárás</i>	1.50	64. Steuermann M. <i>A székely nyelvj. szörendi sajátságai</i>	1.—
27. Nádain P. <i>A magyar népetimológia</i>	1.—	65. Horger A. <i>Egy ismeretlen m. hangtörvény</i>	1.—
28. Simonyi Zs. <i>Az íkes ragozás története</i>	1.—	66. Hefty Gy. A. <i>A térszíni formák nevei</i>	1.—
29. Böszörményi G. <i>A jánosfalvi nyelvjárás</i>	1.—	67. Damián István. <i>Adatok a m. román kölcsönhatáshoz</i>	1.—
30. Geleji Katona I. <i>Magyar grammatikátska</i>	1.—	68. Simonfi János. <i>Az irodalom szó története</i>	1.—
31. Teleky I. <i>A tárgyeset Arany Jánosnál</i>	1.—	69. Viski K. <i>A szalontai nyj.</i>	1.—
32. Viski K. <i>A tordai nyelvjárás</i>	1.—	70. Molecz B. <i>Szörendi tanulmányok</i>	1.—
33. Beke Ö. <i>Kemenesalja nyelvre</i>	1.—	71. Erdélyi L. <i>A HB. mint nyelvjárási emlék</i>	1.50
34. Horváth E. <i>A bakonyaljai nyelvjárás. (Térképpel.)</i>	2.—	72. Hatvani J. <i>A Kazinczy-kódex nyelvjárása</i>	1.50
35. Szolár F. <i>Jelentés-tanulm.</i>	1.—	73. Wertner Mór. <i>Névmagyarázatok. I.</i>	1.—
36. Szeremley Császár L. <i>Jelentés-tanulmányok</i>	1.—	74. Kilár I. <i>Kódexceink nyelvi sajátságai</i>	1.—
37. Bacsó Gy. <i>Az adavidéki nyelvjárás</i>	1.—	75. Kónsza S. <i>Nagybacon nyj.</i>	1.—
38. Szabó S. <i>A szigetközi nyj.</i>	1.—	76. Goriupp A. <i>Döbrentei Gábor nyelvújítása</i>	1.—
		77. Wertner Mór. <i>Névmagyarázatok. II.</i>	1.—
		78. Deák M. <i>Buksay Sándor nyelve</i>	1.—
		79. Juhász J. <i>Kölcsönhatások a magyar és tót közmondásokban és szólásokban</i>	1.—
		80. Nagy L. <i>Nogáll J. nyelve</i>	1.—
		81. Losonczy Z. <i>Hangtörténeti alapkérdések</i>	1.—

48. ÉVFOLYAM.

5.-6. SZ.

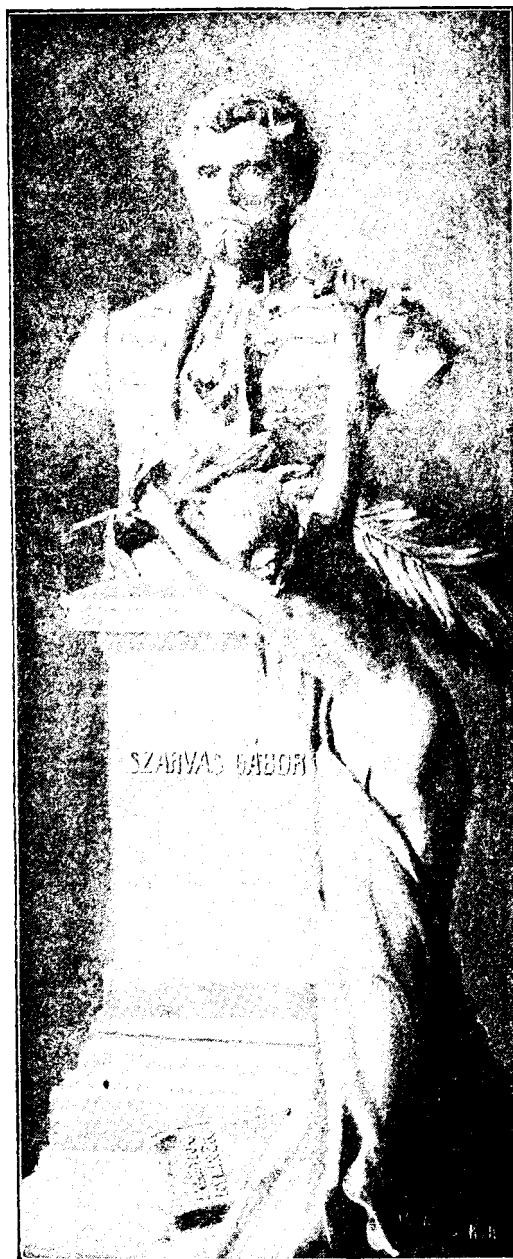
1919. MÁJ.-JUN.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI:

SIMONYI ZSIGMOND
A MAGYAR TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA RENDES TAGJA

A KÖZOKTATÁSÜGYI
NÉPBIZTOSÁG KIADÁSA

SZERKESZTŐSÉG:
BUDAPEST, IV. KERÜLET
FERENC JÓZSEF PART 27.

TARTALOM

Tudományos feladataink a nyelvészet terén	97
A feltételes mondat eredete. <i>Beke Ödön</i>	103
Egyező észjárás különböző nyelvekben. I. <i>Simonyi Zs.</i> ...	107
A vonatkozó névmás. <i>Antibarbarus</i>	109
A francia forradalom szavai. <i>Kertész Manó</i>	113
De vocabulis externis ac pro domo. II. <i>Schmidt József</i> ...	118
Szótáraink történetéhez. I.	126
Nyelvújítási adatok. <i>Simai Ödön</i>	130
Ismertetések	132
Háborús katonanota-gyujtemenyek. <i>Nagy Lajos</i> . — Egy remek fordítás (Révay J. Trimalchio). <i>Filológus</i> .	
Nyelvművelés	135
Kelettengeri. <i>Zolnai Gyula</i> . — Készemről. <i>A szerk.</i> — Tünedező szavaink. <i>Kilián Zollán</i> . — Az úri igerago- záshoz. <i>Borsodi László, Simonyi Zs.</i> — Iskolában vagy iskolánál? <i>Dénes Szilárd</i> . — Olvasás közben. <i>Egri Anna, Öreg tanító</i> .	
Magyarázatok	141
A nyelvtudomány értékelese. <i>A szerk.</i> — Regi babo- nák nyelvi emléke. <i>Kertész Manó</i> . — A műveltség- történeti szólásokhoz. <i>Vikár Béla</i> . — Sült paraszt. <i>Kőrösi Sándor</i> . — Vesznik. <i>Wertner Mór</i> . — Tokány. <i>Historikus</i> . — Azsag. <i>Simonyi Zs.</i> — Verseggy szó- kincseiből. <i>Prohászka János</i> . — Omboly. <i>Kosztolányi</i> <i>Dezső</i> . — Komorló. — Nesztek, jösztek. <i>Simonyi Zs.</i> — Jövel. <i>Germanista</i> . — Pótlások. <i>Kovács Márton</i> , <i>Barsi Frigyes, Balassa József</i> .	
Egyveleg	151
Emlékezzünk régiekről! <i>Simonyi Zsigmond</i> . — Leg- hosszabb szavaink. — Proletárnyelv?	
Válaszok a szerkesztőség kérdéseire (közmondások) ...	154
Népnyelv	155
Szólások. <i>Barta M. Eszter, Huhn Gyula</i> . — Tájszók. <i>Gulyás József, Parászka Gábor, Nagy Lajos</i> . — Család- nevek. <i>Czuppon Elek</i> . — Régi vers. <i>Id. R. Vozáry Gy.</i>	
Üzenetek	158

Kérelem. Szükségünk volna néhány példányra a követ-
kező Nyelvőr-füzetekből: 1915. nov.-dec., 1917. máj.-jún. és 1918.
jan.-ápr. és máj.-jún. Az 1916-i évfolyamból visszaváltanánk
néhány példányt az eredeti árért. Akik szívesek volnának eze-
ket visszaküldeni, köszönetünkre és viszontszolgálatunkra szá-
míthatnak.

Legközelebbi füzetünk lehetőleg szeptember végére jelenik meg.

Előfizetés a Magyar Nyelvőr 48-ik évfolyamára:
Egész évre (január-december) 15 korona.
Tanárok, tanítók, tanulók, lelkészek, falusi iskolák
féláron kapják.

Kérelem a könyvtárosokhoz. Egyes régebbi évfolya-
mainkból még kaphatók példányok, jobbára eredeti áron. Mivel
már csak kevés példánnyal rendelkezünk, tessék az iskolai
könyvtárakban hiányzó évfolyamokat mentül előbb megrendelni.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Bpest, Ferenc József part 27.

TUDOMÁNYOS FELADATAINK A NYELVÉSZET TERÉN.

(A nyelvtudományi és irodalomtörténeti kutatók szövetségének munkaterve.)

A) Magyar nyelvtudomány.

A szövetség programja a nagyobb, rendszeres munkákra s a szükséges főiskolai kézikönyvekre szorítkozik. A részleges föladatak a szakbeli folyóiratok munkakörébe tartoznak.

I. *Nagyobb szabású összefoglaló föladatak.*

1. Égető szükségét élegítene ki egy történeti és összehasonlító alapon álló tudományos magyar nyelv~~tan~~. A Tüzetes Magyar Nyelvtan, mely már különben is régen elfogyott, csak a hangtant és az alaktant dolgozta föl., A nyelvtudományi irodalom ennek megjelenése óta hatalmasan föllendült, úgy hogy nem is elég egy új kiadás, teljesen új munkára van szükség. Legjobban hiányzik a mondattan s a jelentéstan; ezt megérzi összehasonlító nyelvtudományunk is, sőt megfelelő iskolakönyvről sem lehet szó addig, amíg egy ilyen mű meg nem jelenik. Egy nagy kétkötetes mondattan készen áll a kiadásra Simonyi Zsigmond kidolgozásában.

2. Feltétlenül szükséges Gombocz Zoltán és Melich János Magyar etimológiai szótárának folytatása és befejezése. Minthogy azonban jelenlegi alakjában elkészülése évtizedekig is eltarthat, kívánatos volna, ha haladását gyorsítani lehetne rövidebb kidolgozással, a felesleges részletezés mellőzésével. Vagy pedig a nagy munkával párhuzamosan, mintegy hozzá való előkészületül s a szaktársaknak megvitatásra egy rövidre fogott etimológiai szójegyzéket lehetne készíteni.

3. Rendkívül fontos föladat a magyar nyelv társadalmi és művelődéstörténeti emlékeinek rendszeres kutatása, s e célból az egyes foglalkozási ágak nyelvének történeti ismertetése. A levéltárak gazdag művelődéstörténeti anyagából a legértékesebb darabokat történetíróinknak és nyelvészeinknek közös munkával kellene napfényre hozniok. A már nyomtatásban megjelent s a még kiaknázandó gazdaságtörténeti emlékek alapján föl lehet dol-

gozni a magyar földművelés, ipar, kereskedelem szó- és szólás-kincsét. Kiadásra készen áll Kertész Manó munkája: A magyar nyelv művelődéstörténeti emlékei.

4. Időszerű immár a XVI—XVIII. századi irodalmi nyelv történetének megírása. A Pázmánytól Kazinczyig terjedő korszak stílustörténete volna ez a mű, bizonyága annak, hogy irodalmi nyelvünk alapanyagát az a népnyelv adta, amely teljesen ismeretlenül és kiaknázatlanul van eltemetve pl. a XVII. sz. vitázóinak műveiben. A népnyelv szókincse, szólásmódjai, fordulatai csak Kazinczy óta szorultak le az irodalmi nyelv területéről, hogy a finomkodó nyelvi romanticizmus helyébe újra visszatérjenek modern népies íróink stílusában. Trócsányi Zoltánt és Simai Ödönt kellene a földolgozással megbízni.

5. A nyelvújítás szótárának már megérett teljesen összefoglaló kiadása. Nemcsak azért, mert a II. kötet megjelenése óta tetemes anyag halmozódott föl s a hiányzó területek könnyen és gyorsan áttekinthetők, hanem főleg a megjelent két kötet nehezen kezelhető volta és amiatt, hogy az eddigi szótárak csupán adatok számszerű egymásutánját adták igen sok esetben. A nyelvújítás szótára apróbb nyelvtörténeti fejtegetések sorozata legyen, melyben az új szónak élete, jelentése változását, gyors meggyökeresedését okszerű összefüggésben kellene tárgyalni. Lehetőleg szókincsünknek mindazon elemeit magában kell foglalnia, melyekből irodalmi nyelvünk összetevődött. A szótárnak bevezetése a nyelvújítás rövid történetét adná, különösen a szóalkotók, szófaragók módszereinek föltüntetésével. A munka elkészítésével Simai Ödönt lehetne megbízni.

6. Folytatni kell az akadémiai nagy szótárnak immár húsz év óta folyó munkálatait is. Fontos lenne e célra egy külön bizottság szervezése, amely első sorban gondoskodnék az eddig gyűjtött anyagnak sürgős rendezéséről, de egyúttal a további anyaggyűjtés rendszeres folytatásáról. Nem szabad parlagon hagyni az 1750-től 1800-ig terjedő időt. Olyan gyűjtőkre kell bízni a munkát, akik már eddig is irodalmi jelét adták ebbeli képességüknek, nyelvtörténeti tudásuknak.

7. Nyelvészeti és irodalmi tanulmányainknak egyaránt érdeke, hogy Arany János nyelvéről külön szótárunk legyen. Használható volna Trencsény Károly zombori keresk. iskolai tanítónak ilyen tárgyú, már elkészített munkálata. — Hasonlóképp hasznos volna leggazdagabb nyelvű prózáirónknak, Jókai Mórnak, szókincsét külön összeállítani; az ehhez való anyag úgyszólván készen kínálkozik a nagy szótárhoz való szógyűjteményben.

8. Nagyon hasznos és tanulságos mű lenne a magyar nyelvtudomány története.

II. Új nyelvtudományi anyag kiadása és gyűjtése.

1. Halaszthatatlan teendő a magyar nyelvemlékeknek új, az eredeti betűalakot hiven föltüntető kritikai kiadása, aminőt az imént indított meg a M. T. Akadémia a BécsiK kétnyelvű kiadásával. Az egyes köteteknek tartalmazniok kell a fordításoknak eredetijét és az egyes kódexek szókincsének jegyzékét. A kiadás munkáját azok a nyelvészek végeznék, akik eddig is sokat foglalkoztak régi nyelvemlékeink tanulmányozásával. Bevezetésül szolgálna Vargha Damján két kötetes műve: Kódexeink forrásai.

2. A politikai viszonyok rendeződése után meg kell indítanunk tervszerűen nyelvjárásaink alapos tanulmányozását, első sorban a magyar nyelvtörténetre nézve annyira fontos nyugati, szlavóniai és csángó nyelvjárásokét. A nyelvtani anyag gyűjtésén kívül több helyi tájszólás megszerkesztése is érdemes föladat volna. A háromszéki tájszótár megírásával Erdélyi Lajost, a szatmáriéval Csűri Bálintot kell megbízni, kiknek már nagy anyaguk van.

Foglalkozni kell a nyelvjárások történetével az egyes nyelvterületek településének történetével kapcsolatban.

III. Kézikönyvek (egyetemi tankönyvek).

1. Általános nyelvtudomány. Bevezetésül szolgálna a nyelvtudományba, a nyelv életét, fejlődését vázolná. Megírja Balassa József.

2. Balassa Józsefnek A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése című úttörő munkája már rég elfogyott, szükséges volna az azóta megjelent nagyszámú nyelvjárástanulmány felhasználásával újból való kiadása.

3. Kezdő nyelvészeinknek, de részben a művelt közönségnek is tanulságos volna két kiváló nyelvészünknek, Szarvas Gábornak és Budenz Józsefnek válogatott értekezéseit újra kiadni, továbbá folyóiratainkból a fontosabb népszerű értekezéseket összeállítani. — Szarvas munkáinak kiadását teljesen előkészítette özvegye, de az illető kiadó társaság vezetői (kik erre buzdították), mikor elkészült vele, cserben hagyták.

4. Egyetemi oktatás céljaira szükséges egy nyelvtörténeti olvasókönyv, amely bevezetésében ismertetné a kódexek korának nyelvtanát, s azonkívül tartalmazna rövid szójegyzéket. Zolnai Gyula valószínűleg elvállalná ennek a chrestomathiának a megszerkesztését, mert ez részben az ő hasonló tárgyú díszes munkájának csak új kiadása volna.

5. Simonyi Zsigmond „Helyes magyarság“ c. kézikönyve a háború alatt teljesen elfogyott, újra ki kellene adni.

6. Már az iskola szempontjából is nagyon fontos lenne megbízást adni egy tisztán magyar nyelvű szótár megírására (rövid szövejtéssel, a szók és szólások rövid magyarázatával). Emellett külön kellene egy frázis-szótárról és egy szinonim-szótárról gondoskodni.

B) Urálaltaji nyelv- és néptudomány.

Az urál-altaji népek közül csak a magyar s a finn kapcsolódott be eddig a nyugati művelődés körébe. Azért nekünk s a finneknek nemcsak magunk, hanem *a nemzetközi tudomány iránti kötelességünk*, hogy e népeknek életét, nyelvét és történetét a tudománynak minden eszközével földerítsük és megmagyarázzuk.

Rendkívül sok föladat vár reánk e tudományszakok körében. Szükséges volna legfőképp a rokon népek és nyelvek helyszini rendszeres tanulmányának intézményes biztosítása. Ezt a föladatot az utóbbi másfél évtizedben igen szűk körben, s rendkívül szerény eszközökkel a Nemzetközi Közép- és Keletázsiai Társaság államilag segélyezett magyar bizottsága végezte. A jövőben sokkal szélesebb alapon s bővebb anyagi ellátással kell ezt a munkát megszervezni. Alakítson e végből a Közoktatásügyi Népbizottság egy külön bizottságot, melynek az legyen a rendeltetése, hogy e tanulmányokat minden irányban előkészítse s eredményeinek földolgozásáról és kiadásáról gondoskadjék. Első sorban jönnének tekintetbe a tanulmányutak szervezésében a volga-uráli és nyugat-szibériai finn-ugor és a volga-uráli, valamint kaukázusi török fajú népek, másod sorban a szamojéd, keleti-török, mongol és tunguz fajta, úgyszintén az ősi érintkezés szempontjából a másfajta kaukázusi népek is. A további legfontosabb teendők a következők.

1. Minden előtt gondoskodnunk kell az eddigi tanulmányutak, továbbá a háború alatt végzett fogolytanulmányok anyagának földolgozásáról és kiadásáról. Ilyenek Munkácsi Bernát vogul szótári, s újabb votják és oszét szótári- és szöveggyűjtései, Pápay József osztják, Beke Ödön cseremis, Fuchs Dávid zürjén, Klemm Antal mordvin, Kúnos Ignác volgai, krimi tatár és miser szótári- és szöveggyűjtései, Mészáros Gyula csuvas szótári s tatár szótári- és szöveggyűjtései. A hiányos fölszerelésű régibb szövegkiadványok (mint pl. Kúnos oszmán népköltési gyűjteménye, Munkácsi vogul népköltési gyűjteményének III. és IV. kötete) fordítással, illetve magyarázatokkal kiegészítendők.

2. Tüzetes nyelvtanok és szótárak készüljenek a finn-ugor nyelvcsalád valamennyi tagjára vonatkozólag. Hasonló, vagy legalább is összefoglaló munkák készítenők a szamojéd s altaji nyelvcsoportokat illetőleg is. Külön figyelem illeti a csuvas nyelvet, nemcsak a magyar nyelv régi török elemei szempontjából, hanem azért is, mivel a török nyelvtörténet tanulmányának egyik legbecsesebb forrása.

3. Összehasonlító hang-, alak- és mondattani, valamint összehasonlító etimológiai munkák készüljenek az ural-altaji nyelvcsalád minden ágára vonatkozólag.

4. E nyelvi tanulmányokat és munkálatokat egészítsék ki minden egyes népre vonatkozólag a leíró és összehasonlító folklo-

risztikai, tárgyi, néprajzbeli és régészeti tanulmányok. Afféle munkákat óhajtunk, minők Schrader Otto 'Sprachvergleichung und Urgeschichte' és 'Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde' c. nagybecsű művei.

Amennyiben e feladatok némelyike a hazai szakértőkkel meg nem oldható, vagy az egész munkatervnek közel jövőbeli megvalósítását a hazai tudósokra való szorítkozás gátolná, egyes munkálatokat a megalakítandó bizottság külföldi szakemberekre is bizhat. Viszont az ezeket érdeklő munkák némelyike német vagy más európai nyelven jelenhetik meg. A külföldi szak-
társakkal való együttes munkásság elősegítésére, s a magyar nyelv- és néptudományi munkásságnak külföldön való ismertetésére a Keleti Szemle, mint ilyen célú nemzetközi folyóirat továbbra is fönntartandó és fejlesztendő.

5. *Egyetemi kézikönyvek.* Kézikönyveket kell kiadni minden rokon nyelvre, s azok legfeljebb 10 ívnyi terjedelemben a következőket nyujtsák: 1. Az illető nyelv hang- és alaktanának rövid vázlatát. 2. Szövegmutatványokat minden nyelvjárásból. 3. Szójegyzéket.

C) Feladataink a román nyelvek filológiája terén.

A román nyelvészet a magyar nyelvtudományi irodalomban a legelhanyagoltabb ágak közé tartozik, jóllehet a mi művelődésünkre nézve annyira fontos nyelvek, mint a francia és olasz s a politikailag fontos oláh az országban mindig nagy érdekkörre számíthattak. — Az iskolák többségében mindig kötelező volt a francia nyelv, de a tudomány követelményeinek megfelelő francia nyelvtan még nincs a magyar könyvpiacra — hogy a többi nyelvekről ne is szóljunk. Így nem volt várható, hogy a román kultúrnyelvek az őket megillető mélyebb érdeklődés tárgyává legyenek. Munkásokban talán nem lett volna hiány, de ezeknek nem volt még arra sem alkalmuk, hogy közönséget neveljenek a romanisztikának, még kevésbé ahhoz, hogy könyvekben tegyék le az alapját a magyarországi romanisztikának.

Szükséges volna, hogy tudományos apparátussal, de lehetőleg nagy érdeklődéskörre számító fogalmazásban a román nyelvészet enciklopédiájával megvessük a magyarországi román filológia alapját. Ez nem összefoglaló munka volna, hanem különálló monográfiák gyűjteménye, minden kötete önálló egészeket alkotva és így a különféle tárgyakkal foglalkozó szakmunkák megjelenése nem volna semmi kényszerhez kötve. A vállalat három sorozatból állna, szerkesztésére készséggel vállalkoznának Alexics György, Honti Rezső és Kőrösi Sándor. I. Nyelvtanok, mondattanok (esetleg „Szótárak“ alosztállyal.) II. Román szövegek. III. Irodalomtörténet. A gyűjteménynek legtöbb kötete a főiskolai tanításnak is régen nélkülözött támasza volna.

Legsürgősebb volna a következő művek kiadása:

Az I. sorozatból: 1. Francia nyelvtan (történeti alapon, lehetőleg mondattannal; kéziratban Honti Rezső felerészben el is készítette). 2. Oláh nyelvtan (tört. alapon, mondattannal). Vállalná Alexics. 3. Olasz nyelvtan (tört. alapon: vagy Honti Rezsőnek Heidelbergben megjelent Ital. Elementargrammatikja alapján, vagy új munka, melynek megírására Kőrösi Sándor vállalkozik).

A II. sorozatból: 1. Ófrancia szövegek glosszáriummal és bő preparációval. 2. Dante-szöveg nyelvi és tárgyi apparátussal, melynek munkáját ketten (irodalmi, esztétikai rész és nyelvészeti rész) megosztanák. 3. Oláh irodalmi szemelvények (főleg népdalok, népmesék és modern költők művei). Vállalja Alexics György.

Az irodalomtörténeti sorozat összefoglaló olasz, oláh, spanyol irodalomtörténetet, egyes műfajok, költők monográfiáját hozná.

Ezen a gyűjteményes vállalaton kívül sürgősen meg kellene csináltatni a magyar közönségtől régen várt szótárakat is. Első sorban a munkában lévő Kőrösi-féle olasz szótárt, befejeztetni a Theisz-Matskássy féle francia szótárt (melynek elkészült része is kiegészítésre szorul) és egy tudományos színvonalú oláh-magyar szótárt.

D) A magyarországi szláv nyelvtudomány legközelebbi föladatai.

1. *Az erdélyi bolgár szövegek új kiadása és a magyar hatás kimutatása.* Eddig magyar ember nem foglalkozott behatóan a fontos csergedi bolgár szövegekkel, pedig éppen magyar ember van hivatva egészen új világot vetni rájuk. A szövegek csakis magyar helyesírásban maradtak ránk; gyakran még helyes olvasásuk is nehézséget okoz azoknak a kutatóknak, akik megfejtésükkel foglalkoztak (úgy mint a szlovén Miklosichnak meg a bolgár Mileticnek), de ennél is fontosabb az a körülmény, hogy kétségtelenül fölismerhető, hogy a szövegek (káté, egyházi énekek) magyar forrásból vannak fordítva, amire eddig senki sem gondolt. A föladatnak megoldása sürgős volna, Asbóth Oszkár már régóta tervezi s csak a háborús akadályok gátolták megvalósítását.

2. *A magyarországi szlovén nyelvjárás alaktana.* 1909-ben fényesen megindult a Tud. Akadémiának egy új vállalata, a 'Magyarországi szláv nyelvjárások', Pável Agost művével, 'A vashidegkúti szlovén nyelvjárás hangtaná'-val. A viszonyok mostohasága következtében (Pável évekig Erdélyben — Tordán — tanárkodott, azután magával sodorta a háború) Pável azóta sem jutott hozzá, hogy régi tervét megvalósítsa és anyanyelvének alaktanát is kidolgozza, mindössze egy pár érdekes szöveget tehetett közzé. Most végre van kilátás, hogy ez a tehetséges szlávista ezt a föladatot megoldhassa.

3. *A rutén nyelvjárások ismertetésének folytatása.* Bonkáló Sándor 1910-ben írta meg dokt. értekezésében 'A rahói

kisorosz nyelvjárás leíró hangtanát' és abban arról tett tanuságot, hogy ezt a nyelvjárást apróra ismeri. Azóta folyton foglalkozott a rutén nyelvjárásokkal, de inkább gyakorlatilag értékesítette nagy tudását. Fölötte kívánatos, hogy nyugodtabb idők bekövetkeztével kivegye a maga részét a már említett Magyarországi szláv nyelvjárások című vállalatban akár a rahói nyelvjárás bővebb leírásával, akár valamennyi rutén nyelvjárás összehasonlító tárgyalásával.

4. *A tót nyelv behatóbb tanulmányozása.* A magyar nyelv szempontjából, amelyre a tót nyelv több vidéken érezhető hatást gyakorolt, de a magyarság szempontjából is nagyon kívánatos, hogy a tót nyelvvel egyik-másik magyar szlávistánk behatóbban foglalkozzék — itt még rengeteg munka vár a kutatóra. Hogy a dilettantizmus minálunk épen e téren olyan arcátlanul léphet föl, eléggé bizonyítja, hogy milyen kevés történt eddig a magyar közönség felvilágosítására. Egy szerény első lépés előre dr. Hlavaty István nemrég megjelent disszertációtöredéke; őt és mindenkit, aki komolyan foglalkozik a tót nyelvvel, mindenkép bátorítani kell és kutatásainak közzétételében támogatni.

5. Kívánatos volna még a többi hazai szláv (szerb, horvát stb.) nyelvsziget tudományos ismertetése.

E) Német nyelvtudomány.

1. Szükséges, hogy a hazai német nyelvjárásokat — melyeknek tanulmányozása már eddig is igen szép eredménnyel folyt — hozzáértő erők ezentúl is tudományosan ismertessék.

2. Gréb Gyula az Akadémia megbízásából évek óta dolgozik a szepesi német tájszólás kimerítő szótárán. Kívánjuk, hogy a megbízást közoktatási kormányunk is erősítse meg, végrehajtását pedig tegye lehetővé.

A FELTÉTELES MONDAT EREDETE.

Irta **Beke Ödön.**

Ismeretes dolog, hogy a finnugor nyelvekben a kötőszavas, vonatkozó-névmásos mellékmondatok nem ősrégiek. A mellék-cselekvést eredetileg igeneves szerkezetekkel fejezték ki, bár nagyon régiek lehettek az olyan összetett mondatok is, melyekben az alárendelő viszonyt a két mondatnak értelmi kapcsolata jelölte. Van azonban egy alárendelt mondat, amely, úgy látszik, már nagyon régen meglehetett a finnugor nyelvekben, s ez a feltételes mondat. Több rokonnyelvben ugyanis egészen egyforma a feltételes mondatok szerkesztése módja, t. i. a mellékmondatban egy símuló szócska áll kötőszóképpen. Ez az enklitikus elem a vogulban *-ke*, az osztjákban *-ki*, a votjákban *-kä*

(Munkácsi), *-ke* (Wichmann), a zürjénben *-ke*, a cseremiszbén *-kân*, az első négy nyelvben tehát alakilag is egyeznek. Ime néhány példa: *vogul*: *É. nar-ke mine'in, am as minnüm* 'ha te mész, én is mennék' (Munk. Vog. Nyelvj. 36; több példa Klemmnél, A pannonh. főap. főisk. évk. 1915/6:162), — osztják: *É. nèrro-ki ol, oual at punžantl!* 'ha ember van, nyissa ki az ajtaját' (Pápay: FF 15:10); *joyo ant ki üsæn loln, joyotsæn loln* 'ha vissza nem jöttél volna, elérted volna' (uo. 15); — zürjén: *oge-ke pondçi karaulitui, to miian ünem oz kol* 'hogya nem fogunk örködni, akkor nem marad nekünk semmink' (Fokos: FF 19:43); *verman-ke, gušal* 'ha bírod, lopd el' (uo. 116); — votják: *punij-kä vuziz: mar-kä-no-so urod luoz* 'ha a kutya vonít, valami baj lesz' (Munk. Votj. Népk. Hagy. 1); *tšeber diš dišad ke, tšeber murt luod* 'ha szép ruhát veszel föl, szép ember léssz' (Wichmann, JSFOu 191:2; az osztjából és votjából több példa Klemmnél: Évk. 1911/2:261—6); — cseremiszbén: *U. šukš šonet-kân, šaxal kutšet* 'ha sokat kívánsz, keveset kapsz' (NyK 28:211; így uo. 206).

Az mármost az érdekes, hogy a cseremiszbén ez a símuló szó kérdő mondatokban is előfordul; pl. *C. mlannažd muralaš kelšaleš-γân, oγeš-γân?* 'illik-e az éneklés nekünk, [vagy] nem?' (Porkka, JSFOu 13:38); *merarjet ošemân-γân, uke γân?* 'a nyulad megfihéredett e, nem-e?' (uo. 40); *pasu šerigel kapkažd potšoltân γân, uke γân?* 'a szántó föld mögötti kapu kinyilt-e, nem-e?' *kânarja ümbal tiakšd βozen koyargen γân, βozdže koyarγen γân?* 'auf dem buche ein schreiber; wurd' er bös beim schreiben, [oder] ward er ohne zu schreiben böse?' (uo. 57).

A magyar *ha* kötőszó szintén állhat kérdő mondatokban, még pedig főleg függő kérdésben; pl.:

Ha bűnös, nem tudom: an peccator sit, nescio (MünchK 190). Ird meg nekem, ha M. uram Hban vagyon, és ha komornik uram megjött Alamócból (LevT 1:69). Nekünk már megmondjad, ha megteszed, mire kérünk (KatLeg 3338). Lássuk, ha eljő (WinklK 108). Meglátod, ha meg nem győzzük őket (Kár. Bibl 1:327). Lássuk, ha hiányosak nem vagyunk (Pázm. Préd. 65). — Választó függő kérdésben: Adjon tanóságot benne, ha igazítsak az három forintra vagy ne (LevT 1:37). Lássuk meg, ha megmíveli vagy nem (uo. 51). Miért nem akarja az édes isten, hogy nyilván tudja ember, ha választotta őtet az örök boldogságra avagy nem (Debr. leg. 95. Toldy kiad.). — Számot adunk ez világi jószágról, mint elköltötted, ha torkosságra, ha paráznságra (NagyszK 325). — Adja értésünkre, ha kellessék tovább várakozni az mi emberünknek, az vagy micsoda terminust hagy az károk feligazításának (TörMOKm 3:55). Hogy azt megtudná, hogy mit csinálna férje vagy ha valami nem történik rajta (Mikes: MulN 196).

Önálló kérdésben nagyon ritka: Ha talám csak minapi és új tanításnak módja ez a katekizálás? Korántsem (Pós. Igazs. 1:3). Imha nem nagy kín volt ez világban vajódnom? (BB 54). Simonyi, MKszók 3:134.

A *ha*-val az *-e* kérdőszócska is együtt járhat; pl.

Irja meg ked, ha annyi volt-e (LevT 1 : 54). Ha nem követe-é, szaporán tudatja (Gyöngyösi 1 : 80). Nem tudom, ha leírjam-é (Mikes Lev. 1 : 38). A fák hegyét nézte, ha nem látna-e vagy egy madárfészket (Népk. 3 : 389). Mondja neki, ha szeretné-e (Nyr 3 : 32). — Választó függő kérdés: Lássá meg uraságod, ha az én gyermekemet illeti-e, avagy nem illeti (LevT 1 : 81). Választhatnak az zsidók, ha az Izrael istenét akarják-é uralni, vagy az pogány isteneket (Pázm. Kal. 757). Nem tudok ítéletet tenni felőle, ha eltörölnék-é vagy sem. (Mikes 1 : 131). — Önálló kérdésben: Uram! ha ezen időben megadod-é Izraelnek országát: num hoc tempore restitues regnum Israeli? (JordK 707). Valyon ha mostan már mondják-e, hogy vad-kedvű vagyok? (Könyi: Ábel 89). Ha jön-e? (Kaz. 5 : 68), Ha meleg-e még ajka, kebele? Oly régen nem beszéltem már vele! (Tomba 1 : 171), Simonyi, MK szók 3 : 135.

Mármost az *-e* kérdőszó a magyar feltételes mondatban állhat kötőszó helyett; pl.

Hisztek-é istenben, én bennem is higgyetek: creditis in deum, et in me credite (MünchK 200). Ha azt akarod, sokáig hogy ne nevéssenek, és udvarból az uraim ki ne vezessenek, nevetnek-e, nevesd te is, ám hadd igessenek (Pesti G. Mes. 131). Távul vannak-é a jók, óhajtja azokat (Com. Jan. 68).

A *ha* kötőszóval együtt is: Azért ha szivedben szomorú vagy-é, lelkedben elkeseredtél-é, izetlen és áhitatlan vagy-é, gondoljad az urnak nagy szomorúságát (Érs. Pass. ed. Toldy 66). Azért ha kevély vagy-e, és alázatosságot kívánsz-e, tehát gondoljad az ártatlan Krisztusnak kinját (uo. 68). — Látja az istent lelki szemeivel, kit soha meg nem bántott és ha vétközött-e, róla penitenciát tartott (GuaryK 6). Ez urunk Krisztusnak sz. tanácsa, ha kedig ő jószágába vmit el nem adhate, tehát a mészőnek megvételeért megutálandó (VirgK 33). Ugy hogy ha neked gonoszt monde, te mondj annál gonoszbát temagadról (uo. 88. Simonyi, MKszók 2 : 183. Más példák még a NySz-ban az *é, é* címszó alatt).

A magyar és a cseremisiz feltételes kötőszó tehát kérdőszó is lehet, a magyar *-é* kérdőszó pedig állhat feltételes kötőszó helyett. Valószínűleg az obi-ugor és a permi kötőszók is eredetileg kérdőszócskák voltak, Wichmann Wotjakische Chrestomathiajában a permi alakokat csakugyan (kérdőjellel) a finn *-ko?* *-kö?* *'-e?'* kérdőszócskával egyezteteti. A feltételes mellékmondat tehát eredetileg kérdő főmondat volt, mint a következő példákban:

Véle kívánsz lenni? Ő túled el nem vál (Bíró M. Angy. szöv. 69). Tetszeni soknak akarsz? Szólj, cselekedj igazat (Vitk. 1 : 139). Enyim egész világ utja. Szomjazom? Van csorda kutja (Népk. 1 : 301). Töri a hátad? Vesd le (Nyr 2 : 239). MKöt 3 : 127.

Kérdőmondatokból keletkezett föltételes mondatok az indogermán nyelvekben is vannak, pl. a szláv nyelvekben (l. Vondrák, Vergl. Slav. Grammatik 2 : 513), a németben, angolban és franciában (Paul, Prinzipien⁴ 150).

Vannak kötőszó nélküli feltételes mondatok is; nézetem szerint ezek is eredetileg kérdő mondatok voltak; pl.

Ezt nem tészed, tégedet megöletlek (Tinódi 329). Két szép lány szeretóm, melyiktől bucsúzzak? Egyiktől bucsúzó, a másik haragszik (Kriza, Vadr. 16).

Elveszed a számaramat, akkor vóm leszél (Nyr 8:371). Szökétől bucsuzok, a barna haragszik (Kálmány, Koszorúk 1:121). Ez a kis lány el nem hagyott volna, én belülem korhely soha se lett volna (uo. 1:184). Édes anyám nem lett volna, katona sem lettem volna (Népk. 2:178). Simonyi, MKöt 3:115.

A rokon nyelvekben is; pl. vogul T. *il-täšəm k'äpa il tafəltoŋ kəräx*; *tafäs, ä k'urlätäl* 'a kiszáradt ladikot meg kell nedvesíteni, [ha] átnedvesedett, nem folyik'; *ufir, ušlamäl äntän, ušlamän lätk'änt* '[ha] vizes ruhával ülsz le, a ruhád locsog' (Munkácsi, Vog. Nyelvj. 289; más példák Klemmnél, Évkönyv 1915/6:163); — o s z t j á k: É. *uvŋ uèlläjen, pä an' jilβälälän*, '[ha] téged megölnek, te sem támadsz föl' (Pápay, FF 15:4; több példa Klemmnél, Évkönyv 1911/2:261); — z ü r j é n: *sija miianšijnim niynimę vajjas, mi-koid ozir üe-kod oz lo karju* '[ha] ő elveszi a mi leányunkat, hozzá hasonló gazdag senki se lesz a városban' (Fokos, FF 19:67); — c s e r e m i s z U P *okša kuleš, okšam pem* '[ha] pénz kell, adok pénzt', *pörtkeš' lektat, šüškaltō* '[ha] kimész a házból, füttyents!' (Népköltési gyűjteményemből).

A vogul választó mondatok c. dolgozatomban (NyK 44:11) kimutattam, hogy a finnugor nyelvekben a választó mondatok eredetileg választó kérdések voltak, vagyis két, egymás mellé rendelt kérdő mondat. A magyar *vagy, avagy* választó kötőszó pl. eredetileg kérdőszó volt, s azonos a *vaj, vajjon* szóval. Mármost a feltételes kötőszó a magyarban tulajdonképp szintén választó kötőszó a páros megengedő mondatokban; pl.

Mindig gubába jár, ha süt, ha esik (Nyr 44:11). Neki ha él, ha hal, tánc kell (Nyr 4:33). Egyék, mert ha eszik is, ha nem is, megbánja (Kriza, Vadr. 479). De ha gondolkodik is, ha nem is, már a polcon vagyon (Mikes: Lev. 13). Másod jegy, hogy ha tiszta és szeplőtelen életben él az ő állapotja szerint, tudniaillik ha sziz, ha házas, ha özvegy, semmiben által nem hágván az igaz törvényt (ÉrdyK 622 b). MKöt 3:128.

Más finnugor nyelvekben is előfordulnak ilyen mondatok. Pl. o s z t j á k: É. *täm xvtl.gi, xalëuät-ki xöldäm-lamba* 'ha ma nem, hát holnap (tkp. ha ma, ha holnap) bizony meghalok' (Pápay, FF 15:82); — v o t j á k: *sultim-kä, üm-kä, mar ušalom?!* 'ha felkeltünk, ha nem, mit tegyünk?!' (Munkácsi, Votj. Népk. Hagy. 276); *veraj-kä-no, gj-kä-no vera tinjd, pufez uz lu* 'ha mondom is, ha nem mondom is neked, haszna nem lesz' (uo. 121).

A feltételes kötőszónak ez a használata csak úgy magyarázható meg, ha föltesszük, hogy eredetileg kérdőszó volt, a feltételes mellékmondat pedig kérdő főmondat volt.

EGYEZŐ ÉSZJÁRÁS KÜLÖMBÖZŐ NYELVEKBEN.

Irta Simonyi Zsigmond.

I.

Tudós barátunk Schuchardt Hugó, a gráci nyelvész, számos munkájában mindig arra tanít bennünket, hogy csak *egy* nyelvtudomány van. Nem szabad *egy* nyelv vizsgálatát és magyarázatát mereven elválasztani a többiétől. A különféle nyelvek, ha helyesen értelmezzük őket, sőt ha csak összehasonlítjuk őket, fényes világot vetnek egymásra és bármelyikkel, sőt bármely egyes részletükkel foglalkozunk, mindig ugyanazt a nagy célt, minden nyelvtudományi kutatásnak közös célját kell szemünk előtt tartani: hogy földerítsük az emberi észjárásnak, az emberi léleknek a nyelvben kifejeződő titkait.

Gyakran találunk egymástól távol álló nyelvekben is föltűnően egyező gondolkodásmódot. Ez ilyenkor nem alapulhat történeti kapcsolaton — ha csak nem más nyelvek közvetítésével, mint pl. egy-egy franciásság a német nyelven át, vagy valamely hebraizmus a latin biblia útján jut hozzánk, — hanem az ugynevezett elemi rokonságon, vagyis az egész emberi nemnek közös lelki tulajdonságain alapszik.¹ Különösen érdekesek a mondatszerkezetnek s az állandó szólásoknak efféle egyezései, mert az egyik nyelv kifejezésének a magyarázata világot deríthet a másikéra. Egész csomó ilyen észjárásbeli egyezésre akadtam, mikor egy jeles romanistának, Spitzer Leónak, ilyen című munkáját olvastam: *Aufsätze zur romanischen Syntax und Stilistik* (Halle 1918; tartalmát jeleztem Nyr 47:170). Csak a legérdekesebb lélektani egyezéseket sorolom föl azok közül, melyeket a magyar s a román nyelvek kifejezései közt találtam s megjegyzem, hogy egyes ilyen egyező kifejezésmódokat már mondattani munkáimban tárgyaltam.

Többtagu állandó szólásokat elemezve említi Spitzer (213—215) az ilyen állító-tagadó kérdéseket: olasz *che è e che non è; che sarà? e che non sarà?* Egészen hasonló szerkezet a mienk: *hogy, hogy nem; mi lesz, mi nem lesz.* A portugálból és spanyolból idéz olyan állandó mesekezdő szólásokat, minő pl. a port. *era não era*, szó sz. 'volt, nem volt', s itt Sp. maga is említi a hasonló magyar mesekezdést: „Im Ungarischen lautet der regelmässige Anfang der Märchen nach Schuchardts Mitteilung: *Hol volt, hol nem volt.*“ A portugál szólásnak tulajdonkép az az értelme, hogy 'nem tudom, volt-e, nem-e', a magyaré pedig: 'nem tudom, hol volt' (ehelyett: 'volt valahol').

A mi *akart is, nem is* féle szerkezetünkhöz hasonlók is vannak a román nyelvekben: az olaszban *si e no*, szó sz. 'igen és nem', szintén a bizonytalanság, kétségeskedés kifejezésére,

¹ L. Schuchardt: Elemi rokonság Nyr 41:3. Tehát nem tartozik ide a műveltségbeli kölcsönhatás, melyről szintén szó volt a Nyr-ben 46:250 és 47:59.

így a katalánban *si cau no cau* 'igen esik, nem esik' vagyis *esik is, nem is* (194. l. és jegyz.).

Még egy tagadó-szólást idézek Sp. könyvéből: *nix deutsch*, mely minálunk azelőtt olyan népszerű volt, őserinte a cseheknél is közmondásos és hasonlókat említ a nápolyi népnyelvből (*Parole nix!*) és egy francia népdalból: *La misère et partout: Nix de vin et nix de pain rien de tout* (185, jegyz.).¹

A tagadáshoz közel álló *alig-ha*, mint már a M. Kötőszókban (3: 117) megjegyeztem, „nehezen magyarázható kifejezés, melynek ritka nyelvben is akad párja“ s megemlítettem ott a hasonló francia *à peine si* szerkezetet. Sp. most idézi Toblernek a fr. kifejezésről adott magyarázatát, mely szerint pl. ez a mondat *alig-ha* győz tulajdonképp ezt jelent: 'csak *alig* (bajosan) győz, *ha* egyáltalában győz'.

A függő kérdés érdekes módon szerepel főmondat nélkül a köv. esetben. A. kérdi: Mikor halt meg I. Jakab? Erre B. azt mondja: I. Jakabot kérde? *Hogy mikor halt meg?* tkp. ebből rövidítve: Azt kérde, hogy mikor halt meg? A portugál, mint Sp. idézi (77. l. 2. j.), szakasztott így mondja: *Que en qué ano murió?* A német csak a szórenddel jelzi a kérdésnek függő voltát: *In welchem Jahre er starb?* (A *dass* kötőszót a német se ilyen névmásos kérdésben nem alkalmazza, se pedig névmástalanban, mert ez utóbbi esetben *ob* a kötőszó: *Ob er gestorben ist?* De magyarul ilyenkor is: *Hogy meghalt-e?* Régebben és nyelvjárásokban, igaz, másképp is: *Ha meghalt-e?*)

Mi budapestiek kérdő hanggal mondjuk ezt: *tessék?* ha t. i. ezt a kérdést akarjuk vele kifejezni: *tetszik valami?* *mi tetszik?* tehát mintegy ezt foglalja össze: *tessék megmondani, mi tetszik.* Sokan ehelyett azt mondják: *kérem?* (= kérem, mi tetszik?) Ezek a hasonló német kérdést utánozzák: *bitte?* (= *ich bitte, was wünschen Sie? v. was sagten Sie?*) Ezt említve Sp., hasonló különös átváltozásokat idéz az olaszból is (344. l. 1. j.).

A persze hogy, bizony hogy, nem-hogy, ne-hogy, alig-hogy féle kifejezésekben az első tag tkp. egy-egy főmondat maradványa (ezeket tüzetesen tárgyaltam a M. Kötőszók 2. k.-ben a kihagyások fejezetében). Hasonló kifejezéseket említ Sp. (79. l. j. és 85): olasz *siche, noche*, ném. *kaum dass, vielleicht dass, ja dass* stb.

Persona pro re című fejezetében sok nyelvnek azt a gyakori szokását tárgyalja Sp., hogy a cselekvést ahelyett, hogy valami tárgyra, inkább a vele szoros kapcsolatban levő személyre vonatkoztatjuk, pl. ehelyett: *Petőfi dalait olvasom*, azt

¹ Stormnál olvassuk (*Englische Philologie* 1. kiad. 163), hogy az olasz nép a külföldiekhez szólva általában *nix*-szel fejezi ki a tagadást. Egy angol regényből idézi a maltai koldus mondását: „Nix padre, nix madre, nix mangiare per sixteen days.“ (Ugyanilyen nyelvkeverést hallottam egy fumei hajóstól: *Niente paura, brauch not frighten!*) Belli római szonettjeiből ezt idézi Storm: „Futtre! aver nixe dissciplina“.

mondjuk: *Petőfit olvasom*. A sok ide tartozó szólásmód között vannak olyanok is, hogy efféle átvitel által visszaható (reflexiv) kifejezéseké válnak (240—1), pl. *s'expliquer, sich ausdrücken, kimagyarázni magát* eh. kimagyarázni szavait; *se mettre légèremment, sich leicht anziehen* eh. *sich leichte Kleider anziehen*. Az utóbbiakhoz hasonló a magyar *öltözködik, vetkezik* (eh. felölti v. leveti ruháját), mert ezek is csakolyan visszaható képzések, mint akár *fésülködik, igérkezik*. Ilyenkor a visszaható névmás helyett mindenkor kitenni az általános 'ruha' kifejezését — mint Sp. megjegyzi — pedánság volna. (Ellenben „kabátját felölti, cipőjét leveti“, ezek helyett nem lehet reflexiv kifejezést alkalmazni.) Így mondjuk pl.: *elhurcolkodik*, visszaható képzővel, eh. elhurcolja holmiját s a horvát ezt így fejezi ki: *preseliti se*, visszaható névmással. Vesd össze még ném. *sich ausgeben* 'mindenét elkölteni' és magy. *költekezni*.

Összetett mondat szerkezeteink közül nehéz megmagyarázni a *minthogy* kezdetű mondatoknak okhatározó értékét, mert hisz a *mint* maga csak módot és összehasonlítást jelent. És ime Spitzer egy egészen hasonló szerkezetet tárgyal, a spanyol *como que*-t (99—100), s ez az ő nézete szerint a *pues que* analogiájára keletkezett (a megfelelő francia *puisque*-t M. Kötőszók c. munkámban magam is említettem mint a mi *minthogy*-unk egyértékését). Én olyan esetekből próbáltam magyarázni, amelyekben a mellékmondat a főmondatbeli cselekvésnek módját s ezzel együtt okát is kifejezi.

Itt csak néhány ilyen találkozást soroltam föl, de ez a kevés is fogalmat adhat arról, milyen érdekes és hasznos, ha a nyelvtudománynak különféle ágai egymásról tudomást vesznek s egymás eredményeit összevetik. Egyébiránt Spitzer Leó magyarországi származású és több helyen maga is hivatkozik a magyar nyelv megfelelő kifejezőmódjaira.

(Folytatjuk.)

A VONATKOZÓ NÉVMÁS.

Irta **Antibarbarus**.

Egy pár éve, hogy Sajó Sándor talpraesett fejtegetéssel kimutatta, mennyire ellenkezik a magyaros nyelvszokással a vonatkozó névmásnak helyén kívül való használata. Ő falra hányta a borsót, és falra hanyom bizonyosan magam is, de mégis egyes példákon meg akarom mutatni, hogy e névmásoknak latinos-németes használata által milyen tátongó úr támad írott nyelvünk és beszélt nyelvünk közt. A vonatkozó névmásnak mai irodalmi használatát egyáltalán egész sereg idegenség veszi körül s mindezek már-már meghonusulnak írónknál. Tessék a k. ol-

vasónak elolvasni az itt idézett mondatokat — fölváltva egyik és másik formájukban — s aztán tegye a kezét szívére és vallja meg őszintén, melyik a magyarosabb és természetesebb kifejezés-mód, az-e, ami az én javításom, vagy pedig az, — ahogy ő szokta írni!

1. Első hiba, hogy számtalanszor vonatkozó névmást használnak a magyaros mutató névmás helyett. A latin, a francia és példájukat utánozva a német irodalmi nyelv az elbeszélést vagy fejtegetést vonatkozó névmással folytatja, ahol a magyar csak mutató névmással mutat vissza s a folytató mondatból nem csinál függő mondatot. Magyartalan mondatok tehát ezek:

Pályája elejére esik Lucanus-fordítása, *mely után* már deresedő fővel az Iliast adta.

Állásaink ellen az oroszok tegnap megismételték heves támadásaikat, *amelyeket* az ellenség legnagyobb veszteségei mellett visszavertünk.

Több gyujtógránát érte a hajót, *amely* három órai harc után elsülyedt.

Helyesen: Pályája elejére esik Lucanus-fordítása, *azután* már deresedő fővel az Iliast adta.

Állásaink ellen az oroszok tegnap megismételték heves támadásaikat, *de ezeket* az ellenségnek igen nagy veszteségei mellett visszavertük.

Több gyujtógránát érte a hajót *és* három órai harc után elsülyedt.

„A halálos ágyon ki meg nem bocsátna? E mondatban két felöltő van . . . *Mire* nézve tudnivaló:“ (Lehr: Toldi 417.) Helyesen: *Erre* nézve tudnivaló.

Az előkészített előadás hosszabb legyen, *melyhez* a társak hozzászóljanak. (Egy legújabb hivatalos fogalmazványban.) Helyesen: *s ahhoz* a t. h.

„Teleszky befejezte beszédét, *mire* az ellenzék újból bejött az ülés-terembe.“ Jobb volna fordítva: *Mire* T. bef. beszédét, az ellenzék újra bejött. .

„Különösen a matematikában volt gyenge, *amely miatt* sok gondot okozott professzorainak.“ (Köz. Tanár. Közl. 51 : 21). Helyesen: *s emiatt*.

„A kereskedők a kormány tagjainál is jártak, akiket közbelépésre kértek.“ Hely.: *és közbelépésre kérték őket.* — „Utána Bratianu szólalt föl, *aki* először . . elveit körvonalozta.“ Hely.: *és először e. k.*

Bezzeg sok magyaros írónk s a magyar nép nem úgy beszél, mint az iménti idézetek. Haller János azt írja a Hármas Históriaiban: Búsúlnak a Penthésiléa halálán, *az* nékik sok ellenségeket [= ellenségöket] fogyatta el (3 : 234; nem pedig: *aki* nékik sok e. f. el). Jókai így írta pl. a Rab Ráby egy helyén: „Krisztus-lábát fog készíteni: *az* a Matyi kedvenc süteménye“ (nem pedig: *amely* a M. k. s.). Arany János így énekel: A zápor majd eláll, *az* veri ablakod (nem pedig: *amely* ablakod veri). A nép is így énekel: Szilaj csikót veszek, *pej* kancát, *azon* járok, rózsám, tehozzád (Abafi: Szerelmi népdalok; nem: *amelyen* tehozzád járok). Továbbá: A mi házunk fölött csak egy csillag van, *annak a csillagnak* sok irigye van (nem pedig: *amely csillagnak* . . .).

2. Természetes, hogy még idegenszerűbb a mondatszerkesztés, ha a vonatkozó névmás hibás használata kétszer-háromszor ismétlődik benne:

Idegen módon.

Montenegró királyát tegnap Poincaré fogadta, *aki* reggelit is adott a tiszteletére, *amelyen* résztvettek a francia kormány tagjai.

A versenyhez különvonatot indított, *mely* vasárnap 10 órakor érkezik Siófokra, *ahonnan* este 8 óra tájban indul vissza Budapestre, *ahová* este 10 óra után érkezik.

Két ismeretlen megtámadta a minisztert, *akinél* azonban fegyver volt és szembeszállt támadóival, *akik* elmenekültek.

Az olasz drámát Puccinelli . . ajánló sorai vezetik be, *melyeket* „Argomento“ követ, *melyet* Faludi Előljáró beszédnek fordít.

Részletesen megokolja indítványát, *melyet* Apponyi, Vázsonyi és Szabó István támogatott, *akik* azt hangoztatták, hogy . . .

• Szerényi . . miniszter, *aki* tíz nap óta tartózkodik Bukarestben, *ahol* . . gazdasági kérdésekről folytat megbeszéléseket, a hét végén visszautazik Budapestre. .

Két mentőcsónakot bocsátottak le, *amelyeken* a legénység Mersey felé evezett, *ahol* a mentőcsónakokra rátalált egy kis gőzös, *amely* azután a kikötőbe vontatta azokat.

Magyarosan.

Montenegró királyát tegnap fogadta Poincaré, — reggelit is adott a tiszteletére, s *abban* részt vettek a francia kormány tagjai.

A versenyhez különvonatot indított s *ez* vasárnap 10 órakor érkezik Siófokra, *onnan* este 8 óra tájban indul vissza és 10 óra után érkezik Budapestre.

Két ismeretlen megtámadta a minisztert, *nála* azonban fegyver volt, — szembeszállt támadóival s ezek kezeit oldották.

Az olasz drámát Puccinelli ajánló sorai előzik meg, *aztán* az „Argomento“ következik, *ezt* Faludi Előljáró beszédnek fordítja.

Részletesen megokolja indítványát. *Ezt* Apponyi, Vázsonyi és Szabó István támogatták s — azt hangoztatták, hogy . . .

Szerényi . . miniszter tíz nap óta . . Bukarestben folytat gazdasági megbeszéléseket s *onnan* a hét végén visszautazik Budapestre.

Két mentőcsónakot bocsátottak le s *rajtuk* a legénység Mersey felé evezett; *ott* a mentőcsónakokra rátalált egy kis gőzös, *az* aztán a kikötőbe vontatta őket.

3. Egészen latinos szerkezet keletkezik, ha a vonatkozó névmást még alárendelő kötőszó kíséri:

Egy kígyó megharapá őtet, *mely* veszélyen *mikor* megrettent volna, mondá (Pesti G. meséje a madarászról). — Helyesen: *de* midőn *e* veszélyen megrettent, azt mondá. . .

Már a cím is sejteti az emelkedett s mégis könnyed költői dikciót, *amely* *hogy* mily gyönyörűen érvényesül Babits felolvasásában, tudják mindazok, akik néhány matinén hallhatták. — Helyesen: s *hogy* *ez* mily gyönyörűen érvényesül. . .

Régibb íróinknál ez a latinosság olyan általános, hogy az irodalmi nyelvnek úgyszólván rendes szerkezete, annyira, hogy Arany János egyéb régiességekkel ezt is olyankor használja, mikor az előadásnak régies formáját keresi. Vö. pl. „*Melyet* midőn a hegytetőn jó Detre százsz eszébe vőn. . .“ (Keveháza) = *mikor* *ezt* D. észrevette.

4. Nagyon ellenkezik a magyar észjárással a következő szónokias franciás-németes szerkezet¹:

„A kíváнат terjedése? *olyan kérdés*, mit tenni miért kellett legyen, nem értem“ (Kölcsey beszéde a m. nyelvről 1833). = Hogy a kíváнат mennyire terjed? *ezt* a kérdést nem értem miért kellett fölteni.

„Hol késik tehát? Nem vette-e nyakába a világot...? *oly kérdések, melyeket* könnyű volt fölteni, de nehéz megoldani“ (Kemény Zs. Zord idő 1862. 1:179. *Fragen, die...*) Helyesen: ezeket a kérdéseket v. ilyen kérdéseket könnyű volt f.

„Nem irt-e vajon ő is Világiakat? *oly kérdés, melyre* többé nincs mód megfelelni“ (Arany Próz. 325, 1863).

„De vajon lesz-e fáradozásunknak sikere?... *Oly kérdés, melyre* az irodalmi közvélemény nem épen vigasztalóan felel“ (Gyulai: Krit. dolg. 308)

„10,000 tanító ment el., az első hadikölcsön-jegyzés két millió koronát juttatott s a karácsonyfagyújtás 300,000 koronát... *Olyan számok, amelyekre* büszke lehet a szerény viszonyok közt élő tanítóság“ (*Das sind Zahlen, auf welche...*) Magyarán: *ezekre a számokra* büszke lehet a tanítóság.

„Minduntalan szekularizációs szelek járnak... *Oly jelenség, mely* előtt nem lehet szemet húnyni.“ (*Eine Erscheinung, vor der man...*) Magyarul: *Ilyen jelenségek előtt* nem l. sz. h.

„*Oly állítás ez, mely* csak nevetésre bírhat mindenkit, aki az 1848-iki eseményeket ismeri“ (Berzeviczy A. BSzemle 175:327). Egyszerűbben: Ez az állítás nevetésre fakaszthat mindenkit.

5. Még németesebb ez a szerkezet, ha *olyan* helyett határozatlan névmás vagy az *egy* névelő szerepel, vagy — különösen a többesben — ez is hiányzik:

„Sokan talán mondani fogják, hogy eszményi személyt alakítottam belőle; mások, hogy igazságtalan szigorral ítéltem róla. *Vádak, melyeket* csak a legszárazabb biographus kerülhet el“ (Gyulai: Krit. dolg. 2). Helyesen: *Ezeket* a vádakokat csak...

„A IV. kötet[nek] ez a része a szláv kulturának [művelődésnek] kezdetéről szól, *egy tárgyról, amelyről* bármikor nyugodtan lehet elmélkedni“ (Nyelvtud. 5:299) = *von einem Gegenstande, über den man...* Magyarul: *erről* v. *ilyen tárgyról* pedig...

„Mért nem siet vele a nagy nyilvánosság elé, *mint valamivel, amiben* a nagy nyilvánosság támogatására számíthat.“ Helyesen: *mint olyasmivel, amiben* vagy egyszerűbben: *hisz ebben* a ny. tám. számíthat.

„Mondhatlan érzelmek támadtak kebelemben, *érezelmek*, minők azéban ébredhetnének, ki mennyből jön.“ (Pesti Divatlap 1847. 956. Itt a második *érezelmek* egészen fölöslegesek, vagy pedig ez kellene helyette: *olyanok, minők..*)

„Az éjszakák teli vannak *dolgokkal*, melyeknek itt.. bűn, de ott..

¹ Ez a franciásság a németen át nemcsak a mienkbe, hanem sok más nyelvbe is eljutott. A többi közt a finnben is ilyeneket olvasunk: „Omituisesti ovat suomalaisen rautakauden merkit Länsi-Soumessa aikaisempia kuin idässä, *seikka, joka* siis osottaa suomalaisen viljelysvirran kulkeneen päinvastaiseen suuntaan kuin arvellun siirtotien“ (eh. tämä seikka siis...): szó sz. (olyan) körülmény, amely tehát arra mutat.. (eh. ez a körülmény tehát arra mutat).

élvezet a neve.“ Helyesen: teli vannak *oly dolgokkal*, melyeknek... élvezet a nevük. Itt az *oly* szükséges.

Legnagyobb kedvvel a tanyák világának embereit rajzolja, *embereket*, kik a messzi tanyákon születtek, ott élnek...“ (BSzemle 486. sz. 1917. 452.) Helyesen: *oly embereket* v. *azokat* v. semmi.

6. Legújabbán még egy lehetetlen mondatszerkesztés buk-
kant föl: ragtalan birtokos után vonatkozó mellékmondat,
pl. „*A tanítók és tanítónők* — mely utóbbiaknak száma aránylag
igen nagy — *továbbképzésére* a város egy pedagógiai szeminá-
riumot tart fenn“ (Népművelés 1918. 72; az *egy* itt németes).
Helyesen: *A tanítóknak és tanítónőknek*... (De szebb és egy-
szerűbb a mellékmondatnak elkerülésével: A tanítók s a nagy-
számú tanítónő továbbképzésére...).

Valóban, ha látjuk, mennyi kárt okoz nyelvünkben, meg-
értjük Sajó Sándor óhajtását, vajha egyáltalán száműzni lehetne
a vonatkozó névmást!

A FRANCIA FORRADALOM SZAVAI.

I.

Irta Kertész Manó.

Az újkor világtörténeti eseményei közül egyik sem volt
olyan mély és maradandó hatással az európai népek nyelvére,
mint a nagy francia forradalom.

Franciaországnak ez a hatalmas megmozdulása természe-
tesen a francia nyelvben szántotta a legmélyebb nyomokat; de
ott él az emléke minden európai nép nyelvében, amelyikhez
csak eljutottak a forradalom gondolatai. Legkisebb hatása volt
az angol nyelvre, hisz a francia forradalom szó- és szóláskész-
lete jó részt éppen innen származik; viszont a német nyelvet
— a két nép közvetlen területi és irodalmi kapcsolatánál fogva —
az új szavak és kifejezések egész seregével gazdagította. A
nagy forradalom nyelvi hatása mihozzánk természetesen fő-
kép a német irodalom csatornáin keresztül jutott el, ezért idő-
szerűnek tartjuk, hogy Feldmann Vilmosnak a francia forradalom
német nyelvi hatásával foglalkozó értekezését¹ a magyar nyelvre
való tekintettel ismertessük. A magyar adatokat, ahol lehetséges,
összevetjük a Magyar Nyelvújítás Szótárával.

Agitátor: A szó az eredeti 'marhahajcsár' jelentésben a
francia nyelvnek régi birtoka (agitateur); politikai színezete elő-
ször Angliában lesz, ahol I. Károly uralkodásának végén Crom-
well elégedetlen altisztjeit illették e szóval (agitators). Az új jelen-
tésnek Franciaországban való elterjedését Cahier belügyminisz-
ternek 1792 febr. 25-én kelt levele indítja meg; e levélben a

¹ *Die grosse Revolution in unserer Sprache* (Zeitschr. für deutsche
Wortforschung 13: 245—282. 1.)

miniszter a vaudeville-színházban lejátszódott események után 'a nép felbujtóinak' (*agitateur*) megbüntetését kéri. Prudhomme jakobinus lapja, a *Revolutions de Paris* nagyon jól választott szónak tartja és a többi jakobinus lappal együtt állandóan használja. Eleinte a jakobinusok megbélyegzésére szolgált, lassanként azonban a köztársaságiak kezdtek királpárti agitátorokról beszélni. A német irodalomban 1792-től fogva nagyon sűrűen találkozhatni e szóval.

Anarchista: 1792-ben bukkan fel mint a jakobinusokat megbélyegző szó. Midőn Corday Saroltának kihallgatásakor (1793. jul.) felmutatták azt a kését, amelyikkel Marat-t megölte, s megkérdezték, vajjon ismeri-e, így felelt: „Igen, ez az a kés, amelyikkel az anarchistát megöltem.“ A német nyelvben már 1793-ban felbukkan, a girondistákat illetik vele; a mai jelentésben való meghonosodását azonban csak 1871-től lehet számítani.

Balpárt, jobbpárt: A régi magyar politikai világnak ezek a közszájon forgó, magyaros ízű kifejezései is a francia forradalomban gyökereznek. Prudhomme lapja, a *Revolutions de Paris* írja 1789. dec. 2-án, hogy Mirabeaut sokszor félbeszakította „a gyűlés egy része, az elnöktől jobbra“ (*une partie de l'assemblée, à la droite du président*). 1790-ben a *côté gauche* és *côté droite* (baloldal, jobboldal) kifejezések már általános használatuak, sőt ez év márciusában már a *partie gauche, partie droite*-ról (*balpárt, jobbpárt*) is beszélnek.

A NyUSz nem ismeri e szavakat; nálunk nyilván csak újabban, a parlamentarizmusnak a hatvanas években való feléledésével honosodtak meg.

Elnapol, elnapolás: A fr. *ajourner* és *ajournement* a forradalom előtt csak a biráskodás szavaiként élnek ('idézni', 'idézés, törvényt nap'). Parlamenti használatuk csak 1789-től fogva van, a már régóta ilyen jelentésű ang. *adjournement* és *adjourning* hatása alatt. A n. *vertagen* is már 1793 óta járatos. A m. *elnapol*-t a NyUSz nem ismeri. Az *elnapolás*-t 1822-ből keltezi, de pontos jelentését nem mondja meg.

Emigránsok (émigrants, émigrés, Emigranten, Goethénél Ausgewanderte): a nagy forradalom első éveitől óta a külföldre menekült nemesek. Minálunk különösen 1849-től kezdve a kivándorolt szabadsághősök.

Fraternizál: fraterniser régi francia szó, de politikai értelmét 1791-ben vette föl: a lázadók ellen küldött katonáknak a néppel való barátkozása.

Insurrekció Magyarországon a nemesek fölkelése volt az ország védelmére; utolsó az 1809-iki volt, amelyet Győr alatt oly csúfosan szétverték a franciák. Érdekes, hogy ez a kifejezés a nyugati népeknél csak a fr. forradalom óta lett népszerű, mióta Lafayette 1790-ben kijelentette, hogy adott esetben „*l'insurrection est le plus saint des devoirs*“. 1814-ben a fr. akadémia szótárának egy *Supplément*-ja azt állítja, hogy ez a szó

először csak Lengyelországban (olv. Magyarországon?) dívott, onnan jutott az angol gyarmatokra s úgy végre a franciákhoz.

Koalíció: A forradalom előtt a *coalition* szó csak mint a vegyeszek szakkifejezése volt használatban. A forradalom kezdetén ezzel a szóval illették francia írók több hatalomnak Franciaország ellen való szövetkezését. — Az utóbbi évtizedekben a magyar politikában nagy szerepe volt ennek a szónak; így is mondták: koaleált pártok.

Közvélemény. A fr. *opinion publique* a nagy forradalom első éveinek igen híres és sokat használt kifejezése volt; először Rousseau *Nouvelle Héloïse*-ében bukkan fel. A német Schlözer *Volks-Stimme*-nek, a Neuer teutscher Merkur *Stimme des Volks*-nak fordítja; a ma járatos n. kifejezés (*öffentliche Meinung*) Wielandtól való 1790-ből. — A m. *közvélemény* szót Helmečy alkotta 1832-ben (NyUSz); van azonban e fogalomnak régibb m. kifejezése is, amelyet a NyUSz nem említ: *közvélekedés* (1810-ből; Kaz. Lev. 7:256, Nagy Ferenc).

Napirend: a fr. *ordre du jour* 1789-ben lett parlamenti kifejezés és a következő évek politikai szójárásában derűre-borura éltek vele. Németországban eleinte az eredeti francia forma volt használatos: „Es ist immer vorher ausgemacht, was für Materien in jeder Session vorgenommen werden sollen und diese heißen *l'Ordre du jour*“ (Wieland, Neuer teutscher Merkur). Ugyancsak itt történik említés mint új parlamenti kifejezésről az *on passe à l'ordre du jour (napirendre tér)* szólaról. Az *ordre du jour* német formája először *Ordnung des Tages*, majd 1793 óta *Tagesordnung*. — A m. *napirend* országgyűlési értelemben való első használatát a NyUSz Kölcsyből idézi (1833).

Ostromállapot: a n. *Belagerungszustand*-nak, ez pedig a fr. *état de siège*-nek fordítása. — A francia forradalomban kezdtek a különböző pártok egyes városokat vagy vidékeket ostromállapotba helyezni, bár külső ellenség nem fenyegette az országot. A m. szó először 1851-ben Ballaginál bukkan fel (NyUSz).

Reakció. Ez a szó a francia forradalomig csak természettudományi műszóként volt használatban, politikai jelentést csak a forradalom idején kap; azonban a francia szótárak még a 19. század elején is csak természettudományi jelentéséről adnak számot.

Revolúció régi szó (a 17. században pl. csillagászati műszó), a politikai forradalom jelentésével már a nagy forradalom előtti évtizedben közönséges. Magyarul a NyUSz szerint 1793-ban „a revolutio, az ország megfordulása“, Széchenyinél a Kelet Népében 1841 „forradalmi idők“. Maga a *forradalom* szó 1838-ban mint természettudományi műszó: „földünk forradalmi“.

Terrorizmus, terrorista 1794-ben keletkezett s először a megbukott jakobinusokra alkalmazták. Az utóbbi fogalomra a németek néha ilyen kifejezéseket alkottak: *Schreckensmann*,

Schreckenmenschen, Schreckenspartei; az elsőt még újabban is használták, és általánosan dívik a *Schreckensherrschaft, Schreckensregierung*. Innen a magyar *rémuralom*; a NyUSz csak 1870-ből ismeri. 1835-ben az Akadémia Zsebszótárában van *rémember* és *rémrendszer*, 1854-ben Ballaginál *rém-uraság* és *rém-orzáglás*.

Szabadság, egyenlőség, testvériség: Ezt a híres jelszót először Desmoulins írja le 1790. jul. 26-án: „Ce fut un spectacle touchant de voir tous les soldats-citoyens se précipiter dans les bras l'un de l'autre, en se promettant *liberté, égalité, fraternité*“. 1791. októberében ilyen feliratú jegygyűrűket árusítottak. Az első hivatalos okmány, amelyikben ez az örökéletű jelszó előfordul, az az 1792. dec. 15-én kelt dekrétum volt, amelyikben a tábornokokat utasítják, magyarázzák meg külföldön a népnek, hogy ők békét, segítséget, testvériséget, szabadságot, egyenlőséget (*paix, secours, fraternité, liberté, égalité!*) hoznak. Németországban a *Freiheit, Gleichheit, Brüderschaft* már 1793-ban járatos (később *Brüderlichkeit*, ez Campe fordítása). A magyar *testvériség* szótárban először talán Ballaginál 1854, német-m. szótárában. A hármasszó nézve tehát nem áll, amit Tóth Béla állít (Szájról szájra), hogy Momoro könyvnyomtatótól ered 1793. Ellenben érdekes Tóth Béla adata, hogy már Rousseau hangoztatja *Contrat social*-jában: az embernek legfőbb java „*la liberté et l'égalité*“: „Amint tehát az egész nagy francia forradalom a Rousseu-féle doktrínák megvalósítására törekvés, az a hármasszó is csak R. gondolatának ekhója, megtoldva a *fraternité*-vel.“

Szabadságharc: a magyar szó legrégibb ismert adat a NyUSz. szerint 1832-ből való. A német *Freiheitskrieg* már 1792-ben előfordul Klopstocknál.

II.

Az iménti érdekes összeállításához hadd járuljanak más efféle kifejezések, rokon fogalomkörökből, de részben későbbi időkből valók.

Gondolatszabadság és sajtószabadság. Detsy Sámuel Pannoni Fénikszében olvassuk (1790. 190—192. 1.): „Hogyha mind a teremtő, mind a természet hatalmat adott minékünk *a szabados gondolkodásra*: adott gondolatainknak nyelvünk s pennánk által való szabados kijelentésére is . . . Hogyha mind a gondolkodásban, mind az írásban tellyes szabattság [így] engedőne a magyar tudós pennáknak . . . Tökélletes szabattságot kell a könyvnyomtató sajtóknak is engedni.“ Később *nyomtatási szabadságot* mondtak, végre külföldi példák szerint *gondolatszabadságot* és *sajtószabadságot* (ez utóbbi Széchenyinél 1830, NyUSz). 1845-ben már *sajtóvétség* is van (uo.). — A *szólásszabadság*, mint a NyUSz megállapítja, 1835-ben született.

Vallásszabadság. Különös, hogy noha már az 1557-i tordai országgyűlés kimondta, hogy mindenki azt a hitet követheti, melyet akar, s noha később annyi vér folyt és annyi vita hangzott el a vallásszabadságért, maga ez a szó úgy látszik csak 1823-ban fordul elő legelőször Márton József német-magyar-deák szótárában. De még akkor se lehetett járatos, mert az Akadémia 1835-i zsebszótára a *Religionsfreiheit*-ot így fordítja: *vallási szabadság*, s csak az 1838-i kötetben szerepel a *vallásszabadság*. Ugyancsak Mártonnál van a német *Gewissensfreiheit*-nak ilyen fordítása: *lelkiösméret szabadsága, lelki szabadság*; később *lelkiismereti szabadság*.

Szocializmus és falanszter. A *szocializmus, szocialista* szavaknak nincsen nagy multjuk. Igaz, hogy a latin nyelvből képződött szavak, de hiába keressük őket a latin irodalomban, de még a korunkhoz közelebb álló időkben is ismeretlen volt ez a két szó. Grünberg Károly bécsi tanár a szocializmus történetének kutatása közben ennek a két szónak az eredetét is kutatta. A professzor egész sereg adatot hozott nyilvánosságra ennek a ma már nélkülözhetetlenné vált két szónak föllépéséről. Véleménye szerint a tizenharmadik század utolsó éveiben kezdték először használni ezt a két szót. Legelőször 1803-ban bukkanunk a szocializmus és szocialista elnevezésre. Giacomo Guiliáni vicenzai katolikus klerikus használja őket *L'antisocialismo confutato* című művében: *socialismo, socialista, socializzare*, a maitól eltérő értelmezését, de ellentétben az individualizmussal, ezt a kifejezést egyébként Guiliáni még nem ismerte. Függetlenül tőle egy protestáns lelkész is, mintha magától rájött volna erre a két szóra, 1831-ben megjelent a *Le Semeur* folyóiratban egy *Catholicisme et socialisme* című cikk. Valószínű, hogy Vinet Sándor svájci lelkésztől ered, akitől az 1846. [olv. 1836?] évben francianyelvű könyv jelent meg s ez a *szocializmus alaptételeivel* foglalkozott. De számára a szocializmus annyit jelentett, mint a katolicizmus. Kevéssel utóbb a Saint-Simonisták orgánumban, a *Le Globe*-ban megjelent *Jenciéres*-nek egy cikke, amely Hugó Viktor egyik könyvével foglalkozik és amelyben a cikkíró az individualizmussal szemben a szocializmus szót alkalmazza és szocializmuson az emberek szerves összefüggését érti. A Saint-Simonisták köréből kivált Pierre Leroux a harmincas évek közepén megjelent *Philosophie Sociale* című művében a *szocializmus* kifejezést lényegében a maihoz hasonló értelemben használja. Ő maga szembeállítja magát a szocializmussal és hiveivel, akiket szocialistáknak nevez. A kommunistákkal azonosoknak legelőször angol földön, 1827-ben Owen Róbert követőinek lapjában, a *The Cooperative Magazine and Monthly Herald*-ban említik a szocialistákat. De ezzel ez a szó még korántsem ment át a közhasználatba. 1833-ban és 1835-ben ismételten találkozunk vele angol folyóiratokban. Ekkor kerülhetett át új és a mainak is megfelelő értelemben Franciaországba. Németországban úgy látszik 1840-ben használták először a szocialista elnevezést. Ausztriában Stein Lőrinc honosította meg a *szocializmus* elnevezést egy 1842-ben megjelent könyvében. Arra is van Grünbergnek adata, hogy Magyarországon 1844-ben már ismerték ezt a szót.

B. H.

Ezeket az adatokat a Bp. Hirlapnak egy tárcacikkéből vesszük át (1912. IV. 24), de kiegészíthetjük a következőkkel. Minálunk, ha jól tudjuk, Lukács

Móric, a jeles tudós, írt először a szocializmusról 1843-ban, még pedig két folyóiratban: a *Vierteljahrschrift aus und für Ungarn* 1. füzetében és magyarul az *Athenaeumban* 1843. Ez utóbbi közlést fölolvasta az Akadémiában 1842. decemberében, címe: „Néhány szó a *socialismusról*“. Itt jelenik meg több idevágó kifejezés nálunk először: „A birtokos és birtoktalan osztályok különböző érdekeinek méltányos kiegyenlítése, ezen a jövőre nézve mindenkéül fontosabb társadalmi problema, mellynek megoldását *socialisták és communisták* elméleti úton eddig hiában keresték, végre gyakorlati úton meg fog fejtetni, de drága tapasztalások árán“. (Ath. 1843. 1:54.) — „Ezek, minthogy általok a' polgári társaság gyökeres átalakítása czéloztatik, *socialistáknak* neveztetnek, és szinte több felekezetekre oszlanak, mellyek közül, a' gyengébb árnyéklatoakat mellőzve, legnevezetesebbek a' *st. simonisták* és a *fourieristák* Franciaországban, s' az *owenisták* Angliában. (57. l.) — „A *socialisticus* elvek' összeállításában nagy hasznát vettem egy... *Lisztnek* tulajdonított értekezésnek.“ (Uo.)

Érdekes, hogy ebből a cikkből vette Madách a *falanszter* kifejezést. Fourier elméletéből ezt idézi Lukács Móric (a 60. lapon): „A polgári társaság legtökélyesb formája (nem érintvén itt az előkészítő és átmeneti állapotokat) az volna, ha az emberek, mintegy 1800 minden korú s nemű egyedekből álló csoportokban, mellyeket ő *phalange*-oknak nevez, szoros, majdnem családi összeköttetésben együtt élnének 's gazdálkodnának. Minden illy *phalange* egy közös, roppant nagyságú *phalanstère*-nek nevezendő épületben lankék...“ Megjegyezhetjük, hogy a franciásított *phalange* = a görög *phalanx*; ebből Fourier merészen *phalanstérion* szót képezett 'phalanx-tanya' jelentéssel, a helyiséget jelentő görög *-térion*, ill. *-stérion* végű főnevek mintájára: *bulentérion* tanácskozó hely, *ergastérion* dolgozó hely, műhely, *monastérion* szerzetes (*monastés*) lakása, monostor (vö. lat. *auditorium*, *deversorium*).

L. ezekről még Akad. Értesítő 1911. 85, Tolnai V.

С. М. М. А. 374

A szerkesztőség.

DE VOCABULIS EXTERNIS AC PRO DOMO.

J. Schmidt iterum adversus J. Zolnai.

(Vége.)

Iskola és terminologia (211). 'Az iskolában és így az egyetemen is meg kell minden tudományos fogalomnak latin-görög nevével is *ismerkedniünk*, de e fogalmakat állandóan ezeken a neveken nevezniünk *teljességgel fölösleges*' (211). Verba sunt atque ineptiae! Hogy egy szakember a maga szakkifejezéseit szakjabeli publikum előtt használhassa ugyan, de állandóan ne használhassa, ez képtelenül absurd kívánság: Wasch' mir den Pelz, aber mach' mir ihn nicht nass! Népszerűsíteni persze lehet a tudományt, de más a tudomány népszerűsítése s más a művelése, s ha a népszerűsítés már az egyetemen kezdődik, akkor jó éjszakát tudomány! — Én különben azt mondtam, hogy a görög-latin terminologia a magyar *középiszkolákban* is él, és hozzá a magyar állam aegise alatt, s ha tehát a terminusok lefordítása az *iskolának* nem sürgős, nem látom be, mért kelljen a *tudománynak* sietnie (159—160). Erről Z. bölcsen hallgat.

A tudomány érdeke és internationalitása (211—212). 'Mihelyt [a tudomány] valamely nemzeti nyelvet használ eszközüül, e nemzeti nyelv jogának

is érvényesülnie kell' (212) — kétségkívül, de csak a *terminologiáig*, amelynek megválasztása már a tudomány joga. A *római* 'nyelvtudósok' műnyelv-alkotó jogára való hivatkozás (212) értelmetlen: az újkori nyelvtudósok nem arrogáltak maguknak ilyen jogot, mert őket éppen az évezredes *római* (és görög) traditio kötelezi. A tudományos fogalmak megjelölése igenis *nem* 'az egyes nyelvek belügye' (212), hanem a tudományé: csak a tudomány határozhatja meg, hogy miféle szavak alkalmasak az ő sajátos fogalmainak megjelölésére, s ha a tudomány azt véli, hogy a görög-latin terminológiához ennek internacionális és tradicionális volta, egyöntetősége, stabilitása és exaktsága miatt ragaszkodnia kell, akkor semmiféle más szempont előtt sem szabad meghátrálnia. Schweigen wir, wer soll dann noch sprechen? A tudomány és a pürizmus a műszavak kérdésében szemmel látható és kibékíthetetlen collisióban van. A Z.-féle pürisztikus törekvés igenis ellenkezik a tudomány érdekeivel s az a védekezése, hogy ő *nem tudományos*, hanem *nyelvművelési* kérdésben hivatkozik a nemzet jogára (212), értelmetlen szó-fia-beszéd, ha ugyan nem tergiversatio.

A görög-latin terminologia *következetes* használata természetesen *elvi* álláspontom szükséges consequentiája. Z. csak *most* látja, amit a vak is láthatott: 'Előbb a deákos és németes műveltség erős kihatásából, megrögzött rossz) szokásból s részben iskolamesteres nagyképűségből és bogarasságból véltem a Sch. szokatlan és bántó tudományos nyelvét megmagyarázhatónak. Most (! látom, hogy a baj súlyosabb, ez nála *rendszer, elvi* betegség' (212). Z. tehát egészen leplezetlenül és félreérthetetlenül kimondja, hogy *mindaz, amit idáig minden áron és erőnek erejével a galléromba akart varrni, egyszerű (mondjuk) tévedés*. S miért ez a Canossa? Mert azt véli, hogy ily áron kijelentheti, miszerint 'Sch. . . a latin tudományos műszóknak az egész vonalon . . . ránk erőszakolásával a nemzeti nyelv ellen súlyosan vét' (212). De eben (olyan-amilyen) gubát cserélt, s amit a réven elveszített, nem nyeri meg a vámon. Mindenekelőtt az 'erőszakolás' egyszerűen valótlanság: a tudományos görög-latin terminológiát én magam használom, de 'erőszakolni' soha sem akartam s nem is akarom. Nolenti beneficia non obtruduntur. Hogy e terminologia következetes használata súlyos vétség a nemzeti nyelv ellen, az hyperbolikus bolondgomba, amely újra igazolja, hogy Schopenhauer 'goromba' szavait — Z. enyhe tiltakozása ellenére (212) — teljes joggal olvastam a fejére. Nagy szerencsétlenség volna a magyar tudományra, ha a görög-latin tudományos terminologia következetes használata vétség volna a magyar nyelv ellen! Vétséget, súlyos vétséget itt nem konstatálhat más, mint a nemzetieskedő, erőszakoskodó és dilettánszkodó pürizmus.

Az elvi kérdésnek ilyenén szerencsés discussiója után Z. — *κακῶ ἀλεκτρονός τρόπον ἀποπηδῆσας* — győzelmet riadva részletekre tér át (213—214) — egyenesen phaenomenális balsikerrel.

1. *Tárgyeset*. 'Az *accusativus* nem *csakán* a tárgy (objectum) esete' — mondottam (160). 'A parte potiori fit denominatio' — mondja Z. (213). Ez lehet a magyar *tárgyeset* mentsége, de nem érv a latin *accusativus* ellen, mert semmi okunk és jogunk a jobb (s hozzá a magyar terminológiában is járatos) terminust egy szűkebb értelmű, tehát kevésbé megfelelő műszóval felcserélni.

2. *Hajlítás*. 'A *flexio* szó, úgyszintén 'hajlítás' fordítása semmit mondó naivság' — írta Sch. 'Hiszen itt maga alá vágta a fát' — véli naivul Z. (213) Örömet el kell rontanom. A *római* korbeli *flexio* naivság volt, de *ma* már

tudományos tartalommal telt meg. Ezt a *tartalmat* kellene a fordításban (ha erről szó lehetne) éreztetni, nem pedig az eredeti naiv képzetet a 'hajlítás' szóval perpetuálni. A *flexio* különben engedélyezve is van [110].

3. *Torokhang*. Arra az észrevételemre, hogy 'a *gutturalis* nem torokhang' (160), Z. ezt feleli: 'Tudjuk, épp ezért *gutturalis*-nak sem nevezzük többé' (213). Ezt bizony rosszul 'tudjuk', mert az indogermanisztikában, a class. nyelvek grammatikájában igenis *gutturalis*-nak nevezzük. És egyébként minek is nevezzük? Z. saját utalása szerint *prae-*, *medio-* és *post-palatalis*-nak, ill. *velaris*-nak (210). Hát mért nem 'elülső, középső és hátsó ínyhang'-nak, ill. 'ínyvitorla-hang'-nak?

4. 'Hogy az *accusativus*, *locativus*, *conditionalis* stb. latin műszókat magyar nyelvészek is használják, igaz (!), de nálunk csak kivételképp e műszók használata' (213). Eszerint a 'kivételképp' használat engedélyezve van — s természetesen csak magyaroknak, mert hiszen *quod licet Jovi, non licet bovi*? Vagy a 'kivételképp' használat mindenkinek tilos? Ember legyen a talpán, aki itt eligazodik (l. alább).

5. *Formans*, *formativum*. E Brugmann alkotta *modern* terminusok lefordítása' a Z.-féle 'alakképző (*elem*)' műszóval semmiképpen sem ajánlatos. Mindenekelőtt aligha van jogunk egy *német* tudósnak *jól sikerült latin* terminusát az ő intentiója ellenére s beleegyezése nélkül 'lefordítani' s így mintegy szerzői tulajdonjogába belenyúlni. A 'fordítás meglehetősen fölösleges, mert az eredeti sem tudott zöld ágra vergődni (l. fölebb, 78.1.). A Z. ajánlotta 'fordítás' nem is szerencsés, mert az 'alak' szó oly erősen assicoálódott a kész szó v. casus fogalmával, hogy *szótőre* csak erőltetve alkalmazható. Hogy egyébként az újszülött életképes-e, majd megvállik.

6. *Ráalkalmazás elmélete*, *ráalkalmazásos elmélet*. E két kifejezésről azt mondtam, hogy egyik sem adja vissza az adaptációs theória fogalmát (161). Z. felelete: 'A fogalmat egyik műszó sem adja vissza (!), csak magunk gondoljuk hozzá (!) — ha akarjuk' (213). Hogy mit akar vagy nem akar egy pürista egy műszóhoz 'hozzágondolni', ez az ő dolga. Az én dolgom itt arra utalni, hogy az *adaptatio* terminus a *reflexiv* értelmű 'adaptálódás' értelmében van használva s magyarul annyi volna mint 'alkalmazkodás' (t. i. functionélküli v. biz. funkciójú elemek alkalmazkodása functio-hordozókká, ill. más functiók hordozóivá). Ha Z. az adaptációs theória *centrális* fogalmát csak így tudta eltalálni, el lehet képzelni, mi történt a többiekkel. Hiszi-e még valaki, hiszi-e maga Z., hogy az ő 'magyarra fordított' előadásában 'egyetlen picinyke árnyalat' sem ment veszendőbe az elmélet gondolataiból (211)?

7. *Sonans* és *consonans*. Z. viaskodását e terminusok ellen szélmalomharcnak neveztem (161). Z. most azt mondja, hogy neki is van 'némi fogalma' a *consonans* szó kétféle jelentéséről s hogy ő csak 'rendes, mindennapi értelmében' ragaszkodik a *mássalhangzó* szóhoz, míg szótagképző szerepében a műfogalmat 'együlthangzó (*elem*)' néven emlegeti (213). Z. tehát folytatja a szélmalom-harcot, aminek most már — az adott felvilágosítás után (161) — semmi értelme és semmi mentsége. A *mássalhangzó* terminus az indogermanisztikában éppen 'rendes, mindennapi értelmében' hasznavehetetlen! A *magánhangzóval* szembe állított *mássalhangzó* ugyanis az összes többi hangok *akusztikai* természetét akarja megjelölni, épp úgy mint eredetije, a régi class. és a mai vulgáris grammatika *consonans* terminusa. Az indogermanisz-

tikában azonban a *consonans* nem akusztikai terminus, hanem (modern fonetikusok nyomán) az összes hangok szótagképző funkciójának jelölésére használatos. Ennélfogva a helyzet az, hogy a mássalhangzó, noha a *consonans* hű 'fordítása', ennek fogalmát még sem fõdi, mert hiszen akusztikai terminus akar lenni, de mint ilyen is hasznavehetetlen, mert hiszen magában foglalja a nasalisokat és liquidákat is, amelyek pedig akusztikailag a vokálisokhoz csatlakoznak s ezekkel együtt a *sonor* hangok kategóriáját alkotják. A mássalhangzó tehát akusztikai terminusnak rossz, de functionális értelemben sem használható, mert ennek útját állja a magyar terminologiai traditio! A Z.-féle ad hoc (!) gyártott 'együtthangzó' csak fokozná az amabilis confusiót. Mert 'együtthangzó' az 'mássalhangzó', 'mássalhangzó' az 'együtthangzó' — Célestin az Floridor, Floridor az Célestin — : mind a kettõ csak a hangok szótagképzõ funkciójának jelölésére volna alkalmas. Így áll a dolog! S Zolnainak még van szíve kijelenteni: 'Ez az így megdõlõ (!!!) ellenvetés természetesen (!!!) a magánhangzó-hoz való jogunkat sem teheti tönkre, amely ellen Sch. semmit sem hozott föl' (214). Hozok már! A *functio*-jelölõ *sonans* jelentésénél fogva s a dolog természetébõl folyólag nem lehetne más, mint 'magánhangzó'. Igen ám, de az akusztikai vokális terminus a magyar terminológiában már régóta tényleg 'magánhangzó'. Ha már most 'magánhangzók'-ról beszélek, ördöge legyen annak, aki kitalálja, vajjon sonansokról beszélek-e vagy vokálisokról. És hogyan is volna fordítandó Z. receptje szerint *consonantikus vokális*, *sonantikus vokális*? 'Együtthangzói magánhangzó', ill. 'magánhangzói magánhangzó' — vagy ilyesmi. Ebbe bele kellene gárgyulni! Fruere, quae laudas!

8. *Praeidg.* Az 'elõ-indogermán' fordítás halvaszületett korcs — mondtam, mert olyasmi, mint *elõmagyar* stb. nincsen, s ha volna sem jelentené azt, hogy 'a magyar nyelvállapot elõtti' (161). Z. szerint tévedek: 'elõ-*idg.*' alkotására nézve olyan mint *elõszó*, *elõidõk*, tehát nem olyan 'hallatlan' (214). Ezt persze bölcsen tudtam, de többet is tudtam, hogy t. i. ezek a szók homunculussok, melyeknek német kóc van a hasukban [v. ö. *Vorrede*, *Vorzeit* etc.], s főleg hogy jelentésük egészen más [v. ö. 'elõidõ' és 'idõelõtti' etc.], hogy tehát 'elõ-*idg.*' nem a. m. 'indogermán-elõtti'. Z. ezt nyilván nem tudja vagy ha tudja, ügyet sem vet rá, mert hallatlan hidegvérrel hozzát teszi: 'Ha pedig az *elõidg.*-nal az 'idg. nyelvállapot elõttit' akarjuk (!) jelõlni, akkor nevezzük *indogermán-elõtti*-nek' (214). 'Ha akarjuk!' Mintha lehetne egyebet is akarni! Mindegy, egy bizonyos: az 'életképes' csecsemõ [már mint az 'elõidg.' monstrum] lemészárlására nem kellett adáz idg. Heródesek, végzett vele maga az édes anya s 'szült helyette életrevalóbbat' (214). — Z. egész szellemére jellemzõ ez a kijelentése: 'Mindenesetre furcsa dolog egy holt nyelv szavát föltétlenül életképesnek tartani, az élõ nyelvet ellenben halvaszületettnek' (214). Milyen naivul csalafinta szójáték? Az ember restell rá replikázni. A holt nyelvbõl vett *analogia* pl. 'föltétlenül életképes' — Z. szerint is (l. alább) —, 'ráalkalmazásos elmélet' ellenben holt szó, stb.

9. *Analogia.* 'A hasonlat, igaz, nem fõdi az *analogia* fogalmát. Ámde Sch. ideges elfogultságában nem veszi észre, hogy az idézett helyen . . . én csak "minlájára" értelemben szólok, valaminthogy az Úr is, Sch. engedelmeivel (!), a maga képére és hasonlatosságára teremtett bennünket' (214). Az idézett helyen Z. azt állította, hogy engem a *dativikus* szó alkotásában a

német *dativisch* 'minta' vezetett, amelyet én a *praktisch ~ praktikus* 'hasonlata' alakítottam át' (116). Minden hozzáértő első tekintetre látja, hogy Z. ezt akarta mondani: a *dativikus* szó a német *dativisch* szóhoz a *praktisch ~ praktikus analogiájára* készült [a következő analogikus proportio szerint: *praktisch: praktikus = dativisch: dativikus*]. Már most 'vminek *analogiájára*' az magyarul a. m. 'valaminek *mintájára* v. *hasonlatosságára*' — sem több, sem kevesebb: los mismos perros con otros collares. Z. tehát *teljesen adaequat magyar kifejezéseket használ* s egyben mindjárt — *mentegetőzik* is érte! Az ember azt hinné, hogy ez talán tréfa, de nem — a legkomolyabb való, mert hiszen Z. így folytatja: 'Az *analogiát* mint nyelvi jelenséget (!), amíg valamely ötletes nyelvész alkalmas magyar nevet nem talál rá (!), magam is e görög szóval emlegetem' (214). Micsoda 'ötletesség' kell annak felfedezéséhez, hogy *analogia* a. m. (formai) hasonlóság, egyformaság? Z. akár a *hasonlat* szót is választhatná, mert hiszen a fogalmat (az *analogia* fogalmát) az ő receptje szerint ugyanis hozzágondolhatjuk — ha akarjuk (213). A *hasonlat* szó *nekem* azért nem megfelelő, mert mint terminus technicus már le van foglalva.

10. 'Az *ábrándos nyelvnyomozók félszeg iskolájára való hivatkozás* éppen nincsen helyén; e kérdés . . . nem annyira a tudomány, mint inkább a nyelv-művelés ügye' (214). A kérdés, igenis, a tudomány ügye is [l. fölebb]. Azonkívül az *ábrándos nyelvnyomozás* pszichológiai rugója ugyanaz mint a *púrizmusé*, t. i. a túltengő nemzetieskedés (sovinizmus).

11. '*Kiválóan idg.*' nekem nem a. m. *κατ' ἐξοχήν* v. *par excellence idg.* — mondtam (163). Z felelete: 'Elhiszem, mert vannak írók, akiknek a kifejezés, mihelyt idegen, azonnal többet jelent az eredetinel' (214). Excellenter! Ez aztán az ellenérv! De mit mond Z. ahhoz, hogy *par excellence* pl. angolul is *par excellence*? V. ö. pl. 'The chief of these, who is *par excellence* the Aditya (son of Aditi), is Varuna' [Hopkins, Rel. of India, 73]. Ha Zolnainak jó a '*kiválóan idg.*', tőlem használhatja.

12. Az *einwaggonieren* szót Z. a '*bevaggonozni*' szóval fordítja (Nyr. 47:76, 214). A magyar szó kétségkívül rossz képzés — még pedig nem azért mert a *waggon* szó továbbképzése, hanem mert *bekocsiz*, *behajóz* értelme nem 'kocsiba, hajóba berak'. A magyar verbum (ige) *transitiv* volta miatt is *germanizmus* — amilyen pl. '[ügyszereteket] *betekinteni*': [Akten] *einsehen*. Ezt különben végezzék el a magyarok, ehhez semmi közöm. Amihez közöm van, az az a finta, hogy az én kifogásom egy idegen szónak magyar továbbképzése ellen irányulna (214). Én azon akadtam föl, hogy ha Zolnainak szabad *bevaggonozni*, mért nem szabad nekem *differentiálni* (164). *Erre* kellett volna Zolnainak kádenciát mondani!

A tudományos *terminusok* ellen felhozott általános és különös kifogások között eszerint írmagul sem akad olyan, amely előtt be kellene hódolni; ellenkezőleg: a legtöbb egyenesen megerősíti az idegen terminologia használatának jogosultságát. Annak megvilágítására, hogy a 'romboló irányok' nem csupán 'Sch.-félék', legyen szabad még *Spitzer L.* bécsi professor véleményére hivatkoznom: 'Warum aber nicht auch die *Nützlichkeit des Fremdworts* in den *Fachsprachen*, besonders in der *Wissenschaft* betonen? die Vertreibung der Fremdwörter wäre gleichbedeutend mit einer *Nationalisierung* der bisher als *übernational* gepriesenen Wissenschaft. Und *nicht nur aus Gründen der Internationalität ist in der Wissenschaft das Fremdwort unerlässlich*, sondern im

Interesse der *scharfen Umgrenzung der wissenschaftlichen Begriffe*: das Fremdwort als unserem Sprachgefühl ferneres Wort kann leichter in einem bestimmten Sinne fixiert werden, weil alle die Gedankenverbindungen, die mit dem einheimischen Wort von vorherein verknüpft sind, wegfallen' [Fremdwörterhatz u. Fremdwölkerhass. 1918. 23. 1.].¹

Hogy terminusokön kívül is bőven vannak *tudományos közfogalmakat* jelölő idegen (főleg latin) szók, azt megengedtem, de megmaradok a mellett is, hogy a támadás itt is elfogult. Az idegen szókkal megtűzdelt stílus a *legszeleesebb* körben elterjedt betegség, miért is éppen a szélesebb körü nyilvánosság kizárásával, a legnagyobb elvonultságban dolgozó szakembereket molesztálni teljességgel nem méltányos. De nem is okos. Mert az ilyen szakember, aki első sorban a maga tudományával törődik, a legnehezebben kezelhető, úgy szólván gyógyíthatatlan 'beteg', aki a legkevésbé lesz hajlandó a púrista 'orvos' (215) fáradozását honorálni — főleg ha ez az orvos dilettáns s hozzá a 'magyar chloroform' alkalmazásával akar operálni. — Tudományos témához tudományos színezetű nyelv is való, mert *stilszerű*. E stilszerűség lehet fölösleges (215), de csak nem okvetetlen hiba? — Az is kétségtelen, hogy a tudományos görög-latin terminologia felette alkalmas az avatatlanok távoltartására, amire pedig — Z. nézete ellenére (215) — igenis szükség van, égető szükség! A dilettáns sokkal veszedelmesebb a tudatlannál, mert egyáltalában nem marad meg a maga kaptafájánál, hanem betolakodik a tudomány templomába, ahol — c'est tout comme chez nous — mindenbe belekontárkodik, mindent jobban tud s elég vakmerő a tudományos akribiát iskolamesteres nagyképűségnek, oktalan, szükségtelen tudákos (!) fontoskodásnak deklarálni (212; 207, 208, 213). Dilettánsra tehát semmi szükség: Ne sutor ultra crepidam! A *μηδεις ἀγράμματος εἰσίτω* mondás nem is akart soha 'áhitatkeltő figyelmeztetés' lenni, ahogyan Z. naivul véli (215), hanem igenis 'elriasztás': *procul este profani!* Z. persze abban a hiszemben, hogy az 'elriasztás' bűn, *bizonyítani* akarja, hogy én valóban ebben a bűnben lélekzem (tehát nyitott ajtót döngöt), bizonyít pedig a következő hallatlan módon: 'Magamon tapasztaltam [azt t. i., hogy a Sch.-féle írásmód elriasztás]. Elfoglaltságomon kívül u. i. az *értekezésnek címe* (!) is oka volt annak, hogy benne *szorosan indogerman kérdést látva* (!), . . . átolvasására csak később szántam rá magam s így a Sch. tudományos nyelvének szertelen túlzásai ellen csak most szólalhattam föl' (215). Ilyet még aligha mondott kenyérevő halandó, mióta a kutya a földön jár! Eszerint t. i. ha munkámnak *címe* Z. óhaja szerint ez lett volna: 'az *idg. hajlítás eredetének kérdése*', akkor Z. látta volna, hogy benne *nem szorosan idg. kérdés van tárgyalva*, s ez esetben hamarabb elolvasta volna; mivel azonban munkám *címe* ez volt: 'az *idg. flexio genesisének problémája*', *annál fogva úgy látta, hogy benne szorosan idg. kérdés van tárgyalva* (!!!) s ezért csak később olvasta el. Így akar védekezni Z. a szemére vetett kötelességmulasztás

¹Hogy a sanda gyanú kutyája lábikrámba ne harapjon, megjegyzem, hogy cikkem 1918 *junius 16. napján* már a Nyr szerkesztőjének kezei közt volt (l. Nyr 47:165), amikor Spitzer idézett műve még nem látott napvilágot. Egyikünk sem használhatta a másikat s nem is beszélünk össze. Ha tehát gondolataink ennyire egyeznek, ez csak véletlenség, de egyben annak is szembezőkő bizonyítéka, hogy elfogulatlan és következetes gondolkozás mellett e tárgyban egyforma eredményre kell jutni.

ellen, hogy t. i. már régebben nem szólalt fel szertelen túlzásaim ellen! Ez minden józan logika végleges ruinája! Hiszen munkámnak puszta címe egymagában már 1910-ben első tekintetre elárulta, hogy miféle miskulancia van itt készülöben s így Z. már 8 év előtt felhördülhetett volna: 'Jönnek az indogermanista tatárok! Csülökre magyarok!'

A szavak hangulati velejárója. E momentum fontosságát minden hozzáértő a legteljesebb mértékben méltányolja — pürista épp úgy mint az anti-pürista. Güntert pl. ezt mondja: Wörter für denselben Begriff sind nicht alle von derselben *Gefühlswirkung* auf uns... ein Wort ist 'poetisch' heisst oft nichts anderes, als es besitzt ein stark ausgeprägtes *Begleitgefühl*... Man drückt sich im allgemeinen 'gewählter', 'edler', 'poetischer' aus, wenn man die Alltagsworte... meidet und ungewöhnliche, seien es altertümliche, seien es neugeprägte oder *neuenlehnte* Wörter anwendet... daher stammt auch die... so verhängnisvolle Neigung, *Fremdwörter* für alleinheimische einzusetzen' [SBHA. 1914. Abh. 13. S. 15—16]. Spitzer ezt mondja: 'diese Wörter [*Melange, komfortabel, Fiaker*] haben *Gefühlswerte* entwickelt, mit denen man rechnen muss wie mit den Gebräuchen oder Institutionen selbst [10; v. ö. még 13] Az idegen szó használata nem fényezés, nem szeszély. 'Man kann nämlich die *Triebfeder* im Menschen, die ihn zur Annahme von *Fremdwörtern* drängt nicht aus der Welt schaffen: den *Affekt*... Das Fremdwort mit seinem exotischem Klang erweckt... *viel lebhaftere Empfindungen*, es scheint dem Sprecher *mehr zu besagen*... [21]. Az affektus elismerten a legfontosabb nyelvi faktorok egyike [v. ö. *Bally, Le langage et la vie.* 1913. *Sperber, Über den Affekt als Ursache der Sprachveränderung.* 1914. *Brugmann, Grd. II. 1. 43—45* etc.], amellyel éppen a pürizmusnak is minden oka van foglalkozni, mert éppen ezzel szemben tehetetlen: naturam expellas furca, tamen usque recurret. S mit csinál a mi püristánk? Miután a 'mellézköngé' kifejezést maga is használta (l. főlebb, 1) s megígérte, hogy az 'apró-csepró mellézköngékkal aztán végez majd' (208) — most úgy 'végez', hogy — élcelődik s azt kérdi: 'Vajjon a következő *etc.*-kban nem a Schlegel... emléke iránti kegyelet mellézköngéje zendül-e meg?' (215). E rendkívül fontos témának ilyenén kezelése valóságos önmagának kiállított testimonium paupertatis: kézzel fogható bizonyosága annak, hogy Z. a maga pürista mesterségében is dilettáns.

Ama 'vallomásom' végül hogy, hebehurgyaságból is használtam egyes idegen szavakat (215), fel van fujva és el van ferditve: egyetlen egy (!) idegen 'szó' [az *oberhess.* terminus] jutott ily módon tollamra (159), ellenben *suffix* és *verbal* csak az egyébként következősen használt *suffixum* és *verbalis* elsietett írásai (158—159). Az egész eljárás a vízbe fülő kapaszkodása a szalmaszálba.

Z. tehát a főlebbiek szerint minden csak némileg is' lényeges kérdésben csúfos kudarcot vallott támadásával s *most* már maga is hátrálni kezd — persze csak kénytelen-kelletlen, vissza-vissza fordulva, tergiversálva. Azt mondja pl., hogy *minden* latin műszó mellőzését előbb sem követelte s *most* sem követeli (213). *Verbis expressis* nem, de hallgatólagosan igenis követelte, mert előző cikkében még egyetlen egy görög-latin terminus sem volt engedélyezve s ha egy helyen volt, a másikon újra nem volt (164). S ha *ma* már nem követelődik, ez csak onnan van, mert cikkemből láthatta, minő képtelenséget követel. Csak cikkem hatása alatt állhat az a kijelentése, hogy *mindegyik*

'mentségemben' van az *egy*es szavakra nézve valami meghallgatásra méltó (215), csak cikkemből tudhatta meg, hogy van 'egy-két' *kikerülheletlen* indogermanisztikai görög-latin műszó (216). Z. tehát *ma* már nem tiltakozik olyan sajátos idg. nyelvészeti latin műszók ellen, 'amelyek sem lefordítva nincsenek, sem általánosan nem szükségesek' [212; — micsoda gallimathias !], sőt olyan idegen szók ellen, mint pl. *vaggon*, szintén nem hirdet kiméletlen bűvárhajóharcot (214; — micsoda katachresis !). Egyenesen meglepő ez a kijelentése : 'Én csak a *szükségtelen* latin műszavak ellen szólottam, amint általában az *idegen szók* közül is csak a *szükségtelenek* használatát hibáztatom' (213; v. ö. még 204, 216). Ez novum ! Ilyesméről az előző cikkben egy jottányi szó sem volt ! *Ha* csakugyan mindig ez volt Z. véleménye, ezt alaposan eltitkolta. Ne csodálkozzék tehát, hogy felszólalásának célját nem értettem meg (216). Ha igazán 'nyelvművelő' akart lenni [v. ö. 205, 212, 214], minek tett fel púrista álarcot.

Z. mai nézete szerint tehát vannak 'szükséges' és 'szükségtelen' idegen szók; amazok használandók, emezek mellőzendők. Hogy van ez az elv Z. gyakorlatában megvalósítva? Egy *lefordíthatatlan* idegen terminus persze ipso facto 'szükséges', de mi történjék a '*lefordítható*' terminusokkal? *Itt* kezdődik a probléma, melyet Z. képtelen megoldani. Eljárása csupa következetlenség és száználmas kapkodás. *Praesens* és *flexio* pl. 'lefordítható', sőt le van fordítva, tehát, 'szükségtelen', s Z. mégis azt mondja: 'szükség esetén (!) *praesent* és *flexiót* is mondunk magunk is, nem indogermán nyelvészek' (164). Az *accusativus*, *locativus*, *conditionalis* stb. latin műszókat magyar nyelvészek is használják, de csak — 'kivételképp' (213). A *genitivus*, *dativus* egy helyen engedélyezve van (110), egy másik helyen nincs engedélyezve (111). A $\alpha\tau\epsilon\lambda\lambda\omicron\chi\eta\upsilon$ és *par excellence* kifejezések lefordíthatatlanok s mégis a 'kiválóan' szóval vannak 'lefordítva' (214). *Analógia* és *waggon* lefordítható s mégis meg van tartva (214). Etc. Z. tehát képtelen a 'szükséges' és 'szükségtelen' szók kategoriáit a gyakorlatban elválasztani. Ez a vállalkozás tényleg ab ovo reménytelen. Erre talán Z. maga is rájött volna, ha eszébe jutott volna fölvetni azt a kérdést, hogy *mi is voltaképpen a szükségesség kritériuma?* Akkor talán meglepetve konstataulta volna, hogy első tekintetre oly tetszetős direktívuma tisztán *formális* jellege miatt in praxi absolute hasznavehetetlen. *Egy tudós író szempontjából egészen más valami a 'szükséges', mint egy púrista szempontjából!* Éppen a Z.-féle elv alapján mindenki, ellenfele is, reklamálhatja a maga jogát. Erdmann írja: 'Es wird immer Menschen geben, denen *die Reinheit der Sprache* über alles geht, und andere, denen *der Reichtum an Ausdrucksmitteln* als das viel Wichtigere erscheint. Für mich ist allein die zweite Auffassung möglich [idézi Spitzer, i. m. 16]. Hasonló értelemben nyilatkozik a már idézet 'goromba' Schopenhauer (Nyr 47 : 163).

Az anti-púrisztikus heterodoxia tehát objektív érvekre van alapítva s szememben az egyedül üdvözítő vallás. De még a púrizmusra nézve *legkedvezőbb* esetben is *legfőlebb* csak ezt lehetne mondani: *adhuc sub iudice lis est*. Z. mégis dillettáns naivságában oly pogány lármát csap, mintha a púrizmus jogosultsága napnál fényesebben ki volna mutatva s általánosan el volna ismerve. Erről ma még szó sincs, s úgy gondolom, nem is lesz, nem is lehet soha. A probléma velejében az *egyéni stílus jogosultságának kérdése* (v. ö. Simonyi: Nyr 47 : 157), sőt végelemzésben az *egyéni szabadság kérdése*. Jeder

Vogel singt, wie ihm der Schnabel gewachsen ist. A stilus az ember (le style c'est l'homme), mindenesetre annyira lényünk legbelsejéből fakadó valami, hogy abból engedni — ha ugyan egyáltalában lehet — csak igen keveset s bajosan lehet, részemről nem akarok s nem is fogok — sem kalácsra, sem korbácsra. Viszont semmi kifogásom sem lehet ellene, ha valaki egyéniségét és stilusát púrisztikus tekinteteknek rendeli alá. Hanc veniam damus petimus-que vicissim. Senkire sem octroyálhatom rá a magam stilusát, viszont senki más én rám a magáét. Akinek stilusa nem tetszik, azt nem olvasom, s akinek az enyém nem tetszik, az ne olvasson engem, s ha szerkesztő, ne kérjen tőlem kéziratot. Dixi, et salvavi animam meam.

(Budapest, 1919. jan. 15.)

SZÓTÁRAINK TÖRTÉNETÉHEZ.

I.

[Három régi közlemény, ma is tanulhatunk belőlük. Külömben a magyar nyelvészetnek már szép multja van, eljön majd az ideje, hogy érdekes történetét meg fogják írni. Addig is összegyűjthetünk egyetmást, ami érdekes anyagul szolgálhat. Egyelőre tudományos szótáraink történetéhez közlünk egy pár régi cikket, levelet s több effélet.¹]

1. A legelső nagy magyar szótár.

Ha a magyar irodalomtörténetről szóló munkákat lapozgatjuk: első nyelvészeti szótár gyanánt találjuk *Kresznerics* Ferencnek és *Kassai* Józsefnek a jelen század első felében megjelent általános szótárát; közvetlen ezek után említetik aztán a magyar akadémia által kiadott „Nagy magyar szótár”, melyet *Czuczor* Gergely és *Fogarasi* János állítottak össze. Ami ezeken kívül létezik, az vagy szakszótár vagy idegen nyelvekhez készített segédkönyv, de nem kizárólag magyar.

Hogy azonban *Kresznericset* és *Kassait* megelőzőleg is össze volt már gyűjtve egy ily szótár anyaga, sőt hogy annak előfizetési felhívása is megjelent: az kétségtelen, habár erről irodalmunk mindeddig nem is volt értesülve.

Élt ugyanis nálunk a mult században egy igen sokat tanult, Európa minden művelt országát beutazott, roppant nyelvismeretekkel rendelkező, de úgy magánéletében, mint kiadott művei irmodorában valóban *különc* tudósunk: *Kalmár* György, aki vállalkozott e nehéz és nagy munkára s az anyagot össze is hordta, de hogy mégis miért nem jelenhetett meg munkája és kéziratai hol lappanganak? azt ma már senki sem tudja.

E tudós, — kinek Budán, Pozsonyban, Bécsben, Berlinben, Szent-Pétervárott, Genfben, Londonban, Oxfordban, Halleban, Lausanneban, Boroszlóban és Rómában jelentek meg művei magyar, német, latin, görög, francia, olasz, angol és zsidó nyelven — 1778-ban kiadott egy ilyen című verset: „A — Magyar Hélikon-ért és Kástáliák-ért Felséges Mária Theresiához buzdúlt alázatos ének. *Kalmár* Gjörgj által. D. E. P.” (8r. 16 számozatlan lap. Végén ez

¹ Régibb szótárainkat tüzetesen tárgyalta *Melich* J. A magyar szótár-irodalom I. (= NyF 46. száma).

áll: „Bécsben Schultz Gjörgj Lajos betüivel. M DCC LXX VIII^a), melynek 9-dik lapján, hol a szavak származtatását említi, így szól: „a szavak eredetek szármalásának bővebb helyet találunk a *szó-származó s magyarázó* könyvemben (in *Lexico Etymologico*)“.

Ezt írta Kalmár 1778-ban, s már 1781-ben előfizetési felhívását is kibocsátotta, melyet a Lugossy József úrnál Felsőbányán létező példányból, szives közlése folytán, a következőkben ismertethetek.

Munkájának címe lett volna: „Lexicon Hungaricum: Addita interpretatione Latina, in usum omnium, ea, qua debuit, ratione etymologiae comparatum et auctum a Georgio Kalmár“, de e cím csak a mutatványul szétküldözött első ív tetején áll. Ez első ív *A* betűtől *Abrahos tarisznya* szóig megy s terve szerint az első kötet, mintegy 40 nyomtatott iven, csupán csak az *A* betűt tartalmazta volna. Ebből látható, hogy óriási vállalathoz kezdett, s hogy min mult a megkezdett munkának befejezése? azt ma már nem mondhatjuk meg; valamint *K.* születése idejét, úgy halála évét sem tudja senki. Nagyon hihető azonban, hogy halála miatt szakadt félbe, mert 1781-en innét semmi nyoma nincs többé. Valószínű, hogy különtségének lett áldozata, mely p. o. a legcsikorgóbb hidegben sem hagyta nyugodni vagy meleg szobában dolgozni, hanem arra vitte, hogy nyomdászának, Trattnernek, valami nyári lakában nyakig szalma közé temetve dolgozzék.

Említi még Lugossy úr, hogy az ő példányán rajta van Kalmárnak „sajátkezü írása és universal-alphabétes pecsétje“; ennek megértésére tudnunk kell, hogy ő sokat foglalkozott a „világnyelv“ eszméjével, mely 5–6 évvel ezelőtt nálunk is sok embert háborgatott, s melyhez ő egész alphabétet készített s azt következetesen használta is. De nagyon kevés követője akadt, habár e tárgy munkái külföldön igen kapósak voltak is.

Azonban bármily sok hiba rejlett is ezen emberben, annyi bizonyos, hogy nevezetes munkára vállalkozott, midőn a magyar nyelv szótárát összeállította s nyelvünkre nézve örökös kár, hogy kéziratái — ha már nyomtatásban nem jelenhetett meg munkája — elvesztek. Azonban még talán remélhetjük, hogy előkerülnek, s akkor nyelvészeink nem kis hasznukat vehetik.¹

Vasárnapi Ujság. 1870.

† EÖTVÖS LAJOS.

2. Madarász József kérdése.

— A kultuszminiszter figyelmébe. —

Budapest, 1897. aug. 16.

Madarász József, az öreg honatya, nyelvünk szűzies tisztasága ügyében *interpellációt* intézett a vallás- és oktatásügyi *miniszterhez* (szíve szerint voltaképpen az *országglárhoz* intézte volna, még pedig nem az *interpellációt*, hanem a *kérdemést*, ahogy Szilády Áron indítványozta egyszer a *M. Nyelvőr*-ben). És rögtön talpraesett felelettel szolgált neki Wlassics Gyula, a boldog Wlassics, az egyetlen miniszter, akinek, hogy, hogy nem, az ujságírók is pártkülönség nélkül dicsőítő himnuszokat zengenek, s akit most, hogy egyszer nyelvészkedik, dicsérniök kell a nyelvészeknek is, pedig ők inkább szidni szeretnek: *grammatici certant*.

¹ Kalmárnak nyelvújító törekvéseit Tolnai V. méltatta a *Nyr*-ben 1900. — *A szerk.*

Az öreg Madarász fölszólalása igen örvedetes, s még örvedetesebb az, hogy a tisztelt Ház általános helyesléssel kísérte. Madarász azt kérdezte, hajlandó-e a miniszter tenni valamit az idegen szók jelenlegi szertelen divatja ellen s azonfölül „mindent elkövetni, hogy nyelvünk folyton műveltessék”; továbbá hajlandó-e oda hatni, hogy az Akadémia készítse el a magyaros kifejezéseket megállapító szótárt s hogy ez „ha kell, az állam hozzájárulásával nyomassék ki.”

Wlassics Gyula azonnal helyesen jegyezte meg, hogy nemcsak az idegen *szókat*, hanem az idegen *szófüzést* is kerülni kell. Megigérte, hogy „ami tőle telik, megteszi, de arra nem vállalkozik, hogy minden terminus technikus — a szóló bocsánatot kér az idegen kifejezésért — magyarul is megneveztesék, különösen nem arra, hogy a természettudományban a nemzetközi kifejezéseket ilyféle magyar szavak helyettesítsék: *iblaný, éleny, köneny, légeny*.” Ami pedig a magyar szótárt illeti, megjegyezte, hogy „az Akadémia a szótár kérdésével már foglalkozik és a szóló külön iratban fogja az Akadémia figyelmét az interpellációra fölhíni s nem kételkedik ennek sikerében.”

Hát, miniszter uram, ámbár a legnagyobb elismeréssel adózom a rendkívüli tájékozottságért és elfogulatlanságért, mellyel válaszolni méltóztatott: egy megjegyzést el nem fojthatok. Még pedig csak azt akarom megjegyezni, hogy az Akadémiának ezuttal nem leiratra, nem fölhívásra, nem jó tanácsra van szüksége, hanem egészen másra. Az Akadémia, mint bölcsen tetszik tudni, maga is érzi ebbeli kötelezettségét s komolyan foglalkozik egy új nagy szótár tervével. Előmunkálatunk is szép számmal van a régibb nagy szótárban, a M. Nyelvtörténeti Szótárban, a megjelenő félben levő új M. Tájszótárban, a készülő középiskolai szótárban, a készülő mesterszótárban, Arany-szótárban, növénytani szótárban stb. Tapasztalataink is jócskán vannak most a szótárszerkesztésben, s azonkívül mai napság a külföldi szótár-irodalomban is a legkitünőbb mintaképek állnak előttünk. Végre sikerült az utolsó 25 évben a nyelvtudósoknak egy derék s lelkes fiatal gárdáját nevelnünk s ez kitünően el van készülve egy efféle közérdekű tudományos munka megalkotására.

S mind eme biztató körülmények mellett az Akadémiában mégis csak nagy gonddal s nagy bátortalanul tervezgetünk. Az a gond bánt bennünket, hogy hol kapunk elegendő *pénzt* a munkához! Mert, hogy rövidesen egypár év alatt elkészítsük az *ezredéves magyar nyelv* szótárát, ahhoz jó summa pénz kellene. Ezt vagy valamely mecénásnak kellene a nemzeti tudomány oltárára tenni (kár, hogy Semsey Andor tanácsadói a tíz díj egyikét nem a magyar szótárra szánták), vagy pedig a miniszter urnak kellene előteremteni, — hisz a honatyák helyeseltek, mikor Madarász József az állam hozzájárulását emlegette.

Mondom, jókora pénzösszeg kellene, ha azt nem akarjuk, hogy 20—30 évig készüljön új szótárunk, úgy mint a régibb nagy szótár. Mert akkor nem egy vagy két emberre kellene bízni a szerkesztést, hanem öt-hat fiatal tudósunk közt kellene megosztani. Az anyaggyűjtésre pedig, jelesen a XIX. század iróinak földolgozására, 30—40 egyetemi hallgatót kellene betanítani s ezek az ilyen tudományos munkával olyan keresetre tennének szert, mely legméltóbb volna hozzájuk.

Az Akadémia csak nagy nehezen tudna e célra évenként néhány száz forintot kiszorítani. A hatvanas évek lelkesedése fényes palotát emelt az Aka-

démiának s aki e palota fényéből következett, az rendesen úgy képzei, hogy a tudományok művelésére is fényes segédeszközei lehetnek e l gőbb tudományos intézetünknek. Pedig ezekkel elfeledte ellátni a nemzet, s amely vállalkozásra tizezrek kellenének, rendesen csak százforintokkal rendelkezhetünk.

A feledhetetlen Csengery Antal kezdesére az állami költségvetésbe évi 15,000 forintot vettek től az Akadémia támogatására, de azzal a kikötéssel, hogy e pénzt történelmi emlékek kiadására kell fordítani. Gyulai Pál közléséből tudom, hogy Csengery akkor e tételbe *a magyar nyelv művelését* is föl akarta venni mint állami segítségre méltó föladatot. De akkori politikusaink nagyon is aggályoskodók voltak mindenben, ami a nemzetiségi viszonyokat érintette s attól féltek, hogy akkor minden nemzetiség a maga külön nyelvének művelésére is államsegítséget fog kérni.

Azt tartom, ma már ilyen tekintetek nem akadályozhatják meg a törvényhozást abban, hogy föl ne vegyen még külön 5000 frtot erre a külön megjelölendő célra : a magyar nyelv művelésére. Hiszen az oláh, szerb, horvát és német nyelv műveléséről fényesen gondoskodnak az oláh, szerb, horvát és német kormányok és tudományos társulatok! A magyar nyelvről ki gondoskodják más, ha nem a mi kormányunk s a mi Akadémiánk?

Aztán meg ma büszkén és hivatalosan *államnyelvnek* valljuk a magyart! Hát ki gondoskodják a magyar állam nyelvéről, ha nem a magyar állam?

(Budapesti Hirlap 1897.)

SIMONYI ZSIGMOND.

3. *Wlassics Gyula a magyar nyelv érdekében.*

Wlassics dr. vallás- és közoktatásügyi miniszter a következő leiratot intézte a Magyar Tudományos Akadémiához :

Minden ország akadémája kiváló gondot fordít, szótári munkássága által is, a nemzet nyelvének művelésére és fejlesztésére. Az Académie Française egyedüli föladata a francia nyelv szótárának folytonos tökéletesítése.

A m. tud. Akadémia elismerésre méltó munkásságot fejtett ki ez irányban is. Időnkint, amint a korlátolt anyagi viszonyok engedték, közrebocsájtotta még a harmincas években a magyar nyelv zsebszótárát s a tájszótárt, huzamos szünet után a magyar nyelv nagy szótárát s a legutóbbi években a nyelvtörténeti szótárt és a tájszótár új kiadását.

A szótári munkáságnak azonban folytonosnak kell lennie, valamint folytonosnak a történelmi, régészeti és természettudományi kutatásnak, amelyeket az állam állandó évi segélyben részesít.

Ez okból nagyon óhajtandónak vélem a m. tud. akadémia nyelvtudományi osztálya kebelében egy állandó szótári bizottság föllállítását, melynek föladata lenne az irodalmi nyelv fejlődésének éberfi meggyelése s irányzása, a mutatkozó szükségletek pótlása s a magyar nyelv szótárának folytonos tökéletesítése.

Ha e nézetemben a m. tud. Akadémia is osztozik, hajlandó vagyok a fent jelzett szótári munkálkodás állandóságának biztosítására a legközelebbi országos költségvetés tárgyaláskor a törvényhozástól évenként 2000, azaz kettő ezer frt államsegélyt kérni s már a jelen évben is tárcám terhére kiutaltványozni; még pedig az utóbbi összeget egy általánosan érzett s napról-napra érezhetőbb szükség pótlására.

Már az országgyűlési tárgyalások alatt is felszólalás tárgya volt a nyelvünkben mindinkább elharapódzó s közhasználatban megmaradó idegen szók és kifejezések kiküszöbölésének szüksége, természetesen nem értve ide a tudományos műnyelv szavait és kifejezéseit.

Évégből legcélszerűbbnek tartanám, ha a m. tud. Akadémia nyelvtudományi osztálya minél előbb egy oly kisebbfajta szótárt állítana össze és bocsátana közre, amelyben a leginkább lábrakapott idegen szók és idegenszerű kifejezések jó magyar egyértékesei elő lennének tüntetve. E szótárnak a gyorsan dolgozó hirlapirodalom is, melynek egyes szók és kifejezések általános elterjesztésében oly nagy szerepe van, különösen jó hasznát vehetné.

Budapesten, 1897. október 11-én.

WLASSICS, sk.

NYELVUJÍTÁSI ADATOK.

I. *Agyon*: mai zu Tode jelentésben és igekötőként már a népnyelvben is szerepelhetett a XVIII. század végén. Erre vall Szalkay travestált Aeneise, mely hemzseg népies kifejezésektől. Itt olvasom: Magam *agyon tsiklándom* (Virgilius Éneássa kit Blumauer... travestált... 1792: 110), *agyonitla ő magát* (u. i. 20, 51.).

Beházasodik. A NySz tanusága szerint C-ban szótározva van már ez a szavunk. De sem előtte, sem utána nem fordul elő régi nyelvünkben. Szótárban még 1823-ban sem találom (Márt.). Először találkoztam vele Versegly Prometheusában 1792-ben: A' gazdag vagy nemesseb Nemzetségbe Bé házasodni (53). Napilapjaink Apróhirdetéseiben sűrűen olvashatjuk manapság a *benősül*-lel vegyest.

Brittek. Az angoloknak még ma is szokásos ezen elnevezésük a régi ánglus, angliai, ánglius helyett az *angoly*, *angol*-lal egyidőben jött divatba nálunk. Alkalmassint ezt is Sándor István kezdte: Külf. ut. lev.-ben, 1793-ban írja ugyanis: A' Brittek vagy is Britannusok (309), a Hazai Tudósításokban sűrűen olvashatni, még *Brittokat* is pl. 1810: II: 48a.

Borz. A *torzonborz*, *torzas-borzas* népies kifejezésből nemcsak a *torz*-szót vonták el újítóink, hanem a *borz*-ot is; erre vall Szalkay Aeneisében a következő hely: Szerte szórva *borz hajával* Fel-ugrik az ágyából (115).

Kikürtöl. Még átvitt értelem nélkül (kihiresztel, elpletykál) található a M. Hírm.-ban 1780-ban: többé ne lenne szabad az ökrészeknek és tehenészeknek tsordákat az aklokból ki-kürtölni (471) A *kürtöl* már Faludinál felveszi az elhiresztel jelentést (I. NySz); a *kitrombitál* Bercsényi Leveleiben (I. NySz) még nem a puszta: bekantt machen, divulgo, mint a NySz magyarázza; mert még a. m.: *trombitával kihirdeti* a békét. A hivatalos közléseknél régebben a trombita szerepelt, később a *dob*, innen *kidobol*, a. m. dobbal hirdet és mindenkinek elmond.

Külváros: Révainál már előbb is, mint kimutattam (MNy 7:258); A' mennykőnek mivoltáról c. fordításában 1781-ben: Bétsben a' külvároson (128), Palotáját is a' külvárosan illy szerszámmal felfegyvereztette (172). A *külföld* mintájára.

Közhuszár. Irodalmi fellépte 1786-ban történik. M. Hírm. 14.: Kalibák

vagnak építve, a' mellyekben edgy Káplár 4 Köz Huszárokkal... vigyáznak. A *közvitéz* már 1755-ben jelentkezik (Haller: Telemakus 171: köz-vitéz). Mindkettőt a *közlegény* analogiája teremtette.

Puffra: ma is hallható a budapesti nyelvben: hozomra, adósságra helyett. Szalkaynál találok már 1792-ben ezt a modern ízű szólást: 'S már a' jövő nyereségre *Puffra isznak* egészégre Ki világos virrattig (70).

Szerb. (Vö. MNy 5:387, 8:33). Nemrég kimutattam, hogy a *Szerb ország* elnevezés már 1784-ben Révai M. Hirmondójában olvasható (98); most csak a *szerb* és *rác* elnevezés történetére akarok egy adalékkal szolgálni a Hazai Tudósítások 1808-i évfolyamából I:329: A' Szerb, vagy Rác Nemzet — írják Karloviczból csillag alatt — Mind a' két nevezet ugyan azon egy Nemzetet jelenti, és annak Honnyára mutat, úgymint Szerviára, avagy Szerbiára, és Rásciára; mindazonáltal a' Nemzet tulajdon maga nyelvén a' Szerb nevet gyakorolja de a' Magyaroknál a' Rác nevezet isméretesebb.

Tárgyék. Sem a régi, sem a népnyelvből nincs kimutatva. Alkalmassint Szalkay alkotása a rím kedvéért tárgy, cél jelentésben. Nála olvasom ugyanis (124): Ah, mond Didó, mint kisirtesz meg-hólt férjem árnyéka? Veszem észre miként intesz te szivemnek tárgyéka. Ugyanilyen fölösleges toldásról szóltam már a Nyr 38: 324. lapján, ahol a *darabék* szót említettem 1755-ből.

Zugbál. P. Thewrewk József írja egyik sikerültebb munkájában az Alapmondások (1830) II. kötetében (63—64): Az hites Jegyzők az említett k. Szabadvárosban egész farsangon által két megnevezett épületben tartatni szokott tisztességes *Köz-báloktól* egyáltaljában nem tiltatnak, valamint semmi tisztességes *privát-báltól*, ha ide híva lesznek. Kiknek azonba másnemű bálokban, vagy is úgy hívott *zug-bálokban* megjelenni teljességgel nem szabad. Úgy látszik ezzel indul meg a *Winhel*-kezdetű német szók rabszolgai fordítása.

Ponyvacikkely. A *ponyvairodalom* előtt keletkezett P. Thewrewk József tollán a Velencei Szappanpor c. gúnyiratgyűjteményében (1832): nekem holmi maculaturának való papirozt szerezzon, egy csomó úgy nevezett ponyva-cikkelyek között, mellyek nyomtattak „ebben az esztendőben“ egy Aesthetikai levelek czimű izetlenséget is küldé (193).

Budapest 1916.

SIMAI ÖDÖN.

II. A Magyar NyUSz az első részben sok érdekes anyagot összehalmozott, de adatainak fele csak ideiglenes volt, főleg azért, mert nagyobb részük szótárakból volt merítve, nem magából a nyelvújításkori irodalomból. Igen sokat igazított és pótolta a NyUSz II. kötete, mely háromnegyed részben Simai Ödön munkája, még pedig mélyen szántó szótörténeti kutatások eredménye (a II. k. újonnan földolgozott irodalmi forrásainak száma jóformán fölülmúlja az elsőét, vagy nyelvtani szabályossággal szólva: az elsőét). A II. k. majdnem minden lapon megcáfolja az I.-nek egy csomó fontos adatát s az illető szóknak történetét évtizedekkel, sőt évszázadokkal messzebb visszakíséri a multba. Hogy a számtalan közül egy-két példát említsek: *elandalit* az I. k. szerint 1862-ből, a II. szerint 1792-ből s 1798-ból való; *képezni* 'alakítani, formálni' jelentésében I. szerint 1823-ból,¹ II. szerint 1796-ból való; *fagypon*t 1823—1780; *fegyvernök* 'armiger, Waffenträger' jelentésében 1834—1266! S

¹ Már 1809. Szemere Pálnál, l. Kaz. Lev. 7:52 s 1810-ben Kazinczy-nál uo. 210.

így tovább számtalan esetben. — De azért még igen sokszor helyreigazításra szorul mind az I., mind a II. k.

Kazinczy Levelezése a források jegyzéke szerint föl van dolgozva a NyUSz-ban, de azért onnan igen sokat kellene pótolni, pl. a következőket csak az első 12 kötetből (még pedig a Kazinczyhoz intézett levelekből, az első évszám az itteni adat kelte, a második a NyUSz. adatáé): *bizton* 12:553 Helmeczy 1815—1831. — *bók* 10:307 Szemere Pál 1813—1834. — *buvárkodik* 10:360 Dessewffy J. 1813—1836. — *ecselet* 11:276 Dessewffy 1814—1872. — *elhomályosít* 7:273 Dessewffy 1810—1838. — *előcsapat* 8:213 Pápay S. 1810—1832. — *értekezés* 8:186 Kis J. 1810—1818. — *fénytelen* 12:291 Döbrentei 1814—1835. — *fiusítás* 4:404 Dess. 1806—1834, de a II. k. 1806 Szirmayból („férfiusítás vel leányfiusítás“ 1818-ból Bartal praefectio alatt). — *fonák* átv. ért. 7:127 Dess. 1809—1815. — *füzet* fn. 8:43 Döbr. 1810—1815 (Kaz. még 1789-ben Heft-et ír helyette 1:522). — „jóslatnak neveztem az óment a jósoló szótól“ írja Helmezi 9:174. 1811 — a NyUSz szerint Döbrentei szava volna 1834. — *körít* 7:132 Kölcsey 1809—1834. — *kupola*, ill. *cupola* 4:428 Csehy József 1806—1833 (természetesen régebben is). — *napló* 'journal' 8:52 Dess. 1810—1835. — *nyilvánosít* 8:116 Cserey F. 1810—1835. — *rablánc* 11:90 Kölcsey 1813—1834. — *siremlék* 7:127 Dess. 1809—1836. — *szalma-özvegy* 5:71 Cserey F. 1807 — a NyUSz szerint „már“ 1848. — *szenvedelmes* 11:57 Kölcsey 1813—1836. — *színel* 10:77 Dess. 1812—1832. — *törpül* 7:127 Dess. 1809—1831. — *vérmérséklet* 12:246 Horváth Ád. 1814—1830. — *vonakodik* mai jel. 10:471 Dess. 1813—1833. SIMONYI ZSIGMOND.

ISMERTETÉSEK.

Háborús katonanóta-gyűjtemények.

1. *Háborús nótáskönyv*. Kiadja a m. kir. honvédelmi minisztérium hadsegélyző hivatala. Légrády Testvérek nyomása. Budapest (1916?).

2. *Ötven háborús katonanóta hangjegyekkel*. Ára 70 fillér. Kiadja a m. kir. 17. honv. gy. ezr. özvegy- és árva-alapja. Székesfehérvár (Molnár-féle nyomdai műintézet r.-t. Szekszárd, 1917.) [Összegyűjtötte Kakas F.]

3. *Gömöri Jenő: A nagy háború katonanótái*. Gyűjtötte, sajtó alá rendezte és bevezette —. Kiadja a cs. és kir. 12. gy. e. Rokkant Alapja. Lampelbizomány. (Cs. és kir. 12. gy. e. Lább: Oszt. nyomd. Nagybecskerek 1918.) Ára 5 K.

Már ujságokban, folyóiratokban itt-ott elég korán közöltek háborús katonanótákat, de könyvalakban csak 1916-ban jelenik meg az első gyűjtemény. A legelső Gömöri Jenő kisebb gyűjteménye, utána időrendben a hadsegélyző hivatal Háborús nótáskönyve¹ következik. Ez valamint az Ötven háborús katonanóta c. gyűjt. kottás, míg Gömörinek az első és a nagyobb, 1918-ban megjelent gyűjteménye tisztán csak szövegeket ad.

Tájnyelvi érdekességek ritkák, szinte csak elvétve akadnak e gyűjteményekben, pedig az Ötv. háb. kat. nóta a székesfehérvári honvédek kiadása,

¹ Ez a gyűjt. felerészben háborús irodalmi termékekből áll.

tehát a dunántúli nyelvet tükröztetné vissza. Úgy látszik gyűjtője, Kakas F.: ki semmiféle bevezetést vagy megjegyzést nem írt hozzá tájékoztatásul, csupán csak a bakáknak szánta nótáskönyvül s nem a szakembereknek tudományos célra. A Háborús nótáskönyv-nél már nem csodálkozhatunk azon, ha oly kevéssé lehet benne tájnyelvi sajátságokra bukkanni, hiszen ez a központból indult az összes katonák számára innen-onnan összegyűjtve ugyanazzal a céllal, mint a másik füzet. Különös, hogy Gömöri ennek a célnak érdekében fölvesz nem népi eredetű háborús dalokat is.

Gömöri gyűjteménye több tekintetben bő anyagot nyújt a megfigyelésre. Föltűnik az a zagyva nyelv, mely változatlanul került bele a tót bakák ajkáról, — olyanokéről, kik 8—10 héttel azelőtt még magyarul alig tudtak. Csodálkozhatunk-e, ha ezek a tót közös bakák oly szívesen énekelték a közös hadsereg német műszavaival annyira össze-vissza tarkázott nótákat. Nekik mindegy volt akár magyar, akár német szó, előttük mind a kettő — idegen volt. Megengedem, hogy különbség magyar bakáknál is van, ha külön vizsgáljuk a közösök és külön a honvédek nótáit, de magyar közösöknél talán ilyen össze-vissza-nyelv mégsem jött létre. Ismerjük a „Marsagyusztérungba' állók“ kezdetű nótát mi is, de ez a kivételek közé tartozott eddig. Gömöri gyűjteménye azonban tele van ilyenfélékkel: Marskompani doppelreien rex um direkcio komáromi templom (28. l.). Napos káplár avizál kirukkolni... öt perc mulva kolonnába köll állni, őrmester ur kommandéroz, reksz riktájk... (36. l.). Zvejos tölti... szemes drejos becsapódást gusztálja, Ügyes Jóska Vormeister eltalálja... (49.) Százados ur... inspicíroz a placcon. Bentállók az első glídbe'... (78.) Hogy a baka, a numera zwölf — eins, zwei, drei, vier — ne járjon hozzája... (89.) 12-ősök hornisztja Vergatterungot fujja (96). Száraz prófunt, krumpli, cakompak, menázsi... (97.) Nem stimmol már ezután rapportra (118.). Kapitány ur kommandíroz: abfallen! Eins, zwei, drei (136.). Ha, meg vagyok ancájgolva, holnap megyek „zum rapportra“ (152.) stb. stb.

Gömörinél változás nélkül megmaradnak a német szavak. Magyar bakák ezeket a szavakat átformálják (rapport — raport, report; adresz — átrec; bereitsaft — brejsaft, sőt barátság! kommandáns — komandás, komendás; spital — ispita; vizítál — vizsitál; kommandíroz — komondéroz; beschwerde — becsverde), legalább én így tapasztaltam.

A másik két gyűjteménynek nem ilyen keverék a nyelve. Se magyartanság, se német szók ily méretű halmozása nincs meg azokban. Ez a kettő honvédeknek volt szánva, az Ötven háb. katonanóta meg egyenesen a dunántúli honvédek szájáról volt följegyezve.

A közös hadsereg átkos rendszerének, a német vezényszónak köszönhetjük ezt a zagyva nyelvet. Azonban bizton remélhetjük, hogy ez a most kezdődő új korszak kiküszöböli ezt a katonák nyelvében felburjánzó osztrák copfot is, mely régi csufsága népköltészetünknek.

Csak az a baj, hogy új veszély fenyegeti a népdalok, tehát a katonadalok nyelvét is: a pesti kávéházak füstös levegőjéből kiröppenő léha dalok korcs magyarsága. Szinte nem jó hallani a nép fiának ajkáról az „Uncili smuncili“-féle nóták izléstelen, jó magyarságot sértő szövegét. Hát még a „hadityúk“, az „édes aranyos kis tyúkom“ meg a „drága kis nőcske“-féle pesti utcai kiszólásokkal tarkázott ú. n. katonanótákat, amelyeket még Gömöri is — bár „a bakák óhajára“ (igazi bakaizlés!) — bevett gyűjteményébe, mintha

ezek nélkül nem akadna elég furcsa bakakiszólás (kibabrá, kibánik vkivel stb.). Még csak annyit a gyűjtemények nyelvéről, hogy ezekben már szerepelnek a háborus katonai műszavak is, tehát átmentek ezek a népnyelvbe is, annál inkább, hiszen az ujságokban is folyton szerepeltek.

Ami Gömöri gyűjteményének sok értelmetlen sorát és naiv jegyzeteit illeti, — elég kimerítően ismertette ezeket már Szendrey Zs. (Ethnogr. 1918: 158—60.) Én csak azt fűzöm még ehhez, hogy a 68. dal (Kiviszik a bakát...), melyről azt mondja jegyzetben G. (51. l.): „Ez talán az egyetlen nóta a gyűjteményben, melyben a magyar baka az édesatyját emlegeti“ — ez éppen nem népdal, hanem Zichy Antal gróf Temetés külföldön c. költeményének első 8 sora (a megjegyzés a 162. nóta alá illene inkább).

Összefoglalva az eredményt: az eddigi gyűjtemények nem tekinthetők nagyon gazdag termésnek, különösen nem nyelvészeti szempontból. De reméljük, hogy a szakszerű gyűjtések közreadása nem soká fog várni magára.

Debrecen.

NAGY LAJOS.

Egy remek fordítás.

(Révay József: Trimalchio lakomája.)

Az Esztendő februári füzete ritka élvezetben részesített: olyan tősgyökeres magyarságu fordítást élvezhettem, amely ritkítja párját. A folyóiratnak 19—91. lapjain olvassuk Petronius Arbiternek, Nero császár híres udvari emberének (arbiter elegantiarum) Satyricōn [libri] című munkájából a lakoma leírását, mely olyan pompásan rajzolja a császárkori Róma léha erkölceit „Az érzéki élvezetekbe süllyedt Rómában vagyunk“, éppúgy, mint az ember tragédiája VI. színében, de míg a tragédia az erkölcstelen világnak bukását rajzolja, Petroniusnak egész szatirája tréfás és mulatságos, inkább csak egy műveletlen fölkapaszzkodott embernek és élődi társaságának gúnyos rajza. Ez a jó fordítónak természetesen igen hálás tárgy, olyan, mint Aranynek Aristophanes, és Révay a mulatságos olvasmányt zamatos népies szólások özönével olyan élénkké teszi, sehol se jut eszünkbe, hogy fordítást olvasunk. Ennek a fordításnak az elemzése legtanulságosabb gyakorlata lehetne latinul tanuló ifjainknak. A sok jobbnál jobb részletből csak egy kis bokkrétára valót szedek mutatónak. (Összehasonlításra közlöm a latin eredetit és Székely Istvánnak általában szintén érdemes fordítását: T. Petronius Arbitr: Tr. lak. Egyetemes Könyvtár 114. sz. Győr 1900. Ennek hasznát is vette Révay.)

Nyakig úsztunk ezekben a finomságokban 26: in his eramus lautitiis (Székelynél: éppen ezekkel a nyalánkságokkal voltunk elfoglalva). — Indítványozom, hogy együnk! Most kezdődik az igazi ebéd! 30: svadeo, ut coenemus; hoc est jus coenae (indítványozom, hogy együnk, mert jogunk van hozzá). — Nyisszants! 30: carpe! (vágd fiam, vágd). — Egy harapást sem tudtam többé enni 31: non potui amplius quidquam gustare (már nem bírtam többet enni). — Most, hogy, hogy nem, fölvitte isten a dolgát 31: nunc nec quid, nec quare, in coelum abiit (most azonban, hogy, hogy nem, akár csak égben volna). — Mérsékletes [v. ö. mértékletes], józan és van magához való esze 31: sicca, sobria, bonorum consiliorum (mértéktartó, józan és okos). — Van mit aprítaniok a tejbe 32: valde succosi sunt (nagyon gazdagok azok is). — Olyanokat evett, mint valami király 33: solebat sic coenare, quomodo rex

oly pompásan szokott étkezni, akár csak egy király). — Áldja meg az isten volt gazdám a haló porában, hogy emberséges embert faragot belőlem 34: patrono meo ossa bene quiescant! qui me hominem inter homines voluit esse (pihenjenek békében patronusom csontjai, aki azt akarta, hogy ember legyek az emberek között). — Az oroszán jegyében születnek a nagyétűek és az úrhatnám emberek 34: cataphagae et imperiosi (a nagyétűek és uralkodni vágyók). — A háziúr távollétében szabadabban lélegzettünk és ugratni kezdtük a vendégeket, hogy beszéljenek 37: nos libertatem sine tyranno nocti, coepimus invitare convivarum sermones (föllélegzettünk és szabadon csevegni kezdtünk). — Veszettül hideg is volt 37: et mundum frigus habuimus (más olvasatok: multum v. tremendum; valóban, nagyon fáztam). — Egészen kapatos vagyok, fejembe szállt a borocska 37: plane matus sum, vinus [így, tudákosan, görögösen] mihi in cerebrum abiit (teljesen be vagyok állítva, a bor agyamba szállott). — Chrysanthus, ez a kedves, ez a csupa szív ember elpatkolt 38: homo bellus, tam bonus Chr. animam ebulliit (az a derék fiu, a szép Chr. kiadta páráját). — A felesége csak úgy immel-ámmal siratta 38: maligne illum ploravit uxor (még a felesége is megsiratta, bár titokban). — Persze könnyü ott, ahol minden úgy megy, mint a karikacsapás 39: facile est autem ubi omnia quadrata currunt (de ott könnyü, ahol minden simán foly).

Ez mind a fordításnak első negyed részéből való, az egészből pompás szólásgyűjteményt lehetne összeállítani. Igaz, hogy itt-ott egy-egy foltja is van egy-egy németesség, de — más fordításokhoz képest — nagyon ritkán.¹ Viszont egy pár helyen kissé erőteteti a népies hangot, mikor pl. azt, hogy az aedilis nem törődik a szegény ember sorsával, így fordítja: „füttyül arra, hogy mi hogyan élünk meg“ 41: (sibi mavult assem, quam vitam nostram; egy fillérért kész életünket is eladni). De az egész mégis mintaszerű, s mind a tartalma, mind a formája érdekessé és értékesé teszi.

FILOLÓGUS.

NYELVMŰVELÉS.

Kelettengeri. Egy irodalmi nyelvszokást akarok itt nem leszögezni (mert ezzel a durva képpel mai napig sem barátkozott meg a nyelvérzékem), hanem egyszerűen megállapítani, azaz hogy kötelességszerűleg meg is magyarázni. Hogyan kell mondanunk a *Keleti Tenger* tulajdonnévnek *-i* képzős melléknévi hajtását? Egy párszor így olvastam: „a *keleti-tengeri* finnek“ (Ethnographia 27: 199); „a *keleti-tengeri* finn nyelvek“ (uo. 200); „a *keleti-tengeri* és volgai finn-törzsektől“ (uo. 206); „a *keleti-tengeri* finn és a volgai népek“ (uo. 207); „*keletitengeri* finnek“ (Simonyi, Nyr 45: 49); „a maximalisták rémuralma a *keleti tengeri* [újságírói alapossággal így, két szónak írva] tartományokban“ (Bp. Hirl. 1918 febr. 19, 2. l.). Hasonlóan találtam egyszer az *Északi Tenger* melléknevét is: „Az *északi tengeri* [ismét két szónak írva] állomásnak és a

¹ Pl. olajbogyók 25; nevetésben törtünk ki 26; leesett egy tál s a szolgálta azt a földről fölemelte 28 (Székelynél is így eh. fölvette). „Egyenesen haza; hátra nem nézni, öregebbeket ki nem csúfolni“ 61. Mikor még sárgacsőrű voltál (uo. Gelbschnabel, eh. kamasz). Németes ízű ez is, legalább is fölösleges: „a *magam részéről* az hiszem“ eh. *én* azt hiszem (55 és 56, az eredetiben is csak *ego* van; ném. *ich meinerseits* ..).

hajóhadnak munkás- és katonatanácsa“ (uo. nov. 14, 6. l.). De olvastam így is: „a *kelettengeri* finnek“ (Ethnogr. 27 : 200, ua. cikkben, amelyből a másik-fajta adatok valók); „*kelettengeri* partvidék“ (Nyugatmagyarorsz. Hiradó 1919 febr. 11, 1. l.) és azt hiszem, hogy a finomabb irodalmi nyelvérzéknek ez az alak felel meg jobban. Én ugyanis úgy érzem, hogy a *keletitengeri* és az *északitengeri* kifejezésmódok a fülre nem tesznek kellő benyomást; mintha mind a két jelzői kifejezés két tagból álló volna a hallás szerint és pl. a föntebbi idézetnek *északi tengeri állomása* beszéd közben nagyon könnyen úgy érthető: die nördliche Seestation. Mert bármennyire egybeejtjük is ilyen esetekben a *keleti* és *északi* előtagot az összetétel második felével, ez utóbbi a mellékhangsúlynál és a maga szóképzeténél fogva külön önálló benyomást tesz mégis nyelvérzékünkre, vagyis megzavarja a kifejezésnek összetételként való fölfogását s ennek következtében az egész kifejezés olyan képzetet kelt, aminőt a német értelmezéssel jeleztem. Ez a félreértés nem állhat be akkor, ha úgy beszélünk, amint az én nyelvérzékem diktálja s amint egy sereg irodalmi hasonpélda is javasolja, v. i. ha azt mondjuk: *kelettengeri, északitengeri*. (A budapesti nyelvzagyváló magyar *osztéheringet* kér a vendéglőben; én bizony csak *kelettengeri heringet* vagy egyszerűbben *kelettengerit* kérnék.) Azt mondjuk u. i. *jogi kar, orvosi kar, bölcsészeti kar*, de mellékneveik mindig így hangzanak: *jogkari, orvoskari, bölcsészeti-kari*; a jelzős kifejezés tehát, mikor egészében *-i* képzős melléknévvé válik, oly módon tömörül összetétellé, hogy a jelző rész elveszíti *-i* képzőjét. Természetes mármost, hogy újabb irodalmi nyelv szokásunk szerint egyéb *-i* képzős jelzőjü kifejezések is hasonló összetétellé tömörülve veszik föl végződésükül az *-i* képzőt, v. i. hasonló módon válnak *-i* képzős melléknevekké. Ime néhány példa: *állami tisztviselő* ~ „betöltötte *államtisztviselői* szolgálatának huszonötödik évét“ (Bp. Hirl. 1918 máj. 9, 7. l.); — *átmeneti gazdaság* ~ *átmenetgazdasági* minisztérium (egy minisztériumunk a világháború második felében), *Átmenetgazdasági Bank* (Bp. Hirl. 1918 jan 26, 6. l.); — „a *birodalmi gyűlés* lengyel képviselői“ (uo. 1918 okt. 20, 11. l.) ~ „*birodalomgyűlési* képviselő“ (uo. 1917 ápr. 8, 3. l., ápr. 21, 6. l.), „*birodalomgyűlési* határozat“ (uo. 1917 szept. 30, 5. l.), „a német *birodalomgyűlési* lengyel képviselők Varsóban“ (uo. 1918 okt. 20, 11. l. a jelzős kifejezést tartalmazó föntebbi hírközleménynek címében); — *egyházi zene* ~ „*egykázzenei* hangverseny“ (uo. 1916 dec. 31, 22. l., 1918 máj. 7, 8. l.); — *közigazgatási jog* ~ „*közigazgatásjogi* szeminárium“ (a pozsonyi egyetem 1917/18. II. félévi leckerendjében); — *közjogi sérelem* ~ „politikája kiveszi az ember szájából az utolsó sovány *közjogsérelemi* falatot“ (Borssz. Jankó 1916 dec. 3, 6. l.); — *köztársasági párt* ~ *köztársaságpárti* tisztek“ (Bp. Hirl. 1917 márc. 28, 2. l.); — *megyei bizottság* ~ „*megyebizottsági* tag“ (Nyugatmagyarorsz. Hiradó 1918 márc. 21, 5. l.); *nemzetközi jog* ~ „a zsidó nemzetnek Palesztinában *nemzetközjogilag* biztosított otthon fognak alapítani“ (Bp. Hirl. 1918 nov. 14, 9. l.); — *nemzeti politika* ~ „a finn nép... *nemzetpolitikai* öntudatra jutott“ (Az Ujság 1918 jan. 6, 7. l.); Nemzeti Tanács ~ „a kormány a *nemzettanácsi* felhatalmazás megadásával kimerítettnek tekint; az országnak a birtokreformhoz való hozzászólási jogát“ (Az Ujság 1919 jan. 5, 1. l.); — *nyári délután* ~ „*Nyárdélutáni* hold Rómában“ (Ady egy versének címe s így magában a költeményben is, A menekülő élet 22. l.); — *nyári éj* ~ *nyáreji álom* (közkeletű kifejezés); — *polgári iskola* ~ *polgáriskolai* tanítóképzők... *polgáriskolai* tanító- és tanítónőképző intézetek“ (NyK 44 : 321,

Tolnai V. cikkében); — *postai megbízás, p. utánvétel* ~ „a Németországgal való *postautánvételei* és *postamegbizási* forgalom“ (Bp. Hirl. 1918 6, 9. l.); — „a *püspöki kar* valamennyi tagja“ (uo. nov. 21, 4. l.) ~ „*püspökkari tanácskozás*“ (uo., ua. cikkben); — *téli est* ~ „*Télesti álom*“ (verscím, Borssz. Jankó 1918 jan. 27, 10. l.)

Ez az itt megállapított nyelvszokás azonban természetesen nem kivétel nélküli; mint minden nyelvi jelenségnél, ennél is találunk ingadozásokat: az eredeti, két *-i* képzős *keletitengeri*-féle kifejezések mellett rövidült, *egy -i* képzős (*kelettengeri*-féle) szóalakokat, amint első idézeteim is tanúsítják. Eredetibb két *-i* képzős kifejezések pl. ezek is: „*hadilánácsi* határozatot“ (Bp. Hirl. 1918 febr. 5, 1. l.); *haditörvényszéki* (tárgyalás, uo. 1918 okt. 10, 6. l.); „*Zsoldos jogi-irodalmi* működéséről“ (Szily emlékkönyv 35); „*Jogtörténelmi és közigazgatási jogi* tanulmányok“ (Erekly István könyvének címe, Eperjes, 1917—18); „összehívták a *légi jogi* értekezletet“ (Borssz. Jankó 1918 febr. 10, 5. l.), „a *légi jogi* felségjog“ (uo.); orosz *szövetségi tanácsi* köztársaság“ (Bp. Hirl. 1918 ápr. 20, 5. l.). Megjegyzem, hogy magam a három utóbbi kifejezést határozottan így írtam volna: *közigazgatásjogi, légi jogi* (a *légi jogi* határozottan rosszhangzású) és *szövetségstanácsi*. Az első kettő helyett azonban nem mondanék *hadlánácsi*-t és *haditörvényszéki*-t, nyilván azért mert nyelvérzékem a *tanács* és *törvényszéki* szók előtt a *had* képzetet e szónak helyzetbeli *hat* hangzásánál fogva nem képes azonnal fölidézni. A *jogi irodalmi*-t se változtatnám *jogi irodalmi*-ra; nem tudnám egyéb okát adni, mint azért, mert a kifejezésben a *jogi* képzetet erősebben kiemelkedőnek érzem. Máskor más, szintén jelentés-tani mozzanat játszhatik közre abban, hogy az eredeti két *-i* képzős alakhoz ragaszkodunk. Pl. „az összes *hadiszállítási* szerződéseket... felülvizsgáltatja“ (Bp. Hirl. 1918 dec. 19, 4. l., itt a *hadszállítás* és *hadiszállítási* közötti értelmi különbség állja útját az első *-i* képző elhagyásának); „*tisztifőorvosi* hivatal“ (uo. 1918 dec. 1, 9. l.), a *tisztifőorvosi* itt is más képzetet keltene, azonfelül a *tisztifőorvos* megállapodott hivatalos cím-kifejezés már, mint egyébiránt az említett *haditörvényszék* is); „a fölszabadított nemzetiségek új vasuti és *viziforgalmi* politikát követelnek“ (uo. 1918 okt. 29, 6. l.), a *viziforgalom* szintén más értelmű volna).

A fejlődés azonban határozottan az első *-i* képző elhagyása felé irányul, s ennek oka nyilvánvalóan két körülményben rejlik. Egyikre már bevezetőleg rámutattam, arra t. i., hogy az első szó *-i* képzőjének megmaradása kettős, mellérendelt jelzői kifejezés benyomását teheti a nyelvérzékre, míg elhagyása által a két szó összetétellel alakulván s az *-i* képzőt egyszer vévén föl, egységes és félreérthetetlen jelzői kifejezés támad. Ugyanezen okból nevezgettük a *királyi gyűrűvel* történt doktoravatást is *királygyűrűs* és nem *királyi gyűrűs* avatásnak. A másik ok határozottan széptani. A két *-i* képzős melléknév (*jogikari, orvosikari* stb.) rosszhangzású s az irodalmi nyelvérzék azért idegenkedik tőlük. Az első szó *-i* képzőjének elmaradását megkönnyíti az a körülmény, hogy több *-i* képzős jelzői kifejezés helyett minden jelentésbeli eltérés nélkül összetételt is használhatunk, pl. *állami vasút* ~ *államvasút*; *állami számvitel* ~ *államszámvitel*; *katonai zenekar* ~ *katonazenekar*; *Északi Tenger* ~ *Észak-Amerika*; *Déli Vasút* ~ *Délvidék* stb. stb.

ZOLNAI GYULA.¹

¹ A Nyr 37. l.-nak 2. bekezdésében, a 6. sorban *fejezete* sajtóhiba, e. h. *fejezi*; így a 42. lapon levő cikkemnek 19. sorában is: *azt*, e. h. *ezt*. Z. GY.

Részemről.¹ Szász Károly azt írta (1905 MNy 459): „*Én a magam részéről* nem kívánom háborgatni a *feszély* szót a magyar nyelv területén megszerzett polgári jogaiban“ (mellesleg mondva, olyan szót, mely rég elvesztette megszerzett jogait). Mit jelent itt „a magam részéről“? vajjon szükséges itt ez a kifejezés? — Szó sincs róla, a magyar stílusban egészen fölösleges. Csak a németben szükséges: Ich *meinerseits* wünsche nicht.. Miért? Mert a pusztán *ich* írásban kétértelmű: hangsúlyos vagy hangsúlytalan, holott a magyarban (*én* nem kívánom) az *én* nem lehet egészen súlytalan, mert hisz akkor mi ki se tesszük. Tehát *ich wünsche nicht* magyarul: 1. *én nem kívánom* (míg mások kívánják), 2. *nem kívánom* (holott azt hiszik, hogy kívánom). A világosság kedvéért a németek az 1. esetben segítségül veszik a *meinerseits* névmást. Hogy ez a szokás a 19. század folyamán a magyarban is annyira elterjedt, abban kétségkívül a német irodalom hatása mutatkozik. Csak tegyünk próbát, vajjon az alább következő mondatokban — ha a személynévmást hangsúlyozzuk — nem fölösleges-e az a henye kiegészítő kifejezés, s nem teszi-e meg ugyanazt a szolgálatot a megfelelő egyszerű személynévmás: Egy pár évvel ezelőtt egyetlen egy hirlapi közleményben (a B. H.-ban) ötször olvastuk: „Kitünik Bárczy polgármester nyilatkozatából, hogy *ő a maga részéről* N. polgármester látogatását udvariassági aktusnak tekinti.“ „Ha Bécs város közönsége vérmes reményeket fűz is a bécsi polg. látogatásához, *a magunk részéről* alig hisszük, hogy...“ „Fölteszem, hogy a barátságos érintkezés tartós lesz. *A mi részünkről* rajta leszünk, hogy a barátságos viszonyt fönntartsuk.“ „Ő kilátásba helyezte, hogy eljön. *Én a magam részéről* már rég arra a meggyőződésre jutottam...“ „Mirajtunk bizonyára nem fog mulni. *A magunk részéről* óhajtjuk a barátságos érintkezést.“ — És csak egyszer írja magyarosan ugyanaz a cikk: „Velem még nem közölték ezt az utazási tervet [ennek az utazásnak a tervét]. *Én magam* ellene vagyok ennek az utazásnak.“ — Másutt (a BSz-ben 164 : 362) ismét ezt olvashattuk: „Elődöm álláspontjához... *a magam részéről* is ragaszkodnom kell.“ Magyarán: *énnekem is* ragaszkodnom kell. *A magunk részéről is* sürgettük a pályázatok.. kiírását (TanárKözl. 44 : 102). Egy-egy esetben: *mi is* sürgettük.

A Szerkesztőség.

Tünedező szavaink. A rokonsági viszonyok megjelölésére szolgáló régi szavaink egyrésze hovatovább ritkábban hallható nemcsak a városokban művelődött, hanem az egyszerű paraszti emberek beszédében is. Az *ipam*, *napam* helyett széltében-hosszában apóst, anyóst hallunk, az *angyát* a mai ember sógornőjének nevezi, a régi jó *angyinéném* helyett gyakran hallhatjuk, hogy a nagybátyám felesége; *öregapját*, *öreganyját* ópapának, ómamának mondja sok pesti gyerek, a leány az idősebb leánytestvérét nem *nénjének*, hanem csak nővérének nevezi, a fiu a testvéreit nem *bátyjának*, *öccsének*, *hugának*, hanem csak fivérének, nővérének mondja. Kár ezekért a régi szavakért, melyeket az új nemzedék már csak lexikonokból, szótárakból fog megérteni; de *annyi baj legyen*, vagy *nagy a bánatom*, mondja rá sok ember, e körülírásokkal akarván értésünkre adni azt, amit a régiek a *sebajjal* sokkal rövidebben, velősebben kifejeztek.

KILIÁN ZOLTÁN.

Az úri igeragozáshoz. Nagy örömmel olvastam a Nyr 1918. évi 9—10. a szerkesztő úr fenti című értekezését. Jólesik tudnom, hogy valahára

¹ Felelet egy beküldött kérdésre.

törvényesül az a nyelvi igazság: hogy csak az a szabály tekinthető s fogadható el okosan nyelvi törvényül, amely a népnyelvből sarjadt nyelvérzékben gyökerezik. Csupán a cikk 4-ik bekezdéséhez kívánok, népnyelvi megfigyelésem nyomán, néhány megjegyzést fűzni. A népnyelvben nem az ikés és iktelen ragozás közti különbség meggyöngülése alapján történtek azok a fejlődések, amelyek bizonyos érdekes finomságot eredményeztek: mert a népnyelv rég nem tartott különbséget az ikés és iktelen ragozásban. A magyar nép, ahol az analógia zavarja nyelvérzékét: inkább értelemsegítő, (indulat-, határozó- stb.) szók betoldásával használja az egyes igealakokat. Így a kívánó jelentésben ritkábban járatos az 1. személyű *ehetném, ihatnám*, mint a *de v nagyon ehelnék, ihatnék*, szintén 1. személyű értelemben. A 3. személyű *ehetnék, ihatnék* alakot pedig az alany kitételével érteti meg: *ihatnék a sógor*. Hogy az *ehetném, ihatnám* (már úri inváziós) hasonlóságára a *dalolhatnám, táncolhatnám* alakok széltiben használatosak volnának, nem tapasztaltam. Éppen azért Petőfi nem a közszokással ellentétben, hanem az ő nyelvérzéke alapján írta az idézett „Nem tudom mi lett“ kezdetű versszakban a *dalolhatnám, fűtyülhetném* helyett a *dalolhatnék, fűtyülhetnék*-et. A mátraalji és felsőborsodi (de nem a nógrádi és gömöri..!) palóc nyelvjárásban általános használatúak az óhajtó-mód következő alakjai: *de ehelnék vagyok, de táncolhatnék vagyok* (sohse *de ihatnám v. de táncolhatnám vagyok!*) És azt hiszem, hogy az 1. személyű *de ehelnék, de táncolhatnék* stb. alakok e sajátos kifejezés hatása alatt keletkeztek. Tehát a nyelvjárás az óhajtó-mód 1. és 3. személyű rágjait egyformán *ehelnék, táncolhatnék* alakokkal fejezi ki. Hiszen ugyanígy vagyunk a tárgyias föltételes mód *-nók, -nök* ragjával. A középiskolákban ma is így iratnak: „Ha Szlatinát is elvonnék tőlünk, só nélkül *ennők* kenyerünket“. Pedig a magyar ezt így mondja: só nélkül *ennénk* a kenyerünket. És lehet-e itt még csak gondolni is értelemzavarra? BORSODI LÁSZLÓ.

Az úri igeragozás védelmére fölszóal a MNy c. folyóiratban „id. Fejér László“ (nagyon idős lehet, még *félmulltról* beszél, tehát özönvíz előtt járhatott iskolába). Legerősebb érve az, hogy „a nyelv szépségének.. tényezője.. a *változatosság*.“ Tehát a külön igeragozás változatossá teszi a nyelvet, pl. *jól bánom vele* és *nem bánom lettemel* — ez változatos; *jól bánok vele* és *bánom is én* — ez nem változatos; olyan rémuralom alatt hamar *letörnek* az ellenforradalom — én kiméletlenül *letörnek* minden ellenállást — ez változatos, ellenben *letörne* — *letörnék* nem változatos (id. F. L. még azt is sokallja, hogy „*teszek* éppúgy hangzik, mint *leszek*“). Minden elfogulatlan olvasó könnyen fog választani id. Fejér László és — Szarvas Gábor tanítása között.

A Szerkesztőség.

Iskolában vagy iskolánál? A hivatalos kifejezőmód szerint azt szokták mondani, Kovács Istvánt kinevezték a szolnoki állami elemi iskolához tanítónak. Az új tanító igyekszik állását elfoglalni és — ugyancsak hivatalos észjárás szerint — működését megkezdi a kérdéses *iskolánál*. Megtörténhetik, hogy áthelyezik az újpesti *iskolához*.. Rég ideje gondolkozom ezeken a szerkezeteken, de sehogysem tudok velök megbarátkozni. Az én kunsági nyelvérzéke szerint a tanítót az iskolába nevezik ki, más iskolába helyezik át és bármilyen rangú (tehát elemi, polgári vagy középiskolai) tanító is valaki, *iskolában* és nem *iskolánál* működik. A leghatározottabban merem állítani, hogy az

én nyelvérzékemnek megfelelő kifejezések magyarosabbak, mint a jórészt használatban lévő szerkesztésmódok. Talán abban sem csalódom, ha azt hiszem, hogy a vitatott kifejezések németesek. Sietek azonban megjegyezni, hogy mindahárom használatot, mi it analógiás szerkezetet is meg lehet magyarázni. Mikor azt mondják, kineveztek valakit a szolnoki elemi iskolához tanítónak, az iskolát ugyanolyan intézménynek, vagy elvont fogalomnak gondolják, mint pl. az államvasutat, vagy az államépítészeti hivatalt.¹ Mert az államvasut^{hoz} neveznek ki valakit tisztviselővé, az állami építő hivatal^{hoz} mérnökké és így tovább. Mikor pedig ilyen szerkezeteket használnak, a tanítót áthelyezik az n.-i iskolához, e fajta kifejezésmód analógiájára gondolhatunk: Szabó Lajost a Kuriától áthelyezték a szabadalmi bírósághoz. A ceglédi polgári iskolánál működik, ez éppolyan használat, mint ha azt mondjuk, biztosító társaságnál dolgozik. Ez az analógia azonban mindegyik hibás. Az idézett szerkezetekben ugyanis az államvasut, állami építkező hivatal, szabadalmi bíróság, biztosító társaság nem konkrét fogalmak, hanem intézményeknek elvont fogalom-alkotáson alapuló elnevezései. Az iskola azonban határozott, konkrét megjelölése annak a helyiségnek, ahol a tanító nevelői s oktatói munkája elvégeződik. Mintahogy a munkás a műhelyben, vagy a gyárban dolgozik s ahogy az orvos a kórházban végzi műtéit, a tanító is az iskolában teljesíti élete hivatását: működésének színtere az iskolában van. Ragaszkodjunk tehát a már hangoztatott s természetes szerkezetekhez, hogy t. i. a tanítót az iskolába nevezik ki, az iskolában működik és egyik iskolából a másik iskolába helyezik át. DÉNES SZILÁRD.

Olvasás közben I. Legyen szives elmenni a gyűlésre, *eszélje* nevemben. . is az embereket (T o m p a M. F e k e t e k ö n y v e, 18. cikk, azaz világosítsa föl). Nagyját, apraját *összeértve* 20—25 darab ló (uo. 20. c.). *Szekerkezés* (uo. kocsikázás). Hiszen [ez] nem is tud magyarul! — Kérem alássan, *vagdal* a magyar szóhoz legalább (21. c.). *Fuszekli* (24. c.; rövid harisnya). *Önérzőleg* (25. c. önérzetesen). *Úgy bebánt* a vén borzas Brassával (31. c.). *Piquelezzünk* egyet. . . Ma veszt az ember, holnap *quittel* (33. c.) *Számokodás* (uo., kölcsönös elszámolás, anal. *osztokodás*). *Áldogat* (38). Sok ideig *kötögette* rám két hámos lovát (41). Sokáig *nyüsgölődött* rajtam (45, bizonyosan hiba eh. *nyügölődött*). *Hárs-szék* (58). *Huzás-vonás* (63). *Hintóka* (67, hinta). Már *kapogattam* az írásba (71, bele-belekaptam). A papi rétet az egyház miveltette *harmadán* (82). *Gyógyvendégek* (84, fürdővendégek). Classikus *tökkel-ülöttség* (86). *Zsidóskodás* (92). Az alku megszűnik, a vásár *ellörik* (93).

Minden idegessel *körülkacsalom* az idegen embert (K o s z t o l á n y i: Tinta 77). Kiveszi *nyiszlett* mellét és a csecsemője szájába dugja (uo. 88; nyiszledt?) *Sugallatosan* nyilatkozott meg előttem e város lelke (96). Ők csak takarnak egy *sebhelő* pontot (175, a. m. sebezhető, de vö. a régi *sebhel* igét).

Cselekvőképes (Tanár.-Közl. 51 : 706, jobb mint a németes *cselekvésképes*).

Akiben semmi hajlandóság nem volt arra, hogy *kellemeztesse* magát (M ó r a F. Dugonics-társ. Tömörkény-emlékünnepe 35; Mikszáth is így írta eh. *kelleli magát*). „Kortyogtatta a feketét, meg a buckait. A *sokadik* buckainál aztán megtört a jég. . .“ (uo.) K. azok közé tartozott, akiket *szívesen szívelt*“ (uo. 36). Jókedvében leül a földre kis kavicsokkal *tiplőzni* (uo. 40).

¹ Helyesen állami építkező (v. építő) hivatal; v. ö. Simonyi Helyes Magyarság³ 113. l.

A háborus népköltészet kérdése... éppen ennél a kérdésnél *fekszik el* (Zilahy L. írja MFigy. 1916. jún. 473 eh. dűl el; persze aki eldűl, az le szokott feküdni). *Pusztázó* magyar fiuk szívében most születik a magyar nóta (uo. 474). Zoltán nem *devernyézett* többé az Arany Bikában (uo. júl. 142, Pakots J.). — Danev, Malinov a kormányt *elgáncsolják* (uo. szept. 432, megbuktatják). — Rajzolja a m. paraszt csúfolódó és *heccelődő* természetét (Kéky L. BSzemle 163:365—6; ezelőtt ez a pesti szó alig fordult elő a BSz-ben, *kötekedő*-t írtak helyette vagy más ilyest). — *Elnemzellenedés* (BSz 169:432, 433).

EGRI ANNA.

Olvasás közben II. Uram, megengedj, *vertes* nem vagyok (Radó A. Szerelmi vita, Pesti H. karács. mell. 1886). — „Az előadó ismeretek özönét *zuhilja*“ (a gyermekre, Brassai S. Népt. Lapja 1889. 146). *Bonyolt* képlet (ua. uo. 155, így még 154; a *bonyolódik*-féle szócsalád alapszava, az EtSz nem említi). — Mikor a kántor „*kihujjátja*“ a rokonok dicséretét, zápor módjára hull a könny (Sebők Zs. Mise a pusztán, Bp. Hirl. 1893. VIII. 26). A *glóriás* szentek (ua. uo.). — Mind otthon voltak, ki morzsolt, ki kallantyúzott (Móra I. A vén gazember, Magyarország 1896. XII. 27; 'marok-orsóval kócot fon' MTsz). F. *összebb-kussad*, minden tetemét olyan *elesettül* lógatja, mintha csupa ereszkedett kőckötél tartaná a csuklóit (ua. uo.). — Mondtam, úgy-e? A gyerek *igengelett* (ua. uo. 1897. I. 15). *Ingó-ringó* csónak (Bárony I. Hajnal a vizen, Magyar Hirlap 1898. VII. 5). Az *örjegpüpokat* tavalyi lápfű födi (uo.). Szelid *fuvalmas* hajnal volt. A barna partí feskék... halk *csivikeléssel* csapkodtak le a víz színére (uo., vö. MTsz csivikol). Egy kotlós szárcsa... *kiltyeg*, sípol (uo.).

Különös kifejezést olvastam Sárosi Bella fordításában (Dürr: Steinhäuser úr órája, Milliók könyve 41. sz.): Visszairamodott *a tulajdon úton*, amerre jött (10 b). Főnt léptek hallatszottak... És *a tulajdon pillanatban* már Amália hangja is hallatszott (17 b). *Egy és a tulajdon pillanatban* stb. *A tulajdon* itt = ugyanaz. Ha nem csalódom, palóc vidékeken használják így, eddig csak egy hasonló adatunk volt, Kassáról Nyr 20: 573: „Ez tulajdon az a szövet.“

ÖREG TANÍTÓ.

MAGYARÁZATOK.

A nyelvtudomány értékelése. A gondolkodó ember, aki számon szokta tartani, milyen befolyással vannak a nagy tudományos fölfödözések az eszmék haladására, alig találhat vonzóbb tanulmánytárgyat, mint azt a mozgalmat, mellyel az emberi tudásnak legkiválóbb területeit gyarapította a nyelvek tudományának jelenkori fejlődése. — Így beszélt egy francia tudós már félszázaddal ezelőtt a nyelvtudomány értékéről.¹ S aki igazságosan itél, ma sem itélhet másképp, ha meggondolja, milyen rengeteg szolgálatot tett a nyelv-

¹ H. Chavée: La science positive des langues indoeuropéennes (Revue de Linguistique 1867): „*Pour tout penseur habitué à tenir compte de l'influence des grandes découvertes scientifiques sur le progrès des idées, il n'est peut-être pas d'étude plus attachante que celle du mouvement imprimé aux branches les plus élevées du savoir humain par les développements actuels de la science des langues.*“

vészek munkája nemcsak a nyelvek történeti ismeretének, hanem olyan előkelő tudományoknak is, minők a néplélektan, a művelődéstörténet s a népek őstörténete. Nyelvészeink körében némi aggodalom támadt olyan hírek hallatára, mintha a társadalomnak s a termelésnek gyökeresen megváltozott rendjében a nyelvészet s a filológia mint meddő úri foglalkozás nem tudna elhelyezkedni s az elkerülhetetlen hanyatlásnak volna kitéve. Azért — a természettudósok szövetsége után — megalakult a nyelvi és irodalmi kutatók szövetsége, és első dolga volt egy új, céltudatos, dolgozó társainkat irányító és tudományunknak becsületére való munkaterv kidolgozása. Ennek nyelvészeti részét örömmel közöjjük a M. Nyelvőrben, az irodalmi részt a Philologiai Közönyben fogják közzétenni. Tudományunk napszamosai — amennyire a háború szenvedései és izgalmai engedték — eddig is fáradhatatlanul folytatták önfönláldozó munkájukat; remélhetjük, hogy a hön óhajtott társadalmi nyugalom beálltával gyorsabb haladással közeledhetünk a munkatervünkben hangoztatott tudományos célok megvalósításához.

A Magyar Nyelvőr szerkesztősége.

Régi babonák nyelvi emléke. 1. **Ige, igéz.** A boszorkányos rontásnak ma leggyakoribb, de régen szűkebb használatú kifejezése az *igézés*: *Meg igézőm*: effascino, *meg igézés*: effascinatio (Cal. 350); *iegező* (!): fascinans; *iegezet* (!) (*anagy*) *igézés*: fascinatio (uo. 409). *Igéző*: ein Zauberer, Hexenmeister (PPB). *Meg ne igiz*: ne fascines (Decsi: Adag. 287). *Igéz*: superstitiosis verbis, blaterationibus videtur aliquid vane facere et decipere imperitos praecipue anus superstitiosa (Kassai: Szókönyv 3:15).

A rontó és gyógyító ige nék évezredes multja van. Nálunk az egyház tanította gyógyító igék példájára támadtak a boszorkányok ajkán az ördögsugta rontó, betegséghezó igék. Nyelvemlékeink már csak erről a rontó hatású igézésről tudnak, magának az *ige* szónak ilyen jelentését azonban már nyelvemlékeink sem ismerik; de megőrizte egy ma is élő dunántúli gyógyító ráolvasás, mondván a beteg gyermekre: *és az ige meg ne álljon se kezében, se lábában* (Zalaszabar). — Bár világos, hogy az igézés szóval való rontás,¹ mégis a mai népnyelvi használat szerint pusztán *nézéssel, szemmel* is meg lehet valakit igézni; sőt a köznyelv *igéző szépségről, igéző szempárról* is beszél.

Kétségtelenül ennek a 'szemmel való igézésnek' emlékét őrizi a *rossz szemmel néz* kifejezésünk; a boszorkányok 'rossz szemétől' (n. *böser Blick*) annyira félték hogy a *Malleolus maleficarum* határozottan meghagyja, hogy a boszorkány vallatáskor háttal álljon bírái felé, mert különben a szemével kárt tehet bennük.² Egyébként a szemmel való verés nálunk ma is élő néphit (vö. n. *ein böses Auge haben*; eredetileg szemmel való rontást jelent a latin *fascinare* és a görög *βασκαίνα* is).³

A kemenesaljai nép már bizonyosan nem gondol sem az igével, sem más egyéb boszorkányos csalafintasággal való rontásra, mikor a makacs, megátalkodott emberre azt mondja, hogy *fölvette az igéket*: *No, ha fövetted az igéket, hál tedd, amint teccik* (Nyr 43:234). Pedig a szólás innen való szár-

¹ Vö. fr. *charmer* l. < *carminare*, *enchanter* < *incantare*.

² *Byloff Fritz*: Das Verbrechen der Zauberei, 253. l.

³ *Borchardt-Wartmann*: Die Sprichwörtlichen Redensarten im deutschen Volksmunde.

mazása kétségtelen; a zalaszabari ráolvasás szavaival élve az ilyen makacs emberben *megállt az ige*, igézéssel megbabonázták; nem a maga akaratából makacskodik, hanem a boszorkányos rontás ereje miatt nem teheti azt, amit tennie kellene.

Éppen így elhalványodott az igézés eredeti jelentése ebben a szólásban: *Igézelt ne légyen* (SzD : KisdSz). *Igezt (!) ne légyen* : ich will's niemand zum Nachtheil geredt haben (PPB). Eredetileg a kiejtett rossz szó boszorkányos hatásának az elhárítására szolgált, de a 18. században már alig színesebb és tartalmasabb, mint ha mai napság azt mondjuk : *ha szómmal nem vétek, vagy tisztesség ne essen szólván*.

2. Babvető boszorkány. A számtalan fajta bűbajoskodás egyik kevésbé ismert változata a babvetés. Erről van szó a következő hasonlatban : *Motyog, mint a babvető boszorkány* (Nagybánya, Nyr 8 : 325). A babvető boszorkánynak egy ilyen 'motyogását' közlik velem Tolna megyéből : *Babot vetettem a Sinai hegyen — kukulj, vakulj!*¹ — Ebből az érdekes adatból az is kiderül, hogy a babvetéssel vakságot és némaságot hozhattak az emberre.

KERTÉSZ MANÓ.

A műveltségtörténeti szólásokhoz. Kertész Manó a Nyr legutóbbi számában érdekes adalékot közöl a régen oly nagy kedveltségnek örvendő sólymázat nyelvi emlékei köréből. Közlését megtoldhatjuk némileg. A vadászatra használt nemes sólymot (*Falco gentilis* v. *nobilis*) egypár közmondásunk is említi : Bagolynak nem lesz sólyom (t. i. vadászsólyom) fia ; Néha a baglyot is nagyobbra becsülik a sólyomnál (t. i. a nemes sólyomnál). De él ezenkívül a sólymázat emléke egy ma is még többfelé dívó u. n. kiházasító dalban, melynek egy székelyföldi változata Krizánál (Vadr. 119, ered. kiadás), több más változata pedig nálam van meg. Firtos-Váralján, (Udvarhely m.) ahol a kiház. dalokat még sokan tudják és énekelik, a följegyzettem szöveg így szól :

Háj, háj, édes karojkám,
Sugár szárnyu sojmocskám,
Száj le bátron karjaimra, Juliám, Juliám,
Hozz örömet bús szivemre Violám, violám.

Az én édesem neve

Simó uram ókeme,

Sok szép legén barátja közt

Nincs fele, nincs fele.

Nem kétszínsegből mondom :

Szeméjit magasztalom ;

Ijen szépre s ijen jóra

Nem találtam, csillagom,

S itt hagyom, itt hagyom.

„Még éccer elfujjuk s akkor a leány nevit mongyuk.“

Karaj a. m. karvaly. Nem ok nélkül áll a bevezető sor végén. Ez is a vadászsólyommal közel rokon ragadozó, szláv eredetű másik nevén ráró ; e nevét gyors röpte miatt vitték át a jófutó lóra is. Krizánál az első madár karuj. Egy Enlakáról följegyeztem változat ebből a karaj, karuj névből Károlyt csinál : Aj haj, kedves Károlykám.

Még furcsábban jár el a harmadik sort végző karjaimra szóval. Ezt egy képzelt férfínévre írja át, s az így alkotott hangképlet társául Juliám-ból is férfi lesz : Száj' le bátran Kajla Imre — Julián, Julián.

¹ Buzás Dezső dr. szíves értesítése.

Az elsőt az okozta, hogy a metrum közepén kettészelte a négytagú szót: *karja | imra*, s az így szétvált részek értelmileg is külön váltak: *karja* > *Kajla*, *imra* > *Imre*. A második hangképlet már természetes logikai folyománya a megelőzőnek; *Kajla Imre* még egy második keresztnévhez jutott, mivel leánynévhez már nem volt jussa.

Említésre méltó, hogy a kiházasított legény neve Krizánál szintén Károly. Nyilvánvaló, hogy a karujkám megszólítás miatt vonták bele Károly uramat a versbe. Vajjon nem hatott-e magának a névnek hangalakjára is a madárnévvel való nagy hasonlósága? Egyik változat nálam Krizával egyezőleg szintén Károly uramról beszél. Néha sójmocskám h. a teljesebb betürím, jobban mondva: előrim kedviért *sujmocskám* van, így az utóbb említettem, Lengyelfalváról (Udvarhely m.) való följegyzésben, amelyet fonográfba is fölvettem; dallamát a N. Múzeum néprajzi osztálya fonogramgyűjteményéből a többivel együtt Bartók Béla kótázta le a magyar népdalok tervbe vett új nagy kiadása részére. Ott a változatok mind együtt lesznek.

A bevezető sorhoz még kettőt kívánok érinteni. Egyiket a haj, haj hívószóra vonatkozólag. Ebből egy helyen hajja, hallja lett, jeléül, hogy az eredeti alak már elavult; más helyen *aj haj* dívik, mely a székelyes *aj aj* és az eredeti haj haj kombinálása. Egy helyt az én kedves karujkám-ról van szó. Ez mutatja, hogy eredetileg az első sorban is betürím volt. Mikor a kedvest édessel helyettesítették, a hívó szóval állították helyre a betürímet: oh én, vagy aj én (az én édes) k.

A dal nemcsak a Székelyföldön él még. Magyarországi megvoltáról is van adatom. Egy változatát Zempléni Árpád közölte velem, aki Tályán (Zemplén m.) a 70-es évek közepe táján tanulta meg özv. Janiga Jánosné Horváth Eszter nevű öreg asszonytól. Ez már sokkal rövidebb a székelyföldi alaknál, melyre visszamegy, s mindössze ennyi:

Oh én édes karujkám,
Sugárszárnyu sojmocskám,
Gyere ide kelebembe Vilojám, ibojám,
Hozz örömet bús szivemre Igazán, igazán.

A sólyommal való vadászat képnyelvéből vett szép harmadik sor íme itt már kevésbé költői s amattól messze eső felfogásnak hódol be. A Székelyföldről történt átkölcsozás jó régi lehet, minthogy a dallam — ez is le van kótázva Z. Á.-éknál — ma már egészen elűt a székelyfölditől, holott eredetileg talán szintén azonos volt vele.

VIKÁR BÉLA.

Sült paraszt. Egyik tudósunk a napokban szűkebb baráti körben azt a nézetét fejezte ki, hogy ez a szólás a Dózsa-féle lázadásra vonatkozó művelődéstörténeti emléket őriz meg. Ez az ötlet teljesen alaptalan. Cz. F. a *sült paraszt* mellett *sült bolond*-ot és *sült szamarat*, sőt Pázmányból *sült káromlás*-t is idéz. Jelentését nagyon helyesen így adja: „Átv. a maga nemében egészen kifejtett, tökéletesen az, aminek mondatik, de gyalázó értelemben.“ Sim.-Bal. Magyar-német szótára szerint *sült német* annyi mint *ein Stockdeutscher*. A MTSz *sült rossz*-at is ismer Sopronból „egészen rossz“ jelentéssel. A NySz szerint jelentése: *totus, merus*, MA.; példáiban *sült vakmerőség, süll balgatagság, sült bolond kérdések, sült bolond, sült paraszt, süll vak, s. pogány, s. vila*. — Érdekes, hogy az olaszban is megvan a *collo* 'főtt, sült' szónak ez a 'totus,

merus' jelentése: *collo innamorato* fülig szerelmes, *cotto ubbriaco* holt részeg; *Casca come una pera colla* (Prov. Tosc.) nagyon engedékeny, könnyen rászedhető, szószerint: összeesik mint a sült körte (Tommaseo). Meyer-Lübke (Etym. Wb. 175) az oláhból és a nápolyi nyelvjárásból az igének „reifen“, a logudóri *kollu* mn.-nek „érett“ jelentését is idézi. A magy. *sült* szónak „egészen kifejlett, tökéletes, teljes“ jelentése tehát közönséges jelentésfejlődés és így semmi köze a Dózsa-féle lázadáshoz.

KÖRÖSI SÁNDOR.

Vesznik. E szó jelentését részben megadja ugyan az OklSz., de etimológiáját hiába keresnők benne; adatait pedig bővíthetjük. Előfordul e szó már 1244-ben (Wenzel VII. 154) midőn IV. Béla Szentgróti Dénes bánt egynéhány kőrösmegyei birtokkal megajándékozta s a határleírásban mondja, hogy az egyik birtok „cum Schulen *Weznico* castris de Gordoa“ határos.

Etimológiájára nézve határozottan mondhatjuk, hogy a szó *szláv* eredetű. Már János geresei főesperes mondja krónikájában (Századok 1904:518) „*Veunicus est, qui in villa qualibet habet exequi mandatum sui superioris cuiuscumque, quod nomen bene sibi competit vulgariter, quoniam villa in slavico Wez vocatur.*“ Villa itt annyi mint falu vagy község; tótul ez *obec*, *vesnica* vagy *dedina*; csehül *wes*, lengyelül *wies*. Feletle érdekes, hogy e szó egy sziléziai okiratban is szerepelt. Coslerberg Tamás boroszlói püspök a sziléziai kamentzi kolostor érdekében kiadott egyik okiratában 1249-ben mondja „*assignantes domui sanctae Mariae decimam de wez Petri filii Stossonis, quae satis plus valet*“ (Codex diplom. Silesiae 10:10); a *wez* itt sem más, mint villa Petri, illetve a boroszlói kormánykerületben még most is létező *Peterwitz* helység.

A szó jelentésére vonatkozólag János geresei esperes adja a legrégebb magyarázatot: szerinte *veznicus* az, *ki valamely községben felebbvalójának rendeletét köteles végrehajtani*. Bernolák szerint a. m. praefectus viniferorum, magister montium, Bergmeister über die Weinberge vagyis hegymester; Bartallnál: exactor villarum, falusi bíró, villicus; az OklSzótárban, de csak szerkesztői értelmezés szerint: *judex, richter*, tehát általában bíró, ami kétségkívül azon alapszik, hogy a szótár szerint 1519-ben szereplő Kowachych Tamás egy és ugyanazon forrásban egyidejűleg mint *wezyk* és mint *judex* fordul elő. Az OklSz. értelmezése azonban nem nyújt kimerítő magyarázatot, mert Bartallal és Bernolákkal együttesen a *veznicatus* területi kiterjedését, valamint a *veznik* hivatalos hatáskörét nagyon alábecsüli.

Elemezzünk csak néhány okirati adatot.

Már Schülen, e tisztség első ismert képviselője, 1244-ben a Gordova nevű vár *veznik*e, a vár pedig határozottan falunál nagyobb és jelentékenyebb terület. 1275-ben olvassuk: „*juxta terras vyznicatus,*“ de ezt úgy is lehet értelmezni, hogy e földek csak egy községben működő *veznik* javadalmához tartoztak. — 1290-ben már sokkal többet *hallunk*. Erzsébet özvegy királyné kijelenti, hogy *Aba* nb. *Lőrinc comes* fia *Lőrinc mesternek* IV. László királynak és ennek báróinak beleegyezésével a Verőce megyében fekvő *szentmártoni vezniksége*t összes tartozékaival, mint szőlőivel, erdőivel, réteivel *adományozza*. Ez a *veznikség* — így folytatja előadását — anyósának, *Mária királyné* halála óta († 1270) különféle uraknak kezébe jutott és ezeknek *hűtlensége* miatt *saját (azaz Erzsébetnek) birtokába került*; szól pedig az *adományoz-*

zás nem csak Lőrincnek, hanem örököseinek és utódainak is. Lőrinc, kit a királyné *kedves rokonának* nevez, többi között azért is érdemli ez adományozást, mert a királyné szolgálatában többször mint *ennek követe* működött és ez alkalommal 200 márkát érő kiváló lovakat vesztett (Wenzel 12 : 487).

1294-ben találjuk, hogy (Monoszló nb.) Tamás bán nb. Egyed mester az Atina nevű kőrösmegyei uradalmához tartozó Gáj, Odroha s Drenovac nevű birtokát, melyet a hazai nyelven Vyznicatus-nak neveznek, rokonainak: Bó nb. István erdélyi prépostnak és Péter székely főispánnak adományozza. Itt is ki van emelve, hogy az adományozás a vesznikség összes javadalmaira, ú. m. hegyeire, erdeire, malmaira, szénaföldeire, szőlőire kiterjeszkedik (uo. 557).

Mindezen példákban megcáfolhatatlanul kitűnik, hogy a vesznikség — legalább a 13-ik századbéli adatokra való tekintettel — nem kizárólag valamely közhivatalt vagy mint Bartal egyszer mondja : apátságot jelentett. Hogy ilyenfel egyáltalában összekapcsolandó volna, arra egyetlenegy okirati adat sem jogosít fel. Csak János esperes mondja, hogy a vesznik valamely felebbvalónak a végrehajtója s Kovacsics Tamás szerepel 1519-ben egyszer a Vesznik, egyszer a judex (= bíró) néven ; úgy látszik, hogy ez utóbbi adat a magyarázóknak kiinduló pontja. De e két adat részben nem teljesen megbízható, részben az okiratiakkal szemben mit sem mondó.

Egyetlenegy esetben talán szabad volna a vesznikben hatósági személyt látni, s ez volna az 1244. évi Schülen, ki az okirat szerint Gordova vár weznike. Ez talán hasonló természetű állást foglalhatott el, melyet azon János töltött be, ki 1318-ban mint Rector castri novi montis pestiensis, 1321-ben pedig mint judex castri Budensis szerepel (feltéve, hogy itt egy és ugyanazon személlyel van dolgunk. Knauz 2 : 753 és 787). Minthogy János 1318-ban a pesti vár esküdeivel együtt működik, bizonyosra vehetjük, hogy a rector-judex a várban lakó polgárok előljárója volt és hogy hatásköre a későbbi polgármesterével azonos volt. Nem így áll ez az 1290. és 1294. évi adatokra nézve, hol nem a veznicus-ról mint személyről, hanem a vyznicatus-ról mint intézményről van szó.

Erzsébet királyné világosan mondja, hogy a verőcemegeyi vyznicatus azelőtt Mária királynénak, később pedig saját birtoka volt. Aba nb. Lőrinc, kinek ezt 1290-ben adományozta, a legrégebb és legelőkelőbb nemzetségek sarja, a királyné rokona ; atyja (szintén Lőrinc) kir. tárnokmester és két megye főispánja volt. Monoszló nb. Egyed kir. tárnokmester és Pozsony megye főispánja s így bizonyos, hogy egyikök sem lehetett falusi bíró vagy hegymester. Ha mindezekhez még hozzávesszük, hogy a vyznicatushoz számos földrajzi tárgy a hozzátartozó összes birtokokkal járt és hogy mindezen birtokok az illetőknek mint *utódaikra átörökölhető* adományoztattak, akkor azon végeredményhez kell jutnunk, hogy a *vyznicalus* alatt — melyet a 13-ik században mindeddig csak a szlavóniai részeken találunk — nem más mint egy kisebb-nagyobb birtokcsoport vagyis az úgynevezett *dominium* = *uradalom*, melyben az egésznek központját (Lőrincnél pl. Szentmártont) megkülönböztették annak egyes részeitől. Hogy a vyznicatus tulajdonosa nem csak ennek összes jövedelmeit élvezte, hanem egyúttal az uradalom belső keretében az összes bármily néven nevezendő földesúri közigazgatási s igazságügyi jogokat az erre kiszemelt tisztviselői által gyakorolta, magától értendőik.

WERTNER MÓR.

Tokány. Marczali Henrik azt írja a M. Nemzet millenniumi Történetében (1b:58. l. jegyz., vö. még Századok 49:1), hogy *tokány* lehetett a neve annak a szárított s aztán keltekor üstökben megfőzött húspornak vagy aprított húsnak, mellyel vándorló s kalandozó őseink táplálkoztak. Ámde ezt a művelődéstörténeti föltevést a nyelvtudomány megcáfolja. Már Edelspacher A. kimutatta (NyK 12:110), hogy a *tokány* oláh szó, a *toc* 'hacher, batre, charcuter' (húst vagdal stb.) ige származéka. Az oláhban egész családja van: *tocănese* vagdal, *tocătoare* vágódeszka, *tocătură* vagdalt hús. Régibb magyar irodalmunk nem is ismeri a szót (Baróti SzD. Kisded szótára előtt, tehát a 18. század vége előtt alig is fordul elő) s ma is inkább csak Erdélyben s a felső Tisza vidékén élnek vele (l. Szinnyeieinél is Nyr 23:532). Igaz hogy jelentésével nagyon talál az ősmagyar élelemhez, különösen Baróti értelmezésében, mely szerint a „*tokány*: töltött kolbász, v. juh-hús *fomnyasztva*“, de a gátló nyelvi tények előtt meg kell hajolnunk.

HISTORIKUS.

Az *aszag*-ról azt mondja az EtSz: „Minthogy újabban úgy látszik van s-sel hangzó alakváltozat is (*asag* Márt. 1811; egy adat a Tsz-ban.; *ásag*, *ásog* Márt. 1807, *asog* Dank.), lehet, hogy a régibb s-sel irt alakok egyikét-másikat nem *zs*-vel, hanem s-sel kell olvasnunk; más alakv. *ászag* MNy 1:282.“ — De hisz Márton az *ásag*-ot már négy évvel utóbb maga kijavította *asag*-ra; eredeti följegyzése a régi írásmód szerint kétségkívül *a'sag* (vagyis *aszag*) volt, s ebből sajtóhibával *ásag*. (Hát csakugyan: régi irodalmunknak sok ezer sajtóhibáját valamennyit ilyen kevés haszonnal fogja tárgyalni az EtSz?) A többi s-et is bátran *zs*-nek olvashatjuk¹ s a MNy *á*-ja is hiba lesz *a* helyett. — De nemcsak a hangalakokhoz, hanem a jelentésekhez is szó fér. Sem a MTsz, sem az EtSz nem említi Arany J. *aszat*-ját (Hátr. próz. 399, pedig ezt a kötetet gyakran idézi az EtSz): „Sokszor halottam gyerekkoromban e szójárást: olyan tüzes vagy forró, mint az *aszat*. A szalontai ember.. nem tudta volna megmondani, mi ez az *aszat*, mert a tüzes hamunak *zsarátlnak* volt nála a neve, az izzó tüzet pedig *párszénnek* hívta.“ Ebből a megjegyzéséből úgy látszik, hogy Arany *aszagnak* gondolta a szót és a *zsarátlnok* jelentését sejtette benne. S hogy egy fogalomkör két kifejezését így összezavarják, arra van elég más példa; sok írónk összezavarta a tegezt az ívvel s a puzdrával. Így magyarázódik még Kazinczynál ez a különös szóhasználat: „A tüzek *aszagjaikba* borulnak: die Flamm' mit Dampf umnachtet das Haupt“ (id. Nyr 4:219). Az EtSz kritika nélkül elfogadja a Dampf jelentést, pedig Kaz. nem a Dampf-ot fordítja az *aszaggal*, mint íme ugyancsak Kazinczynak köv. heíye mutatja: „Remélhetik-e, hogy e város *aszagjában* s polgártársainak vérekkal befertőztetve... consulok, dictatorkok leendenek? Num illi in *cinere* urbis et sanguine civium... consules ac dictatores se sperant futuros?“ (Kaz. Cic. 26). Tehát ő is *zsarátlnokot* ért rajta s meglehet, hogy a népnyelvben is megvan ez a jelentése.

SIMONYI ZSIGMOND.

¹ A *zsába*, *zsák*, *zsellér*, *zsenge*, *lazsnak* szóknak se kell *sába* stb. alakját fölvenni, mint Szarvas tette a NySz-ban. — Megjegyzem, hogy Szarvas G. íródeákjai a 16. századi adatok l' betűjét sokszor hibásan *sz*-nek olvasták: azért van *lazsnak* alatt *lasznak*, *zsold* a. *szold*, *zsenge* mellett *szonga* stb.

Verseghy szókincséből. *Lepcsesség.* Verseghynél olvassuk a következő mondatot: Már is gondolkodni kezdett ő ama *lepcsességekről*, melyeket vele űzni fog (gróf Kaczajf., *MagyRegényírók* 1 : 39). Hogy a *lepcsesség* szónak mi a jelentése itt, a mondatból nem világlik ki teljesen. A szót szótározva nem igen találjuk a CzF. szótáron kívül, de e szótárbeli értelmezése sem ad elegendő felvilágosítást: „lepcsesség: lepcsés állapot, lepcsés tulajdonság”.¹ Értelmére rávilágít azonban a szintén Verseghy használta *lepcsés* melléknév: Kiknek példáját azonkívül sok illetlen mozgásokban és lepcsés caricaturákban sem kellene követnünk (Rikóti M. 160). Ez nyilván 'illetlent', talán 'trágárt' jelent s így a *lepcsesség* is alighanem 'illetlenséget, trágárságot'. Magát a *lepcsés* szót úgylátszik Verseghy előtt senki sem használta az irodalomban, ő vette a népnyelvből, amelyben elsősorban mint a *száj* szónak jelzője szokott szerepelni s csak átvittén használják a lompos, hanyag öltözködés kifejezésére (l. MTsz.). CzF.-ban is azt olvassuk róla: „Különösen a szájra vonatkozóan a. m. csúnya, undok, mi rendesen csak erkölcsi értelemben használtatik, midőn lepcsés szájunak mondjuk az oly embert, ki mocskos, szemtelen, fajtalan dolgokat beszél, máskép: *mocskos, mosdatlanszáju*“. Hogy csakugyan a szájnak gyakran használt jelzője, nyomósan bizonyítják a következő Mikszáth-féle használatok: Fogd be a lepcsest! Ne nyihogj, mint a kis csikó! (A beszélő köntös 61). Kigyúrod a lelküket, ha a lepcsest nem tartják pórázon (Az új Zrinyiász 187; l. Rubinyi: *Miksz. stílusa* 184). Itt a *lepcsés* már magát a 'száját' jelenti, a *lepcsés száj* jelzős kifejezésnek egész értelmét a jelző vette magára. Itt tehát ugyanavval a jelenséggel van dolgunk, amelyet a stilisztikák szóképeknek (metonymia, synekdoche) magyaráznak, az újabb nyelvészeti irodalom pedig Wundt után (m e g) s ü r ü s ö d é s n e k (Verdichtung, így Simonyi MNyelv 331), a francia nyelvészek után t a p a d á s n a k (contagion) nevez (vö. Zlinszky: A szóképekről 27—28). — A Verseghy-féle *lepcsesség*(et űz) jelentésére rávilágít még a *lepcsessedik* ige is, mely szótárainkban már nem ismeretlen s értelme 'sauereien reden, treiben' (így Akad. Zsebsz. 1838.).

Dandár. A Nyr 41 : 308. lapján avval a megjegyzéssel idéztem ezt a mondatot: „páváskodnak köztök az *asszony-dandárok*“ (Verseghy Rikóti M. 61.), hogy „a NyUSz-ban nincs, a *dandárt* l. NySz.“ A NySz azonban e szónak csak phalanx, cohors, caterva, exercitus (MA.), truppe, schaar jelentését ismeri, példákat is csak erre idéz, a mi mondatunkra pedig ezeknek egyike sem illik rá. A MTSz *dandárjaival* (= 1. halmaz, sokaság, 2. lódarázs) se függ össze, amelyeknek elsejét Arany használja a Toldi II. énekében: „Most van a dandárja réten a munkának“ (saját jegyzete: „dandárja: halmaza, csoportosa“). Ez a Verseghy-féle *asszony-dandár* alighanem avval a palóc nyelvjárásból idézett „*te dandár!*“ kifejezéssel függ össze, amely lenge, ledér személyt jelent (Nyr 27 : 133). Ez pedig nyilván a *dandároz* igéből való elvonnás, mint Simonyi magyarázza (NyF 11 : 35). A *dandároz* ige jelentése 'dáridóz, dombéroz' (l. MTsz.) és Simonyi szerint a *dombéroz* igenek kiejtésbeli változata (uo., a *dombéroz* magyarázatát l. Nyr 14 : 489, 19 : 125).

Vizsga és vizsgaság. A *vizsga* szót a NyUSz csak 1805-ből idézi Verseghytől, mint a legtöbb Verseghy alkotta szót, de előfordul már az

¹ Ball. TeljSzót.-ban a *lepcsés* címszó alatt csak ennyit találunk: „Inn. *lepcsesség* fn“.

1804-ben megjelent Rikóti Mátyásban is, amelyet szótári szempontból a NyUSz nem használt föl: „A beszéd' tárgyáról vizsgán értekezik“ (51., vö. Nyr 41:307, 311). A szót Verseghy vonta el a *vizsgál*-ból és a NyUSz adatai szerint eleinte csak melléknévül használták. Simonyi azt írja róla, hogy „újabbban leginkább ezekben a kapcsolatokban: *vizsga tekintet, vizsga szem*, de így már 1825: *vizsga szemmel nézeget, KisfK. A fejér köpönyeg*“ (NyF 11:28). Ezek a kapcsolatok azonban nemcsak újabbban élnek, példáért se szükséges Kisfaludyig menni, maga Verseghy is használja már 1808-ban, Gróf Kaczajfalvy László c. regényében: Egyszerre vizsga tekintettel megállott, mert maga előtt egy széles és mély vizet látott (MagyRegényírók 1:26).¹ Vizsga tekintettel néztek reá mindnyájan (uo. 29). Jósikánál is 1836-ban: Egy-két falusi úr is lovaglott vizsga szemekkel (Zólyomi 8:253). — A *vizsgaság* szó, amely a NySz-ból kimaradt, pedig régiebb szótárakban megvan 'versutia, petulantia' értelemben (MA., LőrinczK. PP.-ből idézi Nyr 4:168, vö. NyF 11:28), s amelyet a NyUSz sem vett föl, szintén előkerül Versegbynél többször is: S' a' táblánn nem látván italt visgasága (Rikóti M. 90., vö. Nyr 41:307.). A kis grótot vizsgasága miatt ápolgató fenyegetésekkel megdorgálhatta (gróf Kaczajf., MagyRegényírók 1:21). Most őket csak a vizsgaság készletti ezekre (uo. 23). Ezt a szót is használja Jósika: Hősünk egy ismeretlen lény után jár, azon vizsgasággal, melyet lelkének regényes irányja fejt meg (Zólyomi 8:247).

PROHÁSZKA JÁNOS.

Omboly. A Nyr 48:89 lapján mondtak kiegészítésül közlöm, hogy ezt a szót Vörösmarty is használta a Két szomszédvár kezdő énekében:

Messze pedig, hol *völgyeiben maradozva* foly a Sár,
S késő hajjai közt *resten nyujlózik az omboly*,
Bús panaszát az uszók négy lábú serge zokogta.

Ez az idézet is igazat ad a cikkecske írójának, hogy az *ombolyt* a Sárretről származtatja. Vörösmarty a szón valami hináros, lápos, vizinövényes tömeget érthetett. [Hasonló értesítést kaptunk Riedl Frigyestől. A szerk.]

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ.

Komorló (48:82) előfordul most az Uj Idő márc. 30-i számában is a 248. lapon: „Az ott komorló mohos gránit oszlop nem valami érdemes polgár emlékére emelkedett.“ Úgy látszik tehát, többen is használják már. Az az első *komorló*, amelyet Kenedi bírált, Kosztolányi Dezsőnél látta a napvilágot, a Petőfi-Társaságban fölolvastott székfoglaló beszédében. Egyébiránt egy kedves olvasónk, S. A. k. a., értesít, hogy Kosztolányi már előbb csakugyan használta a *komorlik* igét: „Ki férfi-fejvel *komorlok* a létbe, dúlt csillagokba nézve mereven...“ (Őszi koncert. Kártya 1911. Modern Könyvtár 54:15). — A *ködlík, homálylik*-féle igékhez, melyeket a *komorló* mellett idéztem, csatlakozik ez az érdekes népies szó: *naplik* „a ködoszlást jelenti Marosszéken“, közli Gagyi Jenő Nyr 32:348. A MTsz más értelmezéssel közli Pest megyéből: „Naplik: káprázik. Naplott a szeme.“ Vö. még „*aranyló* test“ (Kosztolányi id. h. 16).

¹Pápay Sámuel írja ugyanakkor: „Miért ne lehetne ezeket új életre hozni: *kög, kör, szellet?* Így elevenülnek most: *kor, rege, kegy, visga, remén* (nem remény), *inger* stb.“ (M. Litt. 274). 1811-ben Kazinczy írja: vizsga szemekkel (Lev. 8:316). — *Vizsga* mint főnév Széchenyiné 1833-ban (NyUSz. II) és ugyanakkor a Kritikai Lapokban (I. Nyr 32:169).

Nesztek, jösztek. Hogy a közös lelki tényezők mennyire egyező eredményeket szülnek, arra érdekesebb példát alig lehetne találni ennél. *Ne* többese *neték* (mint a szlovénban *na : nate*); a *ne-sze* többese szabályszerűen így volna: *ne-lék-sze*, mint *vegyed-sze* és *vegyélek-sze* stb. (l. Révai: Gram. 709¹). Mármost hogy lett a *neték*-ből *nesztek*? Azt lehetne gondolni, hogy szókeveredés ebből: *nesze* × *neték*. De nyilván inkább analógiás ragozás: a *ne*—*nelék* analógiájára *nesze*—*nesztek* (a háromtagú **neszeték* helyett a kéttagú *nelék* kedvéért). Az egyszerű *ne*—*nelék* mintájára az összetett *nesze* is fölvette a többes személyragot. — Szakasztott ilyen analógiás alakokat találunk több indogermán nyelvben. Brugmann ezt a jelenséget szabályba foglalja (Grundriss² 2:2:844): „Wenn eine syntaktische Verbindung zu einer Worteinheit verschmolzen ist [a mi esetünkben *nesze*], wird diese Einheit nach Analogie des einfachen Wortes behandelt und kann auf sie das übertragen werden, was in bezug auf dieses möglich ist.“ Példái közt szerepelnek a következők: litván *el-k* ‘gyere’ [a *-k* külön enklitikus elem, mint a magyar *-sza*] s innen *elkile* ‘gyertek’, de aztán tovább menve: *elk-sze* ‘gyere ide’ s ebből a többes: *elkszte* ‘gyertek ide’. Nemde csodálatos talákozás! Hasonló még a szláv *daj-mi* ‘add nekem’: *dajmite* ‘adjatok nekem’ s az újbögrögben *dós-mu*: *dosmute* ua. — De van a mi nyelvünkben is még egy-két ilyen eset: *no-sza* (a palócban *nosz* is): *noszto*². Igei származékai is vannak: *noszol* (talán *unszol*, *onszol* hatása alatt), *noszogal* (a régebbi *nógal* hasonlóságára), *noszít*, *noszént* stb. — Aztán ilyen még a *jösztek* alak az egyesszámú *jöszte* mellett (emez **jőj-sze-lé* v. **jöszeté*). Vö. még: „Nosza *jösztetek* ide.“ „*Jösztetek* hát noszto, nemesek, paraszto.“ NySz. Ugyanígy Gelei Robinzonjában (bevez. 4, és 69, 84, 121).

SIMONYI ZSIGMOND.

Jövel. Érdekes Losonczy Z. véleménye, mely szerint *jövel* és *jövelek* ősrégi *j* nélküli fölszóító alakok. De ha L. ennek a bizonyítására — bár csak inkább sejtésképpen — az olyan fölszóításokat is fölhasználja, minők a nyelvemlékekben s a népnelvben előforduló *vár meg, tér vissza, ne morog má, ne bámú* eh. *várj meg, térj vissza, ne morogj már, ne bámulj*: erre alig lehet sokat építeni, mert ez a kiejtés legtöbbször ilyen *rj-m*, *gj-m*-féle hangcsoportokban fordul elő, s itt nyilván pusztán hangtani okból áll be a rövidítés. Egészen hasonló rövidítés a régiségben olyan gyakori *gyujts fel, tisztíts meg* eh. *gyujtsd fel, tisztítsd meg* (s ezek analógiájára „ingedet *meglisztíts*“ stb., úgy mint *ne bámú* a *ne bámul(d)* még mintájára; l. TMNy 607). Hasonló jelenséget látunk a német nyelvben. Régebbi irodalmi forrásokban nem ritka az ilyen hangkilökés: *lockt man* helyett *lock men, fängt man* h. *uencg men, behilft sich* h. *behilp sich*; l. Behaghel: Geschichte der deutschen Sprache⁴ 94).

GERMANISTA.

¹ Egy nyelvészkedőnk azt írta (Közoktatás 1884: Hibás magyarságok): „*Nesztek* nem helyes ragozás, helyes így volna: *neleksze*, mert pl. . . fogjunksa hozzá, mutassátoksa.“ — CzF így származtatja: „*ne-sze-tek* vagy a *h sz* hanggá változván [így !], *neh-tek*.“ Kassai így magyarázta: „*Nesztek*: en vobis dono, abbreviate loco: *neszeneklek*.“

² „*Noszto* [sajtóhiba lesz *nosz'ok* h.] . . .szakasztott oly szó, mint *Nesztek*. [a pont hibásan van ide téve] *Ne* szóból, *Nesze* szóból“ Kassai Szókönyve 3:451. A MTsz. félreértésből a *ne* alá foglalta.

Pótlások. A *Keveháza*, *Kajászó* nevéről szóló cikkben a 48:42. l. 5. sorában Nyr 37 helyett olvasd 43. k. — Ezekről a nevekről tüzetesen szólt Pais MNy 8:395 s az *á* hosszúságát másképp magyarázta.

A *ski* vagyis *si* magyar nevéül a Nyr-ben a csallóközi *sikolya* v. *sikló* szót ajánlottuk s akkor megjegyeztük, hogy az előbbi alak nyilván a korcsolya analógiáját követte. Érdekes, hogy Ágai Adolf *hókorcsolyának* nevezte (Vizen és szárazon 1:105).

Dorgál (l. 47:243). A lenbuga leszakítására szolgáló fésűforma eszköz nemcsak *dorgáló*, hanem *dérgálu* is = szlov. *drvalo* ua. A hozzávaló ige *dérgál* (l. MTsz = szlov. *drgati*, Murkónál *dergati*, és *dérzsál* MTsz).

Leány szavunkat Szinnyei (Nyr 9:1) — a nyelvemlékekben előforduló *lejány*, *léány*-féle változatok alapján is — eredetibb **lajány* alakra vitte vissza (ill. **najány*-ra s az elejét a *nő*, *né* szónak finnugor mélyhangú párjaival azonosította; ezt Munkácsi is megerősítette uo. 146). A föltételezett *lajány* alakot megtaláltam egy 1559-i jó helyesírású levélben: Kerethy keg[elmedet] mynt edes *layanyal*. Persze egy ilyen adat sohase biztos, hátha írás- vagy sajtóhiba.

Kapuktok = *kapuitok* című cikkemhez (48:44) járuljon ez a két nevezetes adat Ányos Pál verseiből (Császár E. kiad. a Régi m. könyvtár 23. szám.): „Kárpát bértzekeit vélnéd formájából“ (66); Batsányi másolatában kijavítva: Kárpát' vad bértzeit (260). Ilyen alak a Matkóból idézett *némellyekei*. — A másik: „Pest, Buda, Szombat *hibámit* óh ti tudjátok“ (285). Ilyen forma a RMKöltőkől idéztem gyümölcs-*fádit*,

KOVÁCS MÁRTON.

Fölkincsel (59). Régi szó, nem csak Aranyé, most is lehetne használni a *thesauratio* kifejezéseül. A NySz-ban *kincsez* és *kincsel*.

Fölvár (64) úgy mint *fölház*, *felföld*, szokott összetétel.

Magyaren (93). Én Kossuthnak elbeszélését idéztem. Levelét nem ismerem. Azért írom ezt, mert a MNy legújabb száma a *Magyaren* elnevezésben csupa rosszakaratot lát.

BARSI FRIGYES.

Minta (v. ö. Nyr 47:186.). Annak eldöntésére, vajjon a *mynt* szónak a lappban megvan vagy megvolt-e a *mintá*, *Muster* jelentése, figyelembe veendő Lindahl és Öhrling 1780-ban megjelent lapp szótára.¹ Ebben a lapp *mynt* mellett csak a latin *moneta*, svéd *mynt* fordítás található. Viszont a svéd-lapp részben a svéd *mönster* (Muster) mellett csak ezeket a lapp szavakat találjuk: *menster*, *skåwe*, *skant*. Tehát a *mynt* szó minta jelentését ez a szótár nem ismeri.

BALASSA JÓZSEF.

EGYVELEG.

Emlékezzünk régiekről! Ilyen címmel tette egykor szóvá Szarvas Gábor, hogy régibb tudományos nézetekről sokszor megfélekedünk s aztán újra felállítjuk ugyanazt az elméletet, ugyanazt a magyarázatot, amelyet valamely elődünk már rég felállított. Néhány ilyen érdekes esetet akarok ezuttal felsorolni.

¹ Lexicon Lapponicum cum interpretatione vocabulorum sveco-latina et indice svecano lapponico. A Dom. Erico Lindahl et Johanne Öhrling. Holmiae 1780. — A birtokomban levő példány borítékán kézírással ez áll: „A Monsieur l'abbé Hell ou pour Monsieur l'abbé Sajnowicks.“ Tehát ezt a példányt küldték a szerzők Magyarországra a lapp nyelvvel foglalkozó ismerőseik számára.

Egy-két nyelvemlékünkben előkerülő *töni* 'szúrni', *tövik* 'szúródik', *tüdös* 'szurkál' igékből magyarázta meg Szarvas G. a *tü* főnevet = **tövö*, *töve* 'szűrő' s hozzájuk csatolta a *tövis*-t is (Nyr 21 : 193, magyarázatát aztán én és Melich több új bizonyító adattal megerősítettük). De ugyanígy megfejtette ezeket Budenz J. az ÉrsK-ben előforduló *megettüdes* ige segítségével (MNyszet 6 : 545 és NyK 2 : 159). Sőt egyuttal egy érdekes magyar-török szóegyezeit állapított meg, s erről is mindnyájan megfeledkeztünk, t. i. *tö-*, *töv-* = török *tik-*, oszm. *dik-* 'szúrni, varrni'!¹

Mészöly G. (MNY 1908. 414) azt mondja, hogy „eresztvény a növendék erdőnek (*eredő) a régi nyelvben igen gyakori s a mai népnelvben is élő neve“, s az erdőnek ezt a származtatását védi Wichmann bírálata ellen (uo. 1912. 366). Időrendben visszafelé menve megtaláljuk ezt a magyarázatot CzF-nál 1864-ben: „Törzse a növésre, származásra von. *ered* (ered-ő, erdő). Rokona a régies magyar eresztvény“. Megtaláljuk Pulszky Ferencnek a magyar szóképzésről angol nyelven írt értekezésében (Transactions of the Philol. Ass. 1859. 117): „The forest, which grows up by itself, not being sown or planted“, tehát magától *ered*. S tovább menve 1833-ban Kassai szótárában: *ered*.., *árad*..: az élő-fa.. tsemetéztvén erdő létszen. Az ilyen nevedékeny erdőt *eresztvény erdőnek* híják“. S végre 1831-ben Kresznericsnél: „Erdő (eredő, erdő)“. A dologban az a nevezetes, hogy e források közül egyik se nevezi meg a másikat.

Szinnyei a Nyr-ben (7. k.) közölt *Végtére, véghetellen* c. érdekes cikkében az utóbbi, látszólag szabálytalan képzésű szót úgy magyarázta, hogy nem a tehető képzőt látja benne, hanem a *helyhet*, *sebhet*-féle denominális igék képzőjét, mely összefügg más denom. *h*-féle képzésekkel, aminők pl. *porhad*, *hirhedt*. Már most ugyanez a magyarázat megvan Beregszászi Nagy Pál rég elfelejtett Dissertatio-jában (a 73. lapon). Ő is föltett egy *helyhet*-féle képzésű **véghet* igét és ebből származtatja a *véghetellen*-t.²

Takács István a NyK-ben (3 : 214, vö. Nyr 6 : 198) a *vaktában* határozót **vak-ik* ige föltevésével magyarázta. Ez a magyarázat is megvan már Beregszászi Nagy Pálnál, id. m. 137: „*vaktában* ab obsolete *vakik*“. Ugyanígy magyarázza ő ezt a szokatlan képzésű szót: „*artzúlat* ab obs. *artzúlik*“ (uo. 134; Réthei Prikkel M. találó magyarázata szerint a rokonjelentésű *ábrázat* hatása alatt keletkezett, Nyr 28 : 206).

Újabban többször emlegettük, hogy a régieknél közönséges a *viadalom* mellett *viadal*, ellenben *diadalom* mellett alig fordul elő *diadal* (az első hiteles adat 1750-ből MNy 4 : 232; 1710-ből? „kuruc“ dalban, uo. 1 : 415). Ezt már Beregszászi észrevette id. h. 59: „*Vijadal* a vívik, víjik; *dijadal* non est in usu, sed ab eo *dijadalom* (contra, ab antecedente, *vijadalom* est extra usum).“ (Ez az utóbbi tehát akkor szokatlan volt, vö. NySz.)

¹ **diγ-*: *tö-* olyan megfelelés, mint **áriγ*: *erő* stb.; igaz, hogy igetőkben ez a hangmegfelelés eddig még nincs kimutatva. — Budenznek más figyelemre-méltó magyar-török egyeztetéseiről is megfeledkeztünk, pl. *iz* Mundfüule, Krebs: török *fiçlik* 'romlás, rothadás' (MNyszet 4 : 424); *szurok*: jakut *siüräk*? (uo. 434, de vö. MUGSz és Munkácsi NyK 18 : 121). A *gyüszü* török egyeztetése se Vámbérynél van meg először (mint Gombocz közli), Budenznél már id. h. 407.

² Az én eltérő magyarázatom nem Nyr 4 : 175, mint Szinnyei az id. h. mondja, hanem 6 : 196.

A *hurka* nevének a *húr*-ból való érdekes és biztos származtatása, mely Budenz MUSzótárából ismeretes (mind a két szó tkp. belet jelentett, l. MNyelvem 2. kiad. 360), már Bugátnál megvan: szerinte *húr corda*, *hurka cordula*.

Emlékszek, mennyire örültem Budenz magyarázatának, mely szerint *tető* tkp. vminek föltetsző, azaz messziről föltünő része, tehát a *tetszik*, *telik* igének igeneve. Ő ebben CzF szótárát követte: „*Tető* eredetileg az elavult *telik* igének részesülője, s mint olyan jelent általán látszatos, föltünő vmit.“ Végül fölfödöztem ugyanezt a magyarázatot még régibb forrásban, a Tudományos Gyűjteményben (1828. 4:99) egy Hady aláírású cikkben: „*tet*-nek [a *tetszik* igének] participiuma *let-ő*, mely most is kitünő ormot jelent.“ Árany J. is említi: „*Tetsző*, gyöke *tet* (*telő*, *telének*)“ Hátr. próz. 413. (Ez utóbbi alak az ige elbeszélő alakja a Pannóniai énekben.

Takáts Sándor jól megokolt történeti magyarázata szerint (Nyr 32:87) a *hajduk* eredetileg *hajlók* voltak, még pedig ökrhajtók, akik a bécsi vásárra hajtották a magyar ökröt, de később belőlük toborozták a gyalogos katonákat (a 16. 17. században¹). — És ime, ugyanezt a fejlődést rég fölismerte Rummy; 1838-ban fejtegette a Hasznos multságokban (2:273), hogy a *hajdu* tkp. hajtó volt.

Szinnyei J. a szenvedő igék képzéséről szólva (Nyr 1892. 102) meggyőzően bizonyítja, hogy az *-at-ik*-féle képzés nem egyéb, mint a műveltető igének visszahatója: *veret-ik* mintegy 'vereti magát'. Jegyzetben megemlíti, hogy Finály már hasonló fölfogással magyarázta a szenvedőt. De honnan vette ezt Finály? Brassaitól. Brassai, mint sok más érdekes kérdést, ezt is először fejtegeti irodalmunkban, még pedig igen érdekesen (MMondat, Akad. Értesítő 1863. 46), sőt jegyzetben egy meglepő analógiát idéz a szanszkritból. De hisz a finnben s a lappban is szakasztott úgy viszonylik a szenvedő képzés a műveltetőhöz, s a vogul *-χt -χat* visszaható képzőben is a műv. *-t* lappang. Külömben a mandzsuban is azonos a műv. s a szenvedő képző (NyK 20:381) s a mongolban is rokonok egymással (műv. *-γa ge*: szenv. *-gda gde*, az utóbinak második eleme a ritkább *-ta te* szenvedő képző NyK 21:289).

Beke Ö. az *olyan*, *milyen*-féle névmásokat a hasonló jelentésű finn *sillinen*, *millinen* névmásokkal vetette össze (bár nem mint egymás teljes megfelelőit Nyr 1913. 330). Hunfalvy Pál szintén finn *-linen*, *-lainen*-féle képzőt keresett bennük (Tájékozás a magyar nyelvtudományban 91). Munkácsi Nyr 9:487 a megfelelő vogul alakokkal azonosítja; vö. *ilyen*: *tämli*, *olyan*: *tamle*, *holyan*: *χumle*.

Ujabbán a *sarkantyú*-t többen is a *serkent* igéből, ill. ennek föltehető *sarkant* változatából származtatták (legutóbb Beke Ö. Nyr 45:42). Ez a gondolat már 1837-ben fölmerült a Tudományos Gyűjteményben 1:59. Ott Szabó István fejtegette; hogy a sarkantyú nem egyéb, mint *serkentő* vagy *sarkantó*, aminthogy a *pallantyú* is tkp. *pallantó* stb.

Sokszor emlegették újabbán magyar és külföldi nyelvészek az ilyen különös fokozásokat: *szörnyű szép*, *borzasztó jó*. De már száz évvel ezelőtt megemlíti Sándor István az ő Sokféléjében (8:126), hogy *szörnyű szép* némely erdélyieknél a. m. igen szép, és érdekes megjegyzés, amit hozzáfűz: szerinte

¹ Alexics helyes magyarázata szerint innen van az oláh *hajdău* 'csordapásztor' (Nyr 19:409); így a rutén *hajtiu* 'kerülő, csősz' is.

t. i. a vízözönnek vagy pokolnak Rafael vagy Rubens festette képeit lehetne alkalmasan így nevezni.

SIMONYI ZSIGMOND.

Leghosszabb szavaink közé tartozik kétségkívül a *főtartólóztalhatatlan*, s azt mondja Zolnai 48:84, hogy „alighanem ez éri el a legnagyobb hosszúsági eredményt, főképp ha *-ul* ragos alakjában kell használnunk.“ De minthogy annyi hosszú képzőnk van, mint a finn vagy az orosz nyelvnek, bizonyára sok ilyen hosszú szót lehetne találni. Itt van mingyár a Zolnai cikke közelében ez a szó: *összeegyezettetheletlen* (73. l. 3. s. al.). Diákkorunkban tréfásan ezt szoktuk idézni: *megköpönyegesíthetnélek* v. *megköpönyegteleníttethetnélek* s a kettőnek keresztezésével *megköpönyegesíttelenítethetnélek*, vagy *meghozmasíttalhatnának*, stb.

Proletárnyelv? A Népszavában ezt a furcsaságot olvastuk (1919. V. 28. 8c): „A Hirmann-gyár Vácon annyi nyersanyaggal rendelkezik, hogy tömegesen szállíthat spirálfurókat, dörzsárakat, marókat és menetvágó pofákat“!!

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

Közmondások.

A Nyr 47:173. lapján idézett közmondások népies voltáról a következőket jegyezhetem meg.

Aki mást ítél, maga vétkes. Aki mást vádol, magát árulja. Ilyen formában nem ismerem. Hasonló tartalma a Szamoshátról (Szatmár m.): Akinek a háza ég, az kiabál.

Aki nem akar költeni, legtöbbit költ. A Szamosháton járatos formája: A fősvény többet költ, (a rest többet fárad).

Kinek a foga fáj, tartsa nyelvét rajta. A Szamosháton: Akinek a foga fáj, tartsa rajta a nyelvét.

Akinek zsírja nincs, vízzel főz. Szamosháton: Szegény ember vízzel főz.

Könyebb a bajt megelőzni, mint orvosolni. Eredete talán az ismert ovidiusi sor: Principiis obsta, sero medicina paratur.

Aki ma alul, az holnap fölül. Hasonló tartalmú a Szamosháton: Hol kerék, hol talp.

Ami nyúlik, nem múlik. A Szamosháton: Ami késik, nem múlik. Ennek tréfás elferdítése lehet a fenti forma.

Aki hátul marad, tegye be az ajtót. Szóról-szóra megvan a Szamosháton.

CSÜRI BÁLINT.

A kérdezett közmondások közül: *Akinek zsírja nincs, vízzel főz* közmondást ilyen alakban: *Szegény ember vízzel főz* Barsban és Zemplénben hallottam. *Amilyen a fizetés, olyan a temetés*: mondják Szamosujvárt. *Ha nem csurran, csöppen* megvan a román nyelvben is, Erdélyben hallottam: *Dacă nu curge, picură.*

SUCIU LÁSZLÓ.

Sárbogárdon ismerik a következő népies közmondásokat: *Kinek a foga fáj... Fiatalság bolondság... Ha nem csurran... Kevés nem árt... Az ördög nem alszik... Aki hátul marad... — A többiekből is sokat ismernek, de más fogalmazásban.*

CSANÁDY SÁNDOR.

NÉPNYELV.

Szólások.

I.

Én átalán, kéték átal, gyűjjenek a falon átal. (Gúnyvers a nép leveleinek szokásos hosszú bekezdésére.) Kádencia tüdő, öled még a görbe fűsút! (Gúnyvers: fölösleges szószaporításra.)

Gyűszűre szedi a száját (ű-űre: kicsire). Ellenben: *pampula*: nagy száj; *pampulázik*: szájaskodik.

Úgy él mint a Tódi Miklós lova (nyomorúságosan).

Nem lát a szemitűl (gúnyos, ha az előtte levő dolgot nem veszi észre).

Laposakat pislant (álmos). Elfokta a buzgóság (szundított).

Hát biz' úr az úr, ha mingyá gyikínmadzaggâ van is körűkötvé a dèreka.

Ha a „micsoda...?” szóval ráijesztett a gyermekre, gyengéden hozzát teszi: ... madár a pillangó, talâ bizon nyári dungó?

A kíváncsiskodó: „mijaz?” kérdésre hirtelen ráfeleli: „Tengeriherkenyű!” vagy a mikó? kérdésre: „Mikó Pikó Makón hegedül!”

Faparaszt, három únyi, hat araszt. (Gúnyvers az otromba magaviseletre.)

Csörgős körmű kúncigány (t. i. a tipikus szegedi paraszt).

Úgy néző ki, mind akit Gyulán megtíptek és ideszaladt.

Tè, tè ördögűző Fábíán! (oly rendetlen, hogy még az ördög is fél tőle).

Előbb a fogához veri s csak aztán adja (t. i. a pénzt).

Ha úgy kopog a szeméd, mint a fogad, akkor sè kapsz belűle.

Szutyűk, mind a ficsúr nadrág (szűk).

Ecetágy, mire vágy (nagyravágyóra).

A csehéket „betáncótaknak” nevezi.

Elverlek, mind a kétfenekű dobot!

Mégrázlak, hogy mingyá szent Jánosra vicsorítod a fogad!

Neked esék, mind a bolond tehén a fijának!

Ha oda mék, mingyá megismeréd a magyarok Istenét!

Úgy képén tűrüllek, hogy az eggyik szeméd a másikó mégy vizitre.

Ütök, oszt lapul! — Mègkontyollak. — Mègagyallak, hogy még az eget is nagy bõgõnek nézed. — Kiszédem mind a két szemédet. — Mègabriktollak (abrichten). — Hej, ha előveszèm azt a herkópátert (pálcát). — Mingyá éjáratom veled az olájost. — Fõtűrülöm az órodat! — Megeszlek! — Cipóra verem a szádat! — Lész mingyâ kániszmátér!

Szitkozódás. A teremburádat...! — A teremtúrús-zacskódat! — Csapjon bele (v. üsse meg) a bűdös szél! — A szentéket is lészaggatja az égbű (úgy káromkodik).

Gúnyos névadás. Tè, gurbitás cigány, tè! — Tè hétszűkesztendõ. — Tè hétrétgörbe nyavaja. — Tè áspis kigyó (irigy). — Tè árgyélikus pofáju (kétszinü). — Tè bõgölyszemü. — Pilátus macskája (rossz színben van). — Pápista színü. — Hetrifüles. — Habagajsz (szeleskedõ).

(Szabadka vidéke.)

BARTA M. ESZTER.

II. Katonák között.

Ne rikongájj: ne kiabálj!
 Meksókongattam: meghuzogattam.
 Ojan zónás vótam: olyan kábult voltam.
 Akkorákat vinnyéntott az öreg asszony: vihogott.
 Mégest csak gezmőce vót ebédre: Hindenburg főzelek, zöldség (sárga-
 répa, káposzta) főzelék volt ebédre.
 Tekerégne belőle valami: lenne belőle valami.
 Felpusztítottuk a ládát: feltörtük.
 Nagyokat piháztunk: boroztunk.
 Mit számíttasz?: mit gondolsz?
 Vérszemet vész, mint Kis János Egérszégén.
 Rudon lëssz a bőrom: kikapok.
 Vitte az écceréggyet: odébbállt, vitte az irháját.
 Má majnem hogy kiütött a halálverőtek: halálveríték.
 Nem látok még egy regrutabőrt sem a kocsirúdon.
 (Nagykanizsa.)

HUHN GYULA.

Tájszók.

I.

(B = Bodrogköz; D = Debrecen; E = Erdély.)

ajjadzó (B): alom	kastos (D): lucskos
babros (B): babrálós	kec (B): kis ól
bajoros (B): szolga	lipityánka (D): vékony női ruha
bula (B): alfel	megpall (E): megver
csatít (D): éles hangon kiabál	osztronga (B): juhajtás a fejéshez
dajna (B): rosszírű nőszemély	patkonca (E): fattyú
dranka (B): léckerítés	ragaszos [kenyér] (D): nyers, nyúlós
duvaszthat (B): meresztget	siggat (B): kutat, keres
dürgő (B): ládaszerű alkotmány a sze- egy-két szem tűz: parázs [kéren	sutolja (B): öli [pl. a zsisziket]
elcsibol (E): elcsermál, elbermál, ellop	Szárettyen (D): egy tréfás hely, ahova küldik az alkalmatlankodót
gibirtus (D): pálinka	várvirrasztó (D): éber [gyermek]
harcsa pundra (B): kis harcsa	vekeng (D): kínlódik
homály (B): szőke	vicsiri (B): furcsaszerű

GULYÁS JÓZSEF.

II.

pénzverő (-zik): gyermekjáték	apróság: majorság
összekap (-ja a tejet): összefut (-tatja	gyárlista: aki a gyárban dolgozik, akit kenyérkeresete a gyárhoz fűz
cseszkel: érint, súrol [a tejet]	kóbinál: barangol
hopcinka: szandálféle (népviselte bór- Gyárigyőr: Diósgyőr [(fél-)cipő])	megszalad: hirtelen megnő (pl. a el van esve: elkeseredve [dinnye])
facsipa: a cseresznyefa mézgája; fa- bika: mozdony [mézga]	hanyagol: „egész évben mindig mun- kálkodtunk, sohasem <i>hanyagoltunk</i> ” = lustáskodtunk
malac: (felsőkar-) izom	
születli: lugas	

lacsuha : főtt laska
 csóré : cefre
 vici : vicinális, kisvasút
 Tiszafüred.

ütközik, ütköztek : t. i. : össze-ü.
 bogjafa : boglya-alakba rakott felapri-
 tott tűzifa

PARÁSZKA GÁBOR.

III.

kis-nagykés : Kiskomáromban (Zala m.) hallottam. Hasonlít a nagy konyhakéshez v. disznóölő-késhez, de jóval kisebb. Viszont a zsebkésnél nagyobb és nem csukódik. Nem általánosan használt szó.

háburusok : „Ide nem gyűnnek el a háburusok?” — Ugyanitt hallottam. Jelentése : harcoló ellenséges katonák, mert a fogoly már nem háburus.

mosinger : a német Maschिंगewehr-ből. Jelentése : géppuskás, aki a „gépfegyver-osztag” kötelékébe tartozik. Ugyanonnan való, mint a másik kettő. Bizonyára a harctérről került ide.

Csaplár Benedek lapszéli jegyzetei a MTsz-ban. (Adalékok Csallóköz nyelvéhez.) Boldogult Csaplár B. piarista tanár egykori MTsz példányában találtam hol ceruzával, hol tintával bejegyezve a következő népnyelvi adatokat, melyeknek legnagyobb része Csallóközből való. (Csaplár egyébként munkatársa is volt a MTsz-nak.) — I. kötet : 64.¹ aznap : azon a napon. Cs.² — 116. kívül-bévíül. Cs. — 117. benné : tartalom. — 138. Bíz' Istenedet fujd ki rá : esküdjél. — 225. csafrinka : pajkos leány. Érsekújv. — 268. csapinkós : kanyargós? Szeged. — 326. csipeszkezik : kapaszkodik. Cs. — 487. Emberül megadta a módját : helytállott. Cs. — 546. faricskál : faragsál. Cs. — 590. fillérkedés : fukarkodás. Cs. — 659. füttyölék : ocsú. — 729. guliba : kis gunyhó. Szeged. — 803. hankalék : kútgém. Cs. — 807. hapsol. Cs. — 900. hücski, tücski, pl. Nincsen az udvarán sem hücs-ki, sem tücs-ki : sertés és borju. Cs. — 991. jócskán : Hála Istennek a gabona jócskán megtermett ezidén. Cs. — 1101. kéregető : koldus. Cs. — kölönc v. kolonc : alkalmatlan kisgyerek. Cs. — 1434. menybe ballagó : barátszandál. Cs. — 1477. more, cigánymore. Cs. — 1557. nyomtaték : Zuwage (a husvágók csontot adnak nyomtatékul). Cs. — II. kötet. 809. truló : oktondi. Cs. — 817. tunyálkodik : restelkedik. Cs.

NAGY LAJOS.

Családnevek.³

Apró, Ádok, Bajusz, Banga, Bari, Barnai, Batka, Báló, Becski, Benák, Borka, Bódi, Bödő, Börcsök, Bárdi, Buja, Búrús, Cere, Czuczi, Csala (Ez a név Badacsontomajon is előfordul Zala vm.-ben.), Csapó, Csávás, Csende, Dajka, Dandi, Domján, Dudás, Engedi, Engi, Fári, Furák, Fürge, Gazdag, Gera, Gémes, Gila, Gorcsa, Gréczi, Gyémánt, Hegyközi, Hencz, Hévízi, Hódi (v. ó. Hódmezővásárhely), Hován, Igaz, Imolya, Imri, Jani, Jáksó, Kakúja, Katkó, Káli, Kása, Koncz, Korom, Korsós, Kószó, Köblös, Kővágó, Kucsora, Kuglai, Kurai, Kurunczi, Kurusa, Laczi, Lajtár, Láda, Makra, Mérges, Mohos, Nacsa, Orosz, Pamuk, Papós, Peőcz, Pernye, Posztós, Pópity, Pörnye, Putyora, Ra-

¹ A számokkal jelzem a MTsz hasábját, ahol az adatot találtam.

² Cs. = Csallóköz.

³ Az általánosan ismerteket s az idegenszerűeket elhagytuk. — *A szerk.*

konczai, Rikács, Setény, Sirokmán, Szalma, Szekerke, Szeles, Teri, Tézsla, Vajkó, Zagyva, Zsikai.

Van Bereczki és Böröczki, Pernye és Pörnye; — van Török, Német, Lengyel, Tóth, Rácz, Orosz és Cseh; — van Hegedűs, Sipos és Dudás; Madarász, Juhász és Gulyás; Kerekes, Asztalos, Lakatos; Varga, Szűcs, Takács, Posztós és Szabó; Kővágó, Kocsis, Hajdu és Biró; — van Hajnal és Virág, Szalma és Pamuk, Gyémánt és Korom; Galamb, Farkas és Sárkány; — van Apró és Nagy, Csendes és Vig, Fejes és Mérges, Szeles és Fürge; Fehér, Vörös, Barna és Fekete; Czifra és Buja, Gazdag és Forintos, Igaz, Árva stb. — A keresztnevek is gyakoriak a családnevek közt: Ambrus, Ágoston, Balázs, Bálint, Dávid, Dezső, Domján, Domokos, Gábor, Lajos, Máté, Mátyás, Mihály, Móricz, Vincze; Jani, Imri, Laczi.

(Csanád m. Püspöklele.)

CZUPPON ELEK

Régi vers.

Mikor megyünk masírozni,	Két icce bort, egy kalácsot,
Kapitány uram?	Ídes katonám.
Hónap után, meg azután	Hát az ágyat ki veti meg,
Ídes katonám!	Kapitány uram?
Hát az útra mit viszünk,	<i>Sutra Kati</i> maj felveti, —
Kapitány uram?	Ah házat is maj kispri
Tőtött csirkét, egy malacot,	Ídes katonám!

(Debrecen. Gyermekkoromban tanultam.)

Id. R. VOZÁRY GYULA.

ÜZENETEK.

S. G. azt kérdi, helyes-e a CzF szótár magyarázata, mely szerint *tébolyog* = *té-bolyog*, holott a *té-tova* szóból az következik, hogy *té* a. m. ide, már pedig 'ide bolyog' értelmetlen kifejezés volna. — Segít ezen a kétségen a MNy c. folyóirat élénk képzeletű nyelvésze (1919. 86. l.). Szerinte *tékozol* a föltehető **té-kozik* visszaható igéből van képezve (nem említi, pedig ide talál ez a torna-műszó: *visszakozz!*), ez pedig eredetileg **tové-kozik* (vö. *tovébb*): **toé-kozik*: **tékozik* (persze hogy ez a visszaható ige hogy vette föl a tárgyas 'szór, pazarol' jelentést, arról bölcsen hallgat a cikkíró). Eszerint tehát **tové-bolyog* vagyis 'oda bolyog, odajár': **toé-bolyog*: *tébolyog*. Q. e. d. — Más, szerényebb képzeletű magyarázat szerint, mely a kifejezéseknek lélektani alapjait keresi, *tébolyog* két rokonjelentésű, tehát erős képzettársulásban álló szó összeolvadásából támadt: *tévelyg* × *bolyog*.

Sz. K. még most is tagadja, hogy a *raggat* ige ragasztást jelentene (MNy 15:120, vö. Nyr 48:95). Egész okoskodása „iskolás” példája annak, hogy a n e m s z a b a d tudományos kérdésben vitatkozni. Először is elhallgatja bizonyítékainkat, másodsor úgy állítja be a dolgot, mintha mi tagadtuk volna a 'rakogató's' jelentés lehetőségét, holott csak annyit mondtunk, hogy a NySz idézeteit „valamennyit ragasztásra lehet érteni.” Ezt a lehetőséget ő három idézetre nézve tagadja. Egyik Tinódiból: „Mólnák [helyesen:

mólnak] barmostul mind elromlának. De hamar mólnát [helyesen: mólnat] rag-gatának“. Hát ez csak rakogatás lehet? Vö. Sokat fáradtam, még ezt a kis házat mögragasztottam. Nincs annyi lelkem, hogy vmit ragasszak (MTSz). Ma rendesen 'szerez' értelmében (így Aranyánál is Ercseyhez intézett leveleiben). — Két kódéxbeli idézetet is említ Sz. K., azok nem egészen kétségtelenek (a NySz *ragaszt* alatt idéz meglehetősen hasonló átviteles kifejezéseket), értelmüket csak akkor lehetne eldönteni, ha a latin eredetűt látnánk. — Azt mondja továbbá Sz. K., hogy „S. Zs. a *raggat*-ot a *ragasztgat*-nak fül nem hallott, szem nem látott *ragogat* alakváltozatából akarja levezetni (TMNy 419).“ De ne engedjük magunkat eltéríteni a szóban forgó kérdéstől! Hogy a *raggat* ige hogyan alakult, az itt mellékes; az a kérdés, jelent-e ragasztást vagy nem! — Egyébiránt: nem ismerünk-e megcsillagozott, tehát „fül nem hallott, szem nem látott“ alakokkal ökoskodó föltevéseket, sőt fényes és biztos etimológiákat? Ámde **ragogat* nem is olyan hallatlan alak. Ime: *szaggat* mellett csakugyan van *szakogat* (l. Kr. és MTsz) és *aggat* mellett *akogat* (l. TMNy 419); már pedig ezek a hangalakok még távolabb állnak egymástól, mint *raggat*-tól **ragogat*. — U. i. Úgy értesülünk, hogy a székely asszony az edényt a pohárszékre *raggatja* vagyis rakogatja.

V. G. egy régebben hozzánk intézett levelében azt írja: „A MNy c. folyóirat 7:73. lapján megróttá a Nyugat kifejezései közt ezeket: *képel-teremtés*, *jelenséget-adás*. Ez — különösen, ahogy közlik, a szövegből kiszakítva — kétségkívül szokatlan. De furcsa, hogy ugyanabban az évfolyamban (179) minden megjegyzés nélkül közlik egy dolgozótársuk fölköszöntőjét ezzel a befejezéssel: 'E szellemnek *minél többeket meghódítására* emelem poharam!' Valósággal törökös, turáni beszéd mód.“ — Igaza van, mai nyelvérzékünket nagyon sérti ez az inkább szlávós, mint törökös kifejezés mód, de régente gyakran használták, még ilyeneket is: Ezzel adunk okot minket büntetésének. Az ő engem bosszantása közelíti az én halálomat. De még a 19. században se ritka, pl. Iszonyu betegséggé vált az álmokat-látás nyavalyája. Azzal nagy „kezet-lábat csókolás“ mellett kiment... L. ezekről *Egytelítés* c. cikkünket Nyr 38:68. — Az is érdekes, amit V. G. a MNy 6:226. lapjáról közöl velünk, hogy t. i. az a *tarló*, amely *tarhó* helyett szerepel sokszor az ismeretes közmondásban (Akinek a kása megégeti a száját, még tarhóját is fujja) így fejlődött: „*tarhó* > **tarró* > *tarló* > *talló*“ (egy helyen t. i. így is előfordul). Ez olyanféle hangfejlesztés, mint mikor Kassai és CzF a *pendely*-t *ing-alj*-ből származtatja, ilyenformán: *ingalj*: *pingaly*: *pindaly*: *pendely*; de megjegyzendő, hogy ezt a képtelenséget ezek a régi nyelvészek sokkal jobban megokolták, mint a MNy a m a z t. Pedig világos, hogy *tarhó* helyett *tarló* ugyanolyan jelenség, mint *orgovány* helyett *orgona* (virág), *otromba* helyett *iromba*, *csemele* helyett *csemöge*, *pászla* h. *pászma* és más effélék, s nagyon módszertelen eljárás volna az ilyenekben fokozatos hangváltozásokat keresni.

Cs. J. Hogy hány szó van a magyar nyelvben, erről a kérdéstről már többször is szó volt a Nyr-ben, s már megmondtuk, milyen nehéz ezt megállapítani s milyen helytelen, ha szótáraink alapján felelnek a kérdésre. A MNy-ben pl. azt állították (9:117), hogy „nyelvünk szavainak számát hozzávetőleg 130,000-re tehetjük“ (mert az Akadémia kiadta Címzőjegyzékben 122,067 címszó van), s hogy „az egyszerűen élő pásztornak, földművesnek 1000—2000 szó elégséges a nagyon bonyolult városi életben forgolódó művelt ember föl-

viszi 4000—6000-re^a. Ez nagy tévedés. Aki igazán ismeri a népnyelvet, tudja, hogy az sok fogalmi csoportban gazdagabb, mint a városi nyelv, s ha ennek pl. a mozgásra s a hangokra (a mászástól a repülésig s a sűgástól a mennydörgésig) mondjuk 50—50 szava van, akkor a falusi embernek ugyanezekre legalább 100—100 kifejezése van. A háromszéki nyelvjárásból csak t á j s z ó t kb. 1600-at gyűjtött össze Lőrincz K. (MNyszet 6.), a bakonyaljai-ból pedig Horváth E. kb. 4600-at. Ha leszámítjuk a közös szókat s viszont hozzáadjuk a köznyelvi nem-tájszókat, bátran mondhatjuk, hogy ezen az aránylag nem nagy két területen közel tízezer magyar szó él a magyar földműves nép ajkán. Bizonyos az is, hogy szótárainkból még szavainknak jó nagy része hiányzik!

Gy. L. A tudományos műkifejezések magyarításának szükségéről, jelenen a természetrajzi nem- és fajnevekéről igen érdekes Kossuth Lajosnak egy terjedelmes levele a Term. Közlöny 26. kötetében 207.—219. 1.

B. J. A *nincsetlen* v. *nincstelen* szóra nézve nincs igaza. Ha ez logikátlan kifejezés, hát még az *egyetlen*! Minden nyelvben vannak logikátlan kifejezések, mert a nyelvet nem logikai iskolázottságu emberek alkották, hanem a nép! És a logikus kifejezésnél sokszor többet mond a logikátlan, kifejezőbb az *egyetlen*, mint az *egy* v. *egyedüli*, s a *nincsetlen*, mint a *vagyontalan* v. *szegény*. Azt mondja: „Nem kell minden áron új szók használatán törnünk a fejünket^a. De a *nincsetlen* nem új szó, s nem is törte rajta senki a fejét; az Alföld népe már több évtized óta használja.

R. G. Az *elmél* igéről 1. NyF 11 : 55 és MNy 11 : 179.

S. I. „Radó Antal azt írta a Bp. Szemlében (1918. nov. 232. 1.): *Innentől* fogva emelkedés van Arany technikájában. Helyes-e ez? Mondhatom-e: *innentől* ered minden baj? v. *innentől* indultak el a turisták?“ — A kérdező kissé fölszínesen ítél. Azt se mondjuk: *nálamnál* voltak a vendégek, v. *náladnál* van az igazolvány? S íme mégis azt mondjuk: *nálamnál jobb*, *náladnál külömb*. Valamint itt az *annál-jobb*, úgy amott az *ettől-fogva-félék* analógiája okozta a fölösleges rag alkalmazását, s mihelyt az ilyen alakok elterjednek, nem lehet őket helyteleníteni. L. szerkesztőnk MNyelvét 2. kiad. 13.

H. A. (MNy 11 : 175.) A *sem* kötőszó *és-nem*-ből nem *snem*-en át fejlődött, hanem *és-sem*-en át, 1. Nyr 39 : 248.

Kérelem. Szerkesztőnk kéri vissza a köv. kölcsönadott könyveket: Gyarmathy Nyelvmestere. — Paul: Prinzipien. — Sayce: Introduction. — Humboldt: Verschiedenheit des m. Sprachbaus. — De kéri a többit is.

Beküldött kéziratok. Freckay J. Ruhanevek. — Kőrösi S. Pesti magyartalanságok. — Szabó J. A mennyei küldönc. — Böngérfi J. Nincstelen. — Vikár B. A here höss hangképlethez. — Beke Ö. Alakmagyarázatok.

Uj könyvek. Kosztolányi D. A szegény kis gyermek panaszai. 5. kiad. Athenaeum.

Baranyai Z. Sayous levelezése magyar tudósokkal. (Kny.)

Rendkívüli árkedvezmény!

NYELVÉSZETI FÜZETEK

Az 1902-től 1915-ig megjelent nyolcvanegy füzet megannyi becses monográfia a magyar nyelvtudomány köréből: nyelvtani és szótári, nyelvjárási, nyelvtörténeti és nyelvhelyességi értekezések és forrásmunkák 3–13 ívnyi terjedelemben. Köztük magától a sorozat szerkesztőjétől, **Simonyi Zsigmondtól**, nyolc nagyobb munka: A magyar szórend. Helyes magyarság. Az új helyesírás. Az ikes ragozás története. Elvonás. Igenévi szerkezetek. Nyelvjárási olvasókönyv stb. Továbbá **Beke Ödön**, **Erdélyi Lajos**, **Gombocz Zoltán**, **Horger Antal**, **Kertész Manó**, **Melich János**, **Réthei Prikkel Marián**, **Rubinyi Mózes**, **Simonfi János**, **Vikár Béla**, **Wertner Mór** stb. kisebb-nagyobb munkái.

**95 korona helyett egyszerre
megrendelve** -----

65.— K

A Helyes Magyarság Szótára

A hibás kifejezések, a kerülendő idegen
szók s a helyesírási kétségek jegyzéke.

Irta: **SIMONYI ZSIGMOND**

Ára 1 K 70 f.

Singer és Wolfner kiadása

Huszadik Század

Szerkeszti
Jászi Oszkár

Társadalomtudományi és politikai szemle.
A társadalomtudományi társaság közlönye.

Nagyobb és kisebb tanulmányok, szemlék és jegyzetek a szociológia, szociálpolitika, közgazdaságtan és a politika köréből. Gondos és gazdag könyvismertető rovat. Megjelenik havonként egyelőre átlag négy és fél ívnyi terjedelemben. Előfizetési ára egész évre 36 korona, félévre 18 korona. Mutatványszámot szívesen küld és előfizetéseket elfogad a kiadóhivatal: Budapest, VI. Anker-köz 2, II. 4.

Nyelvészeti Füzetek (Monografiák gyűjteménye).

Egyenként kaphatók a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalában.

1. Simonyi Zs. <i>A magyar szórend</i>	1.50	39. Vikár B. <i>A regös ének</i>	1.—
2. Simai Ödön. <i>Márton József mint szótáríró</i>	1.50	40. Edes J. <i>A Balatonfelvidéki népnyelv</i>	1.—
3. Kocsis Lénárt. <i>A mondatrészek Brassai mondatelméletében</i>	1.50	41. Búzás Gy. <i>A németes összetételek története</i>	1.—
4. Simonyi Zs. <i>Tréfiás népmesék és adomák. Nyelvjárási olvasókönyv</i>	1.50	42. Fest S. <i>A hangátvetés a magyar nyelvben</i>	1.—
5. Simonyi Zs. <i>Az új helyesírás szövege és magyarázata. Ára vászonborítékban</i>	1.50	43. Galambos D. <i>Tanulmányok a magyar relativum mondatánáról</i>	1.—
6. Rubinyi Mózes. <i>Két tanulmány. Grimm és Révai. A Mondolat</i>	1.—	44. Kräuter F. <i>A mássalhangzók hasonulása a magyarban</i>	1.—
7. Gombocz Z. <i>Nyelvtörténet és lélektan</i>	1.—	45. Pálfi M. <i>Kolozsvári glosszák</i>	1.—
8. Simonyi Zs. <i>Helyes magyarság</i>	3.—	46. Melich J. <i>A magyar szótár-irodalom. I.</i>	4.—
9. Varga I., Szabó D., Kertész M. <i>Nyelvjárási tanulmányok.</i>	1.50	47. Simonyi Zs. <i>Igenévi szerkezetek. Ára füzve</i>	1.—
10. Nagy S. <i>A váci nyelvjárás.</i>	1.—	48. Szabó L. <i>Naggykanizsai nyj.</i>	1.—
11. Simonyi Zs. <i>Elvonás (elemző szóalkotás)</i>	1.50	49. Laczkó G. <i>Játszi szóképzés</i>	1.—
12. Székely Á. <i>Alanytalan mondataink alanyjáról</i>	1.50	50. Klemm I. <i>Baróti Szabó Dávid nyelve</i> nyelvúj. szempontból	1.—
13. Erdélyi L., Horger A., Szemkő A. <i>Nyelvjárási tanulmányok</i>	1.50	51. Batta B. <i>A melléknévi mondatok népies használata</i>	1.—
14. Simai Ö. <i>Dugonics mint nyelvújító</i>	1.50	52. Vass J. <i>Fejezetek a népnyelv mondatánából</i>	1.—
15. Simonyi Zs. <i>A Nyelvtörténeti Szótárról</i>	1.—	53. Dénes Sz. <i>Kossuth, a szónok</i>	1.—
16. Berze Nagy J. <i>A hevesmegyei nyelvjárás</i>	1.50	54. Kulcsár Gy. <i>A magyaros írásművészet jókérdései</i>	1.—
17. Beke Ö. <i>Apávidéki nyelvjárás</i>	1.—	55. Csűri B. <i>Teleki József gróf mint nyelvész</i>	1.—
18. Gácsér J. <i>Telegdi Miklós nyelve</i> kül. tekintettel a mondatnra	1.—	56. Madai Gy. <i>A hajduk beszéde</i>	1.—
19. Valló A., Ágner L., Szenttamási J. és Stan V. <i>Kölesönös hatások a hazai nyelvek közt</i>	1.50	57. Vass B. <i>A nagykörsői nyj.</i>	1.—
20. Szűcs I. és Gencsy I. <i>Nyelvjárási tanulmányok</i>	1.50	58. Prohászka J. <i>Petőfi költői nyelvének jásajátsága</i>	1.—
21. Kertész M. <i>Analógia a mondat szerkesztésben</i>	1.—	59. Réthei Prikkel M. <i>Cauzy Zsigmond szavai</i>	1.—
22. Vértes J. <i>A gyermeknyelv hangtana</i>	1.—	60. Réthei Prikkel M. <i>Sándor István nyelvtudománya</i>	1.60
23. Szegleti István. <i>A főnévt igenév Arany Jánosnál</i>	1.—	61. Viski K., Borbély I. <i>Régi szentírásfordítások</i>	1.—
24. Réger B. <i>A határozott névmutató</i>	1.50	62. Gesztesi Gyula. <i>Csokonai és a nyelvújítás</i>	1.—
25. Beke Ö. <i>Vogul határozók</i>	1.—	63. Csűri B. <i>Az ige</i>	1.—
26. Oláh G. <i>A debreceni nyelvjárás</i>	1.50	64. Steuermann M. <i>A sábkely nyelvj. szörendi sajátosságai</i>	1.—
27. Nádai P. <i>A magyar népetimológia</i>	1.—	65. Horger A. <i>Egy ismeretlen m. hangtörvény</i>	1.—
28. Simonyi Zs. <i>Az ikes ragozás története</i>	1.—	66. Hefty Gy. A. <i>A térszíni jormák nevei</i>	1.—
29. Böszörményi G. <i>A jánosjalvi nyelvjárás</i>	1.—	67. Damián István. <i>Adatok a román kölcsönhatáshoz</i>	1.—
30. Geleji Katona I. <i>Magyar grammatikátska</i>	1.—	68. Simonfi János. <i>Az irodalom szó története</i>	1.—
31. Teleky I. <i>A tárgyeset Arany Jánosnál</i>	1.—	69. Viski K. <i>A szalontai nyj.</i>	1.—
32. Viski K. <i>A tordai nyelvjárás</i>	1.—	70. Molecz B. <i>Szörendi tanulmányok</i>	1.—
33. Beke Ö. <i>Kemenesalja nyelvre</i>	1.—	71. Erdélyi L. <i>A HB. mint nyelvjárás emléke</i>	1.50
34. Horváth E. <i>A bakonyalfjai nyelvjárás.</i> (Térképpel.)	2.—	72. Hatvani J. <i>A Kazinczy-kódex nyelvjárása</i>	1.50
35. Szolár F. <i>Jelentés-tanulm.</i>	1.—	73. Wertner Mór. <i>Névmagyarítások. I.</i>	1.—
36. Szeremley Császár L. <i>Jelentés-tanulmányok</i>	1.—	74. Kilár I. <i>Kódexünk nyelvi sajátosságai</i>	1.—
37. Bacsó Gy. <i>Az adavidéki nyelvjárás</i>	1.—	75. Kónsza S. <i>Nagybacon nyj.</i>	1.—
38. Szabó S. <i>A szigetközi nyj.</i>	1.—	76. Goriupp A. <i>Döbrentei Gábor nyelvújítása</i>	1.—
		77. Wertner Mór. <i>Névmagyarítások. II.</i>	1.—
		78. Deák M. <i>Baksay Sándor nyelve</i>	1.—
		79. Juhász J. <i>Kölcsönhatások a magyar és tót közmondásokban és szólásokban</i>	1.—
		80. Nagy L. <i>Nogáll J. nyelve</i>	1.—
		81. Losonczy Z. <i>Hangtörténeti alapkérdések</i>	1.—

48. ÉVFOLYAM. 7.-10. SZ. 1919. SZEPT.-DEC.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA

SZERKESZTETTE
ÉS KIADTA:

SIMONYI ZSIGMOND
A MAGYAR TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA RENDES TAGJA

~~~~~  
SIMONYI ZSIGMOND  
EMLÉKSZÁM.  
~~~~~

SZERKESZTŐ- ÉS KIADÓ-
HIVATAL: BUDAPEST, IV.
FERENC JÓZSEF PART 27.

TARTALOM

Simonyi Zsigmond. 1853—1919	161
Balassa József. Simonyi és a magyar nyelvtudomány	162
Munkácsi Bernát. Budenz és Simonyi	165
Sebestyén Károly. Simonyi a katedrán	171
Prohászka János. Simonyi és nyelvjárásaink tanulmányozása	175
Dénes Szilárd. Simonyi és a hivatalos nyelv	173
Simai Ödön. Simonyi és a nyelvújítástörténeti kutatások	182

In memoriam.

Szarvas Gábor levele Simonyi Zsigmondhoz	185
Burány Gergely. Simonyi Zsigmond esztergomi diákéletéből	185
Bánóci József. Emlékeimből	187
Rubinyi Mózes. Simonyi Zsigmond Lipcsében	194
Angyal Dávid beszéde Simonyi Zsigmond ravatalánál	197
Balassa József beszéde Simonyi Zsigmond ravatalánál	198
Rákosi Jenő levele Simonyi Zsigmond özvegyéhez	200
Simonyi utolsó írásai: A M. T. Akadémia elnökéhez intézett előterjesztés. — Rövid jelentés előadói működéséről	200
Tartalomjegyzék	205
Szómutató	207

Legközelebbi füzetünk március havában jelenik meg.

**Előfizetés a Magyar Nyelvőr 49-ik évfolyamára:
Egész évre (január-december) 25 korona.**

Kérelem a könyvtárosokhoz. Egyes régebbi évfolyamainkból még kaphatók példányok, jobbára eredeti áron. Mivel már csak kevés példánnyal rendelkezünk, tessék az iskolai könyvtárakban hiányzó évfolyamokat mentül előbb megrendelni.

Mihelyt a nyomda drágasága csökken, növelni fogjuk a Magyar Nyelvőr terjedelmét.

SIMONYI ZSIGMOND

1853--1919

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Ezt a füzetet szerkesztette
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Bpest, Ferenc József part 27

SIMONYI ZSIGMOND

1853—1919

Rövid ideig tartó betegség után 1919 november 22-én esti 10 órakor csendesen, szenvedés nélkül fejezte be Simonyi Zsigmond fáradhatatlanul munkás életét.

Egy időben indultak útnak Szarvas Gábor folyóirata, a Magyar Nyelvőr, hogy harcoljon a magyar nyelv tisztaságáért, feltárja a magyar nyelv kincseit, erejét és szépségét és a hű tanítvány, Simonyi Zsigmond, hogy a tudomány igazságaival alapozza meg a folyóirat harcait.

Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond nevéhez fűződik a Magyar Nyelvőr félszázados története, minden sikere, nagy hatása. A vezér halála után, hozzá méltó tanítványa vette át kezéből a zászlót s szerzett számára új dicsőséget. S most, midőn a tanítvány keze is lehanyatlott, a mi kötelességünk, az ő tanítványaié, hogy folytassuk az elmúlt félszázad munkáját s dolgozzunk tovább, hogy az ő nyomdokaikon haladva emléket hozzájuk méltó módon ápoljuk és őrizzük. Tudományos és hazafias kötelességet teljesítünk, midőn fenntartjuk a Magyar Nyelvőrt, hogy tovább is szolgálhassa a magyar nyelvtudományt s előmozdítsa a magyar nyelvnek minél alaposabb megismerését és kiművelését. Mert Magyarország mai súlyos helyzetében egyetlen őrhelyet sem szabad feladni, ahonnan a magyar tudomány védheti a magyarságot s becsületet szerezhethet a magyar kultúrának.

Evvel a kötelességérzettel s a tanítványi hálának kötelező erejével vállaljuk mi, a Mester hű tanítványai azt a feladatot, hogy a mai nehéz körülmények között, áldozatok árán is fenntartsuk a Magyar Nyelvőrt. Hisszük, a Nyelvőr dolgozó-társai és olvasói is hívek maradnak hozzá s támogatnak bennünket abban, hogy Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond emlékét a Magyar Nyelvőr minden egyes füzeté ébren tartsa.

Simonyi és a magyar nyelvtudomány.

Irta: Balassa József.

A mult század hetvenes éveinek elején a magyar nyelvtudománynak új korszaka kezdődik. Ekkor fejeződött be Czuczor és Fogarási Nagyszótára (1874) s még utolsó füzete meg sem jelent, már megindulnak a Nyelvtörténeti Szótár előmunkálatai s egyidejűleg a régi nyelvemlékek kiadásának új sorozata (*Nyelvemléktár*). A finn-ugor összehasonlító nyelvtudomány terén is ekkor indul meg Budenz példaadó és szervező vezetésével az építés munkája. A *Magyar és finn-ugor nyelvekbeli szövegvezések* átdolgozásából ekkor kezd kialakulni a *Magyar-ugor összehasonlító szótár* (1873) s Budenz egyetemi előadásai során már készülnek az összehasonlító alaktan könyvmatos ívei, melyeket hallgatói között oszt szét. A nyelvújítás és nyelvhelyesség kérdései is ekkor keltik fel a legélénkebb érdeklődést: 1872-ben indul meg a *Magyar Nyelvőr*, s 1873-ban jelennek meg Imre Sándor és Pónori Thewrewk Emil jeles pályamunkái, alapos bírálat tárgyává téve a nyelvújítás egész munkáját és hatását.

Ez időben kerül Simonyi Zsigmond a gimnázium padjain Szarvas Gábor s az egyetemen Budenz József mellé s velük együtt dolgozva rövid idő múlva már a magyar nyelvtudomány egyik vezére és irányítója lesz. Ezúttal nem méltathatjuk részletesen Simonyi egész tudós munkásságát, csak nagy vonásokban rajzolhatjuk s egy-két fénysugárral világíthatjuk meg az ő új utakat törő munkáját s azt az egyetemes hatást, melyet évtizedeken keresztül a magyar nyelvtudomány fejlődésére gyakorolt.

Simonyi sokoldalú munkásságát több szempontból kell méltatnunk. A magyar nyelvtudomány művelésével a magyar nyelv fejlődésének történetét tárta fel. A klasszika filologia és az indogermán nyelvtudomány módszerén nőtt fel, ezen az úton szerezte meg a maga tudományos munkásságának rendszerességét és kutatásának biztosságát. Gazdag, széleskörű anyaggyűjtés s az anyag pontos és módszeres feldolgozása volt minden munkájának alapja, akár egy kis részletkérdés elintézéséről, akár egy általános nagy kérdés megoldásáról volt szó. Az írott nyelvi anyagon keresztül a beszélő egyént kereste s az élő nyelv vizsgálatában s a nyelv fejlődéstörvényeinek felismerésében látta a nyelvtudomány igazi feladatát. Ebből a szempontból Herbart pszichologiai és Paul nyelvtörténeti elvei vezették őt is, de nem zárkózott el a tudomány újabb fejlődése elől sem s ott látjuk újabb dolgozataiban Wundtnak és tanítványainak hatását s az új eszmék, felfogások megértését és alkalmazását.

Ifjúkori dolgozataiban egyaránt foglalkozik hangtani, alaktani, jelentéstani és mondattani kérdésekkel, de kutatásának iránya már ekkor mutatja, hogy az ő munkásságának igazi területe a mondattan. Hangtani dolgozatai közül legfontosabb a régi nyelvemlékek olvasásáról szóló tanulmánya (1879). A magyar magánhangzók fejlődésének az a törvényszerűsége, melyet ebben az ifjúkori mun-

kájában megállapított, évtizedek vitája és viszontagságai után főgondolatában ma ismét a magyar nyelvtörténet elismert igazságai közé tartozik. Az alaktani kérdéseket is az egész mondat szempontjából nézte s munkáiban az alaktani és mondattani szempontok egybeolvadnak. Egyes kérdések csaknem egész életén át foglalkoztatják, újra meg újra áttekinti az adatokat s átgondolja a felvetett kérdést. Az ikes igék használatáról már 1876-ban ír az iskolai tanítás szempontjából (Magyar Tanügy), majd ismét 1887-ben (Philologiai Közlöny); az ikes ragozás történetét összefoglaló áttekintésben tárgyalja 1905-ben, s egyik utolsó, félremagyarázott dolgozata is az ikes igék ragozásával foglalkozik. Épígy végig kísérte egész életén a helyesírás kérdése, szenvedélyes vitákra adva alkalmat, míg végre az ő javaslata alapján készült iskolai helyesírási szabályzat (1903) nyugvó ponthoz juttatja a vitát. Jelentéstani kérdésekkel, különösen az analogiának a nyelv fejlődésére gyakorolt hatásával szintén ismételve foglalkozik. Részletkutatásainak összefoglaló eredményei a magyar kötőszókról (1881—1883) s a magyar határozókról (1888—1895) írt hatalmas munkái, a Tüzetes Magyar Nyelvtan alaktana (1896) s a kéziratban maradt *Magyar Mondattan*. Mindegyik kötete alapvető fontosságú s ezekre kell támaszkodnia minden további kutatásnak.

E szakadatlan, kutató munka mellett húsz éven át dolgozott Szarvas Gáborral együtt a Nyelvtörténeti Szótáron, sietve, hogy a nyelvtörténeti kutatásnak e nélkülözhetetlen segédeszközét a kutatóknak mielőbb rendelkezésére bocsássák.

Simonyi munkásságának másik tárgya a nyelvhelyesség kérdése volt. A Nyelvőr azzal a céllal indult útnak, hogy «ahol az ingadozó alapra fektetett s rögtönözve létesített nyelvújítás szabályellenes szóalkotásokat hozott forgalomba, a helyesség visszaállítást, ahol az idegen nyelvekkel való érintkezés korcs kifejezéseket terjesztett, a tisztaság előmozdítását» követeljék. Ebben a munkában Szarvas Gábor és hívei táborában Simonyinak fontos szerep jutott. Az övé volt a tudományos alapvetés és a rendszerezés munkája. Már 1879-ben kiadja az *Antibarbarus*-t, majd ennek helyébe lép teljesen új átdolgozásban a *Helyes magyarság* (1903; 3-ik kiadása 1914). E kötetek évtizedeken keresztül és ma is útbaigazítói és vezetői a magyar nyelv helyessége és szépsége iránt érdeklődő íróknak és olvasóknak egyaránt.

A tudomány művelése és új igazságok keresése mellett külön feladatának érezte Simonyi a tudomány népszerűsítését is. A nyelvészeti különös erővel vonzza magához a laikusokat s ha nincs aki tudásukat irányítsa, ítéleteiket helyes irányba terelje, könnyen és gyorsan terjednek a kalandos elméletek s felburjánzik az a délibábos nyelvészeti, melyet Szarvas Gábor oly kitartóan és élesen támadott. A Nyelvőr kezdettől fogva nagy gondot fordított arra, hogy a magyar nyelvtudományt népszerűsítse, igazságait és eredményeit a nem nyelvészekkel is megértesse, s a magyar nyelv és nyelvtudomány szeretetét ezzel is erősítse. Simonyi ebből a mun-

kából is kivette a maga részét. Még egyetemi hallgató korában lefordította Müller Miksa felolvasásait a nyelvtudományról, ezt az akkoriban külföldön is legnépszerűbb nyelvtudományi munkát. *A magyar nyelvről* szóló klasszikus munkája 1889-ben jelent meg, új átdolgozásban 1905-ben s német nyelven 1907-ben. Azóta ez a könyv a legnépszerűbb és legkedveltebb ismertetője a magyar nyelvnek és nyelvtudománynak itthon és a külföldön.

Simonyi nevéhez fűződik a magyar nyelv tanításának újjászületése is. Kármán Mórnak és az akkor életre kelt gyakorló főgimnáziumnak hatása alatt gondolja át az ifjú Simonyi a magyar nyelv tanítás elodázhatatlan reformját. «A magyar nyelv tanítás reformja, — írja a Magyar Tanügyben — nyelvtanainknak nagy előrehaladottságát tekintve, immár elodázhatatlan szükség: ez pedig természetesen nem az én érdemem, hanem azoké, akik ennyire vittek a magyar nyelvtudományt.» S átértve, hogy az iskolai nyelv tanítás csakis megérett igazságokra támaszkodhatik, így folytatja: «Jól tudom, hogy az iskolai nyelvoktatás soha sem járhat egészen egy nyomon a nyelvtudománnyal, amennyiben csakis biztos eredményeket szabad fölvennie, egyébiránt pedig konzervatív, beváró vagy legfőlebb előkészítő szerepre van utalva.» Ez a felfogás vezette abban a hat cikkben, melyeket még Berlinből, Párizsból kezdett a Heinrich Gusztáv és Kármán Mór szerkesztésében megjelent Magyar Tanügybe küldözgetni (1876): «*Adalékok a magyar nyelv tanítás újjá-alakításához.*» Az első cikk a szótökről szól s az eddigi kötőhangzós vagy segédhangzós elmélettel szemben az összehasonlító nyelvészet alapján fölállítja a teljes és rövidült tövek rendszerét s kifejti, hogy kell ennek alapján a magyar szóragozást és szóképzést az iskolában tanítani. Későbbi cikkeiben kifejti, hogy «a nyelvben mint egység (egyed) mindenek előtt a *mondat* lép elénk s így a nyelv tanításnak, mindenestre pedig az anyanyelvi oktatásnak *a mondatból kell kiindulnia.*» Mondattani alapon tárgyalja a mondatrészeket és a beszédrészeket s ekkor állítja fel a határozóknak azt az osztályozását, mely azóta irányadó az iskolai nyelv tanításban. Az ígéről szólva megállapítja a cselekvés és idő (actio, tempus) különbségét s már ekkor rámutat az ikes ragozás kérdésében arra az ellentétre, mely az élő nyelvhasználat és az iskolai pedánság között van. A névragok és névutók használatáról s a szóképzésről és az összetételről szólnak az utolsó cikkek, mindegyikben új szempontokat tűzve ki a tanítás számára. Simonyinak ez a teljesen új utakon járó cikksorozata s a következő évben megjelent iskolai nyelvtana teljesen újjá alakította a magyar nyelv iskolai tanítását s az azóta megjelent magyar nyelvtanok mindegyikén meglátszik az ő irányító tanításának hatása.

Az egyetemi katedra és a Nyelvőr szerkesztése bő alkalmul szolgált Simonyinak arra, hogy évről-évre új munkásokat nyerjen meg és neveljen a magyar nyelvtudomány számára. Buzdította és irányította hallgatóit s már tanári működésének első éveiben megalakítja az *Egyetemi Magyar Nyelvtani Társaságot* s megindítja

az ott bemutatott tanulmányok kiadását. Majd a Nyelvőr szerkesztése mellett kiadja a *Nyelvészeti Füzeteket*, hogy tanítványainak minél több dolgozata jelenhessen meg.

Igy lett ő írásai és személyes közvetlen hatása által mestere mindenkinek, aki ma a magyar nyelv tudományával foglalkozik. Művei nem múló értékek; irányítólag és termékenyítőleg fognak hatni a jövőben is mindenkire, aki a magyar nyelv történetének tudományos vizsgálatával foglalkozni akar.

Budenz és Simonyi.

Irta: Munkácsi Bernát.

Gyérülünk, veszünk!... Egyre kisebbedik a lelkes csapat, mely valaha a módszeres magyar összehasonlító nyelvtudomány megalapítója, áldott emlékü Budenz József mesterünk előtt ült s az ő lángszellemétől nyert buzdulást nyelvünk őstörténetének további kutatására és apostoli szolgálatára.

A minden földi örök útjára tért jó Simonyi Zsigmondunk is. A történet ítélőszéke fog immár világot deríteni végzetének ama rejtelmes tragikumára, mely miatt neki, kit a nemeslelkűség példaképének, igazán szerény, szelíd és kedves embernek ismertünk, kora ifjúságától kezdve mind haláláig ádáz gyűlöléssel és heves támadásokkal kellett küzdenie.

Budenz iskolájának ő volt legkiválóbb sarja. Rendkívül széleskörű szakképzettsége s lankadatlan buzgalmú, a tudomány haladását mindenkor számon tartó és nyomon követő munkássága a mesternek hivatott utódjává avatták őt: ha nem is a tanszékben, de annál inkább a magyar nyelvtudomány iránt érdeklődő ifjúság irányításában és vezetésében. Budenz iskolájának új nemzedékét nagyjórészt ő nevelte. Igen kevés lehet a ma élő ifjabb magyar nyelvtudósok közt, ki ne az ő tanítványai köréhez tartoznék; olyan azonban egy sincs, kire az ő munkássága hatással ne lett volna s kit ő, ha bármikor hozzá fordult, a tudomány rajongó szeretetétől sarkalt szíves készséggel ne támogatótt volna.

A mester bűvárlatainak tágas mezejéről ő saját tüzetes tanulmányainak teréül a magyar nyelvet választotta. Érdemei koszorújának egyik legfényesebb ékessége, hogy a finn-magyar összehasonlító nyelvtudomány eredményeit a magyar nyelvtan minden részében alapvető jelentőséggel értékesítette s hol reá csak alkalma nyílt, azokat bővebb anyagával s az újabb módszertani elvek alkalmazásával gyarapította és fejlesztette.

Budenzzel való közelebbi ismeretsége egyetemi tanulmányainak elején vehette kezdetét. Akkortájt kevés tanítványa volt Budenznek s könnyű volt ezek hajlandóságainak kiismerése s ennek nyomán a megbarátkozás. Kedvező alkalom nyílt erre a Nyelvőr munkatársainak meghitt körében is, melyhez épp úgy mint Budenz, kezdettől fogva hozzátartozott Simonyi is, ki már a Nyelvőr első

füzetében (1872) megindította a nyelvújítás történetéhez való adatok közléseinek sorozatát. Irodalmi emléke is van a mester és jeles tanítványa akkori barátságos viszonyának egy megjegyzés képében, mely a MUGSzótárban a *kall*- cikk végén (3. l.) olvasható. Itt t. i. azt említi Budenz, hogy a *kall*- (kallott ruha) szónak a finn *kulu*- ('sich abnutzen, verbraucht werden, verschleissen') igével való egyezésére «legelőször Steiner Zsigmond figyelmeztette.» Midőn a MUGSzótárnak első füzete megjelent (1872—3), Budenznek egyik tanártársa tréfásan azt a megjegyzést tette ez észrevételre: «Sic itur ad astra!» Hogy ez a jóslat helyes volt, a következmények igazolták.

Egy Simonyihoz intézett 1872-ből való levelében Budenz egy finn olvasókönyv szerkesztésének tervével foglalkozik s tanítványának véleményét kérdi, hogy mit talált a részére kiadott «két füzet Lukemistoban (chrestomathia) kiváltképen könnyű, kezdetben való olvasmánynak?» Ugyane levél bevezetésében a következőkép ír: «Tisztelt öcsém uram! Átnéztem most a finn példabeszédeket s örömmre szolgál, hogy Kegyed azokat annyira helyesen és szabatosan fordította és magyarázta, hogy csak keveset kell rajta változtatnom vagy igazítanom.» Ugy látszik e sorokból, hogy Simonyi közreműködött a Budenz 1873-ban megjelent «Rövid finn nyelvtanához» csatlakozó olvasmányok kiválasztásában s az ott legelől közölt közmondások fordításában.

Egyébként 1873-ban megindul már Simonyi összehasonlító nyelvészeti munkássága a Nyelvőrben is, még pedig egyelőre Budenz munkáinak ismertetésével. Legelső ily közleménye Budenznek 'Denominatív igék az ugor nyelvekben' című értekezését (NyK X.) tárgyalja világos, összefoglaló előadásban (Nyr 2 : 385); rámutat arra, hogy mily tanulságosak Budenz e fejtegetései különösen abból a szempontból, «hogy mindig és mindenütt föltüntetik és tudatosá teszik azt a csodálatos szabályosságot és okszerűséget, mely a nyelvbéli alakulatokat áthatja». *Nyelvészeti kutatások eredményei* főcím alatt e cikkének folytatásai Budenznek 'A magyar meg igekötőről' (NyK II.) és 'A magyar el igekötőről' (uo. III.) értekezéseinek kivonatát közlik (Nyr 2 : 433, 483).

A következő 1874. évben Simonyi Budenznek szóhasonlító munkásságát kezdi ugyanily módon ismertetni a Magyar-ugor összehasonlító Szótár megjelent első füzete alapján, mely mű — mint Simonyi írja — «a magyar szófejtésre nézve valóságos aranybányának» ígérkezett. Ily tárgyú közleményei a *Hajt és rokonai* (Nyr 3 : 97), *Jut és rokonai* (3 : 193) és *Támad és rokonai* (3 : 241) címűek, melyek érdekes mutatványai a szófejtő nyomozásokban akkor dívó szertelen szócsaládosításnak. Utóbb Simonyi maga is kísérletezett ilyfajta közös gyökből magyarázható etimológiai szócsoportok ötleteivel, így *Idő, év, evez* (5 : 1), *Szit, czivakodik, szivárvány* (7 : 1) és *Szófejtések* (8 : 49, 102) cikkeiben, melyek értékes megfigyelésekkel bővelkednek, noha végeredményük ma már jobbadán elavult.

Budenz szófejtő magyarázataiban mindig gondosan számot vetett a végzetekkel is, ezért az ő összehasonlító alaktani tanulmányai párhuzamosan haladnak a szónyomozásokkal. Bár az 'Ugor nyelvek összehasonlító alaktanának' első füzeté csak 1884-ben látott napvilágot, annak elég részletes vázlata könyvomatossá ivekben már egy évtizeddel előbb rendelkezésére állott tanítványainak s ezeknek alapján készültek Simonyinak 1876-ban megjelent *A -ja, -je' igenévképző szerepe a magyarban* (5 : 97, 144) és *Egy deminutiv -j' képző nyomai a magyarban* (5 : 481) című dolgozatai, melyekben Budenz kutatásának eredményeit a nyelvemlékekből és népnyelvből vett számos adattal kiegészítve ismerteti. Ez alaktani munkálatok önálló folytatása Simonyinak doktori értekezése, *Az ugor módalakok* (1876; NyK XIII.), melyben először kísérli meg valamely nyelvi jelenségnek a rokon nyelvek egész körére kiterjedő beható és rendszeres vizsgálatát. Budenz méltán örülhetett szellemi növendékkertje ez első becsesebb termésének, bár nem került el figyelmét némely hibája.¹ Egy évtizeddel később Setälä E. ugyanezt a tárgyat az igeidőkkel kapcsolatban sokkal bővebb alapon dolgozta föl újra «Zur Geschichte der Tempus- und Modusstambildung in den finnisch-ugrischen Sprachen» (1886) című értekezésében s ez időtől fogva rendszeren az utóbbi munkára hivatkoznak a szakutatók, így maga Simonyi is Budenz Ugor Összehasonlító Alaktana tőle kiadott végső részének egyik jegyzetében (350. l.).

Az 1877-ik év nevezetes időszak Simonyi életében, mert ekkor bontakozik ki előtte jövő pályája s nyer határozottabb irányt tudományos munkássága. A tanügyi kormány Toldy Ferenc halála után (1875) az egyetem magyar nyelvi és irodalmi tanszékének kettéválasztását határozván el, a szaktudósok egyező véleménye a magyar nyelvtudomány tanszékére Simonyit tartja legalkalmasabbnak és Budenz lelkes pártfogása lehetővé teszi számára csakhamar a magántanári működést. Ettől fogva Simonyi a szűkebb körű magyar nyelvbúvárlat feladatainak szenteli teljes erejét, de e munkálatában is állandóan szem előtt tartja az összehasonlító nyelvtudomány, különösen pedig a finn-magyar nyelvhasznítás tanulságait, melyek rendszeren kiinduló pontját alkotják nyelvtörténeti fel-

¹ E munkájának kiadása ügyében Simonyi Lipcséből ír Budenznek kérvén közbenjárását a NyK szerkesztőjénél, Hunfalvynál. Budenz ezt szívesen vállalja s 1876 febr. 29-ikén kelt levelében ekkép válaszol: „Kegyednek az ugor terén tett első s remélem sikerült specimenje igen nagy örömmre szolgál; közelebről majd később.” Ugyanez év május 11-ikén Párisba küldött levelében visszatérve e tárgyra ezeket írja: „Véleményemet is kívánja az Ugor Módalakokról: ez az egészre, a munkálat érdemességére nézve határozottan elfogadó. Ezzel természetesen nem ellenkezik az, hogy egyik-másik részletre nézve a Kegyedétől eltérő nézetben vagyok. Így különösen azt tartom, hogy egy ugor -sa képzős modus gyöngye lábön áll. Fótámaszát (a mordvin -za optativust) azt hiszem most meglehetősen megingattam mordvin grammatikámban; továbbá az sem lehetetlen, hogy a cser. *pokteza* e h. való *pokteda*, cf. *viit* és *viz*, *vize* = finn *viile-* 'öt' (*vizemiše*, *vizimše* 'ötödik' mind a két dialektusban)“

fogásának és fejtegetéseinek, gyakran pedig mint analog jelenségek szolgálnak a tárgyalt kérdés megvilágítására.

Igy következő hangtani tanulmányaiban: *A hangátvetésről* (a *toll*, *terjed*, *telier*, *körmed* stb. szavak hangalkatának magyarázata a rokon nyelvek megfelelőivel; Nyr 7: 389), *A mássalhangzók hasonulása a magyarban* (az *esső*, *kesserű*, *véressen*, *csillog*, *hallad*-féle szók hosszú mássalhangzóinak igazolása az eredetibb *sk*, *lg* > *lw* hangzással; NyK 14: 86—7), *A régi nyelvmélekek olvasásáról* (utalás arra, hogy pl. az *oz* névmás megfelelőinek a legtöbb rokon nyelvben szintén *o* a magánhangzója; Nyr 8: 487), *Hajlítás a finn-ugor nyelvekben* (Setälä fokváltakozási elméletének alkalmazása a magyar tőváltozásokra; uo. 29: 241), *Egy elveszett magyar hangról* (a rokon nyelvekben, törökségben és szlávtságban ismeretes *i* hang, mint az *i* előzménye mélyhangú szavakban; uo. 38: 289). Kisebb közlések: *Álcs és társai* (az *lč* hangcsoport török *š* ellenében; uo. 36: 188), *Az Árpád-kori szóvégi u betűk kérdéséhez* (utalás az olonnetzi finn nyelv hasonló jelenségére; uo. 39: 94).

A rokon nyelvek tanulságait értékesítő alak- és jelentéstani tanulmányok: *Segéd- vagy lőhangzó?* (hivatkozás a finn és lapp nyelvek tővégi hangzóira; Nyr 10: 360), *A magyar szótök* (melyben külön fejezet tárgyalja „a rokon nyelvek tanúságát“ idevágó finn, lapp, vogul, osztják és szamojéd adatok idézetével; Akad. Ért. 1887), *Kivételes összetételek* (jelzős összetételek a rokon nyelvekben; Nyr 49: 49), *A magyar gyakorító és mozzanatos igék képzése* (tüzetes tárgyalása a címben jelzett összes élő és elhomályosult képzőknek Budenz Összehas. Alaktanának rendszerében; NyK 16. és 17.), *A visszaható igéknek egy különös használata* (sok példa a rokon nyelvekből a reflexivumnak szenvedő értelemben való használatára; Nyr 7: 481), *Idegen képzők átvétele* (*fegyver-nek*, *uri-zál*-féle képzések: finn *-niekka* = szláv *-nik*; lappban finn, cseremiszen cšuvás eredetű képzők; uo. 8: 296), *Budenz Ugor Alaktana* (ismertetés sok tanulságos önálló észrevétellel; uo. 14: 24), *A tárgyesetről* (a tárgyrag jelzése és elmaradásának esetei a rokon nyelvekben; uo. 16: 7—8), *Névragjaink elemeiről* (a locat. *-u*, ablat. *-d*, lat. *-g* megfelelői a magyar ragokban; uo. 16: 49), *Névragozásunk történetéhez* (az *-u* = finn *-na* helyrag átvitt értelmű használata mód- és állapothatározó jelentéssel; uo. 39: 1), *A magyar ablativus rag eredete* (*-ól* = vog. *qul*, *öl* 'vég'; uo. 41: 208), *Az íkes ragozás története* (utalás a vogul nyelv ily alakjaira: *χöl*- 'hall' ~ *χöl-v*- 'hallik' = magy. *hall* ~ *hallik* ← **hal-v-ik*; uo. 34: 1), *Ragozás és hajlítás* (uo. 45: 116). Bő tárháza a magyar szempontú összehasonlító alaktani nyomozásoknak különösen a *Tüzetes Magyar Nyelvtan* (1895) s több idevágó, valamint a nyelvtan egyéb részeihez tartozó tanulságos nyelvhasznító észrevétel található a népszerű *A magyar nyelv* című remek műben is (1899, 21906), úgyszintén ennek *Die ungarische Sprache* (1907) című német átdolgozásában.¹

Valamint Simonyinak szorosabb körű magyar nyelvészeti munkássága az ő mondattani műveiben éri el jelentőségének csúcspontját, a nyelvhasznító szempontjából is az a legfőbb érdeme, hogy megvetette alapját a magyar összehasonlító mondattanak. Ennek eszméjét először az Ugor Módalakok értekezésének bevezetésében említi; de még 1905-ben a 'nem tud mit kezdeni' szólás fejtegetésében is panaszolja, hogy „az összehasonlító mondattan még csak gyermekkorát éli, azért, úgy látszik, még azt a feltűnő egyezést se vették észre, hogy ugyanilyen szerkezetekkel él majdnem

minden rokon nyelvünk". Ebből az egyező használatból azt következteti, „*hogya tárgyalt szerkezet már a finn-ugor nyelveknek közös korából való*” (Nyr 34: 92). Az ő nagy mondattani munkái, mint *A magyar költőszók* (1881), *A magyar határozók* (1888, 1892), *Igenévi szerkezetek* (1907), *A jelzők mondattana* (1913) számos helyen utalnak érdekesnél érdekesebb egyezésekre a rokon, a történeti érintkezésben volt és egyéb idegen nyelvek köréből. Szintúgy találunk összehasonlító észrevételeket a következő értekezésekben és kisebb közlésekben: *Az összetett mondatról* (ez S. első mondattani értekezése, melyben az efféle szerkezeteknek, mint 'addig kínozták, míg ki nem vallotta' a finnben, votjákban és vogulban való egyezéseit mutatja ki s mutató névmásokból lett relativumokra, mint finn *sillä* 'mert', vog. *ton-mos* 'azért' hivatkozik; Nyr 5: 57, 58), *A kérdő -e szócska eredetibb jelentése* (utalás a vogul megfelelőre; uo. 9: 394), *A határozókról* (helyragok metaforikus használata a finnben; uo. 11: 266), *Szóegyeztetés az állapothatározásban* (analogiák a rokon nyelvekben; uo. 13: 449), *A birtokos szerkezetek* (uo. 40: 289), *Török-magyar egyezések* (uo. 45: 406), *Egyező észjárás különböző nyelvekben* (uo. 49: 107).

De Simonyi nemcsak alapját vetette meg a magyar összehasonlító mondattannak, hanem e tudomány jövőjét is biztosította azzal, hogy több tehetséges tanítványát különösen az e körbe tartozó feladatok művelésére buzdította. Az ő szellemének termékenyítő hatása alatt újabban egész kis irodalma keletkezett a rokon nyelvekkel összehasonlító mondattani munkáknak, melyek közül kiemelhetjük a következőket:

Beke Ödön: A vogul határozók (NyK 35), Ragtalan határozók a vogulban (uo. 37), A votják és zürjén prolativusról (uo. 41), Finn-ugor határozói szerkezetek (uo. 43), Finn-ugor mondattani adalékok (uo. 44), Über eine wotjakische Konstruktion (KSz 13), Das finnisch-ugrische Indefinitum (uo. 14), Türkische Einflüsse in der Syntax finnisch-ugrischer Sprachen (uo. 15), Über den dativgenetiv in den finnisch-ugrischen Sprachen (JSFOu. 30); *Erdélyi Lajos*: Értelmi egyezés és hasonló incongruentiák a magyarban, finnben és törökben (NyK 36); *Fehér Géza*: Mordvin határozók; *Fuchs (Fokos) Dávid*: A locativusféle határozók a votjákban (uo. 36), A vogul tárgyias igeragozásról (uo. 40), Die reflexiven Zeitwörter des Syrjänischen (KSz 14); *Kara Ferenc*: Északi-osztják határozók (NyK 41); *Kertész Manó*: Finn-ugor jelzős szerkezetek (uo. 43), A finn-ugor birtokos személyragozás némely használatáról (uo. 43), Über den finnisch-ugrischen Dual (KSz 14), Zur ugrischen Wortfolge (uo. 14); *Klemm Antal*: A mellérendelő és alárendelő viszony kifejezése az északi-osztják és a votják nyelvben (a pannonhalmi főapátsági főiskola 1911—12-iki értesítőjében), A vogul alárendelő viszony (uo. az 1915—16-iki értesítőben); *Pólay Vilmos*: A vogul infinitivus használata tekintettel a magyarra (NyK 35); *Sarkadi Nagy János*: Az északi-osztják nyelv igeneves szerkezetei (uo. 42); *Sebestyén Irén*: Finn jelzős szerkezetek (uo. 44); *Steuer János*: A mordvin határozók tekintettel a finn nyelvre (uo. 22).

Sok adalékkal járult Simonyi a magyar szókincs eredetének földerítéséhez is. Ily tárgyú önálló cikkei közül felsoroljuk itt azokat, melyek valamely szó nyelvtörténeti adatain kívül annak más nyelvekben található kapcsolataira is utalnak s a bennük közölt észleletek ma is figyelemre méltók. Ezek között rokon nyelvekkel való szóegyeztetések: *A magyar tagadó szók eredetéről* című közlemény (Nyr 13: 241) s ennek kiegészítése: A

lagadásról (uo. 39:241); továbbá: *Alít* (NyK 24:5), *Nyírj-fa*, *nyírj-fa* (a szóvégi *-j* = vogul *jin*, osztj. *juχ* 'fa'; Nyr 32:334), *Szir* ('szurkot' jelentő régi magyar szó egybevetve a zürj., votj. *sír* 'mégza' szóval; uo. 35:34), *Ajtó-fél* (különválasztva a *fél* 'dimidium' szótól s a finn *oven-pieli*, zürj. *bel* 'ajtófél-fa' szókhoz csatolva; uo. 35:140), *Menyét* (uo. 36:279), *Szóegyeztetések: áll* (névszó), *avar*, *ell-ik*, *hámoz*, *hant*, *kúm-ik*, *kall*, *kenyér*, *lök*, *nyú* (ige), *szalag*, *tolvaj* stb. (uo. 39:433). — Árja (iráni) eredetű elemekkel a következő cikkek foglalkoznak: *Esemény a nyelvtudomány terén* (a tochar nyelv megfejtése s ennek jelentősége a finn-magyar és török nyelvek árja elemeinek szempontjából; uo. 37:385), *Ezer = mille = mér-föld* (NyK 23:418), *Oszét szók a magyarban* (uo. 24:128), *Kincs* (uo. 25:303), *Nyelvünk legrégebbi jövevényszavai* (árja és kaukázusi elemek; Nyr 31:32). — Törökből és mongolból való szómagyarazatok: *Erköles* (Nyr 26:329), *Nyargal* (uo. 176), *Atom* (uo. 35:387, 36:379), *Eming és enyek* (uo. 36:378), *A hangtörvény maga nem elég* (a sarló szó magyarázata; uo. 38:179). — Szláv-magyar szóhasonlítások: *Paráhol*, *porhanyó*, *porhál* (< szl. *prak* 'por'; uo. 26:461, 32:415), *Varáta* (< szl. *vrata* 'kapu'; uo. 35:289), *Koponya*, *kopánya* 'teknő' (uo. 36:231), *Göröngy* (uo. 38:388), *Sajnál és családja* (uo. 39:193), *Ki-csoda*, *mi-csoda* (uo. 40:472), *Ilosva és társai* (az 'égerfa' szláv *jelša*, *jolša* nevéből; uo. 44:241), *Cibere* (< szlov. *cibara* 'szilva', eredetileg talán *cibere-lé*; uo. 45:257). *A náj-nagyobb-féle felsőfok* (uo. 46:118), *Tala-ki és né-ki* (NyK 24:368), *Szláv szavaink eredetéhez* (uo. 25:53). — Német jövevényszók magyarázatai: *Zománc* (régii *zomálc* < ném. **smalz* = fr. *émaill*; uo. 10:98), *Csödör* (*cödör* < ném. *Zelter*; uo. 12:433), *Lejtő* (< ném. *Leite*), *márc* 'méhsör' (uo. 26:39), *Várdán* (< ném. *Wardein* 'pénzverő intézetek ellenőre'; uo. 33:369), *Hentes*, *hentaller*, *händler* (uo. 35:90), *Korcovát* (< *kurze wül* 'kurta ruha'; uo. 37:38), *Marha* 'árú' (< ófn. *marchāt* 'kereskedés'; uo. 45:340), *Német szavainkhoz* (NyK 23:59). — Olaszból eredő jövevényszók tárgyalásai: *A doge a magyar nyelvben* (a *dūs* szó eredetének magyarázata; Nyr 29:49), *Olasz jövevényszók* (uo. 35:333). Apró cikkek: *Kuna* (uo. 25:560), *Kukó*, *kokó* (uo. 32:417), *Szkofium* (uo. 43:229), *Olasz szavainkhoz* (NyK 23, több helyen). Franciából való szómagyarázat: *Fardagály* (*verdigály* < fr. *vertugade* stb.; Nyr 23:33). Latinból: *Sinkófál* (< *syncopare*; uo. 49:90). Oláhból: *Szápoly* (uo. 39:91). Tárgykörök szerint csoportosított szófejtéseket művelődéstörténeti tanulságaikkal mutatnak be a következő dolgozatok: *Karácsonyi cikk* (Vallási kifejezések, ünnepek neve; uo. 42:433), *A nyelv és társadalom* (uo. 43:1) és *A háború szavai* (uo. 43:375). Végül megemlítjük itt Simonyinak *Történeli vagy elemi rokonság* című igen tanulságos módszertani értekezését (uo. 44:1, 49) s *A szófejtő szólárhoz* fűzött sok bíráló és kiegészítő észrevételét (uo. a 43—46. kötetekben).

Budenz szellemében működött Simonyi abban az előadói tisztességében is, mely a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Bizottságának elismeréséből a mester öröke gyanánt szállott reá. Huszonhét éven át végezte lelkiismerettel e szolgálatát. Hálával gondolok mindig arra a jóindulatra és pártfogásra, mellyel ez ügykörében vogul tanulmányaim kiadását támogatta. Sok köszönettel tartoznak neki az ifjabb szaktársak is, kiknek tudományos törekvéseit szintén teljes lélekkel segítette elő mindig akadémiai hatáskörében. Hogy egyébre ne utaljak, mennyi vesződése volt az

utóbbi években csak a fogolytanulmányok előkészítésével is! Menynyi kellett lótnia-futnia gyöngye szervezetével — gyakran hóban és sárban — katonai és polgári hatóságoknál, míg bizonyos foglyoknak valamely budapesti gyárban való csoportosítását kieszközölhette!

Egy évtizeddel ezelőtt, midőn a Nyelvőr negyven éves fennállásának örömét ünnepi szám hirdette, Simonyi bevezető cikkében ifjúkora vezéreinek, Szarvas Gábornak és Budenznek emlékét idézve visszatérint a folyóirat pályájára s ezeket írja: «Elégtételünkre szolgál a híven teljesített munka tudata s örömünket nem zavarja, sőt fokozza a végig küzdött harcok emléke.» Azokban, kik Simonyi szívéhez közel állottak, bizony nem keltettek örömet azoknak a «végig küzdött harcoknak» sem emléke, sem az áldatlan viszonyok, melyekből fakadtak. Azok fájdalommal tapasztalták, hogy e harcok egyáltalában nem «végig küzdöttek», sőt egyre ádázabb hévvel s egyre élesebb fegyverekkel folytatódnak. Pedig a magyar nyelvtudománynak ma nincs külső ellensége: nincs lándzsatoró bajnok, ki a nyelvújításért, vagy a török-magyar atyafiságért síkra szállana, mint egykor Szarvas Gábor és Budenz József idejében!...

«De a halál azt mondja: csitt!» A fegyver kihullt a tudomány tragikus hősének kezéből. Jó Simonyi Zsigmond, immár csakugyan «végig» küzdöttesd harcaidat!

Simonyi Zsigmond a katedrán.

Irta: Sebestyén Károly.

Huszonöt-harminc esztendő messze távolságában összeolvadnak a ködös, imbolygó alakok. Az emlékezet már nem képes rendet tartani köztük: egymásba nyomulnak, oly igen különböző szavuk zümmögő zürzavarba olvad, arcvonásaik elmosódnak; csak azt tudjuk még, hogy az akkori élő kert legtöbb fája kidőlt, s az akkor elismert, virágzott, hatalmat jelentett nevek legtöbbje azóta a fejfára került. Hogy megtámogassam roskatag járású emlékezetemet, előkerül az elsárgult irás, az «Index lectionum, quas se frequentaturum rite professus est». S amint sorra veszem a fakó, meglazult lapokat: megelevenül a mult, szózatossá válnak az elnémult ajkak, megifjodnak a vének, hazatérnek a számüzöttek. Hallom Ponorí Thewrewk Emil recsegő hangját, amint Cicero életét műveiből magyarázza; elszédülök roppant terjedelmű tudásától, gyönyörködöm mindig érdekes és egyéni fölfogásaiban, pompás *coniectura*-iban, erős kritikájában, mindenkifölött pedig eszének és szívének megragadó, egészen emberi harmóniájában. Az öreg Gyulai Pál a tizenhatodik század magyar históriás énekeiről beszél, nehézkesen és formátlanul; de ez a nehézkesség a sulyos márványtömbök sajátja és ez a formátlanság a cyklopsi építmények stilusa. Budenz József egyhangúan dünnyögi összehasonlító nyelvtudományi tételeit, de

amit mond, az arany, és amit előad, az az ő kincsesbányájából került elő. Antonio Messi, az örökké fiatal és örökké fekete hajú az *I promessi sposi* nyomán vezet be bennünket az olasz nyelv misztériumaiba és közben szerényen elkérkedik Petőfi barátságával. Beöthy felejthetetlen élményünké teszi a szerda délutánokat Shakespeare Julius Caesarjának éles elemzésével, rajongó magasztalásával. És Alexander Bernát föltárja a legnagyobb magyar gondolkodónak, Madáchnak, legtitkosabb gondolatkinsét, megérteti legbonyolultabb problémáit...

A XII. számú teremben harminc-negyven fiatalember ül együtt, a magyar nyelvtudomány adeptusai. Köztük mindig egy csomó reverendás: kispapok, ciszterciták, piaristák, bencések, prémonstreiek. Eleven diskurzus folyik a hallgató ifjak között egy-egy fölvetett tudományos kérdéstről; grammatici certant. Pont negyedkor megnyílik az ajtó. A professzor belép, hívei néma fölállással köszöntik. Simonyi Zsigmond elfoglalja helyét a katedrán. Szelid Krisztus-arca, jóságos kék szeme, áldott lelkéből fakadt mosolygása már szemre is meghódítja az ifjúságot. Még nem szólalt meg és már megadtuk magunkat varázsának. Most elkezd előadását. Halkan szól; mindenkinek feszülten kell figyelnie, hogy megértse. És ő a figyelmet nem igyekszik mesterséges fogásokkal, a katedrai ékesbeszéd szépségeivel, a pedagógiai retorika művirágaival lekötöni. Nagyon egyszerű, mindig tárgyias, nem kalandozik el témájától, szigorúan ragaszkodik anyaga módszeres földolgozásához. Nyilván lelkiismeretesen elkészült az előadásra. Cédulái — az egyetlen segítőeszköz, amellyel él — csalhatatlan rendben sorakoznak. Ez a sorrend ép oly megbízható, mint maguk a nyelvtörténeti, nyelvjárási vagy népnyelvi példák és adatok.

Miben van művészetének titka, hogy érdeklődésünket állandóan le tudja kötni és foglalkoztatni? Olyan tárgyak, mint a magyar szóképzés, szóragozás, mondattan, régi és ritka szók magyarázata, köztapasztalás szerint csak kevéssé alkalmasak arra, hogy a fiatalság fantáziáját fölgyujtsák és figyelmét fogva tartsák. A száraz grammatika lelket öl és elmét fáraszt. De Simonyi grammatikája sohasem fáraszt. Simonyi grammatikája ikertestvére a logikának, tehát gondolkodásra serkentő, tevékenységre bírja az értelem mindenfajta erőit, hajszálfinom árnyéklatok és különbségek iránt tesz fogékonnyá. És Simonyi példatára gazdag és érdekes művelődéstörténet. Nyelvtörténeti fejtegetései éles világosságot vetnek letűnt évszázadok kultúrájára. Egy-egy szó története kiszélesedik foglalkozások, mesterségek históriájává. Jelentéstani magyarázatai néha átkalauzolnak országokon és korszakokon. Népnyelvi kommentárjai megszólaltatják a magyar föld minden vidékét, a magyar nép gyermekét, eredetiségében, gyökeres magyarságában, meglepő elmésségében, akárhányszor azonban kendőzetlen érzékségében vagy nyersségében is.

És túl az előadások tárgyi értékén a fogékonny és megértő hallgatót két egyértékű vonása ragadja meg Simonyi Zsigmondnak:

a tudomány határtalan tisztelete és népének határtalan szeretete. A tudomány ügyében nincs megalkuvás. Amit Simonyi helyesnek, igaznak, tudományosan igazoltnak ismert föl, azt kész megvédeni legnagyobb érdekei árán is. A lágy és szelid ember itt acélossá edződik, félelmetesen szikrázik vivőtőre, ha a polemia kiállásra kényszeríti, nem ismer jó barátot és ellenséget; és a jó barát tévelygéseit föltárja, ha még oly fájó sebet üt vele; és az ellenséget megtámadja, ha az még oly nagybefolyású és hatalmas is. Nem kiméli önmagát sem. Megannyiszor fölhívja figyelmünket egy-egy tévedésére, hibás tételére, rossz szómagyarázatára vagy etimológiai fejtegetésére. S ezzel az önkritikával már jogot váltott arra, hogy másokat is a legszigorúbb igazságszolgáltatás mértékével mérjen.

De semmi sem lehet idegenebb tőle, mint a tudós gög, amely semmivel sem vonzóbb vagy értékesebb a mágnás vagy a plutokrata dölyfénél. Előadásait gyakran szakítja félbe tanítványaihoz intézett kérdésekkel. Különösen a helyes magyarságra vonatkozó előadásaiban és szemináriumában szereti, ha mindenki szabadon nyilvánítja véleményét a fölvetett kérdésekről. Néha a vita ki is csap medréből. A mestert nem bántja az ifjú grammatikusok féktelenkedése. Ha elült a zaj, összefoglalja a nézeteket, különválasztja a konkolyt a búzától, nagyon finom iróniával hűti le a túlzókat, a szerteleneket és végül levonja a vita summáját. Ezek az órák a legérdekesebbek. Csakhogy a fölszólalóknak ugyancsak ügyelniök kell arra, mit beszélnek. A nézetnyilvánítás szabadsága korlátlan; a tárgyi tévedés azonban tilos. A klasszikus filológus meglepődve fogja látni, hogy a magyar nyelvtudomány professzora milyen biztosan ül a nyeregben, akár latin, akár görög grammatikáról van szó. A modern filológus elámulhat Simonyi germanisztikai és romanisztikai ismeretein. A filozófus számára meglepő lesz a lingvista széleskörű jártassága a filozófiának abban a diszciplínájában, amely a nyelvtudománnyal határos. A nyelvhelyesség elvi kérdéseiben Simonyi Zsigmond az európai nyelvtudomány legnagyobb képviselőivel vált nézetet, s velük egy rangban dönt és állapít meg normákat.

És Simonyi még sem akkor a legnagyobb és legjelentősebb, mikor a tudomány nemzetközi ítélőszékében legfő biróként jelenik meg és tiszteltetik. Igazi nagysága akkor ragyog teljes fényében, mikor értelme ragyogását, páratlan szorgalommal összegyűjtött tudása minden kincsét, félelmes vitatkozó erejét a magyar nyelv, a magyar nép, a magyar haza szentháromságának ajánlja föl. Mert neki a nyelv egy a néppel, a nép a hazával. Soha nem hallottunk tőle egyetlen hangos hazafias szólamot sem. Hazafi érzését szívében, nem ajakán hordozta. És mégis minden szaván, minden mondatán ösztönös biztossággal megéreztek, hogy neki szent népének nyelve, kultúrája, jóban való haladása; hogy boldog és büszke, ha e nép szellemi kincsesháza gyarapszik, és boldog és büszke, hogy neki megadatott e nép nyelvét fejleszteni, műveltségét emelnie, dicsőségét hirdetni. Tárgya ritkán adott neki módot arra, hogy

hitvallást tegyen. De ha a magyar nép igaz nagyjairól szólt, akik őt személy szerint ismerték és érdeme szerint becsülték, ha Arany Jánosról, Jókairól, Hunfalvy Pálról, Szarvas Gáborról, Budenz Józsefről beszélhetett: alig tudta elpalástolni megindultságát.

Mert hisz a nagy professzor lényének alapvonása a szeretet volt.

*

Az a szeretet, amelyről Szent Pál apostol mondja el ama tüzes igéket. S hogy mennyire a szeretet volt Simonyi Zsigmond fehér, tiszta lelkében az uralkodó érzés, azt csak akkor tudtuk meg, mikor az óráját befejezte és lelépett a katedréről. A budapesti egyetem tanárai sohasem voltak híresek arról, hogy valami sokat törődtek volna tanítványaik sorsával. Jól-rosszul elvégezték a penzumot, szigorlatoztattak és buktattak, reprezentáltak és veszekedtek. Hogy akár legtehetségesebb tanítványuknak van-e mit ebédelnie, az nem az ő gondjuk volt. Ez volt a típus, ez jószerint ma is. A kivétel ritka. És Simonyi volt a legritkább kivétel. Talán lényének szelidsége, csöndes finomsága gerjesztett bennünk bizodalmat iránta: de neki vallottunk. És volt mit vallanunk. És sohasem vallottunk hiába. A mi időnkben még nem voltak meg azok a szociális és jóléti intézmények, amelyek ma az egyetemi ifjúság inségén enyhítenek. Simonyi Zsigmond volt a mi szociális és jóléti intézményünk. Ő szerzett leckét, ő járt ki ösztöndíjat az államnál, ő kutatott föl titkos forrásokat, amelyekből segítség buzogott, ő birta adakozásra a módos és jó embereket. De most már tudjuk, akkor nem tudtuk, hogy a legtöbbször a titkos forrás, amelyből segítség buzogott, a jó, de éppenséggel nem módos ember, aki adakozott, — ő maga volt. Megfosztotta magát és családját, hogy ne lásson tanítványán éhes arcot, testén télvíz idejében vékony gunyát, lábán rongyos cipőt. Soha senki tőle üres kézzel nem távozott. Ha a bőség szaruja lett volna birtokában, ha övé lett volna a sarystai özvegy olajos kancsója: fáradhatatlanabb akkor sem lehetett volna a jótévésben. És őt a viszonyok nehézsége nem bántortalanította, a gazdag dölyfösök visszautasítása nem bántotta, a gyámolítottak hálátlansága nem oktatta ki és nem tette óvatossá. Hányan lehetnek azok között, akik élete utolsó napjait gyötrelmessé tették és korai halálát siettették, lekötelezettjei, gyámolítottjai, egykori inséges diákjai?

Simonyi jósága azonban ezzel korántsem merült ki. Akit igazán tanítványának fogadott, annak szellemi jóvoltáról, továbbképzéséről, tudományos haladásáról is ugyanilyen megható szeretettel gondoskodott. Gyönyörű könyvtára valóságos kölcsönkönyvtár volt, amelyhez minden jelentkező könnyű szerrel, minden biztosíték, sőt minden óvatosság nélkül a gazda részéről hozzáférhetett. Aki az egyetemet elhagyta és folytatni óhajtotta tudományos munkálkodását, benne mindig készséges tanácsadóra, útmutatóra talált. Simonyi professzor volt otthon, dolgozó-szobájában is, ahol napról-napra fölkeresték az okulni vágyók, a tanulást keresők, a maguk

képzésén és tökéletesítésén dolgozók. Senki sem nevezheti magát Simonyi Zsigmond *volt* tanítványának. Mert aki tanítványa volt, az is maradt, a mester holta napjáig.

A mester az óráját befejezte és lelépett a katedráról; időnap előtt és tragikus idők tragikus áldozataképpen. De csak óráját fejezte be, élete művét nem; azt azoknak kell folytatniok — a végtelenségig, akik igazán és szív szerint tanítványai voltak. És csak a katedráról lépett le, de nem tűnt el közülünk egészen. Ő is elmondhatja Horatiusával, akit úgy szeretett és oly gyakran olvasott, oly sok művészettel tolmácsolt: «multaque pars mei vitabit Lybiam, usque ego postera cresco laude recens»... Ami benne örök volt: a tudós szerénysége és mélysége, az ember tisztasága és nemessége, a tanár példaadó buzgalma, önfeláldozása és jósága, a tudomány iránt való tisztelete, a nemzete legszentebb javaiért rajongó lelkesedése, azt meg fogja őrizni tanítványai lelkében a Hála, Hűség és Emlékezet.

Simonyi és nyelvjárásaink tanulmányozása.

Irta: Prohászka János.

A Nyelvőrnek 1872-ben történő megindítása határjelző állomás a magyar nyelvjárások tanulmányozásának történetében. Ez az állítás nem szorul bővebb bizonyításra, elég utalnunk arra, hogy milyen keveset mutat föl a népnyelvi anyag gyűjtése a Nyr megindítása előtt — jóllehet tudósaink már a 18. század második felétől érdeklődtek nyelvjárásaink iránt¹ — s hogy milyen óriási anyagot hordtak össze a hangyaszorgalmú gyűjtők a folyóirat 48 év-folyamában. Ha mármost a Nyr megindítása a nyelvjárás-tanulmányozás történetében valóban határjelző állomás és ha erről az állomásról a Nyr vonata rohamosan vitte e tanulmányozást állomásról-állomásra, folytonosan előbbre-előbbre mai fejlettségi fokára: akkor mindenesetre a vonat vezetőinek, Szarvas Gábornak és Simonyi Zsigmondnak volt legnagyobb érdemük e szerencsés és eredményes utazásban. E megállapításunk is kétségtelenné válik, ha csak futólag is áttekintjük az utazás menetét.

Az első vezető, Szarvas, az útra induláskor kitűzi az utazás célját. «Mit akarunk» c. több pontból álló cikkében többek közt a népnyelv kutatását is odaírja a Nyr utiprogrammjába. Legközelebbi feladatul jelöli ki a következőket: «Ismeretlen tájszók s tájszólások gyűjtése s azok terjedésének s hatásának kimutatása. A még nem ismert népdalok, közmondások, köszöntők, gyermekjátékok, népnyelvi sajtóságok mellett főleg a népmeséknek alakilag hű közlése. A tájhelyneveknek, névszerint a hegyek, dombok, völgyek, folyók, tavak, vízerek, források, erdőségek, barlangok, dűlők neveinek egybeszedése.» (Nyr 1 : 2.) Ez a fölszólítás is, ennek későbbi gya-

¹ L. Erdélyi Lajos tanulmányát, NyF 13:1.

kori megisméltései is első teendőnek az anyaggyűjtést tekintik, utasításaik is arra vonatkoznak, hogy 1. mit gyűjtsünk, 2. kiktől, 3. mikor és hol gyűjtsünk, 4. hogyan írjuk le a gyűjtést (Nyr 1 : 53, 148; 7 : 49, 145, 223; 9 : 1). S gyűlnek, gyűlnek az egyes füzetekben a tájszók, nevek, szólások, imitt-amott már összefüggő szövegek is.

Ekkor kezdődik Simonyi szerepe. Ő végzi e gyűjtések rendszerezésének, összefoglalásának első, nehéz munkálatait évfolyamonként feldolgozván az összehordott anyagot «A Nyelvörbéli népnyelvi adatok» címen a 2-ik, 3-ik, 6-ik és 7-ik kötetben. Ezekkel az összefoglalásokkal nemcsak rámutat ebből a rendszertelenül, kezdetleges készültséggel, kellő előtanulmányok nélkül gyűjtött anyagból nyerhető tanulságokra, hanem megadja voltaképen az első útbaigazítást is a népnyelvi adatoknak célszerű, későbbi rendszeres feldolgozásaira, a voltaképeni nyelvjárastanulmányokra (vö. Ballassa, Nyr 41 : 69.). Ő már ekkor teljes tudatában van az enemű gyűjtések fontos voltának, már ekkor kiemeli, hogy «ezek a népnyelvi adatok mennyire fontosak nemcsak nyelvünknek tudományos ismeretére nézve — mint a régibb nyelvemlékek — hanem irodalmi nyelvünk szabályozására is» (3 : 9.). S ha meggondoljuk, hogy a két évtizedes neológus-ortológus vitákban a népnyelv tanulmányozása volt Szarvaséknak egyik iránytűje a nyelvtisztaság védelmében, nem csodálkozunk, miért fordít erre oly nagy gondot elejétől fogva a folyóirat s a köréje sereglett nyelvtudományi munkás csoport, főképen pedig Simonyi, Szarvas fő támogatója. E fontosságnak különben később is sokszor kifejezést ad, így főképen A Magyar Nyelv c. könyvében (187 s köv. l.). Ugyane könyv második kiadásában többek közt így ír: «Hasznot húz a nyelvjárások ismeretéből az irodalmi nyelv is, mert felhasználja saját hiányainak pótlására. A népnyelv kiméríthetetlen aknája a tartalmas szóknak, eredeti fordulatoknak, képes kifejezéseknek...» «De természetesen legfontosabb a népnyelv vizsgálata a nyelvtudomány céljaira, fontos különösen az olyan nyelvben, mely nem nagyon régi emlékekkel rendelkezik» (139. l.). S éppen mert e gyűjtések fontossága ilyen tisztán lebegett szemei előtt, eleinte sehogyse tudott megelégedni a gyűjtés eredményével, mely nem állt arányban a sok buzdítással. Ezért korhol is: «Évenként el kellett mondanom e helyen azt a panaszt, hogy némely vidékről kevés, némely vidékről semmi adatot sem kapunk nyelvünk ismeretére. Most már ujjal mutathatunk azokra a vidékekre, melyeknek literátus emberei szégyenletes könnyelműséggel hanyagolják el az ügyet, melynek könnyen tehetnének hasznos szolgálatot» (6 : 21).

A voltaképeni nyelvjárastanulmányok sorozatának megindításában is szerepe van. Szarvas Gábornak két nyelvjárastanulmánya (a moldvai csángó 3 : 1, 49; a szlavóniai 5 : 61) mellett az ő tanulmánya a *pécskai nyelvjárásról* — mely Kálmány Lajosnak Koszorúk az alföld vadvirágaiból c. népköltési gyűjtésének anyagából készült — volt a Nyr-ben az első rendszeres, tudományos tekintetben is számbavehető nyelvjárastanulmány (7 : 121.). Ezek indítják

meg a rendszerező munkát s már a 8. kötettől kezdve részletesebb nyelvjárásleírásokat közölhet a Nyr Simonyi tanítványaitól (Túri Mészáros I. 8:357 stb.; Kúnos I. 9:160 stb.; Munkácsi B. 9:444 stb.).

E tanulmányozás éppen az ő buzdító, példaadó, irányító befolyására mind szélesebbkörű lesz, amikor vezetése alatt az Egyetemi Nyelvtani Társaság tagjai szorgalmasan hozzálátnak a nép nyelvével való behatóbb foglalkozáshoz, a gyűjtéshez, feldolgozáshoz. Ezek a tanulmányok részben külön kiadványban (Tanulmányok az Egyet. Nyelvtani Társ. köréből, 1880), részben a Nyr-ben látnak napvilágot. Ebből a körből indul útjára Balassa József is, aki maga írja, hogy a Simonyi-tanítványoknak szorgalmas gyűjtése és anyagfeldolgozása tette lehetővé, hogy két évtizeddel a Nyr megindítása után már megírhatta a magyar nyelvjárások osztályozásáról és összehasonlító jellemzéséről szóló munkáját (Nyr 41 : 70.). Ez a két évtized is, a rákövetkezők is számos tanulmányt teremtettek. (L. összeállításukat NyF 13 : 6.)

Mivel Simonyi tanítványainak számával egyetemben nőttön-nő a magyar nyelvtudomány munkásainak száma, mivel a Nyr elterjedésével, olvasottságával egyetemben nőttön-nő a nyelvtudományi anyag gyűjtőinek száma: újabb helyet, teret kell keresni a nagyobb tanulmányok megjelentetésére. Így jön létre Simonyi megindításában és szerkesztésében 1902-ben a Nyelvészeti Füzetek c. monografia-gyűjtemény, amelynek eleddig megjelent 81 füzete közül nem kevesebb, mint negyedszáz tartalmaz nyelvjárástanulmányokat. Az egyikben maga Simonyi állít össze a Nyr gyűjtéseiből egy nyelvjárás olvasókönyvet «Tréfás népmesék és adomák» címen. Ennek bevezetésében csoportosítva adja az idevonatkozó tanulmányok és leírások összeállítását (NyF 4.). Ugyanilyen hasznavehető összeállítást készített A Magyar Nyelv c. könyvének második kiadásában is (160—163.).

Ha a felsorolt adatok mellé hozzávesszük még azt a tényt, hogy tanítványait négy évtizeden át folyton-folyvást buzdítja a nyelvjárás anyag gyűjtésére, a gyűjtött anyagnak kolloquiumi és tanárvizsgálati dolgozatokul való feldolgozására s ezen ösztönzésekkel közülük nem egyből e tudományágnak szorgalmas művelőjét neveli, akkor nem tartjuk túlzásnak azt az állítást, hogy a magyar nyelvjárástanulmányozás történetében legnagyobb szerepe a Nyr-nek és Simonyinak van. Az ő működésüknek eredménye, hogy ma már olyan gazdag népnyelvi anyag áll a magyar nyelvészet rendelkezésére, hogy ma már annyi rendszeres nyelvjárástanulmánnyal rendelkezünk s hogy ma már a nyelvjárás-kutatás újabb meg újabb célokat tűzhet ki a további munkálatok számára.

Simonyi és a hivatalos nyelv.

Irta: Dénes Szilárd.

Simonyi Zsigmond csaknem öt évtizednyire terjedő hosszú munkássága alatt folyvást szoros kapcsolatot tartott fenn az étellel. Tudományos fáradozásának jelentékeny része a népszerűsítésre esett. Ritka szerencsével tudta vizsgálódásai eredményét lebilincselő egyszerűséggel előadni. A Magyar Nyelv c. remek könyve mindenkor példája lesz, hogy kell a tudomány iránt jóakarató érdeklődést kelteni.

Népszerűsítő tehetségével függ össze, hogy az életnek a nyelvfejlődésben felmerülő szükségleteit állandóan éber figyelemmel kíséri. Ha okos érvekkel, tiszta nyelvérzékekkel, elterjedt lapban nyelvészeti vitát folytatnak, ő is hallatja kétséget eloszlató szavát. Amint a törvényhozásban, vagy más nagyobb testületben nyelvi kérdéseket érintenek, menten megtalálja az alkalmat, hogy a kérdést új szempontból megvilágítsa. Emlékezzünk csak vissza, utoljára közjogászaink vitatkozását igyekezett a nyelvtudomány eredeti megvilágításával eldönteni, amikor arról volt szó, koronáz-e az országgyűlés vagy koronáztat. (Nyr 46 : 8.)

Sokoldalú érdeklődését a hivataloknak agyonnyomorított nyelvére is hamarosan kiterjeszti. Alig 19 éves ifjú korában mindjárt a Nyr legelső kötetében, (1 : 366) Magyar-német és német-magyar postai kézi szótár c. ismertető cikkében bámulatos tisztánlátással nyilatkozik az idevágó kérdésekről. «...ha idegen szó helyett — mondja — szabályrontó magyar szót kapunk fel, ezt purizmusnak, nyelvtisztításnak ugyancsak nem mondhatjuk.» Majd továbbat így ír: «Csak azt ismételhetem, ha idegen műszóra nincs kifejezésünk s hamarjában helyes magyar szóval nem adhatjuk vissza, inkább türjük egy ideig az idegen szót, mint hogy oly szörnyekkel éktelelnítsük szótárunkat, mint jövendék, rováncsolás.»

Csendes, de annál erősebb hatású, szívós munkássága idők folyamán érezteti komoly hatását a törvénykezésnek, közigazgatásnak és a vasútnak hivatalos nyelvében is.

Elévülhetetlen érdeme Simonyinak, hogy a törvényalkotókban, köztük a legnagyobbakban, fel tudta ébreszteni azt a tudatot, hogy a törvényeknek nyelvi tekintetben is kifogástalanoknak kell lenniök. Szilágyi Dezső több törvényjavaslatát is átnézte vele, így legelőször a nagyfontosságú házasságjogi törvényt. Az igazságügyminisztérium vezető tisztviselői igen jól tudják, hogy Simonyi gondos keze végighaladt a polgári perrendtartás egyik javaslatán, továbbá a bűnvádi és a katonai büntető perrendtartáson, valamint a polgári törvénykönyv tervezetének szövegén. Ily irányú működéséről ő maga is említést tesz a Nyr 39. évf. 357. lapján. Reichard Zsigmondnak: «A polgári törvénytervezet nyelve» c. cikkéhez ugyanis a következő megjegyzést fűzi. «T. dolgozótársunk nem tudja, de itt talán helyén lesz megemlíteni, hogy a perrendtartásnak Plósz Sándor szerkesztette első tervezetét bold. Szilágyi Dezső akkori igaz-

ságügyminiszter megbízásából nyelvi tekintetben átnézte a Magyar Nyelvőr jelenlegi szerkesztője.» Ugyanerre céloz a Budapesti Hirlap is 1917. jan. 6-án «Államiratok stilusa» c. cikkében (Nyr 46 : 49; l. még Pesti Hirlap 1910. XI. 8. 3. l.: «Ami a nyelvet illeti, örömmel látjuk a nyelvész Simonyi Zsigmond simító munkáját s ennek köszönhetjük, hogy az új perrendtartásban nincs szerencsénk a régi kuriális, *tatik-tetikes* stilushoz.»)

Hátrahagyott iratai közt egy fogalmazvány maradt, melyben Simonyi ide vonatkozóan megemlíti, hogy az itt felsoroltak mellett Darányi Ignác is megbizta a cselédtörvény átnézésével. Végül a belügyminisztérium is több ízben felhasználta jóakarató, hasznos útbaigazításait.

Simonyinak szóbanforgó munkásságáról határozott képet alkothatunk. Előttünk van ugyanis a polgári törvénykönyv tervezetéből a Személy és családjog c. résznek Simonyi javításait is tartalmazó kefelevonata. A tervezetnek önálló kötetben megjelent végleges alakja mutatja, hogyha nem fogadták is el mindig Simonyi javaslatát, igen sok esetben sikerült neki a helyes magyarság elveit győzelemre vinni. Ime egy pár példa:

Eredeti javaslat:

Simonyi javítását tartalmazó, végleges hivatalos fogalmazás:

5. §.

A kiskorúság meghosszabbítását csak akkor lehet kérni, ha a kiskorú huszonharmadik életévét már betöltötte.

A kiskorúság meghosszabbítását csak akkor lehet kérni, ha a kiskorú már betöltötte huszonharmadik életévét.

67. §.

Az a körülmény, hogy valamely vagyontárgy közszerzeményi kövételés előzetes kiegyenlítésére ruházattatott át, a házastársak között végbe ment átruházás ingyenességét harmadik személyekkel szemben s az 54. §. 1. bekezdésének 1. pontja szempontjából meg nem szünteti.

Az a körülmény, hogy valamely vagyontárgyat közszerzeményi kövételés előzetes kiegyenlítésére ruháztak át, a házastársak között végbe ment átruházás ingyenességét harmadik személyekkel szemben s az 54. §. 1. bekezdésének 1. pontja szempontjából meg nem szünteti meg.

94. §.

A gyermek törvényessége csak attól a naptól számított egy év alatt támadható meg, amelyen a férj a gyermek születését megtudta.

A gyermek törvényességét csak attól a naptól számított egy év alatt lehet megtámadni, amelyen a férj a gyermek születését megtudta.

A kétféle szöveg összevetéséből látjuk továbbá, hogy az ilyen kifejezés: *gyámhatóságilag jóváhagyott*, a végleges fogalmazásban *a gyámhatóságtól jóváhagyott* lett. A 179. §-ban lemondanak a meg-

szokott régi fordulatról, (Gyermekeivel a szülőnek érintkeznie joga van akkor is) és Simonyi kivánságára így szövegezik a szakaszt: A szülőnek gyermekével érintkeznie akkor is joga van... Ellenben a 242. §-ban a közeg helyett nem fogadják el a tisztviselőt s a 128. §-ban Simonyi javításával szemben megmaradt a *hatályba lép* s nem került helyébe: hatályossá válik.

Mindamellet, hangsúlyozhatjuk, első hivatalaink közül határozottan az igazságügyminisztérium igyekszik leginkább a helyes magyarság elvét megvédeni. Bizonyára igen nagy része van ebben annak is, hogy ezt az érzéket mintegy három évtizede Szilágyi Dezső oly nagy erővel felkeltette, hogy azóta ebben a minisztériumban hagyományként őrzik a világos, tiszta s magyarosságnak is mindenben megfelelő fogalmazásra való törekvést. Nem véletlen, hogy ebben a céljában, Szilágyi Dezsőnek éppen Simonyi volt lelkes támogatója.

Nagy érdeme Simonyinak, hogy a jogász-közönség szélesebb köreiből is fel tudta ébreszteni a nyelvhelyesség iránti érdeklődést. Hatása alatt maguk az érdekeltek is élénken vitatják a náluk megszokott egy-egy szerkezetmód helyességét. Utalunk például Buzás Dezsőnek s Várady Zsigmondnak a Nyr 1910. évfolyamában a perrendtartás nyelvét tárgyaló érdekes cikkeire. Erélyes felszólalásaira a szenvedő alak használata egyre szűkebb körre szorult. Orthológus meggyőződése is érezteti a maga jótékony hatását. A polgári törvénytervezet nyelvének bírálatában Reichard Zs. megemlíti, hogy «az *igény* helyett a tervezet a követelés, jog, jogosultság stb. kifejezőmódot használja, vagy egyéb fordulatokat alkalmaz. Például a 430. §-ban: «Ha négyenél több rokon tart számot a meghallgatásra.» (Nyr 30 : 83.) Érdekes, hogy a jogász-szakember mennyire természetesnek tartja, hogy ezt a megszokott nyelvjárási szót — bizonyára Simonyi javaslatára¹ — más, megfelelőbb módon pótolják.

Természetes, csodákat az ő nemes törekvése sem tudott tenni. Az igazságszolgáltatás nyelvén még mindig igen sok a javítanivaló. Érdekes cikkben fejtegeti Simonyi az erre vonatkozó tudnivalókat. (L. Jogtudományi Közlöny 1906. évf. 15. sz.) Kimerítően, nyolc pontban tárgyalja a szenvedő elkerülésének lehetőségét, a relativnévmással kapcsolt kötőszók (minélfogva, miért is) hibás használatát, a szórendben (pl. az állítmány hátrahatételében) megnyilvánuló idegenszerűséget, a közokiratilag, viszontkerestileg féle helytelenségeket s végül a mondanivalóknak a megértést megnehezítő módon való csoportosítását. Gyakran láthatjuk ezt az utolsó hibát hosszú felsorolásokat tartalmazó okfejtésekben. («Tekintve, hogy...») Nehézkes körmondatokban következik az okok hosszú sorozata s a főgondolat: az okok következménye, a körmondatok végére van hajtva. «A regényíró nagyon helyesen cselekszik, — írja ebben a cikkében — ha az olvasó érdekét mindinkább fölcsigázza s csak

¹ L. Helyes magyarság³ 156. l.

legvégül árulja el a bonyodalmak megoldását... De hogy a jó-gásznak, a birónak mi célja lehetne ama nem annyira érdekfeszítő, mint figyelemfárasztó inverzióval, azt nem tudom elképzelni.»

A közigazgatás nyelvében még több kivetnivalót találunk. Vigasztaló azonban az a tudat, hogy ezen a téren is érzik már a helyzet tarthatatlanságát. Még 1915-ben történt, hogy Vadnay Tibor dr. belügyminiszteri tanácsos nagyterjedelmű, érdekesen megírott emlékiratot nyújtott be az akkori belügyminiszterhez, a hivatalos nyelv magyarossá tétele érdekében. Tanulmányának is beillő emlékiratában a szerző főképpen azt hangsúlyozza, hogy legelőbb is fel kell ébreszteni a tisztviselőkben a jó magyar nyelvérzékét. Ne a hivatalos nyelv hibáira hívjuk fel elsősorban figyelmüket, hanem szoktassuk rá őket a nyelv természetének megfelelő fogalmazásra. Vadnay (mindkettőjüktől szerzett értesülésem szerint) emlékirata készítésében Simonyi útbaigazításait is felhasználta.² A tanulmányt u. n. minisztériumközi értekezlet is megvitatta s a tanácskozások eredményeképpen elhatározták, hogy a cél elérésére sorozatos műveket adnak a tisztviselők kezébe. A munkák közt lett volna: tisztviselői stiliztika, iratminta-tár, s a többek közt egy kötet a közigazgatás nyelvében elterjedt hibás kifejezéseket dolgozta volna fel szótárszerűen, hasonlóan a «Helyes magyarság» végén található összeállításhoz. Mint annyi üdvös terv kivételét, a pár éve tartó nehéz viszonyok ezt is megakadályozták.

A Nyr olvasói bizonyára emlékeznek még rá, hogy a legújabb időkben az államvasutak körében is akadtak szószólói a helyes magyarságnak. Szikla Géza miskolci üzletvezető ügyesen megírt rendeletben hívta fel tisztviselői figyelmét az egyszerű, világos s magyaros fogalmazásra. (L. Nyr 47 : 72.) Példáját azonnal követte a temesvári üzletvezető is. Ez a két hivatalos rendelkezés szintén Simonyi tanításainak határozott eredménye. Szikla intézkedése a Helyes magyarság hatása alatt íródott, amint ezt a munkára vonatkozó utalások is világosan mutatják.

Simonyi művei közül elsősorban a Helyes magyarság igyekszik a hivatalos nyelv magyarosítását elősegíteni. A munka első felében alkalom adtán mindenütt megemlíti az itt divó idegen-szerűségeket, a szótári részben pedig helyes kifejezéseket ajánl a papiros-nyelv megrögzött gyártmányai helyett. A gondos olvasó megtalálja pl. a megfelelő, magyaros használatokat az ilyesmik pótlására: átiratilag, beigazolást nyer, elfekszik, bemellékel, beszüntet és megtanulja, hogy jó magyar nyelvérzéssel azt kell írunk: átiratban, bebizonyul, csatolva van, mellékelve van, hozzácsatol, megszüntet stb.

A halál kiütötte Simonyi kezéből a tollat. Mindent meglátó, fürge tekintete már nem kísérheti figyelemmel a nyelv fejlőd-

² Az emlékirat — hivatalos használatra, kéziratként — nyomtatásban is megjelent. A Nyr számára e sorok írója részletes ismertetést írt róla. A szerkesztő halála azonban elodázta a bírálat megjelenését.

dését s így a hivatalos nyelvet sem. Ugy hisszük azonban, hogy amint tudományos munkássága, a maga egészében beláthatatlan időkre szóló, eltörölhetetlen nyomokat fog hagyni, működésének idevágó része is igazából még ezután érezteti hatását. A Helyes magyarság csak mostanában ébresztette fel egyes körök lelkiismeretét. A Simonyi javításait tartalmazó törvények csak legújabban váltak törvényekké, sőt a polgári törvénykönyv eddigelé még tervezet. Ezért állítjuk, hogy szorgalmas munkásságának gyümölcse ezen a téren még ezután fog érlelődni. Hiszük, hogy önzetlen fáradozásának eredményeképp — s talán nem is sokára — az ő szavai szerint minden tisztviselő azzal a törekvéssel végezi munkáját: írjunk a magyarnak magyarul és magyarán. (Helyes magyarság³ 108. l.)

Simonyi és a nyelvújítástörténeti kutatások.

Irta: Simai Ödön.

Akkor, amidőn a NySz háborúja dúlt a magyar nyelvészetnek állandóan harcos mezején, mintegy tizenöt évvel ezelőtt egy szerény igényű irodalomtörténeti tanulmányomat — melynek hibáit hazafias célján kívül semmi sem mentheti — Simonyi Zsigmondnak «a magyar nyelv legnagyobb bűvárának» ajánlottam. Semmi más nem akart lenni ez az ajánlás, mint a rajongó tanítványnak nyílt tanuságtétele. Sokan fiatalos túlzásnak tartották akkor ezt a tán rosszul megválasztott helyen elmondott meghatározásomat, ma ez legtöbbünknek öszinte meggyőződése. S most, midőn munkássága hirtelen véget ért, erről újra tanuságot kell tennünk...

Csak a nagy Révai mértékével lehet Simonyi Zsigmondot értékelni. Amint amaz idegen nyomokon haladva nyelvtörténeti módszerre útján egyetemes nyelvtudóssá lett, s régi nyelvünket illető szakavatottsága mellett az összehasonlító nyelvészet és a nyelvújítás mezején is számottevő tényezőként szerepel, úgy válik emez is német nyelvlélektani módszerek nyomán a magyar nyelvtudomány minden ágának alapos, egyik első művelőjévé nyelvtörténeti mérhetetlen tudománya következményeképp. Népnyelvnek, régi és új nyelvnek, szinte valamennyi rokonnyelvnek területét csaknem egyforma biztossággal járta be rendszerező, nagy elméje. Hangtani probléma, szótörténeti kérdés, mondattani érdekesség mindmennyi beletartozott termékeny érdeklődésének széles körébe. Mit köszönhet neki a nyelvújítástörténeti kutatás, arról akar e pár sor röviden beszámolni.

Tudvalevő dolog, hogy a Nyelvőrnek egyik főcélja épen e küzdelem volt a nyelvünket megrontó, korcs új szók özönével s felburjánzott idegenszerűségekkel. Nem az, amit sokan szerettek ráfogni, hogy meg akarja akasztani a nyelv fejlődését, hanem hogy a magyar nyelvérzéknek, nyelvünk törvényszerűségének medrébe terelje a haladást. Innen a harc kiméletlensége a rosszul képzett

szók és idegenszerűségek ellen. Ez a tiszta magyarságra törés érleli meg a Nyelvtörténeti Szótár eszméjét, ez teszi szükségessé a nyelvújítás történetének, szóalkotásainak alaposabb búvárlatát is; s ez utóbbiból fakad ezután mintegy az előbbi szótár folytatásaként a Nyelvújítás Szótárának gondolata is. A nyelvújítás szóalkotásai és idegenszerűségei ellen a régi orthológiára emlékeztető szívóssággal megvívott küzdelemből Szarvas Gábor mellett Simonyi vette ki legjobban a részét. Az egyszerű adatgyűjtéstől kezdve a kis adalékokon át a rendszerező nagyobb értekezések egész sorozata azt bizonyítja, hogy Simonyi a magyar nyelvújítás történetének is egyik legalaposabb ismerője volt. Ő indítja meg a nyelvújításkorabeli írók műveinek feldolgozását akkor, amidőn legelső nyelvészeti cikkét megírja a Nyr I. kötetében: «Adatok a nyelvújítás történetéhez Bartzafalvi Szabó Dávid Szigvárt Klastromi története» címen. Ennek az adatgyűjteménynek, mellyel az innen-onnan ötven évre terjedő nyelvújítástörténeti kutatásaink tulajdonképpen megkezdődnek, megvan már az az érdeme is, hogy nem pusztán felsorolás, hanem Bartzafalvi észjárására, sok-sok szabálytalan eljárására rávilágít. Ettől az időtől kezdve a nyelvújítás kérdése állandóan foglalkoztatta Simonyinak minden nyelvészeti probléma iránt gyümölcsözően fogékony elméjét. Az adatgyűjtés kezdetleges fokán messze túlnöve Faludiról, Adámiról és Kónyiról szól egyik akadémiai értekezése (1888), mely az említett íróknak már újító módszeréről is mintaszerűen tájékoztat. Valamennyi idevágó cikke azt bizonyítja, hogy Simonyi nemcsak a régi irodalom nyelvét ismerte alaposan, hanem az új, sőt legújabb kor irodalmi nyelvének se volt nála szélesebb körű ismerője. A nyelvújítás történetét illető munkásságának legmaradandóbb alkotása «A nyelvújítás és idegenszerűségek» című akadémiai értekezése (1891), épúgy mint nyelvtisztító működésének legnagyobb értékű gyűjteménye, Antibarbarusa. Nyelvtörténeti, páratlanul nagy tudománya tette képessé arra, hogy olyan világosan tudja összegyűjteni, rendszerezni a nyelvhibákat. Kazinczy «Munkáji»-nak kilenc kötetében található idegenszerűségek ezen rendszerbe foglalásának nemcsak az a főérdeme, hogy nagy nyelvújítónk élete munkáját erről a nézőpontról szinte véglegesen megrajzolta, hanem az is, hogy rámutatván benne sokszor Bároczira, egyenesen nyelvtörténeti gondolatot visz be a nyelvújítás enemű eredményeinek kutatásába. Kazinczy műveit különben sem ismerte senki jobban Simonyinál. Egyes értekezéseiben lépten-nyomon utal műveire; az bizonyos, hogy Kazinczy leveleit nyelvi szempontból senki sem használta föl nála sűrűbben. Hátramaradt kéziratok között megvan a Levelezés több kötetének nyelvújítási adatgyűjteménye. Kazinczy egész nyelvreformátori tevékenységéről is ő adja eddig a legjobb összefoglaló képet A Magyar Nyelvnek, e legszebben megírt magyar nyelvészeti könyvnek a nyelvújításról szóló fejezetében. Ez a fejezet a nyelvújítás szótörténetének is sikerült összefoglalása.

Kétségtelen, hogy a Nyr megjelenésének első éveiben, addig,

amig ismeretessé nem vált egyes új szók története, míg az adatokból be nem bizonyosodott, hogy a megcsontosodott rossz új szók hosszú életüket nélkülözhetetlenségüknek köszönik, addig a harc meglehetősen kiméletlen volt valamennyi rossz új szó ellen. De ennek a kiméletlenségnek köszönhető nyelvünk megtisztulása a tudományos műnyelvben, ennek a talán túlzott buzgóságnak iskolánk magyarsága, szép- és hirlapirodalmi nyelvünknek törvényes megmagyarosodása. A küzdelem később, főleg a Ballagi szótárakból terjedő nyelvrontás ellen folyt inkább, mint a nélkülözhetetlen rossz új szók ellen. Hogy ez nem volt szélmalomharc, mint annak idején némelyek szerették hangoztatni, azt a magyar nemzeti szellemnek mindenfajta nyelvi megnyilatkozása bizonyítja a legjobban. Lehet, hogy egy-egy új szó elleni küzdelme hiábavalónak bizonyult, a nyelvszokás sziklájába ütközött finoman vágó, boncoló kardja, de a legtöbb rosszul képzett új szó megbélyegzésével elcsaládosodásuknak útját állta. Minél inkább ismeretes lett a nyelvújítás szóalkotásának anyaga, minél inkább átment a Nyelvőr nemes törekvéseinek gyökérszála egész irodalmunk köztudatába, annál jobban engedett a szigorúság, e kérlelhetetlen rostálás módszere. Erről az észszerű, természetes enyhülésről, a Nyr hosszú küzdelméről szól Simonyinak egyik legszebb vitázó cikke, a Szarvas Gábor tollára méltó: «Még egy leszámolás a nyelvújítással» címen (Nyr 30. k.).

Ámde az is, hogy a nyelvújítás korára, szóalkotásaira vonatkozó tudásunknak köre folyton tágult, hogy mindig többen és többen igyekeztek egy-egy nyelvújítónak egész munkáját feltárni, főleg Simonyinak érdeme. Az ő személyes buzdításának eredménye az a számtalan nyelvújítási adat, az a számos idevágó értekezés, mely a Nyelvújítás Szótárának megjelenése körül pár év alatt a II. kötet kiadását tette szükségessé, sőt immár ennek kiegészítését is sürgetően kívánja. Kétségtelen érdeme neki is, hogy nyelvészetünkben a nyelvújítással külön gárda foglalkozik már, s hogy ez nyelvtudományunknak egyik legműveltebb ága lett.

Július közepén «Egyházi nyelvünk és a nyelvújítás» című tanulmányomat mutattam be Simonyinak. Azt bizonyítom benne, hogy az imakönyvek, egyházi szónoklatok nyelvére elsősorban Berzsenyi ódáinak s Kazinczy műveinek volt erősen érezhető hatásuk, s hogy az első lépést e tekintetben Helmeccy és Bilkei Pap tették, kik maguk is papok voltak. Mikor Simonyinak említettem, hogy a cenzor talán kifogásolni fogja az előadásmód nemzeti színezetét, csak annyit felelt: «Sohasem szabad másképen gondolkodni s másképen írni.»

Szarvas Gábor levele Simonyi Zsigmondhoz.¹

Kedves barátom!

Eddig is te voltál, légy most is te főtámaszom.

Bízom benned. Intézd ügyemet, amint jónak látod s intézkedjél a Nyelvőrrel, míg visszatérek.

Kérd meg nevemben is a nemes publikumot, hogy nyújtson mindenki annyit, amennyit nyujthat s járuljon ideje és tehetségéhez képest kiállításához.

Hálás leszek mindenki, de leghálásabb az iránt, akié a legnagyobb érdem, te irántad.

Tisztelem egyenként, fejenként, nevenként az egész Cruscát.

Isten áldjon meg.

Budapest, 1879 6/9.

Igaz barátod Szarvas.

Simonyi Zsigmond esztergomi diákéletéből.

Írta: **Burány Gergely**, a csorna-prémontrei kanonokrend prépostja.

A veszprémi piarista gimnázium az 1867/8. iskolai évben még csak négyosztályú volt, miért is itt nem folytathatta Simonyi Zsigmond a középiskolai tanulmányait, hanem eljött Esztergomba a bencések főgimnáziumának V. osztályába. Így lettem én ennek a kivételes tehetségű deáknak tanulótársa. Csakhamar benső barátság fejlődött ki közöttünk, amely megszakítás nélkül zavartalanul tartott egészen a haláláig.

Ez a barátság annál könnyebben jöhetett létre, mert egy utcában laktunk a szent Anna temploma mellett. Simonyi Zsigmond a nagybátyám házában volt szálláson Fischer fűszerkereskedő családjánál, az én szüleimnek pedig átellenben volt a házuk. Így ha nem is indultunk mindenkor egyszerre az iskolába, de mindig együtt mentünk haza.

Ilyenkor a tanítási órák lefolyásáról szoktunk beszélgetni. Ha valami előttem homályosnak mutatkozott, készségesen megmagyarázta, biztos felvilágosítást adott. Ő már akkor gondolt életpálya választására, nekem még eszem ágában sem volt. Mérnök akart lenni. De ennek nem volt más, mélyebbreható oka, mint az, hogy az

¹ Ezt a levelet Szarvas Gábor akkor írta, midőn hosszas betegsége miatt Simonyi vette át a Nyelvőr szerkesztését. A levelet mostanában maga Simonyi is közölni akarta.

iskolában a mennyiségtanból feltűnően értelmes feleleteiért különös dicséretekben részesült.

Magyaros érzésére vall, hogy már akkor, amikor még nem igen járta divatját a névmagyarosítás, gyakran emlegette, hogy semmiképpen sincs ínyére a Steiner vezetéknev és mihelyt nagykorú lesz, megmagyarosítja Kövi-re. Egyúttal azt is tervezte, hogy áttér a katolikus vallásra. A hittani könyveimet többször elkérte, tanulmányozta és vezetés nélkül bámulatos tájékozottságra tett szert.

Sétára, labdázni, fürdeni, korcsolyázni nem jött, kirándulásra sem tartott velünk. Gyermekes pajkosság teljesen távol állott tőle. Ő mindig csak utazási s tudományos műveket és regényeket olvasott magyarban és németben egyaránt. Mennél vaskosabb kötetek voltak, annál jobban szerette. Szívesen beszélgetett a tartalmukról, kivonatokat is csinált, de nem rendszeresen. A verseket azonban valami különös módon nem kedvelte. Nyáron a szabad idő nagy részét a ház előtt levő kőpadon olvasással töltötte, míg csak egészen be nem sötétedett. Már ekkor belekezdett a francia és angol nyelv tanulásába. A megtanulandó szavakat dirib-darab papírokra jegyezte. Ilyenekkel tele volt minden zsebje. Ha egyedül ment valahová, útközben ezeket húzogatta elő. Mindig tanult. Engem a német nyelv tanulására buzdított és ezt a módszert ajánlotta. Az átadott olvasmányok tartalmát érdeklődés szempontjából röviden elmondotta. A haladásomnak tudott örülni.

Sovány, gyöngye testalkatú, de szép piros arcú, kedves fiú volt, olyan szemérmes és szerény, mint bármely jól nevelt leányka. Az iskolában a társai kivétel nélkül mind szerették, büszke volt rá az osztálya. Az óráközökben nem igen üdülhetett, mert a leckéből a társainak segített. A magyarázata nem hagyott homályt senkiben. De nagyon kedvelték a tanárok is, anélkül, hogy a társai irigyelték volna, mert megérdemelte. Ferenczy Jákó igazgató, az irodalomtörténetíró, ebben az osztályban a mennyiségtant, Vaszary Kolos a történelmet tanította. Ezek különösen szívesen foglalkoztak vele, gyakran feleltették a magyarázatból. De a többi tanárok is szeretettel dédelgették. Viszont ő is nagyon szerette tanárait a beteges Martos magyar tanár kivételével, mert iskolai írásbeli dolgozatra verset is szokott feladni, pedig az senkinek sem sikerült. Szerencsére nem szokta átnézni a negyedívekre írt dolgozatokat. Igaz, hogy egyébként sem sokat tanultunk tőle.

Simonyi Zsigmond, amit egyszer hallott, arról tökéletesen be tudott számolni. Nem is feledte el. Az iskolai munka semmi fáradtságába sem került. Az előadása igen kellemes volt, de különösen világos. A tanárok tetszése abban az elismerésben nyilvánult, hogy a feleleteire mindig azt mondták: Jól van Zsiga! Vezetéknevén legritkább esetben szólították.

A következő 1868/9. évben a VI. osztályban a magyarból új tanárt kaptunk. Ez volt Abday Asztrik. Kiváló képzettségű tanár volt és igen szépen adott elő. Jobban beválott volna az egyetemen, mint a középiskolában. A hibája az volt, hogy a tanítása az osztály

átlagának értelmi színvonalát sokszor túlhaladta. Simonyi Zsigmond azonban élvezte az előadásait és mindig dicsérte. Alig várta az óráját, amely nagy hatással volt rá. Ezentúl már nem a mérnöki pályát emlegette, hanem azt mondta, hogy mégis csak tanár lesz és a magyart választja szaktárgyának. Az írásbeli magyar dolgozatai mindig legsikerültebbek voltak, azért a tanár rendszerint felolvasta mintának. A kiállításuk is ilyen volt.

A testgyakorlásra nem volt semmi hajlandósága. Velem együtt csak kénytelen-kelletlen munkát végzett meglehetősen ügyetlenül. A legjobb szertornázókra azt szokta nekem mondani: «Meglásd, ezek pusztulnak el leghamarább az életben.» Igaza is volt.

Ezen osztályban az esztergomi tanuló ideje lezáródott, mert könnyebb megélhetés végett a következő iskolai évben Budapestre ment, ahol a VII. és VIII. osztály összevonásával husvét után már az érettségi vizsgálatot is letette Lutter Nándor főigazgató elnökelete alatt, míg mi többiek még csak a VII. osztályban tovább győtrődtünk. Amikor eljött Esztergomba és megmutatta a kitűnő érettségi bizonyítványát, tágra nyílt a szemünk és bámultuk a Zsigát.

Emlékeimből.

Irta: Bánóczi József.

Simonyi Zsigmond földim volt s mert én már nyolc éves koromban Veszprémbe kerültem iskolába, később úgy néztük egymást, mintha egyazon városból valók lennénk. Később, mondom, mert én körülbelül négy évvel voltam idősebb nála, ami e korban egy nemzedék különbségével ér föl. Amikor én Veszprémből az algimnázium elvégzése után Budapestre jöttem, ő akkor iratkozott a piaristákhoz s én már a bécsi egyetem hallgatója voltam, amikor ő, a hatodik osztály elvégzése után, Esztergomból a budapesti katolikus gimnáziumba, Szarvas Gábor keze alá került. A nagy szünetre én rendszerint hazamentem, Szentgálra és Veszprémbe, s ily alkalommal megismerkedtünk. Szülei akkor a vár alján, a piacra vivő meredek utca elején laktak, s még elevenen látom magam előtt kis lisztes boltjuk ajtajában az édes anyját, akihez külső megjelenésre föltünően hasonlított: nyulánk, szük-mellű nő, beszédes, meleg tekintettel, amely fénylett a szerető büszkeségtől, mikor az ő Zsigájáról beszélt. Emlékszem, hogy midőn a veszprémi zsidó pappal, Hochmuth Ábrahám atyai barátommal róla beszéltem, a következőkkel dicsérte: a vezetése alatt álló elemi iskola negyedik osztályában ez volt pünkösöd táján a fölhagyott iskolai írásbeli dolgozat: Mit szerettek jobban, a telet-e vagy a nyarat, és miért? A kilenc éves Zsiga erre így felelt: A nyarat szeretem jobban, még pedig három okból. 1. Mert a szabadban nem fázik az ember. 2. Mert minden zöld és virágos és az nagyon szép. 3. Mert a Sédben fürdeni lehet. Úgy emlékezett, hogy az egész dolgozatban nem volt azonfölül egy árva szó sem. «Lá-

tođ, csupa józanság és logika, ebből a fiúból okvetetlenül lesz valami». Képzeljük még hozzá azt a világos, egyforma, minden fölő vonástól irtózó írást, mely, mint tudom, már a gyermekifjút is jellemezte, s előttünk áll a leendő filológus.

És mégis — ki hinné? — midőn mint nyolcadik osztályú tanuló 1870-ben pályaválasztásra gondol, mérnök akar lenni. Levelet írt nekem Bécsbe, hogyan iratkozhatnak be a műegyetemre. Én eljártam a dologban s azt a két levelet, melyet ez ügyben neki írtam, csak pár hónappal ezelőtt küldötte meg nekem emlékül pár igen kedves sorral, hogy én akkoriban vele, előttem jóformán ismeretlen gimnazistával, annyit törődtem. Miért mondott le a mérnökségről, nem tudom. Meglehet, Szarvas Gábor hatása volt, de talán maga belátta, hogy nem gyakorlati pályára való. Legnemzetibb tudományunknak mindenképen oka van áldani elhatározását.

Midőn én 1875 őszén hazakerültem, egyszer egy szombati napon vacsora után véletlenül az akkor még a Nádor-utcában lévő Venezia-kávéházba tértem be ujságot olvasni. A nagy kerek olvasóasztalt egy hangos, disputáló és adomázó társaság foglalta el: a Szarvas Gábor köre volt, melyet hírből már ismertem. Ki mutatott be, bizony már nem tudom. Ezentúl sűrűn eljártam s ez estéknek köszönöm, hogy a magyar írói és tudós világ számos jelesével megismerkedtem. Egy ízben Budenznek említettem, hogy a magyar nyelvészetre ennyi fiatal munkaerő révén nagy föllendülés vár, mire az volt a válasza: Biztos vagyok benne, s nem is látja mind együtt; van még egy igen derék fiatalemberünk Párisban, Simonyi Zsigmond. Hallott már róla?

1876-ban hazajött Simonyi. Ugyanaz a csendes, kevészavú ember maradt, aki volt; inkább felelt, mint beszélt s inkább véleményt mondott, mint polemizált. Szerette a szépirodalmat és a költészetet s meglehetősen széleskörű tudományos érdeklődést mutatott. A társas körben azonnal föltalálta magát s egész lényé derűlséget sugárzott, különösen adomákon nagyszerűen tudott mulatni. Mindent összevéve azonban kitetszett, hogy íróasztala mellett, könyvei és jegyzetei között otthonosabbnak és biztosabbnak érzi magát.

Valóban szerencsés körülmények vezették Simonyi fejlődését. Szarvas keserű humorral panaszolta föl egy ízben, hogy vezető nélkül tévelygett fiatal kora óta. Papnak készült, aztán orvosnak, majd jogásznak állt s mint ilyen «öt szemesztrist már szerencsésen le is kávéházazott», midőn végül Klamarik unszolására Baján tanár lesz s csak pozsonyi gimnáziumának könyvtárában eszmél arra, hogy tudatlansága akkora volt «hogy a bajai piac közepén bátran föllállíthatták volna obeliszknek». Simonyi már a középiskolában Szarvas kemény keze alá került, az egyetemen Budenz és Kármán vezették, járt Lipcsében, Berlinben, Párisban s mint kész magyar nyelvész jött haza érett erővel, alapos tudással, amit a Nyelvőrben már érvényesíteni is kezdett.

A Nyelvőr irodalomtörténeti és tudományos fontossága ma

már átment a köztudatba. De fölötte érdekes, hogy a magyar irodalom egy éleseszü buvára, Négyesy László, már harminc évvel ezelőtt így állapítja meg értékét: «A «Nyelvőr» szó nem jelent csak egy nyelvészeti felekezetet, nemcsak a magyar nyelvészet újabb korszakát, hanem jelenti ama fényes emléké kulturális mozgalomnak, melyet az irodalomtörténet nyelvújításnak nevez, a történet logikája szerint szükségessé vált korrekcióját, ellenzékét, visszahatását, jelenti irodalmi nyelvünk újabbkori fejlődésének második fordulatóát, magyarosságának biztosítását». De mikor a Nyelvőr megindult s kiméletlen szókimondásával fölrázta a tunya megszokás öreit, s harcoss szenvedélyével eszmélkedésre kényszerítette a szentül tartott gyakorlat hivet, akkor — ugyancsak Négyesy László szavai szerint — «az Akadémia ülésterme visszahangzott a menydörgő vádaktól, a szintén érdekelt sajtó kórust zengett a haragvó akadémikusokkal, az elkeseredés a Nyelvőr törekvései ellen kihatolt a művelt közönség körébe is, és már-már azt lehetett hinni, hogy ama tekintélyek ítélete s a fölzaklatott közvélemény össze fogja morzsolni a Nyelvőrt. De a Nyelvőr csak most, a viharban volt igazi elemében. A tekintély ellen tudást vitt a harcba, az erőskezü szerkesztő mellé egy jól fegyverzett gárda csoportosult, mely a heves támadásokat súlyos csapásokkal verte vissza. Maga a szerkesztő vívta a legtöbb döntő csatát, mellette Volf György, később pedig Simonyi Zsigmond és Lehr Albert küzdöttek s a modern tudomány érvei előtt semmivé foszlottak a neologusok avúlt fegyverei».

Simonyi eleitől fogva munkatársa volt a Nyelvőrnek. Már az első füzetben adatokat közöl a nyelvújítás történetéhez: ábécésorba szedi Bartzafalvi Szigvártjának újításait. Ujra napvilág elé szégyenkezik az alózmány: subjectum, az emlep: monumentum, az érzédmény: aesthetica, az imál: kápolna, stb. De nem éri be pusztá közléssel, a végén négy pontba foglalja Bartzafalvi eljárásának hibás elveit. A további kötetekben egymást érik szó- és mondat-tani cikkei, szómagyarázatai és szófejtései, mindig a régi és irodalmi nyelv széles talaján, a történeti és összehasonlító nyelvanyag biztos ismeretével. Tárgyismeretével vetekszik ügyessége a módszer alkalmazásában és intuiciója a helyes út megválasztásában. Nagy műveit kivéven — ahány munka, annyi koszorú — a legtöbb, amit írt, a Nyelvőrben jelent meg. Ez adott neki állandó alkalmat és ösztönzést forró munkakészségének érvényesítésére. Percig nem kétkedem benne, hogy a Nyelvőr nélkül Simonyi nem nőtt volna ekkorát. Hogy többször tévedett, s hogy negyvennyolc éven át folytatott kutatásainak nem minden eredménye állhat meg, természetes, sőt nyelvészeti irodalmunk dicsősége, hogy így van. Talán egyetlen tudományágunk sem büszkélkedhetik annyi szorgalmas, derék munkással, mint ez. De hogy e téren ily virágzásnak örvendhetünk, abban nagy, igen nagy része van Simonyi Zsigmondnak.

1877-ben habilitálta magát az egyetemen, s hogy legyen miből

megélnie, helyettes tanári állást vállalt a zsidó szemináriumban. Én is akkor kerültem oda s az egész tanév jóformán állandó érintkezésben telt. Együtt is ebédeltünk az én lakásomon s ha én később jöttem haza, őt többnyire valamely filozófiai könyvem olvasásán értem. Ebéd után többször elővettük Szász Károly Goethe-fordítását; az egyik versszakról versszakra az eredetit olvasta, a másik a fordítást. Eközben volt alkalmam tapasztalni, hogy mindig nagyobb volt benne a készség az elismerésre, mint a bírálatra. Arra is emlékszem, hogy az én élvezetemet többször zavarta, hogy Simonyi olvasás közben akárhányszor gondosan egyformára vágott céduláinak egyikét kihúzta belső zsebéből és egy-egy szót, fordulatot följegyzett. Neki az a legtermészetesebb foglalkozás volt, még ujságot sem olvasott cédula nélkül.

Az iskolában Simonyi nem érezte jól magát. Láttam, hogy legkomolyabb igyekezete mellett sem volt megelégedve, sem magával, sem munkája eredményével. Nem volt középiskolai tanárnak való. Ueberweg is ott hagyta a duisburgi gimnáziumot, hol nem tudott boldogulni, de később a königsbergi egyetemen mint Kant utódja azért megállta helyét. Simonyi sem tanította többet a latint a szemináriumon, helyettes tanár lett az egyetemen.

Ez időtájt írtam meg a Révait, tisztára és kizárólag Szarvas Gábor buzdítására. Eleinte tétovázva fogadtam föl hívását: a théma nyelvészeti részéhez nem értek eléggé. Kinevetett. «Ha pedig fönnakad valahol, forduljon hozzám». Nem tettem. Midőn aztán pályaművem nagy meglepetésemre díjat nyert — az akkor fönnállott Akadémiai körben vártam be az ítélet kihirdetését és Beöthy volt az első, ki az ülésből hozám sietett gratulálni — arra kértem, fogadja el a megjelenendő munka ajánlását. Az Akadémia könyvkiadóvállalatában azonban a kötet e nélkül jelent meg; a főtitkárnak az volt a nézete, hogy akadémiai kiadványt nem lehet ajánlani. Lesújtva közöltem ezt Szarvassal, kit a dolog határozottan bántott. «Csak azért teszik, mert haragusznak rám!

Egy-két héttel később Szarvas orvosi rendeletre Szliácsra ment. Utazása előtt elkérte tőlem a Rávai másolati példányát, hogy majd átnézi s a jelenlevő Simonyival együtt fölszólított, ha jobb dolgunk nincs, látogassuk meg. Persze elmentünk. Feledhetetlen pár nap volt: séta, sakk, beszélgetés, vitatkozás. Soha Szarvast élénkebbnek, szellemesebbnek, mondhatni: hódítóbbnak nem láttam. A Révait viszontlátásunk első órájában azzal adta vissza, hogy «figyelmesen elolvastam, de csak eddig» és mutatta — a cimlap alját.

Érdeemes följegyezni, amit arról mondott, mire tanította meg őt a Nyelvőr eddigi szerkesztése. Ime: a jó szerkesztőnek három dologra kell ügyelnie. 1. Hogy lapja vagy folyóirata az ígért napra okvetetlenül megjelenjék, máskülönben az előfizető nem szokja meg, hogy várja. 2. Hogy az ígért terjedelemben elejétől végig szöveggel tele legyen, különben az előfizető megrövidítettnek hiszi magát. 3. Hogy ez a szöveg jó is legyen, különben máskor nem fizet

elő. Tudtam, hogy ez Simonyinak szólt, aki ekkor és a következő évben, Szarvas betegsége miatt, a szerkesztéssel járó ügyesbajos dolgokat végezte. Szarvas úri lojalitással ezt úgy adta sokunk tudtára, hogy most Simonyi szerkeszti a Nyelvőrt.

Egy nap átrándultunk Besztercebányára, Klamarik látogatására. Együtt voltunk reggeltől estig s úgy eljárt az idő, hogy a visszatérő vonatról lekéstünk. Az éjszakát a Rákban töltöttük, melynek még akkoriban egész első emeletét — a XVII. és XVIII. század vendégfogadóinak szokása szerint — egyetlen négy ágyas óriási szoba foglalta el. Most véletlenül három összetartozó személy került ide; hogy pedig a negyedik ágy üres maradjon, előre kikötöttük, illetőleg megfizettük. Korán feküdtünk, de a sötét teremben még soká élénk diskurzus folyt a magyar-tót nyelvi hátsról. Megfigyelhettem, hogy összevetéseiben Szarvas sokkal merészebb volt, mint Simonyi. Másnap Szarvas azt mondta nekem az ő, dicsérésben tartózkodó módján: Vetted észre, milyen tudományos szimatja van Simonyinak?

De Szarvasnak, hogy valaki állandó munkatársa lehessen, szüksége volt az illetőnek tudományán kívül a szorgalmára is, pontosabban: hogy ráérő ideje legyen szorgalmasnak lennie. Középiskolai tanár vagy igazgató elfoglalt és mindenféle mellékfoglalkozással túlterhelt ember, aki nem ér rá egész lelki energiáját megosztatlanul a tudománynak szentelni. Az ifjabb nyelvész-nemzedékben csak az egy Simonyi volt, 1878 óta, kedvezőbb, sőt abszolút kedvező helyzetben. Szorgalma pedig egyenesen páratlan: nem ismert szünetet, megszokássá, szinte szenvedéllyé vált nála. Ebből érthető, hogy 1881-ben Szarvas az Akadémiától Simonyit kérte maga mellé társszerkesztőnek a Nyelvtörténeti Szótárhoz. És az Akadémia beleegyezett. A 28 éves fiatal embert ennél nagyobb kitüntetés nem érhet.

Ez egész idő alatt igen sűrűn találkoztunk a Hungáriában, törzs- és vendéglátogatók: Beöthy, Alexander, Sebestyén, stb. Szarvas majdnem állandóan ott volt. Szeretett Szalárdival sakkozni, társas billiárd is járta, amidőn én voltam a főlíró. Még folytak a nagy nyelvviták s akkoriban a nyelvhelyesség is napikérdés számba ment. Simonyi ritkán járt közénk, nyilván nem ért rá. Egy ízben egy értekezést hozott: Az «áldás» és «átok» családja, mondván, hogy egy tehetséges hallgatója írta: egy bizonyos Munk. Szarvas elfogadta a Nyelvőr számára, a társaság pedig elhatározta, hogy a cikket Munkácsi névvel kell közölni. Így vetettük mi meg alapját a — Munkácsi Bernát hírének. A Nyelvőr vacsoráin Simonyi szintén a ritka vendégek közé tartozott. 1880-on túl rendszerint az azóta megszűnt István-szállóban — az Akadémiával szemben — volt a találkozó hely. Annakelőtte hol itt, hol ott telepedtünk le, s Szarvas mindig azon igyekezett, hogy ne Budenz, hanem ő nézzen be elsőnek az étkező helyiségbe, elegánsan vagy legalább rendesen van-e terítve. Mert mihelyt vörös abroszt látott, Budenz sietett leülni.

Hogy Szarvas házasodni készül, nem is sejtettük. Egy Zirzenintézeti tanárnő mint nagy titkot újságolta ugyan nekem, de ő is hozzátette, hogy úgy mondják, azt hiszik, beszélük. Én még ezt az alaptalannak tartott hirt sem adtam tovább. Midőn az esküvő 1882 júniusban megtörtént, Szarvas — hogy minden gyanúnak elejét vegye — az nap is eljött a rendes időben a Hungáriába; véletlenül csak magam voltam ott egyedül s nem is maradtunk a kávéházban. Párszor föl-alá mentünk a korszón, aztán elváltunk.

1882-n innen a kávéház helyébe Szarvas otthona lépett. Boldog érzés fogott el, valahányszor küszöbét átléphettem. Egy előkelő, nemes női lélek kisugárzása fénybe vont itt mindent. Simonyi Zsigmond ezt írja róla: «Tizenhárom év óta egy őrangyal állott mellette, ki támogatta, ápolta, erejét fönntartotta, sőt munkájában is résztvett. Fenkölt lelkű neje, Harrer Paula volt az, ki mesterrünknek áldozta életét. Ő neki köszönhetjük, hogy oly soká diadalmaskodhatott ez az erős lélek a gyöngye testet fenyegető veszedelmen.» Minden szerdán jour fix volt, azaz tarokkparti. A háziúrral együtt négyen voltunk. Én két-három esztendőn át rendes partner voltam. Sűrűn eljárta Bartoniek, Frecskay, ritkábban Asbóth, Lehr, Sebestyén. Ha véletlenül nem volt férfi negyedik, Thuránszky Irén segített ki, egyszer a ház asszonya. Négy és öt óra közt fogtunk hozzá, hétkor vacsora és társalgás nyolcig, aztán befejező pagát-vadászat kilencig, amikor haza mentünk. Szarvas igen szerette a meleget s többször megtörtént, hogy hűvös májusi napon is befűtetett, az ablakot azonban nyitva hagyta. (Ezt az egyet eltanultam tőle.) Júniusban néhányszor a kertben folyt a játék. Volt rá eset, hogy munkatársak, mások közben felkeresték. Ez cseppet sem zavarta. Barátságosan intézte el dolgukat s midőn visszaült, ott folytatta, ahol félbe hagyta. Simonyi sohasem jelent meg e napokon. Simonyi nem ivott, nem dohányzott, nem kártyázott. Biztos vagyok benne, hogy még kibicelni sem tudott.

Egy Ruprecht a. d. M.-ban családostul közösen töltött nyarat nem számítva — ámbár a régi barátságból fakadt vonzalmunk nem változott — ritkábban találkoztam vele ezentúl: Alexandernél, az Akadémiában, Balassánál, az utcán. Mind megházasodtunk s az élet: a gyermekek, a más munkakör eltávolított bennünket egymástól. Vagy öt évvel ezelőtt váratlanul a Terézváros egy kis utcájában tűnik elém. Melegen üdvözöljük egymást, de föltűnt nekem, hogy kedvetlen. «Mi a bajod?» «Nézd csak, feleli, itt a sarokházon a jelzőtáblát: Kis János-utca! De Budenz-utca máig sincs.» Felvilágosítom: itt a szomszédban van a Nagy János-utca, hát ez meg a Kis János-utca. Simonyi arca földérül, nagyot kacag és megbékélve kísér engem egy darab úton hazafelé.

Szarvas halála után mindenki magától értetődőnek nézte, hogy a Nyelvőrt ezentúl Simonyi szerkeszti. Én, megvallom, eleinte úgy hittem, hogy a Nyelvőr ő alatta hanyatlott, de aztán beláttam tévedésemet. Az igazság az, hogy a Nyelvőr más lett. Szarvas a csatát

kívívta s mielőtt szemét lehunyta, nem volt már ellenség, aki ellen ki kellett volna támadni. Az is lehet, hogy Simonyi, aki szemtanúja volt, hogy a Nyelvőr, mint a pálma, a támadások súlya alatt nőtt ily nagyra, azon való féltében, hogy szerkesztését unalmasnak fogják találni, azt gondolta, hogy a folyóirat ezentúl sem lehet el hadakozás és polemizálás nélkül. Simonyi azonban — bár lágy-sága makacsságot takart — nem volt harcos természet s a polemia sem felelt meg temperamentumának. De igazságosan meg kell vallani, hogy a Nyelvőr tudományos jellegét erősítette, a feltörekvő fiatal erőket felismerte és a munkába bevonta, s nyelvünk szerkezetének kérdései iránt az érdeklődést a nagy közönség körében megtartotta és fejlesztette. Huszonnégy évig szerkesztette a Nyelvőrt Szarvas Gábor és huszonnégy évig Simonyi Zsigmond. E hosszú időnek két szaka nem méltatlan egymáshoz, s aki majd ezt a nagymúltú folyóiratunkat folytatja, önkénytelenül ápolni fogja a nemzet kegyeletét mind a kettő iránt.

Mint Szarvas magánéletéről, azonképen Simonyiéről sem lehet képet adni, anélkül hogy nejről, Becher Pauláról ne szölkünk. Nemcsak megosztotta férjével az élet baját-terhét, de mindenestül magára vette. A gyöngge szervezetű és egészségű férjet az orvos egyszer nyáron a Keleti-tengerre, máskor télen valamely adriai szigetre küldötte, majd hízó kúrára szanatóriumba. Így ment ez régóta évről-évre: futotta, nem futotta, egyedül a hitves tudta. Simonyi csak dolgozik, dolgozik.

Mikor mind az öt világrészben körülhordozták a véres kardot, egyetlen fia itt hagyta feleségét és gyermekét s elment katonának; orosz fogságba került, honnan egyszer a kórházi ápoló apácától levél jött, hogy Károly nagybeteg. Aztán hónapokig nem tudnak róla s a szülők egymás előtt titkolva siratják s nagy enyhület nekik a késői hir, hogy fiuk Szibériából várja kiszabadulását. Az apa magába zárja emésztő nyugtalanságát s csak dolgozik, dolgozik.

Aztán szörnyű fordulat következik itthon. Amit a háború meghagyott, elpusztítja vad örület, mely még szívünk leggyökeresebb érzelmeit sem kiméli. És Simonyi, ki egész életén át a magyarságért dolgozott, vergődő lélekkel szemléli e világégést s csak dolgozik, dolgozik.

De mikor a hideg országba kezdett visszatérni a rend és föl-szabadulás melege, Simonyit váratlan zökkenés éri, melytől el-kábúl. Ágynak esik s pár hét múlva meghal.

Nyugodjál békében dicső földim, régi jó barátom. Az utókor hálájáról biztos lehetsz.

Simonyi Zsigmond Lipcsében.¹

Irta: Rubinyi Mózes.

A lipcsei egyetem irodájának és kvesturájának egybehangzó adatai szerint két féléven át volt Simonyi Zsigmond bejegyzett, rendes hallgató ez egyetemen. Az 1874-ben kezdődő téli félévet és az 1875. évi nyári félévet töltötte itt. 1874 októberében jött tehát Lipcsébe. Az említett források szerint is ekkor iratkozott be a lipcsei egyetemre rendes hallgatónak «Simonyi, Sigismund, aus Vesprim (Ungarn)» stb.

Hangsúlyoztuk, hogy rendes hallgatónak, mert a budapesti egyetemet már akkor elvégezte volt és így egyszerű «Hörer» is lehetett volna. E gondolat bizonytalannal felbukkant a Simonyi lelkében is. A «Hörer»-intézmény, az a szokás, hogy egyetemet már végzett fiatal emberek kevesebb tandíjjal, mint egyszerű «hallgatók» tanulhassanak, ép ez évben kezdődik a lipcsei egyetemen, legalább az 1873. évnél régibb időkből ilyen hallgatók nincsenek megemlítve.

Érthető, hogy Simonyi miért iratkozott be rendes hallgatónak. Csak így hatolhatott be mélyebben a német egyetemi életbe, csak így érintkezett gyakrabban a tanárokkal. Külső ok — az ösztöndíj, amellyel kijött — erősítették és valóra váltották Simonyinak e mindenestre okos elhatározását.

Szép idők jártak akkor a lipcsei egyetemre. Hiszen most is e földrész legnagyobb lángelméi tanítanak itten. *Wundt*, *Sievers*, *Brugmann* olyan nevek, amelyek sokáig fognak élni az emberi gondolkodás történetében. De akkor talán még a mostaniaknál is nagyobbak voltak a mesterek. Lipcsében volt akkor kezdő *Hermann Paul*, itt tanított kora egyik leghatásosabb német irodalomtörténet-írója *Michael Bernays*, itt gyönyörködtette a germanistákat *Friedrich Zarncke* (az Eduard apja), itt tanított *Curtius*, itt bámulták *Fechner*t és a ma élők között itt vezették be Paulon kívül csodás későbbi és még ma is viruló pályájukat: *Heinze* a filozófus, *Leskien* a szlávista és itt tanított már akkor *Mommsen* is.

Képzeltető a mohó vágy, amellyel e tanárok hirdette előadások közt válogatott a fiatal Simonyi. Bizonyos, hogy már akkor számottevő munkássága nem tette önhitté s tudta, hogy a kezdő sikerek nem jelentik azt, hogy már kész tudósok vagyunk, hogy ép az alkotó lelkeknek kell a legtöbbet tanulniok.

De mintha ingadozott volna még ekkor a különféle nyelvi tanulmányok között. Legalább is ekkor még nem készült tiszta nyelvtudományra. Simonyi «von Haus aus» klasszika-filológus volt s eszerint állította össze első lipcsei félévének kollégiumait. A görög-ből Curtiushoz szegődött és hallgatta ennek «Geschichte der griechischen Literatur, vorzüglich der Poesie» című előadását. Ritschl-nek, a kétszeres doktortanárnak «Die wichtigsten Lehren der lateinischen

¹ A szerzőnek 1903-ban Lipcsében készített följegyzéseiből.

Grammatik»-ját vette föl. Aristoteles iránt is érdeklődött és hallgatta a Poetika interpretálását Dr. Schustertől. Mély nyomokat hagyhatott lelkében Prof. Dr. Langenak «Ausgewählte Capitel der vergleichenden Syntax der griechischen und lateinischen Sprache» című előadása. És a szép iránt való rokonszenvének — a tudós jó szive gyakran nyilvánul a művészet kultuszában — tett eleget, amikor Overbecknek «Griechische Kunstgeschichte, I. Teil: Von den Anfängen bis zum peloponnesischem Kriege» c. előadásait hallgatta.

Látjuk tehát, hogy ez csupa klasszika-filológia. Pedig orientációt is hallgathatott volna, mert volt pl. török kollégium is. Lehet, hogy e följegyzett és fizetett kollégiumokon kívül sok publice előadásra is eljárta és bizonyos, hogy sokat «lopogatott», fel nem írt előadásokra járván be ingyen, sompolyogva. De annyi bizonyos, hogy módszerének tisztasága, gyűjtéseinek megbízhatósága onnan eredt, ahonnan annyi áldás az irodalmi tudományokra általában, t. i. a klasszika filológia pedáns műhelyéből.

A második, a nyári félévben ugyane tanárokat hallgatta, csak Schustert hagyta el. Művészettörténeti tanulmányait folytatta, Langetól, mint klasszika-filológiai prozemináriumnak tagja római irodalomtörténetet vett és Ritschlól Plautust hallgatta a római dráma történetének áttekintésével. De általános nyelvészeti érdeklődése nyilvánul abban, hogy fölvette Curtiusnak «Elemente der vergleichenden Sprachwissenschaft, mit bes. Rücksicht auf die Aufgaben und Ziele der classischen Philologie» című kollégiumát. A sors véletlen játéka! Harminc év múltán ugyanezt az előadást hirdeti Curtius lipcsei utóda Brugmann és ugyanezt hallgatjuk most itt.

Mikor Simonyi Lipcsébe érkezett, barátok várták és talán részben ezeknek köszönhető, hogy lakását olyan ügyesen választotta meg. Keresgélés után megállapítottam, hogy Simonyi lipcsei tartózkodása idején, mind a két félévben a *Brüder-Strassen* lakott, a huszonhatos számú házban, a második emeleten, «bei Löscher».

A Brüder-Strasse hegy-völgyes, kanyargós utca. Ma villanyos jár rajta keresztül és egyik oldalt a Kurprinz-Strasset metszi derékban, a másikon egy kis kerek ligetbe, a Johannistalba, torkollik. Itt olvasgatott Simonyi biztonnal reggelenként, itt jegyezgetett a cédulás öreg ur — mikor még cédulás ifjú volt. Korhadtt fapadok félkört alkotnak a középben, ott a gyermekek játszadoztak. A tér egyik sarkában a siketnémák első orvostanítójának régi szobra áll, körül ma klinikák vannak, akkor zöld mezők és bokros ligetek pompáztak...

Nyáron jókor, télen 8 körül kelt. Első kollégiumai a délelőttön 9 órakor kezdődtek, mind a két félévben. Nem volt nagy útja az egyetemig. Két irányban jöhetett. Vagy a Nürnberger-Strassen keresztül, fel a Grimmaischer Steinwegig, vagy pedig végig jött a Brüder-Strassen, átcsapott a Kurprinz-Strassen és a mai múzeumi téren át jött az egyetemre. Az előbbi egyenes út, az utóbbi csavar-

gósabb. De azért nagy valószínűséggel következtetem, hogy Simonyi ezuttal, szokása ellenére, a hosszabb utat választotta. Ez út eleje akkoriban kellemetlen lehetett. De amint kiért a Kurprinz-Strasseból, egy szép szabad tér következett és Simonyi szívesen ment el az orgonabokrok között, mert mindig nagyon szerette a virágokat.

Napi tanulmányai az egyetemen görög művészettörténettel kezdődtek (9—10). Azután (10—11) görög-latin összehasonlító mondat-tan volt Langenál. 11—12 Curtius következett görög irodalomtörténetével. Ideális, görög délelőttök voltak ezek! S Curtius-szal a lelkében ment el ebédelni. Ebéd után, nagyon helyesen, nem volt rendszeres dolga az egyetemen ötig. 5—6 Ritschl volt latin nyelvtanával s az első félévben 6—7 Aristoteles. A második félévben ez elmaradt, különben ugyanazokat a tanárokat hallgatta, ugyanabban az időben.

De mind e napok közül a hétfői volt az ifjú Simonyinak a legkedvesebb, egy olyan kollégiummal, amelyiket még nem említettem meg. Hétfőn délután 6—8 volt a Curtius Grammatische Gesellschaft-jának gyűlése.

Ez a Grammatische Gesellschaft ma már nincs meg eredeti alakjában. Az újonnan felépült lipcsei egyetemen alakult «Indo-germanistisches Institut» vette át a Grammatische Gesellschaft szép könyvtárát és szerepét. A társaság foglalkozási köre szűkült a problémákat illetőleg, bővült a tárgyalt nyelvek számát illetőleg. Most csak szorosán nyelvi kérdésekkel foglalkoznak, — jelenleg az ó-latin nyelv problémáival — de viszont az összes indogermán nyelvek szempontjából. Ez amolyan «privatissime aber unentgeltlich» kollégium volt Simonyi korában is, tehát a vezetónél személyesen kellett jelentkezni a fölvételért és nem vettek fel mindenkit.¹ E hétfő délutáni kedélyes megbeszélések mély hatást tettek az ifjú tudósra. Midőn ő maga is tudományának egyik mesterévé lett, megalapította a budapesti egyetemen is a *Nyelvtani Társaságot*, mely szintén sok jeles dolgot adott a magyar nyelvtudománynak és mintegy Simonyi tanítványai első szárnypróbálgató helye volt.

1875 augusztusának 15. napján hagyta el Simonyi a lipcsei egyetemet. A távozási bizonyítványt azonban nem maga vette ki, hanem utána küldték. 1875 augusztus 26-án állították ki a Sittenzeugnist, de csak 1875 szeptember 22-én küldték utána.

Simonyi Lipsceből még nem tért végleg haza. Még a következő

¹ Budenz József 1875 január 3-án Simonyinak Lipschébe írt levelében melegen érdeklődik a Grammatische Gesellschaft munka-módja iránt. „Ha nem csalódom“, — írja levelében — „Curtiusnak a Gramm. Gesellschaft ja az a kútfő, melyből a „Studien zur lat. u. gr. Gramm.“ kerülnek ki. Nagyon szeretném, ha Kegyed alkalmilag részletesebben ismertetné velem e Gesellschaft működését: miről folynak a tárgyalások. Kész dolgozatokról-e bírálólag vagy kitűzött kérdésekről vitakozólag?“ A levél eredetije megvan Simonyi hagyatékában.

évet is külföldi tanulmányokkal Berlinben és Párizsban töltötte. Csak azután tért haza az igazi törekvő ifjú boldogságával, azzal a tudattal, hogy nem hiába járt kint, nem hiában élt idegenek között. Emlékül annyi tudást, tervet vitt haza, amennyi éppen elegendő volt a legdicsebb magyar tudóspályák egyikének megalapításához.

Angyal Dávid beszéde Simonyi Zsigmond ravatalánál.

A budapesti magyar tudományegyetem nevében búcsúszom tőled, Simonyi Zsigmond. Mestered, a nagynevű Budenz József avatott fel téged a magyar nyelvtudomány munkásává és már huszonöt éves korodban helyettes-tanára lettél egyetemünknek. Több mint negyven éven át tanítottad és gyarapítottad a magyar nyelvtudományt. Védelmezted a magyar irodalmi nyelv tisztaságát, anyanyelvünk történetének és törvényeinek ismeretét tüzted ki életed munkájának céljául. Dolgoztál fáradhatatlanul első ifjúságodtól utolsó betegségedig. Egészen belemerültél csendes, mélyen járó kutatásaidba, ezekben otthon érezted magadat. Nem születted a harcra, de gondolataid iránya és a körülmények gyakran fájdalmas küzdelmekre kényszerítettek. Az a nemzedék, melynek hagyományait folytattad és részben az is, mellyel együtt indultál el pályádon, a legmelegebb elismeréssel jutalmaztak. De később borult az ég feletted. Bármennyire visszavonultál családotnak és tudományodnak élve, a közélet egyre jobban tornyosuló szenvedélyei téged is forgatagukba vontak. Ez feldúlta utolsó napjaid nyugalma s különben is nyughatatlanul és hiába vártad vissza egyetlen fiadat szibériai fogságából. Hiába igyekezett életed hű pályatársa önfeláldozó szeretettel megóvni minden bajtól, érzékeny szived megtört.

Emlékedet megőrzik barátaid, tanítványaid; életed gazdag munkája megtermékenyíti annak a nyelvnek tudományát, melyhez fiúi szeretettel ragaszkodtál.

Most már feltárult előtted az emberi élet végső titka, elnémultál örökre a nagy csodák láttára, de szinte hallani vélem ez intéseidet: Emberek, nyugodjatok meg végre Isten akarataiban. Az emberi élet egy múló pillanat. Akik e pillanatot ideáloknak szentelték, értsék meg és segítsék egymást az örök eszmék és érzések szolgálatában s ne vegyék lelkükre a gyűlölködés vétkét.

Isten veled, szeretett barátunk! Örködjék a kegyelet sírodnak nyugalma felett!

Balassa József beszéde Simonyi Zsigmond ravatalánál.

Bucsúzunk tőled, szeretett Mester!

Tanítványaid nevében szólok még egyszer hozzád, mielőtt elkisérnénk utolsó utadra. Azok nevében szólok, akik ott ültünk előtted, lestük ajkaidról a szót, midőn feltártad előttünk a magyar nyelv szépségeit s bevezettél bennünket a magyar nyelvtudomány hatalmas épületébe. Azok nevében szólok, akik nemcsak tudományt tanultak tőled, hanem jóságot és emberszeretetet is, hálát és megbecsülést azok iránt, akik előttünk jártak ugyanazon utakon. Amily kegyelettel és szeretettel ragaszkodtál te nagy mestereidhez, Budenz Józsefhez és Szarvas Gáborhoz életükben és haláluk után, ugyanolyan hála, szeretet és ragaszkodás fűzött bennünket hozzád s fog ezentúl is mindig a te emlékedhez fűzni.

Ha most kihült tetemed mellett végig gondolok életeden és munkásságodon, úgy tűnik fel előttem az egész, mint egy művész tökéletes alkotása. A gimnázium padjairól kikerült gyermekifjú, akit a szerencsés véletlen odavezet a magyar nyelvtudomány egyik legélesebb eszű kutatója, Szarvas Gábor mellé, a Magyar Nyelvőr legelső évfolyamában alig 19 éves korában megkezdni már nyelvtudó munkásságát. Nyelvújítók munkáit bújja, a népnyelvi közlemények érdekes adatait dolgozza fel, de csakhamar kibővül érdeklődésének köre s mind értékesebb dolgozatokkal gazdagítja a Nyelvőr füzetait. Munkássága mind szélesebb körűvé válik, áttekinti a magyar nyelvtudomány egész birodalmát s iskolai nyelvtanaival új utakat vág a magyar nyelv tanításának mezején.

Éles szeme és ítélőképessége, az adatok nagy tömegét összefoglaló és áttekintő tudása a nyelvtudomány egyik legfontosabb területére, a mondattanhoz vezette. Egymásután jelentek meg nagy munkái a magyar kötőszókról és határozókról. Eközben rendkívüli munkaerővel és munkabírással szerkesztette Szarvas Gáborral együtt a Magyar Nyelvtörténeti Szótárt, régi nyelvünknek e kincsés-házát. S midőn Szarvas Gábort elragadta a halál, mint leg-hívebb segítőtársa és legméltóbb utóda, átvette tőle a Nyelvőr szerkesztését és folytatta lankadatlan buzgalommal, küzdelmek és nehézségek között életének utolsó percéig. Nem érhetette meg vágyának teljesülését, pedig oly sokszor emlegette az utolsó hónapokban, hogy az 50-ik kötetig szeretné felvinni a Nyelvőrt, nem hiúságból és kérkedésből, hanem hogy Szarvas Gábornak méltó emléket emeljen a Nyelvőr ötven kötetével.

A szerkesztés vesződéses, nehéz munkája közben dolgozott tovább nagy munkáin. Megírta a Tüzetes Magyar Nyelvtan alaktanát, foglalkozott szótári munkákkal, a helyes magyarság kérdé-

seivel s megírta a magyar nyelvről szóló klasszikus munkáját magyar és német nyelven. S e sokoldalú munkásság közben folyton dolgozott életének legnagyobb munkáján, a magyar mondattanon. Negyven évvel ezelőtt kezdte lerakni az épület alapjait, azóta folyton tervezett és épített, míg végre ez év nyarán büszkén és boldogan mutatta a hatalmas kéziratcsomót: A Magyar Mondattan készen van, életének ezt a nagy feladatát befejezte. S visszatekintve élete munkájára, látva azokat a nagy alkotásokat, melyek örök időkhöz útjelzői maradnak a magyar nyelvtudománynak, eimondhatta Zrinyi Miklóssal:

Véghez vittem immár nagyhírű munkámat,
Melyet irigy idő, sem víz el nem moshat,
Sem az ég haragja, sem vas el nem ronthat,
Sem a nagy ellenség, irigység nem árthat.

De Simonyi Zsigmond egyéniségének képe csonka marad, csak a tudósról szólok és nem rajzolom meg legalább egy pár vonással az embernek képét is. Hivatottnak érzem magamat erre, mert csaknem négy évtizeden keresztül a tanítvány hálája és a jó barát szeretete fűzött hozzá s részese voltam annak a melegségnek, mely ideális családi tűzhelye körül áradt mindenkire, aki szeretettel közeledett feléje. Derült jókedve s a világ bajairól és gonoszságairól mindig megfelelő gyermekies lelke üdítette fel családi és baráti körét. Az önfeláldozó s csak ő érte élő feleség, az apjukat rajongásig szerető gyermekek közt folyt le élete. S ezt a családi melegséget vitte el az egyetemre tanítványai körébe. Bátorított és támogatott mindenkit, akiben tehetséget, vagy akár csak szorgalmat látott s így nevelte a magyar nyelvészeknek egy egész hatalmas táborát. S szükös, nélkülözésekkel telt diákkorára emlékezve, hány szegény ifjúval tett jót, munkát adva nekik s segítve őket az egyetemi évek küzdelmeinek nehéz idején. S ő, aki maga volt a jóság és emberszeretet, szelídség és gyengédség, hányszor került akarata ellenére az irodalmi harcok forgatagába. De a tudomány szeretete, a munka öröme elfeledtette vele a harcok keserűségét s lelkesítette az a tudat, hogy hazájának tesz szolgálatot s a magyar tudománynak szerez becsületet, ha tovább dolgozik és nem kedvetleníti el semmi. Mert az ő hazafisága a munka hazafisága volt. Dolgozni a magyarságért, feltárni a magyar nyelv törvényeit és szépségeit, utat mutatni másoknak a munka folytatására, ez volt a te nemes, munkás, becsületes, hazafias életed feladata.

S itt ravatalod mellett igaz hittel vallom, hogy te Simonyi Zsigmond, mesterem és barátom, megtetted ezt a kötelességedet.

Isten veled!

Rákosi Jenő levele Simonyi Zsigmond özvegyéhez.*Budapest, 1919 nov. 25.*

Méltóságos asszonyom,

az ujságok közléseiből értesültem férje haláláról s hallottam arról a sötét háttérről is, amely e gyászos esemény mögé rajzolódik s mely, ha tán épen nem is oka volt, de bizonyára súlyosan befolyásolta szomorú esetét. Főleg ez indít arra, hogy e soraimmal gyászában megháborgatom Méltóságos asszonyomat. Szükségét érzem annak, hogy kimondjam: semmi engemet megtántorítani nem bír abbéli meggyőződésemben, hogy áldott férje egy kedves, jó, értékes, érdemes és becsületes magyar volt. Tudományos működéséről nem is beszélek. De maga a valóság, hogy meg kellett szenvednie mint nemzeti munkásnak is, magában alkalmas arra, hogy hasznos és eredményes életének értékmérője legyen. Csodálatos dolog, hogy a gondviselés egy olyan galambszelíd lelkét, milyennek az övét ismertem, a gyűlölködő grammatikusok közé dob. De most már mindennek vége. Most már csak az ér valamit, amit az ember tett és dolgozott, és az, amit szenvedett és áldozott. Mert most már ez is értékkeé változik át és fényt ad a jellemnek.

Kérem, fogadja őszinte s baráti részvételem kifejezését és keressen vigasztalást abban a gondolatban, hogy halottjának keserű tapasztalásai, csalódásai és lelki szenvedései mellett volt egy szerencséje is: az, hogy az Isten egy igazi feleséget adott melléje, akinek asszonyi erényei és hitvesi szeretete egy nem rövid életen át bűvös pajzsot tartott az ő feje fölé védelemül testi és lelki szenvedések ellen egyaránt.

Alázatos híve és szolgája

*Rákosi Jenő.***Simonyi utolsó írásai.**

Életének utolsó hónapjait az ellene indított támadások keserítették meg. Fájdalmasan érintette minden igazságtalanság, de még jobban fájt egyesek hálátlansága. Különösen bántotta, midőn az akadémiai nagygyűlés után újjáalakított nyelvtudományi bizottság kihagyta tagjai közül, amelynek Budenz halála óta 27 éven át előadója volt. Ezeken évődött, ezekkel foglalkozott gondolatban és írásaiban. Lelke a multakba fordult, olvasgatta és rendezgette régi leveleit, a műveiről szóló bírálatokat. Arany szavaival szólva: «Vigaszért hő lelke a multakba fordult; azokkal időzött, akik más-szor voltak: mit az élet megvon, megadják a holtak». Átgondolta élete munkásságát, mintha igazolnia kellene magát önmaga előtt. S ez évődések eredménye mindig csak az volt, hogy nem illetheti

őt semmi vád, sem a multban, sem a jelenben. Mindig a legnemzetibb tudománynak, a magyar nyelv tudományának élt, ezért fáradozott, ezért dolgozott s nyugodt lelkiismerettel tekinthetett vissza 42 éves egyetemi és 40 éves akadémiai multjára.

Ekkori írásai közül kettőnek közlését tartjuk szükségesnek. Az egyik a M. T. Akadémia elnökéhez intézett levele, a másik rövid, összefoglaló jelentés az akadémia nyelvtudományi bizottságának működéséről azalatt, amíg ő volt az előadó. B. J.

A M. T. Akadémia elnökéhez intézett előterjesztés.

Nagyméltóságú Elnök úr!

Kegyeskedjék megengedni, hogy írásban átadjam azon nyilatkozataim rövid kivonatát, amelyeket az I. osztály igazoló bizottsága előtt tettem. Az én fegyelmi hatóságom, az egyetem bölcsészeti kara, engem fényesen, majdnem egyhangú szavazatával igazolt, de az I. osztály bizottsága nem igazolt, tehát az Akadémia összes ülésének fog ellenem irányuló javaslatot tenni.

Én 1872 óta jobb keze voltam Szarvas Gábornak, 42 év óta tanítom a magyar nyelvet az egyetemen, 40 év óta vagyok tagja az Akadémiának, 27 évig voltam előadója a Nyelvtudományi Bizottságnak, 24 év óta szerkesztem a Magyar Nyelvört, a magyar nyelvtudománnyal foglalkozó számos munkám közül nyolcat koszorújával tüntetett ki az Akadémia: mondhatom tehát, a magyar nyelv művelésnek, e leghazafiasabb tudományágnak hosszú idő óta egyik leglelkesebb s legelismertebb munkása és intézője vagyok. Mindemellett s talán éppen ezért, évtizedek óta újra meg újra személyes hajszát indítottak ellenem.

Az I. osztály bizottsága előtt legelőbb is kijelentettem, hogy egész életem hazafias munkája után nemzeti érzés és nemzeti kötelességek dolgában semmiféle kioktatásra nincs szükségem. S itt meg kell jegyezni, hogy hazánk válságos éveiben én ép úgy szenvedtem, mint bármelyik honfitársam: a honfigond, a zaklatás és nélkülözés miatt testemben is ijesztően megfogyatkoztam, egyetlen fiam pedig a legelső harcvonalban küzdött s most négy év óta Szibéria hómezőin sínylődik.

Az egyes kérdőpontokra adott nyilatkozataimnak lényege a következő:

1. A nyelvészeti és irodalomtörténeti kutatóknak egy nagy csoportja, csupa elismert szakember, ideiglenes és alkalmi *szövetséget* alapított, elsősorban azért, hogy megmentsek a tudományos *lolyóiratokat*. A kommunista kormány megsemmisítéssel fenyegette a filológiai és történeti szakirodalmat, mint amely a régi társadalom «ideológiáját» ápolja. Mi azonban erélyesen megvédtük a mi szaktudományunkat, előbb ismételt izenetváltások útján, azután egy

gondosan kidolgozott munkatervben, mely valósággal dacolt a népbiztossággal, mert kifogástalan nemzeti szellemben volt megszerkesztve, és — ami fontos — megvédélmezte a fölfüggesztett Akadémiának összes nyelvi és irodalmi vállalatait. (A kiadandó munkák jegyzékébe azokéit is fölvettük, akik most hazafiatlansággal vádolnak bennünket.)

2. A *Magyar Nyelvőr* júliusban mint «a népbiztosság kiadása» jelent meg. A diktatúra közbenjárásunkra megengedte öt filológiai folyóirat fönttartását, a *Magyar Nyelvét*, a *Magyar Nyelvörét* stb. Elrendelte egy és ugyanabban a rendeletben, hogy biztosítja mind az öt folyóirat megjelenését. (A Magyar Nyelvtudományi Társulat elnöke is kifejezetten elfogadta, hogy folyóirata költségét a népbiztosság biztosítja.) Elrendelte azonban a népbiztosság egyúttal (amit mi nem kértünk) több folyóiratnak államosítását. A népbiztosság már megelőzőleg *lefoglalta* a *Nyelvörnek* postai előfizetéseit és *ennek fejében* július végén kiutalt 3700 K fehér pénzt szerkesztői és tiszteletdíjra, de az ez összeget messze meghaladó nyomdai költséget mindvégig nem utalta ki. A tényállásnak tehát rossz-hiszemű elferdítése volna, ha ezek után azt állítanák, hogy én a *Magyar Nyelvört* «a népbiztosságnak rendelkezésére bocsátottam» volna, vagy hogy én a népbiztosságot «tekintélyemmel födöztem» volna. Énnekem, miután 48 év óta dolgoztam a *Nyelvörön*, fönttartása, még áldozatok árán is, erkölcsi kötelességem volt. Eltökélt szándékom volt s ma is az, hogy Szarvas Gábor emlékét ne csak az ércszobor hirdesse, hanem — aere perennius — az ő *Magyar Nyelvörének* is legalább félszázadnyi kötete.

3. *Hazaffy* volt egyszer írva a *Magyar Nyelvörben* a *hazafi* helyett. Csak rosszakarát mondhatja, hogy ez az *igaz* hazafiság kigúnyolása. *Hazaffyak* az ál-hazafiak, akik visszaélnék a haza szent nevével, akik a tudomány terén tudományos érveik gyöngeségét hazafiaskodással takargatják. Ezekre illik Petőfi szava: Kinek a hon mindig ajkain van, nincsen annak, soha sincs szívében. A hazafiságnak ezt a fajtáját bélyegezte meg Szarvas Gábor utolsó hatalmas értekezésében: *Hazafiaskodás a tudományban*.

4. Az *úri igeragozásról* szóló cikkem 1918 decemberében jelent meg. Néhány demokrata szellemű szólás van benne (Petőfiéhez képest nagyon szelíd), de csak a rosszakarát mondhatja, hogy az úri osztály ellen izgat. Nem az úri osztályt, hanem az iskolát hibáztatja, azért a furcsaságért, hogy más igeragozásra tanítja a művelteket, mint amellyel az egész magyar nép él.

• 5. «Csatlakoztam a választójogi ligához.» — Ó igen, tizenkét évvel ezelőtt, nem sejtve, hogy ezt valaha szememre vethetik.

6. «Egy utcai beszélgetésben (állítólag) magasztaltam a kommunista kormányt.» A besúgó vagy forrása rosszakaratból vagy meg nem értésből elferdítette a beszélgetés tartalmát. Mert ha azt mondtam, hogy minket is terhel hiba, minket, a régi társadalmat, és hogy a tőke is kiméletlenül visszaélt hatalmával, az még nem magasztalása a kommunizmusnak, melyet nálamnál jobban alig

utált valaki. Különben egész életemben nem politizáltam, s politikai mozgalomban egyetlen egyszer vettem részt: Tisza István megválasztása érdekében, mikor kormánya veszélyben forgott s mikor épen az az egyén akart eltántorítani, aki most — talán akaratlanul — elferdítette szavaimat.

Budapest, 1919 nov. 1.

Simonyi Zsigmond.

Rövid jelentés előadói működésemről 1892—1919.

Huszonhét évvel ezelőtt vettem át a Nyelvtudományi Bizottság s az I. osztály megtisztelő bizalmából — mintegy Budenz József hagyatéka gyanánt — az előadói tisztet és a Nyelvtudományi Közleményeknek hivatalból s minden külön díjazás nélkül való szerkesztését. Ez utóbbinak új programját állítottam föl az Akadémia jóváhagyásával: fölvettem benne az általános nyelvészet s a germán, szláv stb. nyelvészet művelését.

Akkor fejeztük be a Nyelvtörténeti Szótárt s nemsokára a Votják Szótárt és megkezdtük a Magyar Tájszótár s később az Oklevélszótár kiadását, ezeket nagyrészt a Nyelvtudományi bizottság fölügyelete alatt.

1894-ben a bizottság a Magyar Nyelvőr szerkesztésével bízott meg, s a Nyelvőrben folytattuk mai napig azt, ami az alapszabályok szerint bizottságunknak egyik fő föladata: a *nyelvművelést*. A bizottságnak ily irányú munkásságára állítottam föl azt a mukatervet, amely a Nyr 25. k. 2. lapján jelent meg (s amely miatt osztályunk akkori elnöke túlbuzgóságot vetett szememre). Ennek a programnak egyik terméke volt a Magyarító Szótár.

Ez pedig összefügg a külön szótári bizottság megalakításával s az *új Nagyszótár* megindításával. Az ország gyűlésén Madarász József fölszólt a nyelvrontás és különösen az idegen szók terjeszkedése ellen, s ez általános visszhangot keltett. A hangulatot fölhasználva nyílt levelet intéztem Wlassics Gyula akkori miniszterhez és kértem a magyar szókincs teljes tudományos földolgozása érdekében az állami támogatást. Ez azóta szerepel évenként az állami költségvetésben s teszi lehetővé a szótári bizottság serény működését. Egyúttal Wlassics Gyula külön kívánságára készült az idegen szók elleni küzdelemre a Magyarító Szótár, a Nyelvtud. bizottság hosszas tárgyalásai alapján.

Ez idő alatt a mai tudományos fölfogás szellemében teljesen átdolgoztam az Akadémia *helyesírási* szabályzatát, s ez Szarvas és Joannovics elnöklete alatt tartott hosszas albizottsági tárgyalások által kapta mai alakját. A nyelvészek követelte helyesírási reformokat azonban az összes Akadémia nem fogadta el, s azok csak az Akadémián kívül keletkezett tanítói mozgalmak folytán a Wlassics kiadta 1903. évi iskolai helyesírás által érvényesültek. Ez fölkeltette az Akadémia némely vezetőinek harag-

ját, s vele szemben erélyesen meg kellett védenünk a nyelvészek vélemény szabadságát s általában a tudomány szabadságát.

Hosszas szorgalmazásomra valahára befejeztük a régi Nyelvémléktárt 1908-ban a 15. kötetel (a 14. kötet után 18 évvel) és elkészítettük az új, kétnyelvű Nyelvémléktár nagyszabású tervét; az meg is indult a Bécsi kódex kétnyelvű kiadásával. (Ezúttal három nagy nyomda árdrágító ajánlatát mellőzve megszerkeztem egy negyedik nyomda sokkal előnyösebb ajánlatát, s ez a nyomda fényesen bevált).

Révai Miklós halálának százéves fordulójakor a bizottság nevében hivatalból kiadtam Révai nyelvtanának harmadik kötetét, a fönmaradt kézirati töredékből összeszerkesztve.

A háború utolsó éveiben legtöbb dolgunk volt a finnugor, török-tatár és egyéb foglyok közt végzendő nyelvi tanulmányok rendezésével. Maga ez ügyeknek adminisztrálása is a katonai hatóságoknál való szakadatlan levélbeli és személyes utánjárással járt. Magát a tudományos munkát néhány lelkes nyelvészünk végezte fáradhatatlan buzgalommal és csodálatos kitartással. Ők fognak beszámolni a fényes eredménnyel.

Evvel kapcsolatban még egy nagy vállalatunkat említem, mint amely szintén e három évtized terméke s a közel jövőben fog befejeződni: a Vogul népköltési gyűjteményt, egész összehasonlító filológiánknak legfontosabb forrásmunkáját.

Ezen időkorben adtuk ki végre a Csuvas népköltési gyűjtemény két kötetét s a Budai basák magyar levelezésének I. kötetét, mindezt a Feridun-alapítvány segítségével.

TARTALOMJEGYZÉK.

Értekezések, önálló cikkek.

<i>Antibarbarus</i> :	A vonatkozó névmás	109
<i>Balassa József</i> :	Simonyi és a magyar nyelvtudomány	162
<i>Barsi Frigyes</i> :	Die Magyaren — les madjars	23
<i>Beke Ödön</i> :	Szómagyarázatok	7
	A feltételes mondat eredete	103
<i>Csűri Bálint</i> :	Hanglejtés	71
<i>Dénes Szilárd</i> :	Simonyi és a hivatalos nyelv... ..	178
<i>Kertész Manó</i> :	A nyelv művelődéstörténeti emlékei	1
	A francia forradalom szavai	113
<i>Klemm Antal</i> :	A felelet a névmástalan kérdő mondatokra	14
<i>Kosztolányi Zoltán</i> :	A vértanuk nyelvéről	58
<i>Losonczi Zoltán</i> :	Jövel	65
<i>Munkácsi Bernát</i> :	Budenz és Simonyi... ..	165
<i>Pécs Mária</i> :	Forradalmi magyarság... ..	30
<i>Prohászka János</i> :	Simonyi és nyelvjárásaink tanulmányozása... ..	175
<i>Simai Ödön</i> :	Nyelvújítási adatok... ..	130
	Simonyi és a nyelvújítástörténeti kutatások	182
<i>Schmidt József</i> :	De vocabulis externis ac pro domo	73, 118
<i>Sebestyén Károly</i> :	Simonyi a kathedrán	171
<i>Simonyi Zsigmond</i> :	Ö-e vagy ü?... ..	25
	Kivételes összetételek	49
	Egyező észjárás különböző nyelvekben... ..	107
	Nyelvújítási adatok	131
<i>Spitzer Leó</i> :	Az úri igeragozás	28
<i>Szarvas G. hagyatékából</i> :	A göcseji s az őrségi nyelvjárás II... ..	78
<i>Szendrey Zsigmond</i> :	Arany János és a nyelvújítás... ..	59
<i>Szinnyei József</i> :	Szómagyarázatok	53
<i>Viski Károly</i> :	Hanglejtés	67
	Tudományos feladataink a nyelvészet terén	97
	Szótáraink történetéhez	126

In memoriam.

Szarvas Gábor levele Simonyi Zsigmondhoz	185
Burány Gergely: Simonyi esztergomi diákéletéből	185
Bánóczi József: Emlékeimből	187
Rubinyi Mózes: Simonyi Lipcsében... ..	194
Angyal Dávid beszéde Simonyi ravatalánál	197
Balassa József beszéde Simonyi ravatalánál	193
Rákosi Jenő levele Simonyi özvegyéhez	200
Simonyi utolsó írásai	200

Ismertetések.

Szép Ernő: Lila ákác. <i>Simonyi Zsigmond</i>	80
Háborús katonanóta-gyűjtemények. <i>Nagy Lajos</i>	132
Egy remek fordítás. (Révay J. Trimalchio lakomája.) <i>Filológus</i>	134

Nyelvművelés.

<i>Antibarbarus</i> : Igazgatónő: igazgató	40	<i>Nagy Lajos</i> : Költők nyelvi hatása	40
<i>Borsodi Lószló</i> : Az úri igeragozáshoz	138	<i>Óreg Tanító</i> : Olvasás közben ...	141
<i>Bán A.</i> : Észtország, Lívország	86	<i>Prohászka János</i> : A bakfis magyar nevei	34
<i>Dénes Szilárd</i> : Iskolában vagy iskolánál?	139	<i>Simonyi Zs.</i> : Komorló és mélyő 82. — A -tt képzős igenév ...	87
<i>Egri Anna</i> : Olvasás közben ...	140	<i>Spitzer L.</i> : Az elfoglalt Trójáról	46
<i>Gárdonyi Géza</i> : A -tt képzős igenév	86	<i>A szerkesztőség</i> : Részemről 138. — Az úri igeragozáshoz	139
<i>Gesztesi Gyula</i> : A nyelv és a költészet	41	<i>Váró G.</i> : Új nemzetközi nyelv	40
<i>Kilián Z.</i> : Tünedező szavaink ...	138	<i>Zolnai Gyula</i> : Összeharap 35. — Észtország, Lívország 36. — Főltartóztathatatlan 84. — Kelettengeri	135
<i>Nagy József Béla</i> : Kétségek ...	38		

Magyarázatok, helyreigazítások.

<i>Balassa József</i> : Pótlások	151	<i>Nagy József Béla</i> : Kérdések ...	93
<i>Barsi Frigyes</i> : Pótlások... ..	151	<i>Nagy Lajos</i> : Farkassötétség 47. — Békasó	94
<i>Bleyer Jakab</i> : Magyarán	92	<i>Oltyán Sándor</i> : Latiatuc feleym	92
<i>Csanády S.</i> : Kajászószentpéter	41	<i>Prohászka János</i> : Verseghy szókincséből	148
<i>Erdélyi L.</i> : Háromszéki adatok... ..	46	<i>Simonyi Zsigmond</i> : Csalhatatlanság 46. — Emdul 46. — Sinkófál 90. — Arany nyelvéhez 91. — Azsag 147. — Komorló 149. — Nesztek, jösztek	150
<i>Erődi Jenő</i> : Fóra és bravó	92	<i>Spitzer Leó</i> : Tisis, aztat 43. — Fukar	43
<i>Germanista</i> : Jövel	150	<i>Szendrey Zsigmond</i> : Arany nyelvéhez	91
<i>Gulyás József</i> : Nagysád	92	<i>A szerkesztőség</i> : Kajászószentpéter 41. — Forázás 92. — A nyelvtudomány értékelése... ..	141
<i>Győrffy István</i> : Ömböly, omboly	89	<i>Vikár Béla</i> : Here höss 90. — A műveltségtörténeti szóításokhoz	143
<i>Historikus</i> : A fekete sereg neve 41. — Tokány	147	<i>Wertner Mór</i> : Veszmik	145
<i>Kemenes Péter</i> : Tél-túl és té-túl	44	<i>Zolnai Gyula</i> : Nagysád, nagysám	42
<i>Kemsei József</i> : A zirciek nevéhez	45		
<i>Kertész Manó</i> : Műveltségtörténeti szólások 88. — Régi babonák nyelvi emléke	142		
<i>Kosztolányi Dezső</i> : Omboly ...	149		
<i>Kovács Márton</i> : Kapuktok = kapuktok 43. — Az -ú -ü képző mellékalakja 94. — Pótlások ...	151		
<i>Kőrösi Sándor</i> : Sült paraszt ...	144		
<i>Lakatos Jusztin</i> : Tájszókról ...	93		

Egyveleg.

Filológus: Konfuce és Laoce 95. — *Historikus*: Bismarck és Piski 95. — *Simonyi Zsigmond*: Emlékezzünk régiekről! 151. — Szarvas Gábor szobra 94. — Potestas 95. — Leghosszabb szavaink 154. — Proletárnyelv? 154.

Népnyelv.

Válaszok a szerk. kérdéseire (közmondások) 154. — Szólások 155. — Tájszók 79, 93, 156. — Családnevek 157. — Régi vers 158.

SZÓMUTATÓ.

(Nincsenek fölvéve: A kivételes összetételek 49. és Arany J. és a nyelvújítás 59. c. cikkek szavai.)

- agitátor 113
 agyon 130
 akart is, nem is 107
 aki, amely 110
 alá 55
 aligha 108
 alig-hogy 108
 anarkista 114
 arculat 152
 azsag 147
 azsat 147
 aztat 43
 ágrólszakadt 48
 ágy 7

 babvető boszor-
 kány 143
 bakfis 34
 balpárt 114
 beházasodik 130
 bent 55
 Berettyó 9
 bértáfol 95
 békasó 94
 Bismarck 95
 bizony 15, 17
 bizonyára 17
 bizony hogy 108
 bizton 132
 bók 132
 bolyseviki 96
 borz 130
 borzasztó jó 153
 bögöcs 28
 bögöly 28
 buvárkodik 132
 brávó 92
 brittek 130

 cisztercita 45
 ciszterek 45
 cserben hagy, ma-
 rad 6

 cseszkó 48
 csiszlik 48
 csitri 34
 csütörtök 27

 dandár 148
 diadal, diada-
 lom 152
 dorgál 151
 dugába dől 44

 ecsetel 132
 egy 112
 egyenlőség 116
 elandalít 131
 elé 55
 elhomályosít 132
 elhurcolkodik 109
 elmél 160
 elnapol 114
 elszedi, elviszi a
 lépet 5
 emdul 46
 emigránsok 114
 engess 48
 előcsapat 132
 erdő 152
 eresztvény 152
 ég 7, 53
 értekezés 132
 értemre 46, 96
 Észtország 36, 86

 fagypon 131
 falanszter 117
 farkassötétség 47
 fegyvernök 131
 fején találja a sző-
 get 4
 fekete sereg 41
 felé 55
 fertő 8
 fetreng 7

 fél 92
 -féle 38
 fénytelen 132
 fiusítás 132
 fonák 132
 fóra, fóráz 92
 fölkinccsel 151
 föltartóztathatat-
 lan 84, 154
 fölvár 151
 fönt 55
 fraternizál 114
 fukar 43
 fül 8
 fürdő 8
 füzet 132

 gondolatszabad-
 ság 116

 ha 104
 hajduk 153
 harminc 10
 hatos 3
 haza 55
 hátján 91
 here höss 90
 Héjó 8
 himpellér 5
 hirhedt 96
 hogy, hogy
 nem 107
 hol volt, hol nem
 volt 107
 höss 90
 hulla 48
 hurka 153

 igazgató 40
 igazgatónő 40
 ige 142
 igen, igenis 15,
 17, 22

 ígéz 142
 innentől 160
 inszurrekció 114
 iskolában, -nál
 139

 jó (folyó) 9, 54
 jobbpárt 114
 jóslat 132
 jöjj el 65
 jösztek 150
 jövel 65, 150

 Kajászó 41, 151
 kapuktok 43, 151
 kebel 27
 kelettengeri 135
 képez 131
 kérem? 108
 kikürtöl 130
 kilakoltat 96
 kilenc 10
 kis, kiseded 25
 koalíció 115
 komorló 82, 149
 Konfuce 95
 kontár 5
 kődök-remek 5
 kökény 28
 kökörccs 28
 költekezik 109
 kópü 28
 körít 132
 körmére ég a do-
 log 4
 kösnyó 93
 kössü 93
 közhuszár 130
 közvélemény 115
 kupola 132
 Kurföld 36
 külváros 130
 künt 55

- Laoce 95
 latiatuc feyleym 92
 lazsnak 147
 leány 151
 leány-palánta 34
 lepcsesség 148
 lép, lépés 5
 Lívország 36, 86
 lövöldöz 3

 Magyaren 23, 92,
 151
 Magyars, Magya-
 res 25
 másébol lövöldöz 3
 meg 47
 mégétt 27
 menekszik 96
 mert 39
 mesterremek 5
 mélylő 82
 mi, mely 110
 mi lesz, mi nem
 lesz .107
 milyen 153
 minta 151
 mintha 47
 minthogy 109

 nagy feneket kerít
 a beszédnek 88
 nagysád, nagysám
 42, 92
 napirend 115
 napló 132
 nap nap után 48
 ne-hogy, nem-
 hogy 108
 nek- (em, -ed, -i)
 9, 54
 nem 27
 nesztek 150

 nélkül 44
 nosza 150
 noszol 150
 nincsetlen 160
 nincstelen 160
 nyilvánosít 132
 nyolc 10, 56
 nyólás 11
 nyújtás 11

 olyan 112, 153
 omboly 89, 149
 ország 36
 ostromállapot 115
 ő 25
 ökör 28
 öl 28
 öltözködik 109
 ömböly 89
 összeharap 35
 öt 28
 özön 28

 persze hogy 108
 péntek 27
 Piski 95
 plüre esni 93
 ponyvacikkely 131
 potestas 95
 puffra 131

 rablánc 132
 raggat 95, 158
 reakció 115
 remek 5
 revolúció 115
 részemről 138
 rossz szemmel
 néz 142
 rothad 11
 ró 2
 rója a falut 2

 Sajó 9
 sajtószabadság 116
 sarkantyú 153
 sáppad 12
 sápkór 12
 sem 160
 sí 151
 sikló 151
 sikolya 151
 sinkófál 90
 siremlék 132
 ski 151
 süldő 34
 sült paraszt 144

 szabadság 116
 szabadságharc 116
 szalmaözvegy 132
 szem 27
 szenvedelmes 132
 szerb 131
 szesztrák 45
 Széchenyi 93
 szinlel 132
 szocializmus 117
 szög 4
 szörnyü szép 153
 szüleség 93
 szüreség 93

 tarhó 159
 tarló 159
 tat úgy 15
 tárgyék 131
 terrorista 115
 terrorizmus 115
 tessék? 108
 testvériség 116
 tető 153
 tébolyog 158
 tékozol 158
 tél-túl 44

 tisis 43
 tokány 147
 toll 3
 tő 12, 57
 tő-, töv- 152
 tönk 12, 28, 57
 törpül 132
 törvény 28
 tövis 152

 úgy 15, 22
 ugyan, ugyanis 17
 úgy vagyon 17, 22
 unokahug, -öcs 47
 ül 28
 üt 27

 vaktában 152
 vallásszabadság 117
 valóbizony 15
 vejsze 13
 vesznek 145
 vetkezik 109
 végheteilen 152
 végtére 152
 vérmérséklet 132
 viadal, viada-
 lom 152
 vizsga, vizsga-
 ság 148
 vonakodik 132

 zirciek 45
 Zilah 93
 zugbál 131
 zsába 147
 zsák 147
 zsellér 147
 zsenge 147

Nyelvészeti Füzetek (Monografiák gyűjteménye).

Egyenként kaphatók a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalában.

1. Simonyi Zs. <i>A magyar szórend</i>	1.50	39. Vikár B. <i>A regös ének</i>	1.—
2. Simai Ödön. <i>Márton József mint szótáríró</i>	1.50	40. Édes J. <i>A Balatonfelvidéki népryelv</i>	1.—
3. Kocsis Lénárt. <i>A mondatrészek Brassai mondatelméletében</i>	1.50	41. Búzás Gy. <i>A németes összetételek története</i>	1.—
4. Simonyi Zs. <i>Tréjás népmesék és adomák</i> . Nyelvjárási olvasókönyv	Elfogyott	42. Fest S. <i>A hangátvetés a magyar nyelvben</i>	1.—
5. Simonyi Zs. <i>Az új helyesírás szövege és magyarázata</i> . Ára vászonborítékban	1.50	43. Galambos D. <i>Tanulmányok a magyar relativum mondatánáról</i>	1.—
6. Rubinyi Mózes. <i>Két tanulmány</i> . Grimm és Révai. A Mondolat	1.—	44. Kräuter F. <i>A mássalhangzók hasonulása a magyarban</i>	1.—
7. Gombocz Z. <i>Nyelvtörténet és lélektan</i>	1.—	45. Pálfi M. <i>Kolozsvári glosszák</i>	1.—
8. Simonyi Zs. <i>Helyes magyarság</i>	Elfogyott	46. Melich J. <i>A magyar szótár-irodalom. I.</i>	4.—
9. Varga I., Szabó D., Kertész M. <i>Nyelvjárási tanulmányok</i>	1.50	47. Simonyi Zs. <i>Igenévi szerkezetek</i> . Ára füzve	1.—
10. Nagy S. <i>A váci nyelvjárás</i>	1.—	48. Szabó L. <i>Nagykanizsai nyj.</i>	1.—
11. Simonyi Zs. <i>Elvonás</i> (elemző szóalkotás)	1.50	49. Laczkó G. <i>Játszi szóképzés</i>	1.—
12. Székely Á. <i>Alanytalan mondataink alanyáról</i>	1.50	50. Klemm I. <i>Baróti Szabó Dávid nyelve</i> nyelvúj. szempontból	1.—
13. Erdélyi L., Horger A., Szemkő A. <i>Nyelvjárási tanulmányok</i>	1.50	51. Batta B. <i>A melléknévi mondatok népies használata</i>	1.—
14. Simai Ö. <i>Dugonics mint nyelvújító</i>	1.50	52. Vass J. <i>Fejezetek a népryelv mondatánából</i>	1.—
15. Simonyi Zs. <i>A Nyelvtörténeti Szótárról</i>	1.—	53. Dénes Sz. <i>Kossuth, a szónok</i>	1.—
16. Beke Nagy J. <i>A hevesmegyei nyelvjárás</i>	1.50	54. Kulcsár Gy. <i>A magyaros írásművészet főkérdései</i>	1.—
17. Beke Ö. <i>A pápavidéki nyelvjárás</i>	1.—	55. Csúri B. <i>Teleki József gróf mint nyelvész</i>	1.—
18. Gácsér J. <i>Telegdi Miklós nyelve</i> kül. tekintettel a mondatanra	1.—	56. Madai Gy. <i>A hajduk beszéde</i>	1.—
19. Valló A., Ágner L., Szenttamási J. és Stan V. <i>Kölcsönös hatások a hazai nyelvek közt</i>	1.50	57. Vass B. <i>A nagykőrösi nyj.</i>	1.—
20. Szűcs I. és Gencsy I. <i>Nyelvjárási tanulmányok</i>	1.50	58. Prohászka J. <i>Felősi költői nyelvének fősajátságai</i> Elfogyott	
21. Kertész M. <i>Analógia a mondat szerkesztésben</i>	1.—	59. Réthei Prikkel M. <i>Csúzy Zsigmond szavai</i>	1.—
22. Vértés J. <i>A gyermeknyelv hangtana</i>	1.—	60. Réthei Prikkel M. <i>Sándor István nyelvtudománya</i>	1.60
23. Szegleti István. <i>A főnévi igenév Arany Jánosnál</i>	1.—	61. Viski K., Borbély I. <i>Régi szentírásfordítások</i>	1.—
24. Réger B. <i>A határozott névmutató</i>	1.50	62. Gesztesi Gyula. <i>Csokonai és a nyelvújítás</i>	1.—
25. Beke Ö. <i>Vogul határozók</i>	1.—	63. Csúri B. <i>Az ige</i>	Elfogyott
26. Oláh G. <i>A debreceni nyelvjárás</i>	1.50	64. Steuermann M. <i>A székely nyelvj. szórendi sajátosságai</i>	1.—
27. Náday P. <i>A magyar népetimológia</i>	1.—	65. Horger A. <i>Egy ismeretlen m. hangtörvény</i>	1.—
28. Simonyi Zs. <i>Az íkes ragozás története</i>	1.—	66. Hefty Gy. A. <i>A térszíni formák nevei</i>	1.—
29. Böszörményi G. <i>A jánosfalvi nyelvjárás</i>	1.—	67. Damián István. <i>Adatok a m. román kölcsönhatáshoz</i>	1.—
30. Geleji Katona I. <i>Magyar grammatikátska</i>	1.—	68. Simonfi János. <i>Az irodalom szó története</i>	1.—
31. Teleky I. <i>A tárgyeset Arany Jánosnál</i>	1.—	69. Viski K. <i>A szalontai nyj.</i>	1.—
32. Viski K. <i>A tordai nyelvjárás</i>	1.—	70. Molecz B. <i>Szórendi tanulmányok</i>	1.—
33. Beke Ö. <i>Kemenesalja nyelve</i>	1.—	71. Erdélyi L. <i>A HB. mint nyelvjárási emlék</i>	Elfogyott
34. Horváth E. <i>A bakonyfalvi nyelvjárás</i> . (Térképpel.)	2.—	72. Hatvani J. <i>A Kazinczy-kódex nyelvjárása</i>	1.50
35. Szolár F. <i>Jelentés-tanulm.</i>	1.—	73. Wertner Mór. <i>Névmagyarázatok. I.</i>	1.—
36. Szeremley Császár L. <i>Jelentés-tanulmányok</i>	1.—	74. Kilár I. <i>Kódexeink nyelvi sajátosságai</i>	1.—
37. Bacsó Gy. <i>Az adavidéki nyelvjárás</i>	1.—	75. Kónsza S. <i>Nagybacon nyj.</i>	1.—
38. Szabó S. <i>A szigetközi nyj.</i>	1.—	76. Goriupp A. <i>Döbrentei Gábor nyelvújítása</i>	Elfogyott
		77. Wertner Mór. <i>Névmagyarázatok. II.</i>	1.—
		78. Deák M. <i>Baksay Sándor nyelve</i>	1.—
		79. Juhász J. <i>Kölcsönhatások a magyar és tót közmondásokban és szólásokban</i>	1.—
		80. Nagy L. <i>Nogáll J. nyelve</i>	1.—
		81. Losonczi Z. <i>Hangtörténeti alapkérdések</i>	1.—

FELHIVÁS

ELŐFIZETÉSRE.

Negyvenkilencedik évfolyamába lép a Magyar Nyelvőr, midőn Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond elárvult örökébe a Nyelvőr eddigi gárdája lép. Simonyi Zsigmond barátai és tanítványai, akik eddig is segítőtársai voltak, folytatni fogják a megkezdett munkát, hogy a Magyar Nyelvőr megőrizze alapítójának emlékét s továbbra is részt vegyen abban a tudományos munkában, melynek feladata a magyar nyelv és nyelvtudomány művelése.

A Magyar Nyelvőr eddigi barátait kérjük, támogassanak bennünket ebben a törekvésünkben s szerezzenek minél több előfizetőt, mert a Magyar Nyelvőr egyetlen jövedelmi forrása az előfizetés.

A szerkesztés és kiadás feladatát *Balassa József* vállalta.

A nyomtatás és a papir rendkívüli drágasága az előfizetés árának emelésére kényszerít. *Előfizetés az 1920-ik évre (január—december) 25 korona.*

Kérjük az előfizetés mielőbbi beküldését, hogy a nyomtatandó példányok számát megállapíthassuk.

A MAGYAR NYELVŐR
SZERKESZTŐ- ÉS KIADÓHIVATALA
Budapest, IV., Ferenc József rakpart 27.